

סיפורי חיים של ניצולי שואה - ניסיון ליישום המושג רה-ביוגרפיה

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מוגש לסינאט האוניברסיטה העברית

בידי

אילה יחזקאל (פרידלר)

1997

תשנ"ז

תודות

לאחד עשר המרואיינים, שלימדו אותי רבות ואיפשרו לי להוציא את המחקר מן הכוח אל הפועל.

לבעלי האהוב יעקב יחזקאל ולבני האהוב רם יחזקאל, שעזרו לי לאורך כל הדרך בדרכם האמפתית המיוחדת.

לתברתי היקרה ד"ר איה בידרמן, על הליווי האמפתי המקדם.

לידידי, די"ר גיף בורקן, ד"ר ויליאם מילר, פרופ' הרמן ופרופ' שורצמן, שכל אחד מהם עזר לי בדרכי המיוחדת.

לד"ר אהרון פלשמן, על הכלה אמפתית ומקדמת.

לידידי הנערץ פרופ' אהרון אנטונובסקי ז"ל, על שחיזק את רוחי ברגעים קשים ואשר תפישת האדם הסאלוטוגנית שלו (salutogenic) היא חלק חשוב מהרציונאל שלי למחקר זה.

להנהלת קופת חולים הכללית - על התמיכה, על העידוד ועל האפשרות שנתנו לי לפנות זמן לעריכת מחקר זה.

לגב' חני שליט - על הדרבון גם בזמנים קשים בחיי מתוך אמונה בסיוחתי.

החיבור נכתב בהדרכתו של פרופ' מרדכי רוטנברג
בית-הספר לעבודה סוציאלית על-שם פאול ברוואלד
האוניברסיטה העברית, ירושלים

החיבור מוקדש לזכרו

של בני בכורי

אלדד יחזקאל ז"ל

שנלקח מאיתנו בתאונת דרכים...

ממנו למדתי את האימהות

תוכן העניינים

פתח דבר

1

חלק ראשון: מבוא

4

פרק ראשון: היבטים תיאורטיים

4

1. התמודדות עם טראומה

4

עקה טראומטית (TRAUMATIC STRESS)

5

התמודדות עם טראומה

7

גורמים המשפיעים על הרה-ביוגרפיה בהתמודדות עם טראומה

7

נסיבות האירוע

8

תולדות החיים

9

הנסיבות החברתיות

9

השפעת אגשים על הנפגע

10

השפעת התרבות

10

2. היבטים תיאורטיים בחקר השואה

10

ההתנסות בשואה ובתקופה שאחריה כהתמודדות עם טראומה

12

שינויים בייחוס לשואה ולקרבתיה בחברה הישראלית

15

3. מסגרות מושגיות בחקר הרה-ביוגרפיה

15

'סיפורי-חיים' כמסגרת מושגית מתאימה בחקר הרה-ביוגרפיה

16

'סיפורי-חיים' והגישה הפנומנולוגית

18

צמצום מוניסטי ומושג התיקון

20

4. מטרת העבודה ותרומתה

21

פרק שני: היבטים מתודולוגיים

21

1. שחזור ביוגרפי הרמנויטי כשיטה מחקרית

23

2. 'הראיון הארוך' ('הפתוח') כאמצעי מחקרי

25

3. המרואיינים

27

4. עריכת הראיונות

28

5. ניתוח הראיונות

חלק שני: ממצאים

30	פרק ראשון: תיעוד הראיונות וניתוחם
31	1. אהובה - צו-הסיפור
53	2. ברכה - עזרה לזולת
86	3. גרשון - תחושת הבוגד
96	4. דב - במו ידי בגבורה
114	5. הרצל - אין לי נקודת אחיזה
127	6. ורדה - החיים הם כמו מחרוזת
145	7. זאב - אם אין אני לי מי לי?
168	8. חיים - המשקיף
178	9. טובה - לא השתקמתי
202	10. יוסף - להיות פה ולהיות שם
226	11. כרמלה - אני תמיד מוכנה לעזור
240	פרק שני: רה-ביוגרפיה ותרומתה לזיהות רצופה
240	1. מאפייני הרה-ביוגרפיה על פי 'הצלחה' ו'אי הצלחה' בה
241	מאפיינים של 'אי הצלחה' ברה-ביוגרפיה בקרב המרואיינים
244	מאפיינים של 'הצלחה' ברה-ביוגרפיה בקרב המרואיינים
247	2. נושאים רה-ביוגרפיים ב'סיפורי-החיים' של מרואיינים
247	א. הנושא המרכזי - 'קו-הסיפור'
249	ב. הנושא 'צו-הסיפור'
250	ג. הנושא 'תקופת הילדות והנעורים'
251	ד. הנושא 'ההשפלה'
254	ה. הנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה'
256	ו. הנושא 'אופן ההשתקמות'

חלק שלישי: סיכום והמלצות

257	פרק ראשון: סיכום
257	1. גורמים מסייעים לרה-ביוגרפיה במהלך הראיון
257	השפעת הקשר התרבותי בין המראיינת למרואיינים על יצירת 'סיפורי-חיים'
258	השפעת שיטת הראיון על יצירת 'סיפורי-חיים'
258	2. התאמת ממצאי המחקר להיבטים התיאורטיים
260	3. מחקר איכותי כשיטה לחקר הרה-ביוגרפיה
262	4. רה-ביוגרפיה כביטוי ליצירתיות של המספר
263	5. מגבלות המחקר
264	פרק שני: המלצות למחקר
266	ביבליוגרפיה

פתח דבר

בעבודה זו נעשה ניסיון להבין את המנגנונים הפנומנולוגיים שבאמצעותם שילחנו (הלחינו מחדש, לפי רוטנברג) אחד עשר ניצולי שואה את אירועי החיים אל תוך חייהם, כפי שהתבטאו ב'סיפור-החיים' שיצר כל אחד מהם במהלך ה'ראיון הארוך' במחקר.

לא מצאתי בספרות מחקרים שביקשו לחשוף את המנגנונים הפנומנולוגיים אשר באמצעותם שיקם היחיד את טראומת השואה ואת אירועי חייו האחרים כך שיוכל להכלילם ב'סיפור-חייו', להתמודד עם זאת, בספרות על טראומה מוזכר שיעקר ההתמודדות מתקיימת בעולמו הפנימי של הניצול באמצעות פירוש מחדש של האירועים, או דרך הרה-ביוגרפיה (לזרוס, 1981; רוטנברג, 1994).

המשתתפים במחקר זה הם ילידי 1920-1927, ניצולי שואה מראשוני באר-שבע. לצורך מחקר זה מוגדרים ניצולי שואה 'יהודים ששהו באירופה הכבושה בידי הנאצים בשנים 1939-1945'. כאשר המלחמה הגיעה אליהם הם היו מתבגרים או מבוגרים צעירים, והיום הם בתקופת הזיקנה המוקדמת של חייהם.

מטבע הדברים צופנת הזיקנה בחובה דיאלוג תוך-אישי בין העבר לעתיד ומגלמת את נקודת המפגש בין זכרונות העבר לתלומות או להרהורים על העתיד. דיאלוג זה עשוי לבוא לידי ביטוי ב'סיפור-החיים' של המספר.

'סיפור-החיים' של הניצולים נושא בתוכו את הדגם הפסיכולוגי האישי, המבהיר כיצד שיקם כל אחד מהם את חוויות הרדיפות והתלאות ואת מכלול אירועי החיים מהעבר (כלומר, קיים תהליך 'רה-ביוגרפי' - רוטנברג, 1994) והגיע ל'זוהת רצופה' שפניה לעתיד.

ההנחה המרכזית של מחקר זה היא שניתן להסביר את הרה-ביוגרפיה על ידי מתוזרות פסיכולוגית של 'תיקון' הרע. בניגוד לפרשנות הפונדמנטליסטית, הגורסת כי העבר המוכתם הוא ספר חתום, יכולה הפרשנות האישית של האדם להיות מונחית על ידי 'צופן-על' פלורליסטי, המדרבן אותו לבחירה חופשית של פירוש המתאים לו כשיקום אישי. הרה-ביוגרפיה (השיקום הביוגרפי) מייצגת, אם כן, לדברי רוטנברג, את היחס ההרמנויטי לעומת היחס ההרמטי לעבר האישי הכושל. יחס זה מעוגן במסורת היהודית, המתירה לפרש כל אות ודיבור כל עוד אין המפרש פורש מהציבור.

הנחתי שמבחינה פסיכולוגית התשובה המדרשית, המאפשרת פרשנות רטרואקטיבית של 'זדונות העבר כזכויות בהווה' תיחשף באמצעות ניתוח 'סיפור-החיים' של כל אחד מהמשתתפים במחקר. ואכן, אחד עשר המרואיינים שנענו להשתתף במחקר הצליחו לשזור בראיון את חייהם ל'סיפורי-חיים' שיש להם התחלה, אמצע וסוף. מניתוח 'סיפורי-החיים' ניתן ללמוד על גורמים התורמים

להתמודדות מוצלחת עם טראומה וגם על גורמים מעכבי התמודדות, כפי שמופיע גם במחקרים אחרים. 'סיפור-החיים' כלל את 'השברים' ואת 'התיקונים' שערך המרואיין במהלך חייו באמצעות התנסות מגוונת בפירוש חוזר, כפי שמתאר רוטנברג לגבי רה-ביוגרפיה.

העבודה מחולקת לשלושה חלקים מרכזיים:

החלק הראשון, המבוא, כולל שני פרקים. הפרק הראשון עוסק בהיבטים התיאורטיים, תוך התמקדות בחמישה נושאים:

- ✦ דיון ביקורתי בספרות הקיימת העוסקת בהתמודדות עם טראומה ובתופעת השואה כהתמודדות ארוכת טווח עם טראומה בהקשר לרה-ביוגרפיה.
- ✦ השיעורים ביחס לשואה ולקרבותיה בחברה הישראלית בהקשר לרה-ביוגרפיה.
- ✦ סיפור-חיים כמסגרת מושגית מתאימה לחקר הרה-ביוגרפיה.
- ✦ צמצום מוניסטי ומושג התיקון.
- ✦ מטרת העבודה ותרומתה, בהתאם להיבטים התיאורטיים.

הפרק השני עוסק בהיבטים מתולוגיים, תוך התמקדות בחמישה נושאים:

- ✦ שחזור ביוגרפי הרמנויטי כשיטה מחקרית.
- ✦ 'הראיון הארוך' (הפתוח) כשיטת מחקר.
- ✦ המרואיינים.
- ✦ עריכת הראיונות.
- ✦ ניתוח הראיונות.

החלק השני עוסק בממצאים, בניתוחם ובדיון בהם, והוא כולל שני פרקים:

- ✦ הפרק הראשון מהווה את מרכזה של העבודה ומכיל את התיעוד, את הניתוח ואת הדיון בהקשר הרה-ביוגרפי של כל אחד מ'סיפורי-החיים' בנפרד. בניתוח נכללים חשיפת תולדות החיים של כל מרואיין, גילוי ההיבטים הרטוריים ב'סיפור-החיים' שלו, איתור התכנים (הקטגוריות וקיצוץ לנושאים) ותיעוד ההיגדים המתאימים מתוך הראיונות. הפרק נועד ללמוד את תהליך הרה-ביוגרפיה האישי של כל אחד מהמרואיינים.
- ✦ הפרק השני דן בביטויים משותפים של רה-ביוגרפיה בין משתתפי המחקר.

בחלק השלישי יש שני פרקים. בפרק הראשון מסוכמים הגורמים המסייעים לרה-ביוגרפיה מתוך 'סיפורי-החיים', ונערך דיון משווה בין ממצאי מחקר זה לבין ההיבטים התיאורטיים כדי לתשוף את מידת יעילותה של שיטת המחקר האיכותי לחקר הרה-ביוגרפיה. בפרק השני מוצעות המלצות למחקרים נוספים.

תהליך התקירה והחיפוש אחר ביטויים המשקפים נכונה את דרכי ההתמודדות הפנימיים של המשתתפים במחקר איפשרו לי לערוך מסע משחרר אל תוך עצמי, בד-בבד עם המסע שערכתי לתוך עולמם של אחרים, גברים ונשים. מהאופן שבו הצליחה קבוצה מיוחדת זאת במסע החיים שנגרס בעקבות אירועי המלחמה למדתי רבות על הדרך שבה הופך הילד לנער, לאיש ולזקן ועל משמעות ההכרעות שנקטו במהלך דרך זו.

ברצוני להודות למשתתפי המחקר על אחד-עשר 'סיפורי-חיים' שיצרו במהלך הראיון, ואשר הם שאיפשרו את כתיבת העבודה הזאת.

חלק ראשון

מבוא

פרק ראשון: היבטים תיאורטיים

1. התמודדות עם טראומה

עקה טראומטית (traumatic stress)

'אירועים קיצוניים' הם מצבים המורכבים מהתנסות (בפועל או בנכחות) בסבל אנושי קשה, אשר אין דרך למנוע אותם. בעיקר מתייחסים אירועים קיצוניים לעימות עם אלימות ומוות. לאחר אירועים כאלה נדרשת בדרך כלל תקופה כלשהי עד שהאדם משתחרר מעיסוק מתמיד באותה חוויה טראומטית.

בדרך כלל אין אזהרה לפני שאירוע טראומטי עומד להתרחש. בעקבות אירוע כזה חל מפנה בתפישת האדם את עולמו - העולם שוב אינו ברור ובר-שליטה, האדם שנחשף 'מוצף' וחסר אונים, הוא מעריך את הנסיבות כמעבר לשליטתו האישית ומפרש את האירוע כטראומה (Kleber & Brom, 1992). "ממבט פנומנולוגי מתאפיין אירוע טראומטי בחוסר אונים, בניתוק חריף מהתיים הקודמים ובסבל רב אצל הנפגעים, וגם לרוב אצל האנשים שנמצאים בסביבה הקרובה" (מלקינסון ואחרים, 1993). "סיפור-חיים" משולחן של אדם מצופה להדהד באופן הרמוני לתזמורתו התברתית רק אם הולחן בהתאם ל'צופן-העל' או ל'מפתח המוזיקלי' המוכרים לו ולחבריו" (רוטנברג, 1995).

"תחושת חוסר אונים, המתבטאת באופן חיצוני ו/או פנימי" (Freud, 1920/1955), "הפרעה במהלך החיים" (Bastiaans, 1974) ואי-נוחות קיצונית, המרכיבים את האירוע הטראומטי, הם תוצאה של פעילות גומלין בין דרישות הסביבה, מצד אחד, לבין מיומנויות האדם, ציפיותיו ומאפייניו, מצד שני. הבדלים אלה בין בני אדם ובין מצבים מסבירים את תגובותיהם השונות של הנחשפים לאירוע טראומטי (Kleber & Brom, 1992). עם זאת, קיימים אירועים המקובלים על כל בני האדם כטראומטיים:

- ✦ מצבים קיצוניים כתוצאה מפעילות מלחמה
- ✦ אסונות משותפים, כמו תאונות או אסונות טבע
- ✦ פשעי אלימות בזמן שלום, כמו אונס, חטיפה ושוד
- ✦ מצבים קיצוניים ארוכי טווח כתוצאה ממלחמה, המלווים בהרס חיי הקהילה ובאבדן הקשרים החברתיים (Erikson, 1976), כמו כליאה במחנה ריכוז
- ✦ אבדן אדם אהוב: מות בן זוג או ילד.

התמודדות עם טראומה

Lazarus (1981) מגדיר התמודדות עם טראומה "דרך לפתרון בעיות שבגינן הרגשתו הטובה של האדם התערערה ואין באפשרותו לחזור לפתרון דרך אופציות ואו מיומנויות הידועות לו. המיומנויות והאמצעים שהאדם מאמץ שעומדים לרשותו להתמודדות עם המצב החדש שנוצר משפיעים על דרך תפישת האירוע ועל הבעיות הנלוות אליו כטראומות: האם המצב שנוצר בעקבות הטראומה כולל בעיות שיש לפתור? אם כן, אילו אופציות לנקוט? על בסיס הערכת המידע על תגובותיו ועל תגובות הסביבה האדם יפרש את הנסיבות החדשות ויגיב בהתאם. היחסים בין האדם לסביבה נמצאים בתנועה מתמדת, ובעקבותיהם מתקיים תהליך מתמשך של הערכה ופירוש מחדש". המושג 'פירוש מחדש' של Lazarus (1981, 1984) הורחב בידי רוטנברג (1987, 1994) למושג 'רה-ביוגרפיה', שמשמעותו: "קריאה מחדש של העבר באמצעות משקפיים חדשים, המציגים באופן רטרואקטיבי דימוי חיובי והרמוני יחסית של האישיות בכללותה... דרך שיקום ביוגרפי או, בפשטות, רה-ביוגרפיה] הדיאלוג בין עבר, הווה ועתיד מקל על ארגון מחדש של תנאים מנגדים לכאורה ושל מצבים באמצעות פירושים נבחרים ויצירתיים של אירועי העבר כך שיתאימו לשאיפות עתיד ושדיוונתים היסטוריים קונגניטיביים יצטמצמו, מתוך הנחה מרכזית ש'זהות רצופה' הכוללת את כל תקופותיו של האדם חיונית לבריאותו] ובניגוד, למשל, לגישה השמה דגש על קונפרונטציה עם העבר הכושל".

לדעתו של רוטנברג (1994, 1997), המערכת הפרשנית של האדם מכילה 'צופן-על' הרמנויטי¹, המכוון אותו לברור מתוך 'סיפורי-חיים' אפשריים את הפירוש המתאים לו אישית. 'צופן-על', לפי הגדרתו, הוא "מערכת אמונות מושרשת היטב, שהסביבה הדתית-תרבותית מנחילה בדרך כלל בתקופות מכרעות בחייו של אדם. אמונות אלה מתייחסות לשאלות יסוד המתייחסות לתנאים המאפשרים את ההתפתחות האופטימלית של האדם והחברה" (רוטנברג, 1994). רה-ביוגרפיה אישית תתקיים, למשל, אם האדם ידורבן לקיים אותה על פי 'צופן-על' פולרליסטי, והיא לא תתקיים אצל בני אדם הפועלים על פי 'צופן-על' פונדמנטליסטי. כאשר אדם מפרש מחדש את האירוע הטראומטי בהנחיית 'צופן-העל', הוא משיב לעצמו את תחושת השליטה על האירוע, 'מתקן' או מונע את השבר האפשרי ברצף ההיסטורי של 'סיפור-החיים', ומאפשר את הכללת האירוע ב'זהותו הרצופה'. לפי רוטנברג (1994, ואישית), במונח 'זהות רצופה' הכוונה היא לקוהרנטיות המתגלה ביכולת המרואין ללכד את אירועי חייו לסיפור חיים מוצלח. זהות זאת היא רב-קולית ובדרך כלל כוללת בתוכה מגוון זהויות כאופייני לזהות אינשית טרמלית. עושר ההיבטים המטגדים המרכיבים למשל את זהותו של 'הניצול' תואר ע"י Lifton (1976) בפרק על 'הניצול כיוצר'. כשיטה טיפולית מכונה "קריאה או כתיבה של חלקים מ'סיפור-חייו' של אדם באמצעות צמצום ובנייה מחדש של מרכיבים סותרים או של 'סוניים צורמים' בטקסט הביוגרפי שלו 'שלחן'" (רוטנברג, 1995), כלומר 'הלחנה מחדש'. ואכן, מטרת השלחן היא הלחנה מחדש של 'שירת חיים' נרחבת והרמונית יותר.

¹ הרמנויטיקה - המדע והפילוסופיה של פרשנות טקסטים (רוטנברג, 1994)

Freud (1920, 1950) כינה את הצורך האנושי להכללה הרמונית של המידע החדש שעלה בעקבות טראומה בתוך ההנחות והידיעות המבוססות על מידע קודם 'נטייה ליצור שלמות' (the completion tendency). כן תואר התהליך כקורה לאנשים "המתנסים שוב ושוב באירועים, עד שלבסוף המציאות והמודלים הפנימיים מסתגלים זה לזה" (Horowitz, 1971).

הקושי של ניצולי שואה לכלול את אירועי השואה בתוך רצף חייהם הוזכר בעבודות רבות (למשל: Krystal, 1981; Danieli, 1981; Ornstein, 1985; Auerhahn & Laub, 1984; Krell, 1985; Moskowitz & Krell, 1990; Yeheskel, 1991). הקושי יוחס, בדרך כלל, לעוצמת הטראומה, ולא כל כך למיומנות האישית של הניצולים.

Lazarus, רוטנברג ואחרים מעמידים את תהליך הפירוש מחדש של האירוע בידי הנפגע כתהליך המרכזי בתופעת ההתמודדות עם טראומה.

ההנחה בעבודה זו היא שהרה-ביוגרפיה של ניצולי שואה תתבטא בדרך שבה יספרו את תולדות חייהם (רוטנברג, 1994, 1995; בר-און, 1994). לפי זה, הרה-ביוגרפיה תתאפשר עם מציאת הסבר מקובל (סובייקטיבי) לאירועים השונים באמצעות 'צופן-העל' של הניצול המסופר.

קיימים מחקרים המורים כי הבנת משמעות האירוע הטראומטי משפיעה על תהליך ההתמודדות (בר-און, 1986; Bulman & Wortman, 1977; Taylor, 1983; Silver et al., 1983). לפי זה, עם קבלת ההסבר המקובל על 'צופן-העל' מוחזרת לקרבן לא רק היכולת לאחות את העבר לסיפור רציף, אלא אף יכולת הניבוי לגבי המציאות שבה חי - ועמה מוחזרת לו השליטה מחדש על מהלך חייו.

כתוצאה מ'השיקום הביוגרפי' (רוטנברג, 1994) האדם מונע לשייך את האירוע לסיבה מסוימת. הניסיון למצוא הסבר לאירוע הטראומטי הוא חלק מתהליך המכוון לחיפוש אחר משמעות (Van den Bout et al., 1988).

Lifton (1980) מצא את החיפוש אחר משמעות כאחד מהנושאים המרכזיים המרכיבים את 'תסמונת (סינדרום) הניצול' (ראה בהמשך). וכן פראנקל (1970), שקבע שחיפוש אחר משמעות, החיפוש המתמיד אחר הבנת אירועי החיים, הוא המניע המרכזי של האדם. חולות סרטן שד, למשל, החלו, לאחר היוודע להן דבר מחלתן, לחיות יותר על בסיס יומיומי ולחשוב יותר על עצמן באופן כללי. ניתן לומר, שבמקרים אלה 'צופן-העל' הקודם שלהן שונה בעקבות המידע החדש (Taylor et al., 1984), ולפי רוטנברג (1994) - המידע הוחלף או שהיתה הרשאה להכללת המידע החדש בישן.

הרגשת חוסר-אוניס בעקבות טראומה קשורה, כאמור, לפירוש האירוע ככזה על ידי הקרבן }
וכתוצאה מקשיים בביצוע האירוע ב'סיפור-החיים' (רוטנברג, 1995). למשל, כאשר האדם מאשים
את עצמו באי-יכולת לשלוט במצב וקושר זאת למחדליו ה'אישיים' ('אני כישלון') תופיע אצלו
תחושת חוסר אוניס לעתים קרובות יותר מאשר במקרים שיתלה את הכישלון בנסיבות מקריות או
אחרות, שאינן תלויות בו (Peterson & Seligman, 1983).

Taylor (1984) זיהתה ארבעה סגנונות להשגת שליטה מחדש בעקבות אירוע טראומטי. הסגנון
הרביעי נקרא 'שליטה בדיעבד' (retrospective control) והוא זהה לרה-ביוגרפיה אל'שליטה
באמצעות פירוש' (interpretational control) (Rothbaum et al., 1982). מובנו של סגנון זה הוא
'השגת שליטה דרך השלמה או הבננה מתחדש של הנסיבות בדרך שתאפשר משמעות', ולפי הנתת
עבודה זו - הוא המסביר את התמודדותם ארוכת הטווח של ניצולי השואה.

גורמים המשפיעים על הרה-ביוגרפיה בהתמודדות עם טראומה

נסיבות האירוע

למאפייני האירוע עשויה להיות השפעה על ממדי ההתנסות בחוסר אוניס וגם על תוצאותיו
(Harshbarger, 1976). Bowlby (1980), במחקרו על אָזָל, מצא גורמים נסיבתיים העשויים ללמד
על אופן ההתמודדות עם טראומה, למשל: הקשר של המוות למראות קשים (השפלה), אופן ההודעה,
האפשרות להאשים אדם מסוים במוות או היחסים עם הנפטר לפני מותו.

צפיית האירוע מראש עלולה להוביל לחוסר ביטחון, להימנעות ולפחד, אך היא עשויה גם להכין
את האדם רגשית, התנהגותית וחומרית לאסון המתקרב ולהקל עליו בכך (Wolfenstein, 1957);
לונדון, 1993; Stroebe et al., 1981, 1982; Glick et al., 1974; Janis, 1971; Lazarus, 1966).
אמנם קבלת מידע משפיעה על התמודדות עם טראומה (Cohen, 1953; לוי, 1986), אולם לרמת
החרדה טרם האירוע יש השפעה על קליטת מידע רלוונטי למצבו של הנפגע (Janis, 1971). מידע
רלוונטי הוא גם גורם חשוב בהכנה לקראת אסון, והפחד הוא אחד המניעים לחיפוש המידע
(Baum & Singer, 1982).

התנהגות אקטיבית תורמת אף היא להתמודדות עם טראומה, והדבר נמצא גם במחקרים על ניצולי
השואה (Kav - Venaki et al., 1983; בר-און, 1994). יש להניח שהיא משפיעה גם על
הרה-ביוגרפיה. מידת האקטיביות של האדם בעת האירוע הטרומטי תלויה בנסיבות האירוע
(Kleber & Brom, 1992; Rachman, 1978).

תולדות החיים

אפשר להניח שתולדותיו של האדם משפיעות על הרה-ביוגרפיה. למשל, אירועי חיים טראומטיים שהאדם השיג עליהם שליטה נמצאו כתורמים בתהליך התמודדות עם אירוע טראומטי חדש (Ruch et al., 1980). במחקרים נמצא קשר בין התנסויות בילדות להתמודדות לא מוצלחת עם טראומה לאחר מכן (Archibald & Tuddenham, 1965; Brill, 1967; Kalman, 1977; Nace et al., 1977; Brown, 1979, 1981; Goldney, 1981; Anisman & Zacharo, 1982; Brend, 1987). נמצא כי מבוגרים עלולים 'לסחוב' איתם מהילדות 'התחשבנויות' (anxiety charged), ואז הם נוטים לפרש אירועים מאוחרים על פי התנסויותיהם המוקדמות (Wolfenstein, 1957). לעומת זאת, לפי בר-און (1994), התנסויות שונות בשואה השפיעו בדיעבד על אופן תיאור הילדות בתקופה שקדמה לשואה.

הציפייה של האנשים לגבי יכולתם להשפיע על חייהם משפיעה על אופן התמודדותם עם טראומה. Bowlby (1980) חקר את הקשר בין התנסויות בילדות לבין רמת הניבוי (הפרדיספוזיציה) להתמודדות עם אבל והגיע למסקנה שהקושי של רוב האנשים המתקשים להתמודד עם אבדן אקטואלי קשור ליחסי הרה-ילד מוקדמים. מסקנה זו תואמת גם את זו של חוקרים אחרים (Kohut, 1977, 1984; Antonovsky, 1982, 1987; Van der Bout, 1988; Kiergaard, 1993; וכן את הנחת העבודה הזאת על הרה-ביוגרפיה (רוטנברג, 1987, 1994).

Rotter (1966) פיתח מושג אחר לתחושת האדם לגבי יכולתו להשפיע על חייו - מקור השליטה (LOC - Locus Of Control). בעלי מקור שליטה פנימי (ILOC - Internal Locus Of Control) מאמינים שהקורה בחייהם תלוי ברובו בהם, ואילו אנשים בעלי מקור שליטה חיצוני (ELOC - External Locus Of Control) מאמינים שחייהם נקבעים בידי גורמים חיצוניים (האל, הגורל וכדומה). האמונה במקור השליטה מתפתחת בילדות, וכפי שהוכח, תמיכה וחום מההורים זעזוד לעצמאות הם תנאים מוקדמים לפיתוח ILOC. גם לחינוך ברמה הקהילתית יש השפעה על מקור השליטה (Sims & Baumann, 1972).

אמונה פנימית בשליטה לא תמיד מובילה להתמודדות מוצלחת (Lazarus, 1984), לעתים פסיביות בתופעת הטראומה היא התגובה המתאימה יותר (Lefcourt, 1980), ודבקות ריגידית ל-ILOC יכולה אף היא לא להתאים למצבים מסוימים (Andreassen et al., 1971).

גילוי גמישות לגבי בחירת התגובות בהתאם לנתוני המצב דומה, כנראה, ליכולת ההתפשרות של ניצולי השואה מתוך עיקרון השמירה העצמית (Cohen, 1953), והוא עשוי להתקשר עם יכולתם של הניצולים לקיים רה-ביוגרפיה.

מערכת פרשנות כזו, המכילה בתוכה 'צופן-על' פלורליסטי, מאפשרת, להנחת מחקר זה, את חופש הבחירה של היחיד, שכן הוא רשאי לפרש מחדש את תולדות חייו תוך בחירת האירועים המתאימים לו. תהליך דינמי רה-ביוגרפי כזה מאפשר הישרדות (רוטנברג, 1994) והוא קשור, לפי הנחת העבודה, גם לתולדות החיים של המתמודד.

הנסיבות החברתיות

לנסיבות החברתיות בתופעת הטראומה שני היבטים - האחד קשור להשפעה שיש לאנשים על הנפגע, והשני קשור להשפעת התרבות עליו.

השפעת אנשים על הנפגע

כאשר האדם נחשף לטראומה הוא חלק מרשת חברתית של זולתים היכולים לתמוך בו, לעודד אותו ולעזור לו (Herman, 1992). Grinker & Spiegel (1945) מצאו שהמאמצים הרגשיים והאחרים של החייל האמריקאי במלחמת העולם השנייה הוקדשו ליחידתו, וכי הקבוצה היא שקבעה את 'האני העליון' שלו. חשיבות ההשתייכות לקבוצה קטנה נמצאה משמעותית גם בקרב חיילים גרמניים (Rachman, 1978). כן נמצא, שנוכחותם של האחרים במשך אירוע טראומטי מפחיתה חרדה (Sherif & Sherif, 1969). תמיכה חברתית במהלך אירוע טראומטי עשויה לתרום להערכת נסיבות האירוע כפחות טראומטיים, ובכך להפחית את התוצאות השליליות בעקבותיו. דבר זה משתקף גם מתוצאות של מחקר השוואתי על שתי קבוצות של אלמנות, מאוסטרליה ומארה"ב (Maddison & Walker, 1967).

בני אדם הנותרים בגפם אחר מות אהובם מגלים יותר קשיים בהכלת האסון (Parkes, 1972; Clayton, 1975). מסקנות דומות נבעו ממספר מחקרים על קרבנות אונס (Sutherland & Scherl, 1970), על קרבנות תאונות דרכים (Foeckler et al., 1978) ועל הפרעות לאחר התנסות במלחמה (Barret & Mizes, 1988; Foy et al., 1987; Frye & Stockton, 1982).

המקורות החברתיים לתמיכה חברתית הם שונים (בן זוג, חברים, שכנים) ולאופן התמיכה פנים שונות. מחקרים אמפיריים הבדילו בין סוגים שונים של תמיכה חברתית (Hirsh, 1980; Moos & Mitchel, 1982; Flannery, 1990). למשל, במחקר של Hirsh (1980) נמצא שתמיכה קוגניטיבית (קבלת מידע והסבר) חשובה מסוגי התמיכה האחרים. תרומת האופנים השונים של תמיכה חברתית לתהליך ההתמודדות אינה אחידה, והיא עשויה גם להביא להרעה במצב (Brown et al., 1977). אירועים טראומטיים גורמים לעתים לשינויים בקשרים החברתיים, וקיימת השפעה מעגלית בין תמיכה לטראומה (Lazarus, 1983). גישת 'הרשת החברתית התומכת' משקפת בצורה מתאימה את שדה הקשרים הבין-אישיים, המביאים להבדלים בין תרומות חיוביות לשליליות (Flannery, 1990; Hobfoll & Stephens, 1990).

השפעת התרבות

התרבות מספקת 'עדשות', שדרך תופש ומבין היחיד את העולם סביבו ואת דרך החיים בו, כולל את המשמעות של האירוע הטראומטי (Kleber & Brom, 1992, p. 178). התרבות משפיעה על תהליך ההתמודדות, ולפי הנחתנו גם על הרה-ביוגרפיה, באמצעות 'צופן-העל' - החוקים (regulations) והמנהגים (rituals) המאפיינים את החברה ואשר הנפגע מפנים (Strodtbeck, 1958).

התרבות משפיעה על חיי האדם בעיקר באמצעות קבוצות קטנות וקובעת את התמיכה שיקבל הקרבן בעקבות ההתנסות הטראומטית (Reiss, 1981; Klein, 1983). לוחמי וייטנאם, למשל, התנסו במצוקה גדולה יותר עם חזרתם לארה"ב בתום המלחמה מאשר משוחררי מלחמת העולם השנייה מקרב הצבא האמריקאי, עקב ההבדל באקלים הפוליטי ששרר בארה"ב בין שתי המלחמות (DeFazio, 1975).

לפי רוטנברג (1994, 1987) קיים קשר בין לגיטימציה חברתית לבין היכולת להעריך את העבר בחיוב (רה-ביוגרפיה) כאשר האווירה הפסיכולוגית הינה אירוע טראומטי בפני עצמו. התנסות דומה לזו של חיילי ארה"ב עברו הניצולים היהודים בתום מלחמת העולם השנייה (Eitinger, 1980) ובתקופה שאחריה (יהב, 1991; שגב, 1992; בר-און, 1994; יבלונקה, 1994), כאשר מצבם הושפע מטראומה חברתית-תרבותית (Keilson, 1979). חזרתם של ניצולי השואה אל ה'לא כלום' לוותה במשך שנים גם בהאשמה של 'כצאן לטבח' ובחוסר עידוד, עד השתקה, לספר את קורותיהם 'שם'. ייתכן שהדבר פגע באפשרותם לקיים רה-ביוגרפיה, והוא מבליט את ייחודיות הישרדותם של הניצולים.

רוב המחקרים שנעשו עד כה על ניצולי השואה התייחסו בעיקר לגברים ופחות לנשים, והמחקר על נשים ניצולות הוא עדיין בתחילתו (Milton, 1993). כמו כן, לא קיים מחקר השוואתי על תגובות של נשים ועל תגובות של גברים למאורעות השואה (Ringelheim J., 1993).

2. היבטים תיאורטיים בחקר השואה

ההתנסות בשואה ובתקופה שאחריה כהתמודדות עם טראומה

תגובות ארוכות טווח על טראומה נלמדו בהרחבה בהקשר לניצולי השואה. Lifton (1980) סיכם את תוצאות הלואי של ההתנסות בטראומה ממושכת בתסמונת (סינדרום) הניצול. לדעתו, השפעות השהייה במחנה הריכוז במשך מלחמת העולם השנייה יכולות ללמד על תוצאות היחשפות לאלימות, להשפלה, לשטיפות מות, להשמדה ולסבל אנושי דומה. Dasberg (1987) סקר מחקרים שנערכו על ניצולי השואה שעברו התנסויות שונות במשך המלחמה ומצא שההבדל בהשפעות ארוכות הטווח ביניהם מיטשטש עם הזמן. לבר-און (1994) דעה דומה.

במשך המלחמה נקבעה התנהגות האדם על ידי עיקרון השמירה העצמית, שלפיו כל התנהגות שנבעה משמירה עצמית היתה מקובלת. עם זאת, אנו יודעים שחלק מהניצולים ששרדו אופיינו גם בהתנגדות פעילה למנהיגות המחנות (Cohen, 1953; Luchterhand, 1971).

אך רבים לא הגיעו לנקודה זאת, בעיקר במשך השבועות הראשונים לכליאה, כאשר אנשים סבלו מאפתיה והתאבלו על אבדן קשרים עם קרובים וחברים. אנשים אלה הגיעו לעתים למצב המתואר בספרות כהתנהגות המוזלמן: מצב של קהות חושים עקב סבל, רעב ועייפות מתמשכים, כשהאסיר חדל להקפיד שלא לבלוט, התנהג כרובוט ולא דאג עוד לתזונתו. התוצאה היתה בדרך כלל מוות.

בדרך כלל לא היה סיוס המלחמה נקודת המפנה לציון סוף הסבל, ורבים נפטרו אחרי מאי 1945 ממחלות ומאפיסת כוחות (Eitinger, 1980). הלם החזרה לעולם החופשי התלווה בעימות עם המציאות החדשה: קרובים שנרצחו, רכוש שנעלם ובתים שנהרסו או נתפסו בידי אחרים. בנוסף לכך, לדעת Eitinger (1964) טופלו הניצולים בחוסר התחשבות ובניגוד לציפיותיהם.

בתחילה היתה מורכבת אוכלוסיית המחקר על ניצולי השואה בעיקר מאוכלוסייה שפנתה לעזרה נפשית, אשר בדרך כלל נבדקה לגבי רמת הפסיכופתולוגיה, והתוצאות מנוסחות בשפה קלינית פסיכיאטרית. לדוגמה: תסמונת מחנות הריכוז (CCS - Concentration Camp Syndrom), המתבטאת בחולשת זיכרון, בהפרעות בשינה, באבדן יוזמה, בתופעת חרדה, באי-יציבות רגשית, במצבי רוח דיספוריים, בסחרחורת ואי-יציבות גופנית (vertigo) ובחלומות זוועה (Eitinger, 1980, pp. 136-137).

עם הזמן התחילו להופיע מחקרים הקשורים גם להסתגלותם של ניצולי השואה שלא פנו לעזרה נפשית (Antonovsky et al., 1971; Dor-Shav, 1978; Helmreich, 1992; Hass, 1995). Dasberg (1987), שסקר מחקרים אלה, מצא שהניצולים אינם סובלים מבעיות גופניות יותר מאשר קבוצות ביקורת בעלות משתנים דמוגרפיים דומים, אלא שהם רגישים יותר לעקות החיים, יותר מדוכאים ופחות אופטימיים. ממצאים אלה מתחזקים על ידי מחקרם של Harel et al. (1988).

ניצולי השואה החיים עמנו היום הם חלק משארית הפלטה (האנציקלופדיה של השואה, 1990 עמ' 1174), ששרדו ממאורעות השואה ומהתלאות שלאחר מכן והגיעו לגיל זיקנה. נראה שהם מהווים מקור ללמידת המנגנונים האנושיים והנסיבות להתמודדות מוצלחת עם טראומה. תפישתנו זו נתמכת בידי העובדה שניצולים רבים הצליחו להסתגל להתנסותם הטראומטית מהעבר; הם במצב בריאות תקין כיום, מתפקדים כאחרים בני גילם ומוכיחים שלא 'נשברו' (יבלונקה, 1994; Yeheskel, 1995). ניתן לשער שיש לשואה השפעה ייחודית, שלא ניתן למצאה בשום צירוף אחר של הגירה-חברה-משפחה-יחיד.

שינויים ביחס לשואה ולקרבתיה בחברה הישראלית

מ'כצאן לטבח' ל'אחי גיבורי התהילה'

בשנים האחרונות, במיוחד לאחר נפילת 'מסך הברזל', הולכת ומתרחבת בישראל 'עלייה לרגל' אל מתנות ההשמדה והגטאות בפולין. ככל תופעה חברתית, ניתן להניח כי תופעה זו מבטאת מיגוון מניעים וצרכים של היחיד והחברה. גם הביקורים הממוסדים של משלחות וגם הביקורים הפרטיים באים לענות על צרכים אישיים ולאומיים. הדיון המתקיים בחברה הישראלית מאז הגעת הידיעות הראשונות על ההשמדה הוא סימן לעניין הרב שקיים בה עד היום בכל הקשור לשואה, להיבטיה ההיסטוריים ובעיקר להיבטים החברתיים והאישיים.

העבודה הזו מבקשת לפרוש לפני הקורא את נקודת המבט של היחיד, בהנחה שהווייתו של היחיד מעוגנת בו-זמנית במעגלים תרבותיים, חברתיים, משפחתיים ואישיים, ומתוך ניסיון לתאר את המציאות שממנה הוא מושפע ואשר בתוכה הוא פועל. הדיון הציבורי בשאלות האלה מתבטא באמצעות תקשורת, ספרים, אירועים רשמיים במוסדות רוח ותרבות ועוד. בסעיף זה תיסקר התפתחות הדיון והמחקר לגבי הדינמיקה החברתית והפסיכולוגית של ניצולי השואה בחברה הישראלית המשתנה.

שגב (1992) מתאר בספרו את המסע שעברה החברה הישראלית ביחסה אל השואה ואל היהודים בגלות מאז עלייתו של היטלר לשלטון ועד תחילת שנות התשעים. הוא מציג את ההתמודדות עם הידיעות על השמדת יהודי אירופה, עם האבדן, האבל, האשמה, הכאב, ההזדהות והרצון העז לעזור. אנו מניחים שיחסה המשתנה של החברה כלפי ניצולי השואה ישפיע על תהליכי הרה-ביוגרפיה האישית של המשתתפים במחקר זה, כפי שיתבטא דרך 'סיפור-חיים'.

התגובות הראשונות לידיעות על ההשמדה היו של הלם והאשמה עצמית. היישוב בישראל ומנהיגותו עברו משבר עמוק, הקשור לתפקיד שהיו יכולים למלא בהצלת היהודים. כתוצאה מכך חל, בין היתר, שינוי באמות המידה להעלאת עולים - הסטת הדגש מהעלאת חלוצים 'לפי צורכי החברה' להעלאת כל מי שנתר, כדי שלא לעמוד בעתיד מול שואה שנייה. ישראל הפכה בראש ובראשונה למקום מקלט לפליטים.

ביטויי ההאשמה העצמית התחלפו בהאשמת הנרצחים והניצולים על חוסר התנגדותם. הטענה המפורסמת, השנויה במחלוקת, על שהיהודים הלכו 'כצאן לטבח' עלתה אולי כתוצאה מהמציאות הקשה של השנים הראשונות בישראל לאחר השואה ומההתמקדות בכינון המדינה. המאבק לעיצוב המדינה היה כרוך בהדגשת מיתוסים כמו תל-חי ומצדה ('מעטים מול רבים'), 'שנית מצדה לא תיפול', שביטאו את השאיפה להציג את חוסנו של הציבור הישראלי ואת נכונותו להקריב את חייו למען הקמת המדינה והשמירה על קיומה. הקשר בין הנופלים המקריבים את עצמם למען הנתרים

לחיות עם היגון התנסח בביטוי 'ובמותם ציון לנו את החיים', והקולקטיביזציה של המוות דחקה הצידה ביטויי יגון אישי (מלקינסון ואחרים, 1993).

השימוש הפוליטי בשואה התחיל מיד לאחר המלחמה, והיה מעוגן בתביעה להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל. זו היתה תקופה שדיברו בה על האידיאולוגיה הציונית החלוצית. ההוויה של שלילת הגולה ויצירת זהות ציונית-ישראלית חדשה, שבה היהודי מגן על עצמו בכוחות עצמו, עוררה דחייה כלפי קרבנות השואה, שנתפסו כהיפוך של אותו אדם חדש, בהלכם 'כצאן לטבח'. הניצולים שהגיעו לאחר השואה יכלו אמנם להזדהות במידה מסוימת עם השיח החלוצי, מתוך הצורך להקים את ביתם ואת חייהם מהתחלה, אך הם נתקלו בדרישת החברה להשתנות מהר, למחוק את עברם ולהזדהות עם סטריאוטיפ של 'צבריות' (רובינשטיין, 1977). לסיפוריהם ולעברם סירבו לעתים קרובות להאמין (כפי שביטא זאת היטב הניצול בסרט: 'המכה ה-81'), ולכן בשנות המדינה הראשונות השתיקו הניצולים את הסיפורים אודות עברם, אף כי לא דווקא מהסיבות שציפו מהם לשתוק. ההתייחסות לשואה ולסיפורי הניצולים הצטמצמה למעשי הגבורה של הפרטיזנים ושל המתמרדים בגטאות.

משפט קסטנר עורר דיון בחלקם של יהודים בהשמדה ובהתגוננות.¹ מוקד הדיון עבר מהאשמת הניצולים בהליכה פסיבית לקראת מותם להאשמת אחדים באחריות לגרימת מותם של אחרים, או בהצלה סלקטיבית שמשמעותה דומה. השאלה, האם ניתן לשפוט באמת מידה 'רגילה' את מה שאירע 'בפלנטה האחרת', העמידה משני צידי המתרגם ניצולי שואה מול אזרחים ישראלים אחרים.

בשנות התמישים חל שינוי נוסף ביחס החברה לשואה, בעקבות מדיניותו הפרגמטית של בן-גוריון להתפייסות עם הממשלה הגרמנית ולעריכת הסכמי השילומים. מנחם בגין, כמנהיג האופוזיציה, ניצל שעת כושר זו להציג את לקח השואה באור שונה, בהפכו אותה למעין דת לאומית. הוא טען כי הקרבנות הפכו קדושים, ולכן מותם מחייב את החברה הישראלית במצוות 'עשה' או 'אל תעשה' כממשיכת דרכם. הוויכוח על החרמת מוצרים מגרמניה או על התפייסות עם צאצאי הנאצים נערך גם בקרב רבים מהניצולים.

¹ משפט קסטנר - משפט זה העלה על פני השטח האשמות רבות לגבי שיתוף פעולה של אסירים יהודים בזמן המלחמה. במקרים רבים בעלי תפקידים שמונו בידי הגרמנים הואשמו בגרימת מותם של אנשים (שגב, 1992, עמ' 240).

בעקבות הטבח בכפר-קאסם באוקטובר 1956¹ התעוררו בישראל שאלות חדשות ביחס להתנהגות 'הישראלי החזק', הנתפס כתוקפן בעיני אחרים ובמידת מה גם בעיני עצמו. פרשה זאת, שנקשרה בדרך כלל לסכסוך הישראלי-ערבי, מהווה נקודת מפנה נוספת ביחס הישראלי לשואה. עד אז עלתה, באופן ישיר ועקיף, ההשוואה בין התכנית הנאצית להשמדת יהודים לרצון הערבים להשמיד את מדינת ישראל, מעתה החל להתפתח דיון בשאלת אחריותו של התוקפן.

אפשר לראות כי הלכת האישי מהשואה לא היה אחיד. בתוך החברה הישראלית שימשה השואה גם כנימוק בקונפליקט החברתי בין אשכנזים ומזרחים, בין היתר לגבי הלגיטימיות לשמור על מסורת ותרבות של ארצות המוצא.

משפט אייכמן, במאי 1962, מסמן בציבור ובמחקר עידן חדש ביחס לסיפורים מהשואה. במשפט התחילו להקשיב לסיפורי ניצולים בישראל ולקבל אותם כחלק מהמורשת ומהתרבות. מעתה לא התמקדו רק בסיפורי הגבורה של הפרטיזנים והמורדים, אלא הושמעו גם פרטים על הזוועה. ברדיו שידרו מדי יום חלקים ארוכים מהעדויות, ורבים מתושבי המדינה שלא הכירו את הנושא - ובהם גם בני נוער - התוודעו לו בפעם הראשונה. בעקבות המשפט המסוקר בהרחבה באמצעי התקשורת קיבלו הניצולים לגיטימציה לספר על מה שחוו באותה תקופה. התובע, גדעון האוזנר, ביקש מהעדים ומחוגי עולי הונגריה להימנע מעריכת חשבונות פנימיים: 'זהו משפטו של המשמיד ולא של קרבנותיו' (שגב, 1992, עמ' 332). בתוך כך עוררו סיפורים על שיטות ההשמדה והדיכוי יותר ויותר את רגשות ההערכה לשורדים בתוך התופת. הצורך הראשוני לשמוע סיפורי גבורה בלבד התחלף בצורך להקשיב ולהבין את סבלם ומצוקותיהם של הניצולים, וגברה הנכונות ללמוד על התקופה.

מלחמת ששת הימים (1967) ומלחמת יום כיפור (1973) מילאו תפקיד מרכזי בתהליך זה והאיצו אותו. במלחמת ששת הימים, ובעיקר בתקופת ההמתנה שקדמה לה, נעשו השוואות בין מנהיג מצרים נאצר לבין היטלר ונוצר חשש במדינה מפני שואה שנייה, ואחר-כך עורר הניצחון המהיר והמפתיע את התחושה כי בישראל החזקה לא תתרחש שואה, וכי הציונות הצליחה לבנות מקום מקלט ליהודי העולם. במלחמת יום-כיפור, לעומת זאת, בעקבות הפתעת הדרג המדיני והצבאי מכוחם של התוקפים, התערער הדימוי של הצבא הישראלי החזק והבלתי מנוצח. על אף השינוי שחל בעקבות משפט אייכמן, עדיין היתה ההזדהות העיקרית בחברה עם הלוחמים ומורדי הגטאות, ורק ממלחמת יום-הכיפורים התפתחה הזדהות כללית עם קרבנות השואה. מושג ה'עמידה בקשיים' שהתפתח בשנים אלה מתייחס לכל גילוי שתרים להמשך קיומו של העם היהודי והחיים הפרטיים, בעזרת נשק או בכל דרך אחרת של שמירה על המשכם של החיים.

¹ הטבח בכפר-קאסם - בתקריט זו נרצחו בידי חיילים ישראלים כ-50 מתושבי הכפר, שלא ידעו כי הוטל עוצר במקום ושבנו לבתיהם לאחר שעת החלתו.

התחושה שקרבנות השואה וניצוליה שייכים לחברה הישראלית גברה בשנות השמונים והתשעים. לימוד השואה בבתי-הספר התרחב והתפתח. נוסף לשמיעת עדויות וסיורים לימודיים לאתרי הנצחה בארץ התפתחו מסגרות הכוללות יציאת משלחות נוער לאתרים בפולין וחילופי נוער עם גרמניה. בעזרת זיכרון השואה מוסברים צרכים קונפליקטואליים בחברה ואצל הניצולים, כמו הצורך להיות חזק ועם זאת להיות רגיש לסבלו של האחר, הצורך לשמור על קירבה ליהדות אך להתנתק מהגטו של 'עם לבדד ישכון', הכורת במלחמה והשאיפה לשלום.

3. מסגרות מושגיות בחקר הרה-ביוגרפיה

'סיפורי-חיים' כמסגרת מושגית מתאימה בחקר הרה-ביוגרפיה 'סיפור-חיים' (life-story) הוא תיאורו של הפרט את השתלשלות חייו. הסיפור הוא אוסף האירועים וההתנסויות שבוחר המספר להציג כ'סיפור-חיים' באמצעות הרה-ביוגרפיה, והאופן שבו הוא מציב אותם על ציר הזמן. בחירת התכנים ל'סיפור-חיים' ואופן הצגתם בסיפור על ידי המספר נקבעים, על ידי 'צופן-העל' שלו. זיהויו של 'צופן-העל' ב'סיפור-חיים' הוא, אם כן, מטרה מרכזית בחקר הרה-ביוגרפיה. לדברי רוטנברג (1995, עמ' 17): "דרך קריאת 'סיפור-חיים' ניתן אפוא לזהות את 'צופן-העל' של המספר, שיקבע את המשמעות האמיתית של הטקסט - 'סיפור-חיים'. למשל, אם 'צופן-העל' שנבחר ייגזר על פי 'הקול הבלעדי' המעוגן בחשיבה האריסטוטלית, תוצאת פענוחו של הטקסט עלולה לעצב פרשנות חיים פונדמנטליסטית של 'או-או'. לעומת זאת, אם הדיאלוג הסוקרטי משמש 'צופן-על' לקריאה, עשויה האמת להתברר מתוך שיח נמשך ומשתנה תדיר בין הקורא (החוקרת, לצורך ענייננו) לכותב (המראיין)". כתוצאה מכך על החוקר את תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות 'סיפור-חיים' לבחון לא רק את התכנים המרכיבים את הביוגרפיה של המספר (התמות), אלא גם את ההיבטים הצורניים, הספרותיים, שבאמצעותם הוא מעצב את הסיפור. על החוקר לעסוק, אם כן, גם ברטוריקה של הביוגרפיה ובאופן שהחיים מגולמים בה כנראטיב¹ (Bruner, 1987; Crapanzano, 1984; Corradi, 1991; Sarbin, 1986). מטרת החוקר היוצא-נץ הגישה של 'סיפור-חיים' אינה לשחזר את המציאות האמיתית באשר היא, אלא 'לחלץ' את הסיפור של הנחקר על מציאות זו ולחשוף את תפישותיו לגביה. לפיכך מתאימה המסגרת המושגית של 'סיפור-חיים' לחקר הרה-ביוגרפיה, שהיא שיטה העוסקת בדרכים של בני אדם לשיקום ביוגרפי של 'עברם הכושל', כך שיגיעו ל'סיפור-חיים' שיהווה בסיס ל'זהות הרצופה' שלהם (רוטנברג, 1994).

¹ נראטיב - סיפור המפרש את המאורעות במובלע או בצורה גלויה. זהו מונח מקובל לסיפורי מטופלים במהלך של תרפיה (רוטנברג, 1994).

שתי הנחות היסוד בבסיסה של גישת 'סיפור-חיים' עושות אותו למסמך חברתי-תרבותי בעל משמעות למחקר הרה-ביוגרפיה:

- ✦ סיפור מהלך החיים של הפרט משקף את הפנומנולוגיה של המספר, כלומר הסיפור חושף את המשמעות והפרשנות שהפרט נותן לחייו ולאירועים שונים שנתקיימו במהלכם.
- ✦ סיפור מהלך חייו של פרט אינו רק סיפור אישי, אלא משקף הקשר חברתי-היסטורי שממנו הוא מושפע ואשר מהווה זירה חברתית להבנייה תרבותית של אותו הקשר. מבחינה זו 'סיפור-חיים' הוא מנגנון מתווך בין החברה ליחיד, בין משמעות תרבותית חברתית הניתנת לאירועים ולחוויות לבין המשמעות האישית שלהם, בין זיכרון קולקטיבי לבין זיכרון אישי.

'סיפור-חיים', ככלי המחבר בין עברו של המספר להווה שלו ולעתידו, נותן לרצף זה משמעות (Corradi, 1991) מעבר לרשימת העובדות שהוא מספק. זהו נדבך מרכזי בזהותו של האדם (רוטנברג 1994).

'סיפורי-חיים' והגישה הפנומנולוגית

חקר ביוגרפיות אישיות הוא אחד הכלים המרכזיים במחקר הפסיכולוגי המבקש לפענח מנגנונים אישיותיים ותהליכים התפתחותיים (Denzin, 1989; Erikson, 1975; Runyan, 1984; בילו, 1986; ליבליך, 1990, 1996).

הגישה המדגישה את היסוד הפרשני שבתפיסת מהלך החיים היא פנומנולוגית באופיה ומבקשת לחשוף באמצעות 'סיפורי-חיים' את עולם המשמעות של היחיד. 'סיפורי-חיים', על-פי הגישה הפנומנולוגית, הם חומר שבאמצעותו ניתן ללמוד על האופן שבו הפרט חווה, תופש ומפרש את מהלך חייו בהקשר לעולם הפעולה היומיומי שלו (Ryff, 1984).

את תרגום הגישה הפנומנולוגית למדעי החברה ניתן לזקוף לעבודות של Schutz ושל תלמידיו (Berger & Luckman, 1975; Schutz, 1970; Schutz & Luckmann, 1974). נקודת המוצא בגישה זו היא כי האדם פועל על בסיס ידע חברתי המארגן ומבנה את 'עולם החיים' שלו (world-life) ואת מציאות היום-יום של חייו. אותו ידע חברתי, המשותף לו ולאחרים בסביבתו, הוא בגדר הנחות מובנות מאליון לגבי הסביבה, לגבי ה'עצמי' ולגבי היחסים שביניהם. מציאות החיים נתונה כמציאות טבעית, שאין נותנים עליה את הדעת בשיגרת היום-יום ולרוב אין בודקים את ההנחות העומדות בבסיסה אלא אם חווים התנסות השוברת את ה'טבעיות' של הקיום בעולם. במצבים של שבירה כזאת האדם בוחן את חייו באופן רפלקסיבי ואת הנחות היסוד שלו - המטרה של המחקר הפנומנולוגי היא לבחון כיצד מובנית הסביבה הטבעית המובנת מאליו, מתי נשברת אותה 'טבעיות', ומהן ההשלכות של מצבי משבר קוגניטיביים אלה.

'סיפור-חיים', או במונחיהם של Schutz & Luckman (1974) - ה'ארטיקולציה הביוגרפית' של הפרט, הוא אחת הדרכים שבאמצעותן מבנה היחיד את עולמו, הוא מותנה חברתית, ומעל לכל - זהו כלי שבאמצעותו האדם 'משייט' בין רמות שונות של זמן ומקשר אותן אל תוך מרחב חייו.

על פי Schutz & Luckman (1974), הקטגוריות החברתיות של הארטיקולציה הביוגרפית הן חלק מתפיסות העולם הנלקחות כמובנות מאליהן. הפרט חווה קטגוריות אלה כחלק מעולמו, כחלק ממציאיות חייו, והן מגדירות את גבולות הפעולה האפשריים לו. הם אינם מתעלמים מייחודיותו של הפרט, וטוענים כי חשוב לבחון כיצד משתזרות ההתנסויות האישיות בתוך הארטיקולציה החברתית. לטענתם, הייחודיות של הפרט באה לידי ביטוי באופן שבו הוא מארגן את התנסויותיו בחיים על רצף הזמן ובמשקל היחסי שהוא מייחס להן. למרות ההתייחסות לייחודיות של הפרט, דמות האדם העולה מניתוח זה היא פסיבית מאוד. אף כי הדגש הוא על הסובייקט התופס את עולמו, מוקד ניתוחם מתמחה בהבניית האינטר-סובייקטיביות. לכן, לשיטתם, תפיסת מהלך החיים של היחיד מוכתבת במידה רבה על-ידי ההקשר התרבותי-חברתי, ולפרט לא נותר אלא לבחור בין כמה ביוגרפיות טיפוסיות הזמינות לו.

Watson (1976) מנסה לחבר באופן שיטתי בין הגישה הפנומנולוגית על פי Schutz & Luckman לבין הגישה של 'סיפורי-חיים'. לטענתו, המצב שבו אדם מספר לחוקר את 'סיפור-חייו' הוא מצב של ארטיקולציה ביוגרפית. על פי Myerhoff (1980), ההיענות לבקשה לספר על עצמו מחייבת את האדם להתבונן על חייו ולהרחיב את המודעות הרפלקסיבית שלו. במצב זה המספר יוצא מן הספונטניות של קיומו בעולם, הופך למודע יותר לעמדותיו הטבעיות המובנות מאליהן על חייו, ועובר לעמדה פנומנולוגית יותר כלפי העולם (Natanson, 1962). כלומר, המספר בוחן את עמדותיו הטבעיות, חוקר בהן והופך את התנסויותיו לאובייקט של התבוננות. מצב זה מבליט, מצד אחד, את המשמעות של אירועים והתנסויות בחייו, אך מצד שני, הדברים הנתפסים כמובנים מאליהם מובלעים יותר וחמקמים יותר להבחנה.

חווית המלחמה, על פי Schutz, היא חוויה מיוחדת בהקשר של הפנומנולוגיה של האדם, מאחר שיש בה פוטנציאל לשבירת ה'מובן מאליו' החברתי ולהפרעה בזרם התודעה הטבעי. במאמרו הקלאסי של Schutz (1944) על ה'שב הביתה' הוא מצביע על ערעור העולם המובן מאליו אצל החייל השב מן החזית. הדגש במאמר זה הוא על עצם ההינתקות מן הבית והחזרה אליו מפרספקטיבה אחרת. הוא מתייחס לחיילים ששהו תקופה ממושכת במלחמה, כלומר היו במצב שבו הזמן הוא גורם חשוב בהבניית זיכרונם לגבי ביתם ולגבי בני משפחתם. השיבה הביתה מעמתת מבני זיכרון אלה עם המציאות. החזרה היא במידה רבה גם מעבר ממציאיות חיים אחת - מלחמה, למציאות חיים אחרת - בית. מעבר כזה מעמיד את החייל במצב של זרות פנומנולוגית, שהיא במידה רבה בלתי צפויה, מאחר שזו זרות בתוך מה שהיה מוכר. עמדה זו שוברת, בהכרח, את מה שבעבר נתפס כמובן מאליו.

החזרה הביתה מְפָרָה את הרצף הטבעי והספונטני שעל-פיו ראה החייל בעבר את מציאות ביתו. הוא נדחף, בעל כורחו, מהתבוננות טבעית אל עבר התבוננות פנומנולוגית על מציאות החיים בבית.

הדגש בניתוחו של Schutz הוא, אם כן, לא על מהותה של חוויית המלחמה כחוויה השוברת את המובן מאליו, אלא על מהותה של השיבה. מבחינה זו, לכל שיבה הביתה יש פוטנציאל של שבירת המובן מאליו. גם חזרה מחופשה, לפי זה, מערערת מעט את מה שקודם לכן נתפס כדבר שאין לתת עליו את הדעת כלל. לכן, ככל שההינתקות מן הבית ממושכת יותר, כך החזרה אליו היא חוויה משמעותית יותר; ככל שהמציאות האחרת שממנה שבים הביתה שונה ממציאות הבית, כך המפגש עם המציאות החדשה הוא דרמטי יותר ובעל פוטנציאל משברי.

ניצולי השואה הושפעו ממנגנון כזה של שבירת המובן מאליו מהרגע שהמלחמה חדרה לתוך חייהם. יש להניח, כי המציאות בתקופת המלחמה - שהיתה כל-כך שונה ממה שהיה מוכר, ידוע ומצופה ממציאות ה'בית' - הביאה לשבירת ההנחות הטבעיות של הניצול על חייו. בסיום המלחמה לא היה לניצולים 'בית'¹ לחזור אליו, ובכך הם מהווים קבוצה בעמדה מיוחדת במינה גם לגבי חקר ההבניה מחדש של 'המובן מאליו'.

אם ניישם גישה זו לענייננו, נוכל לטעון שבאמצעות 'סיפור-החיים' נוכל ללמוד מניצולי השואה כיצד 'תיקנו את השבר' שחל ב'טבעיות' של חייהם עקב מאורעות המלחמה ומהי תרומת הרה-ביוגרפיה ל'תיקון'; כיצד יצרו מחדש את 'המובן מאליו' בחייהם וחזרו 'הביתה', במונחים של Schutz (1944); כיצד זכו ל'בית' - ולא במשמעותו הפיזית בלבד (Bateson, 1990) - והתחברו מחדש ל'חיים הרגילים' (Herman, 1992).

צמצום מוניסטי ומושג התיקון

במחקר של הרה-ביוגרפיה, העוסק בתהליכי התמודדות עם מצבי 'שבר' ב'טבעיות חייהם' של הקרבנות ובתהליכי 'התיקון' שלהם, מוסבת תשומת הלב אל עולמו הפנימי של האדם כזירה שבה מתקיימים 'השבר' בעקבות האירוע הטראומטי ו'התיקון' שלו.

רוטנברג (1990, 1994, 1995) מטפל בספריו במונחים 'שבירה' ו'תיקון' במשמעות התיקון הקבלי: "בקבלה, בעיקר בקבלה המאוחרת, פעולת הצמצום האלוהי מוסברת כמעין תהליך קתרטית קוסמי, הידוע בשם 'שבירת הכלים'. לפי הפירוש הקתרטית של 'שבירת הכלים', אירוע הצמצום הקדום, אשר יש לו הסברים רבים בספרות המיסטית, הוא אקט פונקציונלי, אשר יצר מעין התפוצצות של שפע האור העליון; חלק מהניצוצות שהתפזרו כתוצאה מהתפוצצות קוסמית זו נפלו לתוך תהומות

¹ בית - "מקום המאפשר מנוחה, עבודה ומשחק, תממה המאפשרת גדילה באמצעות מערכות יחסים המשתנות לפי צורכי הדיירים" (Bateson, 1990, p. 119).

העולם הארצי, ואילו החלק הנותר חזר לעולמות העליונים. כך התערבבו היסודות החיוביים (ניצוצות הקודש) עם היסודות 'השליליים כביכול', המצויים בעמקי הקליפות שבעולם התחתון. מה שחשוב לענייננו: לפי דוקטרינת הניצוצות, ישועתו ותיקונו של האדם תלויים בחובתו ובמאמציו להתזיר ולתקן את סדר העולמות שהשתבש על-ידי פעולות שנקראות בשפת החסידות הפופולרית 'העלאת הניצוצות' - חילוץ הניצוצות הקדושים הפזורים בעולם כדי להתזירם למקורם העליון. פעולות התיקון של האדם בעולם הארצי מעניקה, לפי 'הזוהר', כוח מחזק לאלוהות: 'במעשה של מטה ניעור המעשה של מעלה'. אם אדם עושה מעשה למטה כלאות, כך ניעור כוח כלאות למעלה".

ומכאן, לפי רוטנברג (1990), נגזרת התפיסה הכלל-יהודית, המייחסת לפעולת התיקון האנושית, התפילה למשל, כות השפעה כמעט בלתי מעורער על האל, כפי שהוא גם טוען בקטע הבא: "יתירה מזו: לפי החסידות הבעש"טית, אשר הורידה את הקבלה מריחופה בשמי המיסטיקה המרוחקים מהישג ידו של בן-תמותה רגיל אל אדמת אנוש שגם בני עממין יכולים להגשימה, הרי מעתה ואילך אין לרע כפשוטו שליטה וקיום של ממש בעולם האנושי. מה שנראה או מופיע כרע אינו אלא תענוע, אחיות עינים או כסות לגרעין הטוב המצופה ב'קליפות', ומתפקידו של האדם לקלפו מקליפתו. לפיכך, בכל 'עבודה בגשמיות', בכל פעולה חומרית-ארצית, כגון אכילה, שתייה, שמחה, הזדווגות ואפילו בחטא עצמו יש ניצוצות קדושים, ועל האדם 'המעלה ניצוצות' לגאול אותם על-ידי קילוף 'קליפות' הרע כביכול. האדם יגיע למימוש עצמי על-ידי תיקונה של השבירה, בכוח מאמציו לחשוף את הגרעין הטוב השבוי בכל חפץ ביקום, וכך להתזיר את הניצוצות למקורם השמימי... אמור מעתה, כי הישועה החסידית כמניע התנהגותי אינה מצטמצמת רק באפשרות הבחירה או הבחילה ברעות ובחטאים האורבים לו לאדם בעולם הזה, אלא היא כוללת, מעצם הגדרתה, את חובתו ויכולתו של האדם לתקן את השמיים; השמיים בכוח הצמצום הרצוני מרשים, וכביכול מזמינים, את האדם להשפיע עליהם על-ידי מאמצי העלאת הניצוצות". אולם האפשרות ל'תיקון העבר הכושל', לפי רוטנברג, מותנית בשלב הראשון ב'תיקון' התנהגותי בהווה - בעשיית מעשים טובים, שהיא הדרך להעלאת הניצוצות - ורק אחריו יתאפשר הצעד השני, שיתבטא ברה-ביוגרפיה של 'העבר הכושל'.

יפה אליאך (Eliach, 1982) ליקטה לספר, באמצעות ראיונות ומקורות היסטוריים (oral histories), 89 מעשיות חסידיות מקוריות על השואה. הספר מעיד על ההתנסות הפנימית של החסידים עם הסבל במשך המלחמה ועל תגובתם לשואה ומשקף כיצד שרדו בהשתמשם בסבל הזה כמקור לחייהם המתחדשים אחרי השחרור. הם לא הפסיקו 'לתקן את העולם' דרך פעולת העלאת הניצוצות גם ב'ברגן-בלזן', למשל.

4. מטרת העבודה ותרומתה

מטרת העבודה היא להראות את תרומתה של הרה-ביוגרפיה להתמודדותם של ניצולי השואה עם אירועי חייהם דרך ניתוח 'סיפור-החיים' שלהם. אירועי החיים כוללים את מהלך החיים של הניצולים לפני המלחמה, במשך המלחמה ואחריה. גישת הרה-ביוגרפיה מניחה שתי הנחות:

1. שהיכולת לאחות את 'סיפור-החיים' באופן רטרואקטיבי היא בסיס 'לזהות רצופה' המסוגלת להתמודד עם קשיי החיים.
2. שקיים קשר בין הצלחה בקיום תהליך רה-ביוגרפי מתמשך במהלך החיים לבין תחושתו הסובייקטיבית של המרואיין לגבי חייו כמוצלחים יותר או כמוצלחים פחות בהווה.

בעבודה נערך מעקב אחר סיפורי ההתמודדות של אחד-עשר המרואיינים לאורך חייהם במטרה לאתר את הנושאים המסבירים התמודדות זאת. בניסיון להבין מניתוח 'סיפורי-החיים' את נקודות המפנה ואת הנסיבות שבעקבותיהן פירש הניצול אירועי חיים מסוימים כטראומטיים מתייחס המחקר לשאלות אלה:

- ◇ מהן נקודות המפנה והנסיבות שבעקבותיהן פירש המרואיין מחדש את המצבים הטראומטיים כמובנים וברורים?
- ◇ באיזו מידה נעשו העולם ומקומו של המרואיין בתוכו ברורים יותר בעקבות הפירוש החדש?
- ◇ באיזו מידה חזר המרואיין לחיות בעולם טבעי, ובאיזו מידה שולחננו האירועים הטראומטיים ב'סיפור-חייו'? האם התקיים 'שיקום ביוגרפי'?
- ◇ מהי ההשפעה של הרה-ביוגרפיה על 'הזהות רצופה' של המרואיין?

מענה על שאלות אלה יאפשר איתור הנושאים החוזרים ב'סיפורי-החיים' של המרואיינים בהקשר לרה-ביוגרפיה, ואחר יושוו הנושאים החוזרים האלה לנושאים העולים בעת התמודדות עם טראומה ומוכרים בספרות המקצועית. נושאים שלא נדונו עדיין בתיאוריות אלה, כמו נושא הרה-ביוגרפיה, יכולים לתרום להסבר טוב יותר של ההתמודדות עם הטראומה, ובכך להבנה טובה יותר בין קרבנות טראומה לסביבתם ולהתאמה טובה יותר בין התנהגות הסביבה לבין הקרבן.

פרק שני: היבטים מתודולוגיים

בפרק הזה נדונים היבטים מתודולוגיים שונים של מחקר זה, תוך התמקדות בכמה נושאים: השחזור הביוגרפי ההרמניטי כשיטה מחקרית, הראיון הארוך כאמצעי מחקר, המאפיינים של המרואיינים כבני הדור הראשון לניצולי השואה, תיאור אופן מסירת הראיונות והניתוח שלהם.

אופן ההתמודדות של הניצולים עם טראומת השואה במשך חייהם מעמידה אותם ואת 'סיפור-חייהם' כמקור ידע חשוב ביותר בתחום התפיסה הרב-גורמית של ההתמודדות (Antonovsky, et al., 1971; Des Pres, 1977; Antonovsky, 1982; Helmreich, 1992; בר-און, 1994; Yeheskel, 1995; Kleber & Brom, 1992).

הגישה הפנומנולוגית-איכותית במחקר באמצעות 'סיפורי-חיים' מתאימה ללימוד תופעות מורכבות אשר הטיפול בהן מחייב שיתוף פעולה מלא ושוייוני בין המרואיינים לחוקר (Schwartz & Jacobs, צבר בן-יהושע, 1990; בר-און, 1994; Rosental & Bar-On, 1992; ואכן, Lifton, 1986, 1980, 1967), בר-און (1994), Hass (1995) ואחרים, טיפלו בתופעת הטראומה באופן פנומנולוגי ומצאו ב'סיפורי-החיים' של הניצולים את מקור הידע העיקרי בנושא.

במחקר איכותי מעין זה שלב איסוף המידע ושלב הניתוח חופפים (Lofland & Lofland, 1984) ואין דרך בלעדית להגיע לממצאים. בעיקר נכון הדבר לגבי מתקר איכותי בשיטת 'הראיון הארוך' (LaRossa, 1989).

1. שחזור ביוגרפי הרמניטי כשיטה מחקרית

למתודולוגיה של תולדות החיים ו'סיפורי-חיים' יש יתרון בולט בתחום חקר הרה-ביוגרפיה. זאת, כיוון שהרה-ביוגרפיה היא מאותם התהליכים החבויים בחייו של האדם שאינם ניתנים לצפייה ישירה או להבנה מבחוץ. חקר 'סיפור-החיים' כמבנה חברתי הולך ותופש מקום של כבוד בתחומי מחקר שונים (Lieblich & Josselson, 1994; Bataille & Sands, 1989). המתודולוגיה של שחזור מקרה ביוגרפי (biographical case reconstruction), דהיינו שחזור 'סיפור-החיים' כמבנה חברתי, פותחה בידי Rosental. היא מבוססת על יישום ההרמנויטיקה האובייקטיבית של אוברמן (Overmann, 1980, in Rosental, 1992), דהיינו על 'חשיפת המשמעות החבויה, המבנה האובייקטיבי המניע את מערכת הפעולה'. התולדה המתודולוגית של עיקרון זה היא שהפרשנות צריכה להיות מקיפה ולזהות את כלל המשמעויות של הטקסט, כולל את אלה הנראות במבט ראשון כלא סבירות.

לאחר עריכת רשימה של כלל האירועים הביוגרפיים הגלומים בטקסט או במקורות נוספים, מועלות הנחות לגבי משמעויות האירועים. התוצאה של פרשנות מקיפה זאת היא ניסיון לשתור את הכרונולוגיה של הביוגרפיה עצמה.

יישום זה מופעל באמצעות שיטתו של Schutz לניתוח טקסט (Schutz, 1983, in Rosental, 1993). מטרת ניתוח הטקסט היא חשיפת אוריינטציה תימאטית כוללת ('השדה הנושאי' או 'השדה התימטי'). השדה הנושאי הוא מעין משפט המהווה בתמצית את התיאוריה של המספר לגבי 'מי הוא, וכיצד הפך להיות מה שהוא היום'. דרך הניתוח מנסה החוקר להשיג תפישה אינטואיטיבית לגבי האדם השלם - הוא מחפש בכל ראיון את הסיפור הייחודי של האדם, את המוקד העיקרי ואת הנושאים המתארים אדם זה שישלימו את הסיפור לשלם. בשיטה הזאת (first-person study) (Blauener, 1987) מוצגים ממצאי המחקר ישירות מתוך נראטיבות או משקלוטי ראיונות של הנתקרים ופחות מתוך סיכומים או ניתוחים של החוקר; המטרה העיקרית של החיבור היא ההצגה של תיעוד אישי (personal document) מפי הנתקרים ולא נקודות המבט של המכתב. תהליכי איסוף הממצאים ועיבוד החומר לפי שיטה זאת מחייבים את החוקר להאזין שוב ושוב לראיונות ולקרוא את הראיונות המשוקלטים פעמים רבות. בזמן הקריאה וההאזנה עליו להיות ננוח ופתוח, כדי להגיע, כהגדרתו של Blauener (1987), לתחושה אינטואיטיבית של האדם השלם (the whole person) ושל סיפורו, ובסוף התהליך להשיג יכולת לבטא את תמציתו של המספר לאור הטוטליות שלו והמורכבות שלו. לשם כך על החוקר להשקיע את עצמו במרחב החיים של המספר, כמו שסופר עושה כאשר הוא יוצר דמות.

זהו, לדעתו של Blauener, החלק הקשה של המחקר - שלא תמיד ניתן להשיגו, או שהשגתו עשויה לקרות רק לאחר זמן רב. כאשר החוקר משקיע את עצמו בתוך עולמו הפנימי של המרואיין הוא מזדהה איתו, ועם ההזדהות מתעוררת אמביוולנטיות, המתבטאת לעתים ברגשות חזקים של אהדה או של חוסר אהדה. בשלב זה על החוקר להגדיר את עמדתו כלפי הדמות, ואם אין הוא מצליח לגבש עמדה ברורה, פתוחה בפניו האפשרות לראיין שוב את הנתקר. ניתוח הראיון הוא תהליך אחר - הכתיבה משקפת את האופן שבו הבין החוקר את המרואיין. עמדה לא פתורה כלפי מרואיין מתבטאת בדיוקן שטחי או בתמונה רבת ניגודים, ושניהם ביטויים לאמביוולנטיות כלפי המספר.

השלב הבא הוא קריאת שקלוטי הראיון בצורה יותר ממוקדת, תוך שימת לב לפרטים ולהתרשמויות, בניסיון למצוא את הנושאים הרלוונטיים למספר. בכל ראיון מתפשטים את הסיפור הייחודי של המרואיין, את היסוד המייחד אותו מבין המרואיינים האחרים ואת התוספת המיוחדת שלו לחיבור בכללותו. קיימים מרואיינים שסיפוריהם ממוקדים וברורים מאוד, והם למעשה עורכים את עצמם. אולם לרוב על המרואיין למצוא את 'קו-הסיפור', שדרך היווצרותו שונה ממקרה למקרה. לדעתו של Blauener (1987), קביעת 'קו-הסיפור' היא המשימה המכרעת של העריכה, הוא המארגן

העיקרי של חומר הגלם. על ידי החשיפה של נושא מרכזי או של 'קו-סיפור' החוקר הופך ליוצר פעיל או לפרשן; על ידי תהליך הבחירה של הדברים הנכללים או שאינם נכללים בחיבור מבליט החוקר את החומר הרלוונטי לדעתו.

לפי Rosental (1993), היעד בתהליך הניתוח של השדה התימאטי הוא שחזור מבני וצורני של 'סיפור-החיים'. השאיפה הפנימית לתפיסה של רציפות עצמית מביאה לצורך בהגדרת הזהות באמצעות 'סיפור-החיים': 'אני הוא מה שנעשיתי במהלך חיי'. בדרך כלל נוצרת תיאוריה דינמית, המתקנת את מה שאינו מתיישב עם הטענה הראשית: הקצוות מעוגלים, הסיפורים הלא-רצויים נמחקים, הסיפורים הרצויים מודגשים, נוספים משפטי הסבר למשמעות של הסיפורים השונים וכן הלאה. חשיפת השדה הגלוי, שבו מוצג 'סיפור-החיים', והשדות הסמויים (מכלול הנושאים שתוקנו כנראטיבה, שנמתקו או שעונתו) המנחים את המספר בעקיפין מאפשרים להגדיר את אסטרטגיית התיקון (repair strategy), המבקשת להסביר גם את ההתנהגות שתבוא בעקבות ההבנה 'למי הפכתי במהלך חיי'.

קיים הבדל בין שני מושאי שחזור: ניתוח תולדות-החיים (life-history) הוא שחזור המשמעות הביוגרפית של האירועים כפי שנחוז בזמן שבו קרו ושחזור המשמעות המצטברת של הרצף הכרונולוגי שבו התרחשו. ניתוח 'סיפור-החיים', לעומת זאת, משחזר את משמעות החוויות מנקודת מבט בהווה ושחזור נקודת המבט בעבר במידת האפשר. במציאות, כמוכן, תולדות-החיים ו'סיפור-החיים' תלויים זה בזה במידה רבה ושחזורם מתרחש במקביל (Rosental, 1993).

בשיטת 'הראיון הארוך', המבוססת על טקטיקה של 'סיפורי-חיים', נדרש החוקר לחזור ולקרוא את הראיונות המשוקלטים כדי להשיג שתי מטרות: האחת, לאתר את 'קו-הסיפור' ואת המבנה המיוחד של כל 'סיפור' ו'סיפור', מתוך ההנחה שקיים קשר ביניהם לבין תחושת הזהות של המספר (Rosental, 1993). השנייה היא זיהוי הקטגוריות החוזרות בין המראיינים בדרך מעגלית, אחורה וקדימה, בין הנתונים לניתוח (Glaser & Strauss, 1967; Wilson, 1985).

2. 'הראיון הארוך' ('הפתוח') כאמצעי מחקרי

'סיפור-החיים' של הנחקר נחשף בעיקר באמצעות 'הראיון הארוך', או 'הראיון הפתוח', שמהלכו ותכניו אינם לגמרי מובנים ומוגדרים מראש (McCracken, 1988; LaRossa, 1989). עם זאת, בשיטה זו נהירה למראיין השאלה המחקרית ויש לו קווים מנחים לגבי התכנים שעליהם הוא מבקש לשמוע מן המראייין. כמו-כן, קיימת חירות להיווצרות דינמיקת ריאיון שונה בכל מפגש, בהתאם לאופי הדיאלוג הייחודי המתפתח בין המראיין למראייין. זהו ראיון פתוח, דומה לשיחה ידידותית, שמתערבים בו שני תהליכים המשלימים זה את זה: האחד, תהליך של התאמה ויצירת זיקת בין

המראיין למרואיין, שבו המראיין מעודד את המספר לדבר, שואף ליצירת יחסי אמון ביניהם ולקיום יחסים הרמוניים המאפשרים זרימה חופשית של מידע. התהליך השני חותר להפקת מידע מן המרואיין (Spradley, 1979).

גמישות הראיין מתבססת על שתי הנחות יסוד באשר למהות הראיין ככלי מחקרי: ההנחה הראשונה היא שעם כל מרואיין יש ל'היפגש' באופן שונה, בהתאם לנסיבות. כלומר, כדי להפיק את המידע הרצוי יש להתאים את כלי המחקר - הראיין - לאדם המתראיין, לזמן, למקום ולדינמיקה הבין-אישית המתפתחת. ההנחה השנייה היא כי הראיין הוא דיאלוג שבין מראיין למרואיין. לדיאלוג יש אמנם אופי מיוחד, ומעצם ההגדרה מבנה הקשר שבין המשתתפים אינו סימטרי, אך המראיין אינו מחוץ לתהליך, אלא הוא חלק בלתי נפרד ממנו. דיאלוג פתוח וגמיש הוא זה המקנה לראיין את עוצמתו, והוא המבטיח מידע עשיר ומגוון.

מהנחות אלה ברור כי הראיין הבודד אינו שכפול של הראיונות האחרים. כל ראיין הוא מפגש נבדל שמתפתח בו דיאלוג שונה, ולכל ראיין תרומה ייחודית בתהליך איסוף החומר והבנת הנושא. כוונת החוקר היא להדגיש את הייחודי שבכל אחד מן הראיונות מבחינת התכנים שעלו בהם ומבחינת התהליך שהתפתח בינו לבין כל מרואיין (Corradi, 1991), ועל כן הראיין הפתוח הוא כלי מחקר גמיש, המשתכלל תוך כדי המחקר עצמו.

הבעיה המתודולוגית המרכזית העולה בקשר לנאמר לעיל היא ה'תפוקה' של המראיין בתהליך הפקת המידע בראיין. למרות כוונותיו להביא את 'סיפורי-החיים' של הנחקרים מזווית מבטם האישית, ברור שהמראיין עצמו נושא אף הוא מערך של דעות, ערכים, אמונות, רגשות וידע, המשפיעים על טיב הקשר בינו לבין המרואיין ואשר עלולים להנחות (שלא במודע) את המרואיין ולכוון את סיפורו (Runyan, 1984; Bertaux & Kohli, 1984). למשל: הצגתן של שאלות מסוימות ועיתונן במהלך הראיין עשויים להשפיע על האופן שבו יספר המרואיין את מסלול חייו. מובן שעל חלק מן התהליכים שבין המראיין למרואיין אין למראיין שליטה, אך בהבניה מתאימה של שלבי הראיין ניתן, לפחות באופן חלקי, לפקח על הטיות אלה. בצד ההבניה של שלבים בראיין על החוקר לנתח באופן רפלקסיבי את דפוסי האינטראקציה שהתפתחו בינו לבין הנחקר ולהיות מודע להם בניתוח הנתונים ובפרשנותם. ההנחות התיאורטיות-העומדות בבסיס הראיין הפתוח שונות מן ההנחות שבבסיס הראיין המובנה. בראיין המובנה ההנחה היא כי יש לצמצם עד כמה שאפשר את מעורבותו של המראיין בתהליך וכי יש להבליע עד כמה שאפשר את נוכחותו, כדי להשיג אובייקטיביות מרבית. בראיין הפתוח, לעומת זאת, ההנחה היא כי לא ניתן להתעלם מהשפעתו של המראיין, ואין כל התיימרות להשיג אובייקטיביות בראיין; יש הכרה בחלקיות התמונה שהמראיין מקבל במחקרו, והמטרה היא לנסות להיות מודעים לתהליכים ולגורמים היוצרים חלקיות זו (שוקד, 1977; Maquet, 1964) ולשתף בכך את האחרים. במקום להבליע ולטשטש את חלקו של המראיין בעיצוב השיחה יש להתמודד עם כך באופן גלוי ומודע.

בשיטת 'הראיון הארוך' אין מטרה להסיק ממדגם הכללה לגבי אוכלוסיה גדולה, אלא לגלות קטגוריות והנחות האופייניות לתרבות¹ מסוימת; האוריינטציה היא לעומק ולא להיקף (לכמות האנשים שיתאימו לקטגוריות אלה). לכן המגמה היא להשקיע זמן ותשומת לב רבה במרואינים מועטים, ולא לראיין אנשים רבים יותר באופן שטחי. זמן הראיון במחקר כזה תלוי במרואיין והוא הקובע אותו, ואיננו מוגבל על ידי המראיין. במחקר באמצעות 'ראיונות ארוכים' שיטת הראיון קשורה לתהליך איסוף הנתונים ולניתוח המידע.

ראוי לציין, ששקלוט שעת ראיון מוקלט על רשם-קול עשוי להשתרע על פני 20-30 עמודים מודפסים (צבר בן-יהושוע, 1990, עמ' 71). במחקר זה, שבו התבקשו הניצולים לספר את 'סיפור-החיים' ללא מגבלת זמן, היה צפוי שבמהלך הראיון תעלה טראומה בת חמישים שנה, ולכן היה מקום להביא בחשבון שהראיונות ימשכו שעות רבות והשקלוט יגיע לעשרות עמודים.

חוקרים כמו McCracken (1988, p. 17) ו-Crabtree & Miller (1992) מצאו שדי בשמונה מרואינים כדי לספק את מטרות המחקר האיכותי. חוקרים כמו Glaser (1978) מציינים ארבעה מרואינים כמספר שבו מגיעים לנקודת רוויה (Saturated), שבה מתחילה חזרה של קטגוריות בראיונות, ולפיכך הם קובעים את מספר המרואינים המרבי לעשרה.

3. המרואינים

מחקר זה מתבסס על ראיונות ארוכים עם אחד עשר ניצולי שואה, יהודים ילידי 1920-1927, ששהו באירופה הכבושה בידי הנאצים בין השנים 1939-1945. המרואינים, חמש נשים ושישה גברים, הגיעו לבאר-שבע בין השנים 1946-1955, וכולם משייכים את עצמם לראשוני העיר ולמייסדיה.

איתור המרואינים המתאימים למחקר נעשה בשיטת network sampling, הדומה לשיטה שנקט Lifton (1967) במחקרו על ניצולי הירושימה. תחילה התקשרתי טלפונית לניצולים המוכרים לי כראשוני העיר, ומהם בחרתי מועמדים המתאימים למחקר. בהמשך, לפי הצורך, נעזרתי במרואינים עצמם לאיתור אנשים מתאימים נוספים. בפנייה הטלפונית לקבלת הסכמה להשתתף במחקר השתדלתי לשמור על נוסח בקשה זהה לכל המועמדים, ולכל אחד ציינתי בראשית דברי את שמו של מי שהפנה אותי אליו.

בסך הכל פניתי לארבעה-עשר מועמדים למחקר - שניים מהם לא התאימו למחקר מסיבות גיל, ומועמדת אחת לא הסכימה להשתתף במחקר בשל התנגדותה להתראיין בנושא השואה.

¹ תרבות - "אנשים בסיטואציות חיים מגוונות בחברתנו" (Bogdan & Knopp Biklen 1982, pp.37).

במחקר זה התמקדתי באחד עשר ניצולי שואה, 'זור ראשון לניצולי השואה', שהיו בתחילת השואה מתבגרים או מבוגרים צעירים. Mannheim (1952) מבסס את הגדרתו למושג 'זור' על חוויות משותפות: בני זור אחד משתייכים לקבוצה, קונקרטיית או אמורפית, של בעלי גיל דומה ובמידה מסוימת גם בעלי היסטוריה דומה. כלומר, בני הזור אינם מוגדרים רק לפי תאריך הלידה שלהם (מדד אובייקטיבי), אלא בעיקר לפי נקודת מבטם הסובייקטיבית, הנקבעת בעקבות האירועים המשותפים שהתרחשו במהלך חייהם. נקודת המבט משפיעה על פירושיהם לאירועים השונים, ובעקבות זאת גם על התנהגותם.

לפי הגישה המתוארת לעיל ניתן להגדיר את המרואיינים כבני אותו 'זור' גם מבחינה זו שהמלחמה הגיעה אליהם בזמן שהם חיו בחיק משפחותיהם, כאשר כמתבגרים צעירים היו בתחילתו או בשיאו של מהלך הכנתם למסלול חיים שהיה כבר ידוע להם, בהיותם קרובים לרכישת התחושה של 'זהות האני'. אריקסון (1967), בהתייחסו ל'זהות האני' בגיל ההתבגרות, אומר כי "האינטגרציה הנערכת עתה בצורה של 'זהות האני' היא יותר מאשר הסכום הכולל של הזדהויות הילדות, הרי זה הניסיון הצבור של יכולת ה'אני' לכלל הזדהויות אלה עם גלגולי תמורותיו של הליבידו, עם התמחויות שהתפתחו מן הכישרונות הטבעיים מלידה ועם ההזדמנויות המוגשות בתפקידים חברתיים. החוש של 'זהות האני' הוא איפוא הביטחון שנרכשה כי השווי והרציפות הפנימיים שלנו תואמים את השווי והרציפות של משמעותנו לגבי הזולת, כפי שמתגלה בעדות המוחשית של קריירה".

נקודת המפנה (Pittman, 1987)¹ ממסלול החיים הידוע, שהוכתבה למשתתפי המחקר על ידי המלחמה, חייבה אותם להתארגן במהירות ובתחכום כדי לשרוד במצבי חיים שהשתנו מרגע לרגע. הם נותקו מה'מוֹבן מאליו' שאיפיון את מסלול חייהם טרם המלחמה וכן ממסלול החיים שאליו הועידו את עצמם, בדרך כלל בתמיכת משפחותיהם, ונתרו חסרי 'בית'. נקודת המפנה בסוף המלחמה שוב דרשה ארגון מחדש ויצירת 'בית' כדי לשרוד. השימוש במתודולוגיה של 'סיפור-חיים' במחקר זה מאפשר לעקוב בפירוט מרבי את נקודות המפנה בחיי המרואיינים ואת מהלכי ההתארגנות מחדש שהחזירו אותם ל'מוֹבן מאליו'.

'סיפור-חיים' של המרואיינים נמשך מתקופת הילדות עד לזיקנה, והוא מוצג באופן רטרואספקטיבי מנקודת מבטם. תקופת הזיקנה מתאפיינת, לפי אריקסון (1967), בתחושה עצמית הנעה בין 'שלמות האני' ולבין 'ייאוש'. אריקסון מפרט את תחושותיו של האדם בשלב ההזדקנות לאמור: "רק מי שנטל עליו, כך או אחרת, את הדאגה לעניינים ולבני-אדם ושהתאים את עצמו להצלחות ולאכזבות הכרוכות בהכרח בעובדת היותו מחוללם של אחרים ויוצרים של דברים ורעיונות - הוא בלבד יכול

¹ נקודת מפנה - זוהי נקודת משבר "שאחריה דברים ימשיכו להיות טובים יותר או רעים יותר, אך לעולם לא יחזרו להיות כמו שהיו לפניו" (Pittman, 1987).

להצמיח בהדרגה את פריים של שבעת השלבים האלה ולהגיע ל'שלמות אני', להיות במצב נפשי שבו... בטחוננו הנעשר הצבור של ה'אני' בכושרו ובסגולתו לסדר ומשמעות, האהבה של ה'אני' האנושי - לא של ה'עצמי' - בתורת חוויה המקנה איזה סדר-עולם ומובן רוחני, יהיה מתירה אשר יהיה. זאת קבלת מעגל-החיים האחד והיחיד של עצמי כדבר החייב-להיות ואשר מן ההכרח כי לא יהיו לו תחליפים: על כן זאת אהבה חדשה אחרת של ההורים שלי. ואף שהוא מכיר ויודע את מידת היחסיות של כל סגנונות החיים השונים אשר נתנו טעם למאמצים אנושיים - מוכן בעל השלמות להגן על כבוד סגנון-החיים שלו נגד כל איום על הנפש או הרכוש; נוסח השלמות שנתפתח בתרבות ובציוויליזציה שלו נהפך לו לחותם האבהות המוסרית של עצמו, לנוכח פתרון סופי זה ניטל עוקצו של המוות. חסרוננו או אבדנו של אותו 'כילול הנצבר' מתבטא בפרח המוות: מעגל החיים האחד והיחיד לא נתקבל ולא נתאשר כתכליתם של החיים. הייאוש מביע את ההרגשה כי הזמן קצר, קצר מדי עבור ניסיון לפתוח בחיים חדשים ולבחון דרכים אחרות אל השלמות. ובחילה מחפה על ייאוש".

התחושה המתקבלת בשלב זה היא, אם כן, תוצאה של מאזן תמידי שעורך האדם לגבי ההישגים של חייו, ובעיקר כאשר הוא מגיע לתקופת הזיקנה המוקדמת (Neugarten, 1968). צורך זה של האדם המזדקן מתבטא, לפי Butler (1963; Lewis & Butler, 1974), בנטייתו לחזור שוב-ושוב על אירועי החיים. Butler מכנה זאת 'סקירת החיים' (life-review), והוא מציין כי זוהי תופעה ספונטנית, בדרך כלל לא סלקטיבית, ועל אף שהיא אינטנסיבית יותר בתקופת ההזדקנות המוקדמת, היא מופיעה גם אצל אנשים צעירים יותר בשלבי חיים שונים ולנוכח המוות.

כיוון שסקירת החיים מאופיינת בחזרה להתנסויות העבר, ובעיקר בהתעוררות מחדש של קונפליקטים לא פתורים, נראה כי המתודולוגיה של 'סיפור-חיים' מתאימה במיוחד למחקר שמרואייניו הם אנשים מבוגרים, הנוטים לאינטרוספקציה, לעריכת 'מאזן חיים', והמחפשים אוזן קשבת לסיפוריהם (Myerhoff, 1980).

4. עריכת הראיונות

כאמור, הראיון התחיל בפנייה טלפונית למועמדים, במטרה להשיג את הסכמתם להשתתפות במחקר. נוסח הפנייה הטלפונית היה זהה: "שמי איילה יחזקאל. במסגרת לימודי דוקטורט באוניברסיטה העברית בירושלים אני עורכת מחקר שמטרתו ללמוד מניצולי שואה מראשוני באר-שבע על התמודדות עם טראומה. קיבלתי את שמך מ..... האם אתה (את) מסכים (מסכימה) להשתתף במחקר?".

למועמדים שנענו בחיוב הוצע לערוך את הראיון בביתם או במקום אחר, בהתאם לבחירתם. גם המועד לקיום הראיון נקבע לפי נוחותם של המרואיינים, ובאותה שיחה צוין גם שהם שיקבעו את

משך הזמן לראיון. תשעה מבין המרואיינים בחרו לקיים את הראיון בביתם, ושניים העדיפו להיפגש בתדר העבודה שלי, במרפאה שבה אני עובדת.

הראיון נעשה בשיטת 'הראיון הארוך', במטרה להפיק רצף סיפור (נראטיבה) על חיי המרואיין באופן מלא ככל האפשר ובלא הכוונת המראיין, לפי שיטתו של Schutz (Schutz in Rosental, 1987). בתחילת הראיון הצגתי שוב את שמי, הבטחתי לשמור את זהות המרואיין תסויה וביקשתי הסכמה להקליט את הראיון (כל המרואיינים הסכימו להקלטת הראיון). חזרתי על כך שהמרואיין יהיה זה שיקבע את גבולות הזמן ואת מספר מפגשי הראיונות. דאגתי לכך שהמקום יהיה נוח ושיהיה מרחק מתאים בניי למרואיינים כך שנוכל לשמוע זה את זה בנחות ולשמור על קשר עין בינינו (face to face encounter - Reiss, 1981, pp. 160-163).

בפתיחת הראיון התבקשו המרואיינים לספר על חייהם מהיום שהם זוכרים את עצמם. השאלה הראשונית הזאת בפתיחת הראיון, שהוצגה לכל המרואיינים בנוסח אחיד, איפשרה להם להחליט אילו מחוויותיהם יכללו ב'סיפור-חייהם'. בחלק הראשון של הראיון לא קטעתי את דבריהם ולא התערבתי, מלבד בתגובות לא-מילוליות של הבעת עניין ותמיכה. כך התקבל ה'סיפור הראשי', שהוא הביוגרפיה כפי שתופס אותה המספר (Rosental, 1993).

לאחר שסיפר המרואיין את ה'סיפור הראשי' חזרתי, במידת הצורך, לפרטים שונים בסיפור בשאלות הבהרה והשלמה, בכוונה לבחון האם הנושא ודרך הצגתו היו מקריים או בעלי משמעות. בשלב זה בדקתי אם המרואיין הרחיב בתלקים שלא התייחס אליהם קודם לכן, ב'סיפור-הראשי'. למשל, שמתי לב אילו פרטים חדשים הופיעו ואיך השתנתה התמונה במבט נוסף, מתי החליף המרואיין נושא או התחמק מנושא בדרכים אחרות. המטרה העיקרית היתה לעודד את המספר להתבטא ברצף סיפורי, מתוך ההנחה כי תהליך ההיזכרות המביא לסיפורן של התרחשויות הוא הדרך הטובה ביותר לחשוף את המשמעויות שהיו להתרחשות בעבר ואת מהלכי הרה-ביוגרפיה מאז עד היום.

5. ניתוח הראיונות

לאחר שהראיון המוקלט הסתיים הוא עבר שקלוט (transcription) וכתובה מילולית מלאה ככל האפשר. הציטוטים המופיעים בגוף העבודה לא עברו עריכה לשונית ותוקנו בצורה מינימלית רק במקומות לא ברורים באופן קיצוני. בציטוטים נעשה מאמץ להקל על הקורא, אולם במקרים מסוימים מייצגים סימני הפיסוק את אופן ההתבטאות של המרואיין - גם אם לא תמיד הם תואמים את חוקי הדקדוק - כיוון שבדרך זו מועבר מידע חיוני נוסף על המסר המילולי.

הפסקה בין מילים צוינה בשלוש נקודות (...). לעתים הוספתי הערות להבהרה - הן מופיעות בסוגריים ובאות מוטה. כדי למנוע בלבול ולהבליט את הציטוטים הם מופיעים ברוחב שורה ובגודל אות שונים מאלה של החיבור עצמו.

לאחר שהטקסט הוכן, נערך שחזור הביוגרפיה: שרשרת האירועים בחייו של המרואיין הוצגה בסדר כרונולוגי והתקבלו 'תולדות-חיים' שלו. אירוע ביוגרפי הוגדר כאירוע בעל ערך היסטורי או אישי.

השלב הבא היה בחינה חוזרת ונשנית של הטקסט במטרה לאתר את התכנים המרכיבים את הביוגרפיה של המספר, כבסיס לנושאים (תמונות) אשר קובצו בהמשך. במקביל היתה התייחסות אל ההיבטים הצורניים הספרותיים שבאמצעותם עיצב המרואיין את הסיפור ולאופן שהחיים מגולמים כנראטיב בסיפור. בניתוח הסיפור אותר הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור', שהיה המוטן של הביוגרפיה ואשר בהתאם לו בחר המרואיין את האירועים ואירגן את השדה הנושאי מתוך ההנחה כי בחירה מונחית על ידי משמעות, ניתן לומר כי 'סיפור-חיים' מייצג סדרה של נושאים הקשורים ביניהם ויוצרים רשת סבוכה של התייחסויות מוצלבות (Fisher, 1982), ובניסוחו של Gurwitsch (1964): "הנושאים הבודדים הם אלמנטים של שדה נושאי (שדה תמאטי)". בעזרת חיבור בין הנושאים הבודדים בתהליך הפירוש של הטקסט ניתן להרכיב את השדה הנושאי, שהוא הטענה המרכזית, המניפסטית, של האדם לגבי זהותו. ההתייחסות המקבילה הזאת בניתוח הטקסט - למבנה הסיפור ולנושאים - איפשרה לחשוף את 'צופן-העל' של המספר, ובעקבותיו את מהלך הרה-ביוגרפיה שקיים המרואיין במהלך חייו, כפי שהתבטא ב'סיפור-חיים'. התוצר הסופי של הניתוח היה שחזור איסטרטגיית 'התיקון' של 'תולדות-חיים' (repair strategy) בידי המספר, דהיינו 'שיקום ביוגרפי' (רוטנברג, 1994).

לאחר שהסתיימה עבודת הניתוח של כל ראיון הוא סוכם בנפרד, ומשנותחו כל הראיונות נערך ניתוח משווה בין משתתפי המחקר, במטרה להגיע לביטויים משותפים לרה-ביוגרפיות שלהם. הניתוח המשווה נעשה בשני אופנים:

- ✦ אותרו שלושת המרואיינים הקיצוניים של 'אי הצלחה' ושלושת המרואיינים הקיצוניים של 'הצלחה' ברה-ביוגרפיה ונערכה השוואה ביניהם.
- ✦ אותרו נושאים רה-ביוגרפיים דומים בסיפורי-חיים של המרואיינים.

כדי למנוע את זיהוי המרואיינים ניתנו להם בחיבור שמות בדויים. השמות נקבעו על פי סדר הא"ב, והאות הראשונה של כל אחד מהם מוגדלת מעט. דבר זה נעשה כדי להקל על ההתמצאות בהתייחסות למרואיינים השונים, ובעיקר במקומות העוסקים בהשוואה או בסיכום הממצאים (למשל: ברכה היא המרואיינת השנייה, טובה היא המרואיינת התשיעית, וכן הלאה).

חלק שני

ממצאים

פרק ראשון: תיעוד הראיונות וניתוחם

פרק זה מכיל את חומר הרקע, את הניתוחים ואת סיכומי הראיונות האישיים של משתתפי המחקר.

בפרק מוצג הראיון עם כל משתתף לפי הסדר הבא:

1. שם המרואיין ו'קו הסיפור' המופיע לאורך 'סיפור-חייו'
2. הקדמה
3. תולדות החיים - התקופה שלפני המלחמה, בעת המלחמה ואחריה
4. תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה
5. אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי - הניתוח כולל את איתור הקטגוריות הקשורות לרה-ביוגרפיה, את קיבוץ לנושאים ואת ניתוח 'סיפור-החיים'.
בניתוח 'סיפור-החיים' מודגשות הנקודות הבאות:
 - ♦ החלק שהקדיש המרואיין לסיפור הראשי לעומת החלק שהקדיש למענה על שאלות הבהרה והשלמה.
 - ♦ איתור 'קו הסיפור', כלומר הנושא המרכזי אשר סביבו בחר המרואיין את הנושאים והאירועים לשחזור רה-ביוגרפי של 'סיפור-חייו'. נושאים אלה הם השדה הנושאי (התימאטי) של הסיפור. הנחת המחקר היא שבחירת הנושא המרכזי נעשתה על פי 'צופן-העל' של המרואיין, אשר לפיו שילתן את אירועי חייו ב'סיפור-החיים' - כולל אירועי השואה.
 - ♦ בניתוח מהלך 'סיפור-החיים' היתה ההתייחסות לנושאים ולאירועים שנדלו מהראיון על פי תרומתם או הפרעתם לתהליך הרה-ביוגרפיה.
6. סיכום.

1. אהובה - צו-הסיפור

הקדמה

אהובה נשואה זה ארבעים שנה. היא אם לשלושה ילדים נשואים, וסבתא לשישה נכדים. בעלה, אבי ילדיה, חולה באלצהיימר, ואחד מילדיה תולה במחלה סופנית. היא מתפקדת כמטפלת (care-giver) המרכזית בביתה בבעלה ובבנה, כיוון שאשת בנה אינה עומדת בעומס הטיפול בו. אהובה פנתה לעזרה נפשית רק לאחרונה, "כדי לקבל הדרכה לטיפול נכון בנן ובבעל". מאז פרישתה לגמלאות עוסקת אהובה בשתי משימות מרכזיות:

- ✦ טיפוח הבית ואירוח בני המשפחה.
- ✦ והשנייה - עיסוק בנושא השואה, המתבטא בכתיבת שירים, בהפצת ספרה 'בתי, אולי את...?', בהכנת בני נוער למסעות לפולין וכדומה.

אהובה מרגישה כי העיסוק בנושא השואה, כמו ההיענות להשתתף במחקר, מבטאים את הצו שקיבלה מאימה 'להישאר בחיים למען הסיפור', כמשתמע מההיגד הבא:

"החמיא לי שאת לוקחת אותי כדמות שתופיע במחקר שלך. בעצם זה חלק ממה שאני עושה כל הזמן, וכל דרך שאני יכולה לחנציח את מה שקרה לי, לנו, לעם שלנו, בזמן מלחמת העולם השנייה, ואפילו עוד לפני זה. את החיים של היהודים שתווייתי כילדה... בעצם לקחו לי הכל, ובמקרה או במזל או בנס, לא יודעת למה, נשארתי בחיים, בשביל לספר. אז מי שמעוניין לשמוע, בשבילי זה הזדמנות, כל זמן שאני חיה, שכמה שיותר אנשים בעולם ידעו, כי הרי מכחישים את השואה, אומרים שזה לא נכון... כי אני הבטחתי לאמא שאני אשאר בחיים, אני אספר".

מתוך עמדה זאת פינתה אהובה זמן לראיונות, על אף הקשיים האובייקטיביים שהכבידו עליה באותה תקופה. הראיונות נערכו בביתה. בכל הפעמים שהגעתי מצאתי בית נקי ומטופח, מקושט בתשומת לב רבה, וסיר גדול של מרק ריחני מתבשל על הכיריים.

תולדות-החיים

התקופה שלפני המלחמה

אהובה נולדה בשנת 1927 בביאליסטוק, עיר גדולה יחסית בפולין, למשפחה יהודית מסורתית בעלת ותק של כמה דורות במקום. בבית דיברו יידיש, והבנות (אהובה הבכורה ואחותה הצעירה ממנה בשנתיים) התחנכו במוסדות החינוך של הקהילה. המשפחה מתוארת כמשפחה אמידה. אימה עסקה במסחר בדברי אופנה, ואביה היה חייט אמן לתפירה עילית, כמתאים ל"עיר טקסטיל השנייה בגודלה בפולין, אשר מוצריה הגיעו עד לסין הרחוקה". בשבתות, מלבד קיום הטקסים המסורתיים, נהג האב לצאת עם בנותיו לטייל בשטחים הירוקים הסמוכים לעיר ולשחק עמן במשחקים שונים, כמו כדור. בקיץ נהגו לבלות במקומות קיט.

תקופת המלחמה

אהובה סיימה שש שנות לימוד והחלה בהכנות ללימודים בתיכון, אך "אז פרצה המלחמה, בחופש הגדול של 1939". במשך כשנתיים היתה העיר תחת שלטון הרוסים, עד כניסת הגרמנים לעיר, ביוני 1941.

עם הכיבוש הגרמני הועברו היהודים, וביניהם בני משפחתה של אהובה, לגטו, שהיה מגודר בגדר גבוהה ואשר הכניסה אליו והיציאה ממנו הותרו אך ורק לבעלי אישורים. הגרמנים הטילו 'קנטריבוציות' (סנקציות) מגוונות, שהתבטאו בדרך כלל בדרישות "אגדתיות" לכסף ולזהב מהיהודים. יום-יום נלקחו אנשים לעבודה, ורבים לא שבו ממנה. "כאשר ביקרו הגרמנים בגטו זה היה קשור באסונות ובפחד".

התחילו להגיע שמועות על 'טרבלינקה' ועל משרפות, דרך יחידים שהצליחו לברוח משם, אך איש לא האמין לסיפורים אלה. מי שניסה לברוח ליערות שבסביבה היה צריך להתחמק מהפולנים, ששיתפו פעולה עם הגרמנים וקיבלו עבור כל יהודי שמסרו 2 "ק"ג מלח.

עם כניסתה לגטו הצטרפה משפחתה של אהובה לקבוצת מכרים שגרו בתחומו עוד לפני המלחמה. במשך הזמן, כאשר המצב החמיר, אירגנו יחד מחבוא. באחד הלילות יצא אביה מהמחבוא כדי למצוא מחבוא מתאים יותר - ולא שב.

באוגוסט 1943 פרץ מרד בגטו. המחתרת היהודית, בהנהגתם של מרדכי טננבאום ודניאל מושקוביץ, יצאה נגד הגרמנים, ובתגובה נכנסו הגרמנים לגטו בסיוע טנקים וכלי נשק אחרים. לאחר חילופי היריות שנמשכו כמה שבועות דוכא המרד. באותו זמן הודבקו הודעות בגטו שהכריזו על האזור כעל 'נקי מיהודים' ('יודען-ראין'). תושבי הגטו הצטוו להתאסף סמוך לפסי הרכבת, והובטח להם שהם יועברו למחנות עבודה. כל יהודי היה רשאי לקחת אתו ציוד ביד לדרך. אמה של אהובה יצאה למסע עם שתי בנותיה, בתקווה לפגוש את בעלה ב'מתנה העבודה'. היא לבשה את מעיל הפרווה הכבד שלו בחום של חודש אוגוסט, כדי למסור לו אותו.

כפי שהיה נהוג באותם ימים, היה לאהובה שיער ארוך שלא נגזר מיום לידתה. בהמתניס לרכבת גזרה לה אימה את הצמות, בהסבירה תוך כדי מעשה, שבמקרה שיופרדו לא יהיה מי שיחפוף לה את ראשה; באותו רגע ניגש אליהן גרמני, אימה דחפה אותה ואמרה לה: "אולי את בתי? תישארי ותספרי...". הגרמני סחב את אהובה בצווארה באמצעות קצה של 'מקל סבא' ודחף אותה לקרון. מאז לא פגשה עוד באימה ובאחותה.

לפי הנוף שהשתקף מבעד לחלון הבינו הנשים בקרון שהן מובלות ל'טרבלינקה'. בקרון היתה אישה, "כנראה רופאה", שאחזה בידה תער גילוח; הנשים עמדו בתור, והיא חתכה להן את ורידי הידיים. אהובה החליטה להמשיך לחיות. וכך, עם הנשים המעטות שנותרו בחיים, חבוקה בזרועותיהן המגואלות בדם, היא הגיעה ל'טרבלינקה'.

הרכבת עצרה ב'טרבלינקה', ולאחר זמן-מה שינתה כיוון והחלה לנוע לעבר מחנה 'מיידנק'. רק במשפט דמיניוק הבינה אהובה מדוע לא הורדו הנוסעות ב'טרבלינקה' באותו יום - שניים מאסירי 'טרבלינקה' לשעבר סיפרו בעדותם על המרד שפרץ במחנה ביום שבו הגיעה לשם הרכבת 'שלה'.

ב'מיידנק' פגשה מכרים מעירה, ומשפחה אחת אימצה אותה לחיקה. תחילה עבדה בסיתות אבנים, ששימשו לבניית המשרפות. כאשר ביקשו מועמדים למשלוח של בעלי מקצוע הסתכנה, ולמרות אזהרותיהם של מקורביה נרשמה למשלוח כתופרת. ברכבת משא, באוקטובר 1943, הגיעה למחנה העבודה 'בליזין' שליד העיר ראדום. לאותו מחנה הגיעו גם בחורים, חלקם בני עירה. תנאי המגורים במחנה זה דמו לאלו שב'מיידנק'; אף בהם לא היו תנאים סניטריים, ובעיקר בלילה, כשהיו עושים את צורכיהם בתביות שהוצבו בתוך צריף המגורים.

ב'בליזין' תפרה שמיכות מהנוצות שנאספו מבתי היהודים מכל רחבי אירופה הכבושה. בזמן הפנוי המועט שנותר לה עבדה תמורת תוספת מזון בניקוי בתי השומרים. למטרה זאת גם סחרה בלחם.

בסוף 1944, כאשר נשמעו רעמי תותחים באוויר אשר בישרו את בוא הרוסים לאזור 'בליזין', הועמסה על קרון והועברה ל'אשוויץ-בירקנאו'. שם קיבלה מספר. אהובה נקלטה ב'בירקנאו' יחד עם קבוצת בנות מ'בליזין' במחנה B, שכונה גם 'המחנה הצ'כי'. שם לא עבדו - עסקו במסדרים ו'זכו' לביקוריו התכופים של ד"ר מנגלה. לעתים נלקחו מהנשים מנות דם. אהובה הצליחה להתחמק מזה וגם מהסלקציות בתחבולות שונות.

בסוף אותה שנה, 1944, הועברה למחנה הנשים שב'בירקנאו'. התנאים שם היו קשים יותר. אהובה היתה אז בת שבע-עשרה, ומתוך רצון למות דחפה את עצמה לידי מנגלה. היא נשלחה עם קבוצת בנות למקלחות, ולהפתעתה יצאו מהמקלחות מים ולא גזים.

דרך המקלחות יצאה אהובה מ'אשוויץ' בדרכה למפעל לייצור נשק בסודטים. תנאי החיים במפעל היו משופרים יותר, יחסית לתנאים ב'בירקנאו'. אהובה היתה במפעל זה עד השחרור בידי הרוסים.

התקופה שאחרי המלחמה

עם השחרור מצאה אהובה את עצמה לבדה בעולם, חסרת כל, כפי שהיא מתארת בהיגד הבא:

"כשהשתחררתי יצאתי עם מה שהיה עלי. מהבית מה שנשאר לי זה חורים באוזניים שאמא

עשתה לי, ומ'אשוויץ' נשאר לי מספר על היד, הפצעים העמוקים וחלומות הזוועה..."

לאחר השחרור החליטה אהובה לא לחזור לפולין. היא נשארה בצ'כיה עם קבוצת בנות שהכירה בזמן המלחמה. מיד אחרי המלחמה החלה לכתוב שירים. אל התבורה הצטרפה קבוצת בחורים. לאחר זמן היא נישאה לאחד מהם ועלתה עמו לישראל.

תוך נדודים במקומות שונים בארץ נולדו שניים מילדיה. היא התגרשה, נישאה בשנית, חיה כמה שנים בקיבוץ, והגיעה לבאר-שבע בשנת 1953. מאז עסקה במסחר זעיר, נולד ילדה השלישי, ילדיה נישאו ונולדו נכדיה.
בזמן משפט אייכמן כתבה את תולדות חייה בידיש.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בשואה

- ✦ אהובה החלה לבטא את עצמה לגבי עברה בתקופת השואה מיד עם השחרור, עת החלה לכתוב שירים בסתר - והיא ממשיכה בכתיבת שירים עד עצם היום הזה.
- ✦ במשך תקופת המלחמה ועד היום היא בקשר הדוק עם קבוצת ניצולים, שחלקם בני עירה. הם מרגישים כי בקבוצה זאת יכול כל אחד לספר את הקורות אותו בשואה שוב ושוב באופן חופשי, ללא עמדה שיפוטית מצד השומעים.
- ✦ סמוך למשפט אייכמן כתבה ספר בן חמש מאות עמודים, ובו תיארה את קורותיה בשואה. הספר נכתב בידיש, ולאחר זמן-מה מסרה אותו לתרגום לעברית, לעיבוד ולקיצור כדי להבטיח שיקראו אותו. אהובה קראה לספר שחיברה: 'בתי, אולי את...!', הוסיפה לשם משפחתה בהווה כמחברת הספר את שם משפחתה מבית הוריה, ולשמה הפרטי הוסיפה את המספר החקוק על ידה מ'אושוויץ'. מאז שיצא הספר לאור היא עוקבת אחר תפוצתו ומחדשת את הוצאתו לפי הצורך.
- ✦ אהובה נסעה לפולין עם בעלה ושתי בנותיה. הם ביקרו בעיר הולדתה ביאליסטוק וביקרו במחנות ההשמדה בפולין, כולל ביקור ממושך יחסית, לדבריה, ב'אושוויץ'.
- ✦ מאז שפרשה לגמלאות עוסקת אהובה בליווי קבוצות נוער לפולין. תפקידה של אהובה כמלוות קבוצות כולל הכנת הקבוצות בארץ לנסיעה, שותפות בארגון וקביעת התכנים הרוחניים-תרבותיים של כל מסע. במפגשי ההכנה למסעות לפולין ובטקסים המתקיימים במהלך המסעות ואחריהם נוהגת אהובה לקרוא משיריה ולחלק את ספרה למשתתפים.
- ✦ אהובה פעילה בהנצחת השואה בבאר-שבע ובהוצאת עיתון של ניצולי השואה בעיר.
- ✦ אהובה מסרה עדות על עברה בשואה ל'יד-ושם', והוסמכה להיות 'אשת עדות'¹.

על אף שבמהלך השנים חזרה וסיפרה את 'סיפור-חיה' בדרכים שונות ומגוונות, היו אירועים שחשפה לראשונה בראיון זה. האירועים היו קשורים לקשיים שחוותה בשואה ובתקופה הסמוכה לשחרור (שאותה כינתה אהובה 'המלחמה של אחרי המלחמה') בגלל היותה אישה, אירועים של תוקפנות מינית של גברים.

¹ אשת עדות - ניצולי שואה המתעדים בייד ושם את תלאותיהם והישרדותם בימי השואה ומקבלים שם הכשרה לספר את סיפורם ולהרצות על השואה בפני קהלים שונים, בעיקר בתי ספר.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

הראיון עם אהובה משתרע על 99 עמודים - 95% ממנו מוקדשים ל'סיפור הראשי', והיתר הוא מענה על שאלות הבהרה והשלמה.

במשך הראיון אורגת אהובה את 'סיפור-החיים' (Bateson, 1990), והראיון מעוצב נושאים-נושאים, המקושרים ביניהם דרך 'קו הסיפור' ולא לפי סדר כרונולוגי.

בתחילת הראיון אהובה מעלה נושאים החוזרים לאחר מכן לאורך ה'סיפור-הראשי'. היא מתחילה את 'סיפור-החיים' בתיאור 'הילדות המאושרת', וממשיכה בתיאור מהלך חייה בתיק משפחתה תחת הכיבוש הרוסי. בחלק הבא של הראיון היא מספרת על המפגש עם המציאות לאחר המלחמה, ומשם היא עוברת לתיאור מפגשה עם הקולטים בישראל. בשלב זה השואה עדיין משחזרת רק תוך כדי תיאור האירועים האחרים ולא בפני עצמה. העובדות המזעזעות על השואה מופיעות בחלקו האחרון של הראיון, המכונה בפי אהובה 'הגיחוס'.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של אהובה, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. 'צו-הסיפור' - זהו הנושא המרכזי, לחיות כדי לספר, והיא כוללת בו שני נושאים נוספים: זולת ראשוני, כלומר זולת, שהשפעתו נמשכת גם ללא נכחותו הפיזית (Rotenberg, 1971), והתגברות על השפלה דרך הניצחון, המתבטא בעצם ההישארות בחיים כדי למלא את 'צו-הסיפור'.
- ב. הילדות המאושרת.
- ג. התגברות על אירועי פרידה מזולתים ראשוניים.
- ד. אופי ההשתקמות - נושא זה כולל בתוכו את נושא הערכים ואת נושא הכורח לחיות חיים משמעותיים כחלק מסינדרום הניצול.
- ה. ההתמודדות עם תחושת חוסר האונים שהתעוררה מחדש עקב אירועים שקרו לאחר המלחמה - תרומת 'צו-הסיפור' (כפי שהיא מתארת את דרך התמודדותה עם המחלה הממארת של בנה).
 - ו. המלחמה שאחרי המלחמה - נושא זה כולל את ההתמודדות עם המציאות הקשה מיד עם השחרור עד העלייה ארצה, בעיקר את הקושי להיות אישה בתקופה זאת, את ההתמודדות הקשה עם החברה הישראלית בעקבות העלייה (אותה מכנה משתתפת אחרת במחקר, ברכה, 'המכה הארבעים ואחת') ואת תחושת הניצחון שנבעה מקבלת החלטות באופן עצמאי וממימושן.
 - ז. לחיות בין אבדן לניצחון - "אני פה אני שם", "ב'אני פה" כוונתה לחייה במציאות עם משפחתה בארץ, "ב'אני שם" היא מתכוונת להרגשתה שהיא ממשיכה "לחיות" עם אימה, עם אביה ועם אחותה בביתם המשותף בעיר הולדתה.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - 'צו-הסיפור'

'קו הסיפור' המופיע מתחילת הראיון הוא 'צו-הסיפור'. הצו לחיות ולספר הועבר לאהובה מאימה, שהיתה לה 'זולת ראשוני'. אלה היו המילים האחרונות ששמעה אהובה כשנפרדה מאימה ומאחותה הקטנה והועלתה לקרון שהוביל אותה לאחר מכן ל'טרבלינקה'. וכך היא מתארת את הרגע הזה:

"אימי נתנה לי דחיפה ואמרה לי: 'אהובה' לה, אולי תישארי בחיים, שתספרי מה שעשו לנו הרוצחים', בעצם, 'בתי, אולי את...?' - זה ספרי על סיפור השואה לאחרים".

מאז, המחויבות לחיות ולספר הפכה להיות עיקר המשמעות של חייה. היא הבינה כי ערך החיים הוא מעל הכל מיד עם הפרידה מאימה, במסע ברכבת ל'טרבלינקה': "ופתאום פתחו את הדלתות. הרכבת עצרה... היתה לי טבעת, ביקשתי בקבוק מים ונמורת הטבעת, הייתי מאושרת עם המים", וזאת, אף כי "הטבעת היתה הדבר היחיד בעל ערך שנשאר לי מההורים שלי". ובהמשך היא מספרת:

"שתיתי את המים, וזה היה שתן".

הצו לחיות ולספר, התפקיד שהטילה עליה אימה ברגע שנפרדה ממנה, ממשיך להיות הנושא המרכזי לאורך כל הראיון, והוא 'קו הסיפור'. סביב נושא מרכזי זה מתארגן השדה הנושאי (התימאטי) של 'סיפור-החיים'. 'קו-סיפור' זה, המבטא את 'משמעות החיים' (פרנקל (1970) של אהובה, מקשר בין האירועים ש'בחרה' להכליל ב'סיפור-חייה'.

לכל אורך 'הסיפור-הראשי' מתארת אהובה אירועים שבהם היתה נתונה לסכנת חיים ולהשפלה, ואשר הסתיימו בהישארות בחיים. את עובדת הישארותה בחיים היא מציגה כניצחון אישי, המבטא יציאה ממצב ההשפלה. תוך כדי תיאור התנסויות אישיות קשות, אשר התחילו מיד עם היפרדה מאימה ואשר היו כרוכות בעינויי גוף ונפש ובהשפלה, מבליטה אהובה את יכולתה לפעול מתוך שיקול דעת ושליטה עצמית כניצחון על כוונת הרוצחים להמיתה או להשפילה; הניצחון הוא חלק מהסיפוק הקשור בקיום הצו של ההישארות בחיים כדי לספר. להלן היגדים המדגימים את הנאמר.

אהובה תיארה בפירוט רב כיצד הולקתה ב'בליזין' על שום שניסתה להתביא שתי כיכרות לחם בין רגליה בקשירתן אל גופה בחבל. בהיגד שלהלן היא מבטאת את עצם מאבקה להישאר בחיים כביטוי למשמעות המרכזית של חייה, ובסיום שחזור רה-ביוגרפי זה של האירוע היא מביעה את תחושת הניצחון בעובדת הישארותה בחיים:

"בסוף כבר לא הרגשתי את המכות כי התעלפתי, ואני לא יודעת כמה קיבלתי מכות עם השוט, כי הרגשתי רק את המכות הראשונות. שאל אותי והוריד אותי, שאל אותי והוריד אותי, עד שהתעלפתי, והתעוררתי ושפכו עלי דלי מים. הייתי על הגדר, הברכיים על התצץ... ושם (בשירותים במחנה) היו חורים מוגבהים, ושם בעמידה היינו עושים בתורים, אז מתי שאני עברתי בשירותים כל הבנות שחיו בשירותים בכו מהפצעים החתוכים שחיו לי בגוף..."

ומכאן ממשיך השחזור, המתקן את חוסר-האונים וההשפלה (שיכלו להיות התגובה לקבלת המכות) לתחושת ניצחון בשם ה'צו':

”רק אני הייתי מאושרת שהוא לא הרג אותי... הרגשתי שאני חיה, שזה ניצחון שלי... הרגשתי שקרה לי נס... זה היה שוט מעור עם ברזל בפנים, וכל זה חתך אותי כל מכה...“.

בהמשך לסיפור הניצחון על מכותיו של בוסקו היא מתארת כיצד חלתה בשנית (סקרלנטינה) ובעקבותיה בטיפוס ואחר כך במורסה (פרונקט). היא אושפזה בביתן החולים ('רויירה') שב'בליזין' ויצאה בחיים, וכהגדרתה: "חדשה ומנצחת", "עם עור של תינוק". וכך היא משתזרת את האירוע:

”ולקחו אותי לבית החולים. ושוב פעם זה בלוק. ושם כמו גדר עוד כמה מיטות, שהיה מיטה אחת יותר גדולה... דרגש גדול, ולמטה העץ היה רחוק אחד מחשני כמו גדר. ושמה לקחו אותי, ושמה שכבתי שלושה חודשים... ושמה היה מחנה השמדת... אה לא, מחנה עבודה - אחרת לא הייתי שוכבת שלושה חודשים. ומי שמת - מת. אז קברו אותו. ומתו הרבה, מתו הרבה מאוד. מרעב, מכפור, ממכות, ממחלות. ואני עם הסקרלנטינה... ואני קיבלתי גם את הטיפוס. כשהתעוררתי אחרי שבוע, אני הייתי כולי בפצעים“.

ומכאן היא ממשיכה בהסבר על סיבת הופעת הפצעים ואיך ריפאה את עצמה מהם:

”... לבית-החולים הביאו מה שנשאר למטה מסיר חמק גדול. למטה (בתחילת הסיור) נשאר קצת בשר ותפוחי אדמה, אבל נשאר גם גושים של מלח, וזה אחרי שבסקרלטינה, שהעור מתקלף, לזה צריך דיאטה בלי מלח. אז אני קיבלתי פצעים על כל הגוף, השערות התחילו לנשור לי מכל המקומות, והייתי נפוחה מאוד. לא חיה נורא, אבל אני הרגשתי שחכל נפוח. ואני קיבלתי גם את הטיפוס שם... כל מיני טיפוסים נדבקו לי, ואיבדתי את ההכרה שוב פעם והתעוררתי, אמרו לי גם שבוע ימים... וככה הם אמרו לי הבנות שהיו איתי, זאת אומרת שהיינו חיות כמו אחיות' שדפקו תמיד בקיר (של ה'רויירה') והיו שואלים 'אהובה' לה, דו לעבסטי' (נלומר: 'אהובה' לה, את חיה!). ואני בלי הכרת. לא ידעתי, לא שמעתי. וככה הם אמרו שהם חפסיקו לספור אותי במסדר, אז הם לא ידעו אם היא חיה או מתה והם שאלו. אמרו להן 'לא, אני נמצאת, אבל אני בלי רוח חיים'. ואני התעוררתי, ואמרו לי שזה היה שבוע ימים שוב פעם בערך. אחרי כן התחלתי לחתקלף. הפצעים זה היה כמו פיה על קיר שמתקלף. חתיכות גדולות נפלו. אני הייתי בשכיבה, כל הזמן בשכיבה, וגם הצרכים אני עושה במיטה... אבל היח לי מזל, כנראה, והתחלתי לחתקלף, ונשאר על השמיכה הצבאית, נשאר כל התניכות בשר עם מוגלה שהיה כמו אקזמה אחד גדולה. שם קיבלתי עור כמו של תינוק, ועל זה הייתי צריכה לשמור. אז אני החלפתי את המרק לתם, שלא יהיה מלוח“.

¹ לאגער שוועסטערס' - אחיות מחנה, וכהגדרתם של Lowenthal & Haven (1968) - Confidants - אדם שיכולים לפנות אליו בבעיות אישיות, שכל צד מרגיש כי הוא חשוב לרעהו.

מיד לאחר החלמתה מהשנית נתקפה אהובה בפלגמונה (מורסה), ויצאתה מה'רוויירה' התעכבת. בהיגד הבא מבטאת אהובה כיצד ניצחה את הפלגמונה מכוח ה'צו':

"... וכמעט הייתי צריכה לצאת מהבית-חולים, ושוב פעם קיבלתי חוס גבוה, והתברר שקיבלתי פלגמונה - זה פרוקול שגדל מבפנים. יש לי סימן ממנו עד היום... היה לי מאוד קשה לשכב, הייתי עצמות, עור ועצמות, וממול שכב בן אדם, גבר. הוא שילס כנראה בשביל הסניטר - כך זה הלך - והוא הביא לו גלגל/אבוב, גלגל פנימי של מכונית, ונרא קינאתי בו. לי לא היה כסף לשלם לו/לסניטר, והיו לי כבר חורים מכל הארבעה צדדים וכינים בחורים עד לעצמות. אני התעוררתי והרגשתי שההוא מת, הגבר הזה על הגלגל. אני נתתי, או הבטחתי לתת, את חתיכת הלחם, שהוא/האסיר שעבד ב'רוויירה' ילך לחביא לי, זאת אומרת, שלא בדיוק לגנוב - שיקח את הגלגל ממנו, מתחת לגופה, ושיביא לי את הגלגל. ואני שמתי את החור שלי בחור של הגלגל..."

ומכאן מתחיל ה'תיקון' דרך סיפור הניצחון:

"זה היה 'אמריקה'. זה היה משחור. אני הבנתי שהגלגל הזה יציל את החיים שלי. ראיתי כי טוב, אז אני הבטחתי/לאסיר שעבד ב'רוויירה' עוד חתיכת לחם מהלחם שאני אקבל, שהוא ייכנס בהתחלה - בכניסה ל'רוויירה' היה שם מין עזרה ראשונה לחולים - שהוא יביא את הצנצנת, משחה שחורה שמטפלים בפצעים. הוא הביא את כל הצנצנת. שם שכבנו בכאלה... כמו כותונת מכותנה... זה היה רטוב, זה היה מפיפי, זה היה מקקי. איכשהו הצלחתי לחוציא מזה חתיכה ושמתי את כל המשחה. שכבתי על הגלגל ואני נרדמתי ולא התעוררתי, זה היה הפעם הראשונה שנרדמתי שינה ארוכה. העירו אותי/הסניטר, הבעלים של הגלגל בשביל לקחת אותי לניתוח, ואני הרגשתי שאני רטובה, נוזל לי, הכל דבוק. הבנתי שזה התפוצץ לי, אמרתי שאני לא הולכת לשום מקום. הוא התחיל לקלל אותי ולצעוק עלי וכל זה. אני הייתי ילדה, אבל רציתי מאוד לחיות. כי אני נשארתי יחידה מכל המשפחה. אני אשאר בחיים, אמא שלי אמרה לי".

בהמשך מוסיפה אהובה לשחזר את איומי הסניטר לקחת לה את הגלגל, שהיה שייך לו, הגלגל שהציל את תייה, ואשר היא השיגה אותו תמורת פרוסת לחם, כמתואר לעיל. היא מספרת כיצד ממיטת חוליה, בשם 'צו-הסיפור', היא מגייסת את עזרתו של הרופא, שהיה בן עירה והכיר את הוריה:

"אין לי כסף, ד"ר, בשביל לשלם לו/לסניטר/ בשביל שיתן לי את הגלגל, ואתה יודע, אני נשארתי לבד מכל המשפחה, ותראה את החורים עם הכינים מכל הצדדים. אני יבריא את זה רק עם הגלגל. תן לו פקודה שהגלגל יישאר אצלי". עוד שיצאתי מבית החולים הזה הגלגל היה אצלי. כשיצאתי מבית החולים החזרתי לו/לסניטר/ את הגלגל ואמרתי לו: 'זה יבריא אנשים אחרים, אבל אל תיקח מכולם כסף, יש לך מספיק'."

בסוף היגד זה היא מרחיבה את ה'צו' מ'הישארות בחיים' ל'חיים תוך שמירה על צלם אנוש'. היא מתעדת נקודה זאת דרך החזרת הגלגל לסניטר ללא תמורה למען האחרים, אפילו במציאות חיים זאת. בהמשך דבריה מתייחסת אהובה להתנהגותו של הסניטר, וטוענת שהיא אינה שופטת את האסירים, אלא מאשימה את הגרמנים בעובדה שאסירים יהודים לא שמרו על צלם אנוש:

"זה היה כמו ביער... ושוב אני לא מאשימה אותו/את הסניטר, לא מאשימה אף אחד, כי זה, אני אומרת, זה היה התכנית של הגרמנים - לעשות מאיתנו תיות. וחיות זה חיות. זהו. אחד ידע להשתלט יותר על עצמו, אחד פחות. זה אנושי מאוד. כל אדם הוא אחד ויחיד. ושוב אני מציינת שאני לא מאשימה אף יהודי אחד."

יש להניח ששחזור זה של העבר הקל על הכללתו ב'סיפור-החיים' ותרום בכך לרה-ביוגרפיה. ניסיונות כאלה ל'עיגול פינות' מצאתי גם בראיונות עם משתתפים אחרים במחקר זה. במקום אחר מתארת אהובה רגע של יאוש, שבו היא מחליטה לוותר על 'צו-הסיפור' ומסרת את עצמה לידין של ד"ר מנגלה. כדרכה, בהמשך השחזור הופך רגע זה לניצחון - הניצחון של היציאה מ'אשוויץ':

"ושם הייתי בבלוק שה'בלוקיסטית' (הקאמ) לא היתה יהודייה. היתה פולנייה מכוערת ומרשעת, עם חורים בפנים מאיזושהי מחלה, והיא היתה... תשטן היה בגוף שלה... בקיצור, היא בחרה בי שאני אנקה לה את הבגדים שלה. והיה בוך, וזה היה סוף 44'. זה מתחיל מוקדם בחורף, והיא הלכה ב'פלרינח', שכמיייה, עם מגפיים, והשפריץ עליה בוך, ואני הייתי צריכה לנקות את זה. בוך זה נרא קשה לנקות. אז היה אצלה תנור קטן, והייתי צריכה לייבש את זה ולנקות את זה כל הלילה. זה היה קשה, ופחדתי ממנה, אבל היא נתנה חתיכת לחם ועבדתי אצלה, וכל יום היה יותר גרוע, והיא היתה כל כך רעה... היה דיזנטריה לכולם, שלשולים, אז החביות ששמו היו על יד הכניסה. בלילה אסור היה לצאת, ואם היא (הקאמ) יצאה בלילה והיא רואה מישהי ליד החביות שופך מהקערה של האוכל או חמסטינג של תאוכל, שאסור היה לעשות על הרצפה או על המיטה, אז היא לקחה את הבת שגדלו לה קצת השערות/עם חכניסה למחנה גולתו האסירות בכל חלקי גופן) בשערות, בחוף, ושם היו לא מעט הבלוקים, אלא מלבנים, ובזווית היתה מפוצצת את הראש. המצב הגיע שמה לגרוע ביותר שיכול להיות. אני פחדתי ממנה פחד מוות שהיא תעשה לי גם כן את זה, ואני התחיל להתבשל בראש שלי שאני צריכה שיבוא מנגלה, ד"ר מנגלה, לבחור לכאן או לכאן, ואני אלך אליו הליכה מרצון. מנגלה ייקח אותי, ואני יגמור ככה את החיים. זאת היתה החלטה של חולשה, אבל חולשה של חוסר ברירה. כל כך היה לי רע, שכבר לא רציתי לחיות. ויום אחד מנגלה בבלוק על יד הבלוק שלנו בחר בחורות. ואני רצתי לשמה - וזה סכנת נפשות, כי אסור היה לעבור מבלוק לבלוק. ואני רצתי אליו, זאת אומרת שם בין הבנות, ואני חשבתי שהוא ייקח אותי, כי אני הייתי רזה והייתי בלי כוחות. והוא לקח אותי. הייתי מאושרת, והיא (ה'בלוקיסטית') ראתה אותי מרחוק, היתה בטוחה שיחזירו אותי, כי אני אהיה חסרה שמה בספירת..."

והניצחון:

”ואני זוכרת כמו עכשיו, עשיתי לה ככה (עושה תנועה ביד), כי לא היה אכפת לי מה יהיה איתי, כי הוא בחר כבר אותי - אני הולכת למשרות“.

אהובה נקלעה למצב חיים שהפך לבלתי נסבל, ובעקבותיו החליטה לוותר על משמעות חייה שהיתה למשמעות משותפת לה ולאימה: 'לחיות כדי לספר'. בהמשך היא מביעה את ההקלה שהביא עמו הוויתור והפקירה את עצמה לגורל:

”פה אני לא יודעת אם עשיתי טוב או לא טוב, כי אני הבטחתי לאמא שאני אשאר בחיים, אני אספר. והנה אני הולכת להתאבד, זה התאבדות. אז פה אני לא יודעת, אבל הרצון לגמור עם החיים האלה היה...“

התפנית שנוצרה בהמשך מחזירה אותה לחיים ומעניקה לה מחדש את משמעות חייה. שוב היא יכולה להמשיך לצעוד בשביל הידוע לה, השביל שפילסה עם אימה, השביל שעליו החלו לצעוד יחד לפני שנפרדו. הדבר בא לידי ביטוי בהיגד הבא, שניתן להבינו כניצחון:

”אבל זה נגמר בדבר מצוין - לקחו אותנו למשרות שם, למקלחת, ויצאנו מהמקלחת מצד שני, והכניסו אותנו לרכבת... יצאנו מ'אשוויץ'“.

ב. הילדות המאושרת

באירועים המתוארים בראיון מוזכר העבר שלפני השואה, המכונה בפי אהובה 'הילדות המאושרת', ובו היא מתייחסת למשפחת המוצא שלה ולקהילה שאליה השתייכה. בתיאור העבר משולבים מרכיבים מ'צופן-העל', וביניהם השתייכות חד-משמעית לקהילה היהודית (השתייכות שנמשכה גם אחרי ניתוקה הפיזי מעיר הולדתה); תיאורים הנוגעים לשני הוריה, שהם זולתים חשובים ראשוניים ואשר השפעתם עליה ממשיכה גם ללא נוכחותם הפיזית; וערכים מרכזיים ב'צופן-העל' שלה, כמו אהבת הורים לילדים. הקשר האמיץ בינה לבין אימה תרם בהמשך לאימוץ 'צו-הסיפור', שדירבן אותה לחיות ולקיים תהליך רה-ביוגרפי מתמשך שלא פסק עד היום. להלן היגדים מתוך הראיון המדגימים את הנאמר לעיל.

אהובה מתחילה את נושא 'הילדות המאושרת' בתיאור עיר הולדתה:

”אני נולדתי בביאליסטוק, גם משפחתי מדורי-דורות התגוררה בעיר זאת. ראיתי את עירי כיפה והטובה בעולם“.

מתיאור העיר עוברת אהובה, בסיפור אחר, לתאר את ההיבדלות של הקהילה היהודית בביאליסטוק מפולין ואת איכות הקשרים הפנימיים בתוך הקהילה, בין היהודים לבין עצמם:

”ואנחנו לא הרגשנו שפולניה שייכת לנו. אנחנו היינו גוף זר בפולניה, כך הרגשנו, וחיינו בפחד מהאנטישמיות... ועם כל מה שכרוך בדבר. אבל מזל שהיו בני ספר יהודיים פרטיים, וכמובן מי שלא יכול היה להרשות לעצמו, הקהילה עזרה לו ולמדו...“.

יש להניח, שתחושת הזרות היא הסיבה שאין בסיפורה ביטויים של אכזבה ועלבון מהגויים ומהשינוי שחל בהתנהגותם כלפי היהודים עם כניסת הגרמנים לביאליסטוק ביוני 1941. בכך שונה תגובתה מזו של מרואיינים אחרים, אשר השתייכו למשפחות שהרגישו שייכות לארץ הולדתם וראו בה מולדת. גישתה זו מסבירה גם את יחסה ל'טלאי הצהוב', אותו מגן דוד צהוב שחויבו היהודים לשאת על לבושם התיצוני מחוץ לבתיהם עם כניסת הגרמנים:

"ולכן אני לא התייחסתי לטלאי הצהוב - כי כל יהודי היה עם טלאי צהוב. אני יהודייה, אז עם טלאי צהוב... פשוט מאוד. אשקר לך אם אגיד לך שזה הוריד מהכבוד שלי".

במקביל לתיאור הקהילה בעיר ההולדת טרם השואה מכלילה אהובה בנושא 'הילדות המאושרת' תיאורים על משפחתה, שהיתה מורכבת משני הוריה הצעירים, אהובה ואחותה הקטנה:

"אני נסיכה. שתי נסיכות בבית... בנות לחורים שחיתה ביניהם אהבה גדולה... למדתי בבית-ספר פרטי לילדים אמידים. אימי ליוותה לבית הספר והחזירה, אבל לא היינו בשקט כיהודים. בקיץ היינו יוצאים אל מחוץ לעיר, כמובן עם סוס ועגלה. בחורף שלג, ובבית הספר היה ספורט ומגלשות. כולם אכלו וקנו באטלזים בשר כשר... כן, באווירה זו גדלתי - דודים, דודות ושמות, מלווה בעצב של פחד מהגויים".

ייתכן שעצם התחושה של אהובה שתקופת הילדות שייכת ל'סיפור-החיים' עשויה להעיד על אמונתה שילדות כזו נתנה לה כוח.

ג. התגברות על אירועי פרידה

במהלך הראיון הזכירה אהובה אירועי פרידה בחייה אשר בעקבותיהם השתנו חייה באופן פתאומי. על חלקם הצליחה להתגבר, והאחרים ממשיכים לכאוב כאילו קרו היום. בין פרידות אלה היא מציינת את היעלמותו של אביה כאירוע שהביא את תום תקופת הילדות המאושרת ואת התחלתה של תקופה שבה נאלצו היא, אימה ואחותה להיאבק במציאות החיים בכוחות עצמן. הפגמת האב כזולת ראשוני תורמת לשחזור הרה-ביוגרפי ומותירה את אביה לצידה גם ללא נוכחותו הפיזית. בכך נמנעת הפסקת תקופת הילדות המאושרת עם היעלמותו הפיזית של אביה מחייה. להלן היגדים מתוך הראיון המדגימים את הנאמר לעיל.

בהיגד הבא היא מביעה את תחושתה המתמדת שהוריה על ידה עד היום גם ללא נוכחותם הפיזית:

"אני מאוד מתחשבת בדעה של הורי... גם כל פעם שאני מגיעה למחנות (מותכות למסעותיה עם משלחות נער לפולין) אני מרגישה שהם מעלי".

בהזכירה את פרידתה הראשונה מאביה, כאשר גויס לצבא, פרצה אהובה בבכי. בהיגד שלהלן היא מביעה את המקום שהיה לאביה בחייה: "אז נשארנו בלי אבא, שתי ילדות שאבא היה כל עולמן".

בזמן שהותם במחבוא בגטו, האב לא היה מרוצה מהמחבוא ונהג לצאת בערבים לחפש מחבוא אחר. אהובה מתארת בהיגד הבא את יציאתו האחרונה של אביה מהמחבוא, ומצטטת את המילים האחרונות ששמעה מפיו טרם צאתו ללא שוב:

”הוא אמר כאילו לעצמו: ‘למה הייתי צריך לגדל שני פרחים לרוצחים’ - יצא, ומאז לא נראה. שמענו עליו שמועות שונות, שמסתתר בבית-הקברות ומסרו אותו. את האמת אני לא יודעת עד היום”.

וכאן היא התייפחה כאילו זה קרה היום. אולם יחד עם תחושת הכאב, הקשורה לאבדן אביה ולאבדן הילדות המאושרת עמו, מלווה אותה בהמשך החיים תחושת הביטחון באהבתו אותה ואת אחותה.

אירוע פרידה אחר הוא הפעם האחרונה ש'אהובה' שהתה בחברת אמה ואחותה לאחר האקציה האחרונה בגטו בנקודת האיסוף. המילים האחרונות שאמרה לה אימה כזולת ראשוני ברגע הניתוק ביניהן היו: ”שתפרי מה שעשו לנו הרוצחים”, והן מלוות את אהובה עד היום. הן שנתנו לה את הכוח להתמודד עם המציאות האכזרית ועם הבדידות שנכונה לה מאותו הרגע. הדברים עולים מההיגד הבא, הקשור במסעה ל”טרבלינקה”, שהתלמיד לאחר התנתקותה הברוטלית מאימה ומאחותה:

”... לפתע אני בקרון. לראשונה אני נוסעת ברכבת בלי משפחה. בנות צעירות, איש לא מכיר אותי... בקרון מחניק, צפוף, קרון לחובלת בהמות. אנחנו נוסעות לעבודה... יש חלון קטן... זה אוגוסט חם, בפינה חשוכה עשו את הצרכים בלי אוויר. תמונות שנכנסו עמוק לגוף. נזכרת בימים וחית עם זה בלילות עד היום הזה... (מתייפחת)”.

בדומה לתגובתה בעקבות הניתוק מאביה והמפנה שחל בחייה, גם הניתוק הפיזי מהאם כזולת חשוב אחר לא הביא את אהובה לניתוק רגשי ממנה. אמה של אהובה ממשיכה להיות לצידה עד היום, ללא נוכחותה הפיזית. 'צו-הסיפור' שקיבלה אהובה מאמה ברגע הפרידה ממנה העניק משמעות לחייה (פרנקל, 1970) בנקודת מפנה בחייה שהיתה קשה מנשוא.

דרך תהליך רה-ביוגרפי זה של הפרידה מהאם קיבלה אהובה את המסר לא רק לשרוד, אלא לחיות (חנוך לוי, "פעורי פה"), ואת הצו לספר, שמשמעותו גם קיום תהליך רה-ביוגרפי (רוטנברג, 1994) מתמיד, של חזרה שוב ושוב באופנים שונים על אירועיה מאז הפרידה הזאת. היא חיה את התהליך הרה-ביוגרפי הזה תוך כדי חיים עמוסי פעילות יצירתית, חיים שיש בהם נחת מילדים ומנכדים אך גם אסונות, חיים של תקוות לעתיד התואמות את גילה, את מינה ואת מצבה, כמתבטא בהיגד הבא, שנאמר בבכי:

”לאחרונה, שאני מתמודדת, אולי אסור לי להגיד זאת, שהשואה לא נגמרה. יצחק נבון אמר לא להשוות שום דבר לשואה, ובכל זאת מותר לי להגיד מה שאני חושבת. האסון שקרה לי במשפחה תשע שנים (מאז נתגלתה מחלה ממארת אצל בנה), השמיים נפלו עלי כמו אז”.

ד. אופן ההשתקמות

בנושא זה כלולים אירועים המתארים את אופי השתקמותה של אהובה אחרי המלחמה ומתואר 'צופן-העל' שהנחה אותה ברוב שלבי ההשתקמות. בתהליך השיקום המייגע התייחסה אהובה למציאות בן זוג, להולדת הילדים, לגירושין מבן הזוג (אשר תהליך ההתקשרות עמו היה, לדבריה, 'היסחפות', שלא תאמה את 'צופן-העל' שלה - שהתקשרות אל בן זוג צריכה להיעשות על פי בחירה ובשיקול דעת), וכן לבחירת מקום לגור בו, לבניית בית ולהתבססות כלכלית. שלבי ההשתקמות לוו בפעולות לשיקום הכבוד העצמי.

נראה כי תהליך רה-ביוגרפי זה, תחושת השיקום שלה, מאפשר את הכללתו ב'סיפור-החיים'. להלן היגדים מתוך הראיון המדגימים את הנאמר לעיל.

בהיגד הבא מתייחסת אהובה לאבדון הילד שילדה בלידה מוקדמת סמוך לשחרור. הרופאים שטיפלו בה אז קישרו עובדה זאת לעברה במחנות, ולא היו בטוחים ביכולתה ללדת בעתיד. הצלתה להקים משפחה וללדת ילדים הם גולת הכותרת של תהליך שיקומה לאחר המלחמה ומבטאים את תחושת ניצחונה על הגרמנים:

"לא כך היה הדבר, הרופאים טעו ואני ניצחתי - בשנתיים פחות חודש ילדתי שלושה ילדים, ואחרי חמש שנים נולד הבן. חרגשתי שניצחתי אותם..."

בהיגד הבא מתארת אהובה כיצד ליווי קבוצת נוער לעיר מולדתה תרם לשיקום הכבוד העצמי שלה:

"אני, הילדה הקטנה שנסעה ל'טרבלינקח' לחיסול, לא חלמתי שפעם בכלל אשאר בחיים, שאגיע לארץ ישראל, ועוד יותר לא חלמתי שאותי יקבל ראש העיר ביאליסטוק עם קבוצת בני נוער לפני הצבא ומדריכים, שביניהם גנרל... גנרל יהודי ידרוך על העיר ביאליסטוק".

בהיגד הבא מתארת אהובה את ניצחונה במלחמת הקיום שניהלו היא ובעלה, שהיו שני יתומים בודדים, חסרי השכלה וללא אמצעים כלכליים, בזכות ערך העבודה:

"לא קיבלתי השכלה גבוהה, ואפילו לא השכלה בינונית. השפה שלי היא שפה פשוטה, ועם כל זה, עם רקע כמעט אפס של שש שנים עממי ושנתיים תיכון, וזה כבר היה הכיבוש הרוסי - זה החשכלה שיש לי. עד היום אני לא מצדיקה את עצמי שלא המשכתי ללמוד, אבל היה לי מלחמת קיום. שני אנשים בלי מקצוע צריכים לפרנס משפחה, ועבדתי מאוד קשה בחיי, לא היתה לי עבודה שהיתה לא מתאימה ולא מיוחסת ולא מכובדת ולא מתאימה בשבילי. כל עבודה שקיבלתי עשיתי בה את הטוב ביותר, כך שבשבילי עבודה זה אתגר, זה להראות לעצמי שאני מסוגלת לעמוד בכל עבודה שאני מקבלת. מבחר לא היה לי, כי לא היה לי מה להציע מאז השחרור - משק בית, מסעדות. משק בית זה לכבס תחתונים מלוכלכים של בעלי הבית, כי אז לא היו מכוונות כביסה, לנקות בתי שימוש בקיבוץ, כי פחדתי לעבוד בשמירה והחלפתי בניקיון בתי שימוש בקיבוץ, סניטציה".

בסוף היגד זה מבקשת אהובה להדגיש את חוסר ההבנה שחשה מצד חברי הקיבוץ כלפיה. היא פחדה לשמור בלילה (עד היום היא פוחדת להיות לבד בחושך), והאפשרות שנותרה לה היתה לנקות בתי שימוש - איש לא העלה בדעתו שהדבר אולי מעורר בה אסוציאציות של מחנה ריכוז. חוסר ההבנה של האוכלוסיה בארץ כלפי הניצולים הוא נושא החוזר אצל אהובה לאורך כל הראיון, וגם אצל משתתפים אחרים במחקר זה. הנושא שב ועולה כאשר אהובה מתארת אירועים הקשורים ל'מלחמה שאחרי המלחמה', או כפי שהגדירה זאת מרואיינת אחרת, ברכה, את המפגש הקשה עם החיים בארץ: "המכה השמונים ואחת".

בהיגד הבא מתארת אהובה כיצד התגברה בתהליך שיקומה על הפער בין העבר, כאשר "חיה כנסיכה" בעיר הולדתה, לבין המציאות בארץ, שבה היתה לבעלת אטליו, וזאת בעזרת ערך העבודה והומור. המאפיינים של תקופה ראשונה זאת הם חוסר ידע בסיסי בקשר לתפקיד וחוסר אונים, והיא מתארת זאת בהיתול:

"לא ידעתי מה זה אטליו. אני נסיכה, שתי נסיכות בבית, לא אמא שלי ידעה מה זה אטליו, לא אבא שלי, ולא סבא שלי. זה היה בשר, ודגים ועופות, ואפילו לא ידעתי שצריכים דגים לתפוס עם משחו... הדגים הראשונים הגיעו לברכה (באטליו). אני, אין לי עם מה לתפוס. אין בעיה עם זה - לקחתי כיסא, שמתני בברכה, נכנסתי, ישבתי על הכיסא ורציתי לתפוס. כיסא זה מעץ, התהפכתי, הכיסא עלי, התהפכתי בברכה, את הדגים לא תפסתי".

מתוך קריאה מחודשת זאת של 'העבר הכושל' קיבלה אהובה 'סיפור טרגי-קומי' (רוטנברג, 1994), אשר איפשר לה, בדיעבד, לחיות עמו. בעקבות תהליך רה-ביוגרפי זה היא הצליחה ללמוד את תפקידה החדש כקצבית:

"... הלכתי לשאול איפה קונים את הרשת... את חרשת אמרו לי קונים בתל-אביב, וכך זה, ובשר ועופות לפתוח ולנקות במשך שלוש-עשרה וחצי שנה".

ה'תיקון' שהשיגה אהובה בעקבות סיפור טרגי-קומי זה, בסגנונו של שלום-עליכם, הופך את האסון לניצחון:

"אבל הפכתי את האטליו ללוקסוס. היום יש מעדניות ויש לוקסוס. פעם בשר ועופות זה היה בשוק, וחנויות ולכלוך ומיליונים זבובים - והחנות שלי היה בית מרקחת. כל הרופאים קנו אצלי, חברי כנסת, אריק שרון, גיטה גביש חברה שלי מהאטליו. אני עשיתי מהאטליו הזה משוהו, שם-דבר בבאר-שבע. ואני לא במקום במרכז, אני בשכונה. ובאו מערד אנשים אפילו לקנות אצלי. כי לא עטפתי בעיתון. הייתי חייבת לעשות משוהו אחר ממה שיש בשביל למשוך אלי קליינטים, כי אני בשכונה. עטפתי בנייר פרגמנט וניילון, ניקיתי את הדגים. לפני התג ניקיתי כ-300 קילו דגים. הייתי יושבת בליל הסדר עם ידיים נפוחות, ככה חצי סגורות, ולא יכולתי לפתוח אותם. יום ולילה עבדתי. נתתי לילדים... לי לא היה מקצוע ולבעלי לא היה מקצוע".

אהובה מרחיבה את הנושא 'אופן השיקום' גם כלפי תפקודה כחורה - המחויבות לספק חינוך לילדיה, כולל מחויבות למעורבות בחיי בית הספר:

"... נתנו לחם (לילדים) חינוך. התערבתי מאוד בחיים של בית-הספר, יצאתי איתם לטיולים, הייתי ועד הורים בעממי, בתיכון הייתי בוועד הורים ארצי. בחרו בי אפילו שהיה לי ילד קטן - התנדבו לקחת אותי, שאני אסע לשיבות. אני עזרתי בבית הספר לפני החגיגות - אף פעם לא אמרתי 'אין לי זמן'."

ההצלחה שנחלה אהובה בניהול האטליז הובילה אותה להיבחר לניהול סניף 'עלית' בעיר. בכך היא הגיעה לעיסוק משמעותי, עיסוק שהיה מוערך בעיניה, ולפי דעתה מוערך גם בעיני החברה (Yeheskel, 1994). לתחושת סיפוק זאת מהעיסוק מתלווה תחושת ניצחון על הגרמנים, ששללו ממנה את האפשרות לרכישת השכלה:

"... כל שנה פרס ראשון ארצי (מההנהלה הארצית של חברת 'עלית'), זה מה שאני רוצה לציין. ואצלי לא עבד דקורטור. בלילה חלמתי מה אני עושה ביום, כי עשיתי הכי טוב. אני לא אגיד לך שבהכל אני הכי טובה, למשל אני שונאת לנהוג, ואני נוהגת... החנות שלי היתה ה'ביבי' שלי. אני התבטאתי דרך החנות שלי... אצלי שוקולד אחד לא עמד ככה... כל בונבונירה, אולי אני מגזימה עם השוקולד, כי צריכים גם למכור. עשיתי מניפות - בשום חנות לא ראו את זה, ואפילו לא ידעו איך עושים את זה. ומתיכן בא לי הרעיון הזה, אני לא יודעת. עשיתי חלונות ראווה שדקורטור הכי טוב בארץ לא היה עושה, מתיכן בא לי זה? אני לא יודעת..."

ה. ההתמודדות עם תחושת חוסר האונים - תרומת 'צו-הסיפור'

אהובה משווה את מצבו הסופני של בנה החולה במחלה ממארת ל'חזרת השואה', היא חשה שוב את חוסר האונים של אז. בד-בבד עם תיאור תחושת חוסר האונים מביאה אהובה את ה'תיקון', המבטא ניצחון על מצב זה, בעזרת פעילות הקשורה ל'צו-הסיפור'. להלן היגדים מתוך הראיון המדגימים את הנאמר לעיל.

בהיגד הבא מתארת אהובה שיחת הכנה שערכה לקבוצת בני נוער לקראת נסיעתם לפולין בשעה שבנה נותח עקב מחלתו. בשיחה היא משתפת את הנערים בבעייתת האישית:

"... אמרתי לחם: 'אני לא יודעת אם אתלווה אליכם לפולין, ברגע זה מנתחים את הבן שלי. הבן שלי חולה מאוד, ויהודה המנתח אמר שהניתוח יימשך הרבה שעות, ומצאתי לנכון שהמקום הכי מותאים לי בצער שלי ובכאב שלי זה להיות פה ולדבר איתכם. זה בגלל חשיבות הדבר שאתם בחרתם לנסוע לפולין'. כולם בכו יחד אתי, אבל זו היתה האמת... והבן יצא מהניתוח אחרי חמישה ימים. המשפחה רצתה להרחיק אותי מההקרנות ומכל הסבל שהוא עבר. הכריתו אותי, כמו לפני שבועיים (שבועיים לפני כן החמיד שוב מצבו של הבן) שנסעתי לפולין אז, לנסוע לפולין גם עכשיו. בית הספר בחר בי (ללוות את הקבוצה לפולין) כי רצו אותי, והמורה אמרה: 'אנחנו לוקחים את הטובים ביותר, ואת הטובה ביותר', כך היא אמרה... ואם זה נכון, אני לא יודעת... אבל התוצאות היו מדהימות... האהבה שקיבלתי מהתלמידים זה התרוממות נפש, זה מעט אנשים מגיעים לזה, הם חנקו אותי מאהבה..."

תפקידה של אהובה כמלוות קבוצות נוער ופעולות אחרות שלה הקשורות לשואה הם ביטוי ל'צו הסיפור'. היא מקבלת בסיפוק כניצחונות אישיים הצלחות במילוי משימות הקשורות ל'צו': "בזכות זה שאני תורמת מעצמי לאנשים אחרים את מה שאני יכולה לתרום, והם גם אומרים לי את זה, הצלחתי להוציא ספר, הצלחתי לכתוב שירים, אז זה לא לאה גולדברג...".

1. המלחמה שאחרי המלחמה

את התקופה שלאחר השחרור מכנה אהובה 'המלחמה שאחרי המלחמה'. דבריה אלה מכוונים למאבקה היומיומי בתקופה זאת להשגת צרכים ראשוניים, כמו קורת גג, מזון, בגד ללבוש ולהתגוננות מתמדת מהגברים שחזרו מהמלחמה מנצחים (נושא זה חוזר גם אצל משתתפים אחרים במחקר. אצל המשתתפות נוסף האלמנט של תוקפנות מינית של גברים). להלן היגדים מתוך הראיון המדגימים את הנאמר לעיל.

בהיגד הבא מתארת אהובה אונס שקרה בנוכחותה, ואשר הצליחה להתחמק ממנו בזכות שליטה עצמית ותושייה. היא מפרשת את האירוע כהצלחה אישית, המתחזקת עקב העובדה שהצליחה להציל יחד עימה כמה מחברותיה. יש להניח שתפישת האירוע בדרך זאת איפשרה רה-ביוגרפיה ואת הכללתו ב'סיפור-החיים':

"זה היה התחלה של 'מלחמה אחרי המלחמה'. הגרמנים לא אנסו אותי. הרוסים ניסו אבל לא הצליחו, כי ידעתי רוסית. והיתה עוד בחורה שידעה רוסית, ואנחנו עוד לא ישנו, תפרנו מהבדים שסחבנו... היתר ישנו. וזה סיפור ארוך על האונס. וכך התחילה המלחמה שאחרי המלחמה. הייתי פיונירית, כבר קומסומוולית (דרגות שניתנו לה כחברה בתנועת הנוער הקומוניסטית, עוד מהתקופה שחיה תחת הכיבוש הרוסי), והמספר הסודי היה לי... שמעתי צעקות... פרוזדור ארוך, חדרים... מהחלון לא היה לאן לקפוץ, החלון פנה לנחש האלבה... כמה בחורות ישבנו לתפור... והיתר ישנו... התיישב על ידי רוסי צעיר... וברוסית אני אומרת לו 'אתה במפלגה היית קומסומול? והוא לי: 'מאין את יודעת רוסית?' אמרתי לו מאין אני, ושהייתי פיוניר ולאחרונה קומסומול, ויש לי מספר סודי... ונשבעתי... 'אתה יודע שמה שאני רואה פה לא מתאים לפיוניר ולקומסומול, בוודאי שלא. אני לא מאמינה שאתה קומסומול, שיש לך מספר'. והוא אמר לי את המספר, וזו היתה הטעות שלי, כי הוא היה יכול והיה צריך להרוג אותי, כי יכולתי להלשין עליו".

ומכאן היא ממשיכה בשחזור הניצחון:

"בכל מיטה היה כבר חייל רוסי. 'המספר שאמרת לי, אסור היה לך להגיד אותו. אתה רוצה שמחר אלך למפקד שלך ואומר לו מה שהחברים שלך עושים? זה מתאים לקומסומול? ככה לימדו אותנו?'. הוא כנראה היה 'בן-אדם', והוא לקח את כל חבריו ויצאו. ויצאו צעקות מהחדרים האחרים, ולחדרי הגיעו המון בנות, כי ידעו שאני יודעת רוסית. והוא אמר לי ככה: 'אני אעמוד מאחורי הדלת, ולא אתן לאיש להיכנס'. וככה זה היה".

אהובה ממשיכה לתאר כיצד הצליחה לחסום את דלת תדרה בגופה ובעזרת כיסא, בעוד שבתדרים האחרים "אנסו שם בחורות, לא התעניינתי. לא יודעת מי". הניצחון במקרה זה התבטא בעובדה שהצליחה להציל מהאונס את עצמה ושתיים מחברותיה הקרובות (יתר על כן - הן שהו בזמן האירוע בחדרים אחרים ולא בחדר שלה, שעליו היתה לה שליטה):

"רק שתי 'אחיות' (הכוונה ל'לאגער שוועסטערס', 'אחיות מחנה', שאיתן היתה במחנות במשך המלחמה) מתדר אחר, שהיו איתי במחנות, שפגשו אותי וגרות בארץ, אמרו לבעלי: 'אהובה הצילה אותנו מאונס'."

בנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' כלולים גם אירועים שבהם החליטה אהובה החלטות מרכזיות ומימשה אותן במשך חייה, ובעיקר מיד אחרי השחרור, בחלוף תחושת חוסר האונים שליוותה אותה במשך המלחמה, ובתקופת 'המלחמה שאחרי המלחמה'. יש להניח כי בקבלת ההחלטות באופן אישי ובמימושן החזירה לעצמה אהובה את כבודה האבוד ואת תחושת השליטה על חייה. גורמים אלה איפשרו רה-ביוגרפיה, ובעקבותיה את הכללת האירועים האלה ב'סיפור-חיים', כפי שמתועד בהיגדים הבאים:

על ההחלטה שקיבלה לא לחזור לפולין אחרי המלחמה:

"התחילה שיחה, והתברר לנו שבפולניה פוגרומים נגד היהודים, מורידים מתרכבות, יודעים שליהודי יש משחו - מורידים אותו חורגים אותו ולוקחים לו הכל. אפילו סיפרו שבעיר שלי הנזירות ראו כמה יהודים שיצאו מהמחבוא, ספרו שבעים במקום שבע - היו המומים שיש יהודים בכלל. ואם יהודי בא מרוסיה שלא ידע מה קרה, בא לבית שלו - גרים שם פולנים והורגים אותו. אני שמעתי את זה, אמרתי: 'אני לפולין לא חוזרת, אפילו שאמא ואבא ואחותי נשאר בתיים, והם הכי קרובים לי, אני נשארת בתיים בנס או אלוהים יודע למה, כדי לחיות עד, כי אם לא הייתי נשארת, לא הייתי כותבת'."

אהובה חושפת לראשונה בהיגד זה ספק שנשאה עמה במשך תקופת המלחמה, באשר למניעה של אימה כאשר הכינה אותה לפרידה ממנה - כשגזרה לה את הצמות וכשדחפה אותה ממנה והחליטה להישאר עם אחותה הקטנה. הפירוש שנתנה אהובה לדחיפה הוא שאימה הטילה עליה להמשיך לחיות כדי לספר. ייתכן שהשחזור החוזר מאז תרם להצלחת חייה. היא מאמצת את ערך החיים כערך עליון, ועל אף שהיתה אפשרות שבני משפחתה נותרו בחיים היא החליטה לא לחזור לפולין.

בהיגד הבא מתארת אהובה כיצד תחושת חוסר האונים מיד אחרי השחרור בצ'כיה, שבה התחילה 'המלחמה שאחרי המלחמה', הביאה אותה להחלטה תבוסתנית משפילה של כניסה למנזר. אך היא ממשיכה בתיאור המפנה שחל בתחושתה זו, אשר נבע, לפי דעתה, הן מגילה האמוצינולי באותה תקופה, גיל ההתבגרות, והן בזכות תחושתה שאימה, זולת ראשוני, נמצאת עמה תמיד:

”הבנו שהם רוצים להפוך אותנו לנזירות... הן תפסו את חוסר האונים שלנו, שאין לנו במה להיאחז אחרי השחרור, כל בת בסכנה, והשפה, לא בית, לא שום דבר... ופה התחיל נושא הדווקאיות שלי, כמו שעשיתי בבית בערב פסח ללכת לרקוד *(כפי שקרה כאשר היתה עם משפחתה תחת הכיבוש הרוסי)*. אבל פה לא היו לי חורים, התפתח אצלי הדווקא אחרת... והאמא נעמדה בינינו... האמא שלי נעמדה ביני לבין הנזירה שדיברה איתי, והתחלתי לעשות חשבון נפש, מה אמא שלי היתה אומרת לי על כל זה. זה שאני יכולה לעשות חיום מה שאני רוצה לעצמי, אני בוגדת במשפחתי, זה היה מביא לחם אסון. איך אני בכלל יכולה להיות שם בשביל המיטה או הגג...”

ותחושת הניצחון בעקבות ההחלטה שהביאה לפעולה מחלצת מההשפלה:

”אנחנו ברחנו משם. זה לא היה פשוט. היכן שהיינו ביום לא היינו בלילה. אנחנו פחדנו מהצל של עצמנו. קבוצת בנות שלא תזרח לפולין, אני ושתי ה'אחיות' שהצלתי *(מאונס)*, שחיום חיות בארץ, ועוד שתי בנות”.

הפגישה עם המציאות לאחר השחרור כוללת גם את האכזבה מתגובת החברה הקולטת כלפי הניצולים. אהובה משחזרת את האירועים ב'סיפור-החיים' כסיפורי גבורה, ובהם היא מתארת את עצמה בהתחלת כל אירוע כקורבן הנמצא במצוקה קשה, בלתי נסבלת, ובסופו כמנצחת. הציבור הנותן לגיטימציה לניצחון משתנה. ההשפעה השיקומית של תהליך דיאלוגי תוך-אישי זה, שבאמצעותו מצמצמת אהובה או מרחיבה את עברה המושל, תלויה בלגיטימציה ובחיווק חברתי, שכן אין לאדם טעם להצמיד לעצמו תג של מנצח, אם הציבור אינו מתייחס אליו כאל מנצח (רוטנברג, 1994, עמ' 92-93). בחלק מהמקרים הציבור הוא קבוצת ההתייחסות שלה באותו הרגע (Confidants) או זולת ראשוני, שלא בהכרח נמצא פיזית לידה באותו הזמן, כמו אימה. בכל מקרה, ברגעים של בדידות (למשל, לפני שהיא 'נותנת את עצמה' לנזירות) היא מתחברת אל "אמא, הנמצאת איתי תמיד" ומנהלת עמה דיאלוג פנימי.

בתום המלחמה הרגישה אהובה מנצחת, אך רק מבני עמה היהודים יכלה לקבל לגיטימציה לניצחון זה ולהכללתו הרה-ביוגרפית בתוך 'סיפור-החיים' (רוטנברג, 1994). הרגשתה זו עולה מתיאור מפגש שלה עם בחור יהודי בן עירה, שהיה בין החיילים המשתחררים בסודטים:

”... בכיתי, כי לא בכיתי כל חשנים. הדמעות התייבשו לי. השתחררו לי הדמעות וירדו בלי שאני ארגיש, כמו עכשיו שאין לי שליטה על הדמעות...”

החשיבות של ההשתייכות לעם היהודי מסבירה גם את ההבדל בתגובותיה לאירועים הקשורים למוסר המיני - היא קיבלה בפחות זעזוע את האונס בידי חיילים לא יהודים, שאירע לחברותיה סמוך לשחרור ואשר היא הצליחה להינצל ממנו, מאשר את 'השגת גבול' של חייל יהודי, המתוארת בפיה כהיסחפות. אירוע זה פגע בה כל כך, עד שלא היתה מסוגלת לספר על כך עד לראיון זה, ואף ביקשה ממני לא לפרט בעבודה את אשר סיפרה לי.

העלייה לישראל מבטאת אצל משתתפת זאת יותר נקודת מפנה של 'מציאת משפחה', מאשר ביטוי להגשמה ציונית, בניגוד למרואיינים אחרים במחקר (למשל, ברכה).

היא מגיע לארץ ישראל בתחושה של גיבורה ששבה 'הביתה' (לציבור שלה): "כאשר באתי לארץ חשבתי שכולם יחנקו אותי מאהבה, שאהיה פה במשפחה, יכניסו אותי בין אחים יהודים ויתנו לי את כל האושר שאיבדתי...". ומה גדולה היתה האכזבה, שכאשר התחילה לספר "לא רצו לשמוע, אמרו 'גם פה היו פוגרומים, מאורעות, וגם פה לא היה מה לאכול'".

'המשפחה' שאלה תזרה לא נתנה לגיטימציה ל'תיקון' אירועי המלחמה, לניצחון, ופגעה בניסיון לרה-ביוגרפיה. אולם הדחף לשיקום הביוגרפי היה כה חזק, שאהובה המשיכה לקיים אותו באמצעות כתיבת שירים בסתר ובקיום דיאלוגים פנימיים עם הוריה, שלדבריה "תמיד היו אתי".

ז. החיים בין אבדן לניצחון - "אני פה, אני שם"

נשא זה, שאהובה בחרה לכלול בראיון, דן בחייה הכפולים - כמנצחת בצל אבדנים שאיננה מסוגלת להשלים איתם עד היום. למשל, על שאלתי לקראת סוף הראיון מתי לראשונה חזרה לתחושת 'בית' כמו בבית הוריה, היא עונה בלחש: "אף פעם עד היום. זה עכשיו הבית שלנו, שם זה היה בית שלי".

במקביל לתחושות הניצחון, השייכות לחלקים ה'מתוקנים', שעברו רה-ביוגרפיה, מזכירה אהובה קטעים שלא 'יתוקנו' לעולם. למשל, אף כי הצליחה להקים משפחה ("זו גולת הכותרת שלי") היא נשארה לבד מאז שנותקה ממשפחת המקור שלה, לדבריה: "נשארתי לבד כל החיים". החיים שיצרה לאחר השואה לא ימלאו, להרגשתה, את החלל שיצרו המתים.

ניתוק חלק זה של העבר זוכה ל'תיקון' חלקי, המאפשר להמשיך לחיות אתו בחווה, כאשר היא עורכת ביקור ב'אשוויץ' עם בנותיה ועם בעלה. בדרך זאת היא הצליחה להעביר להם את חלקו של העבר בחייה, עבר שהיה נסתר מהם עד הביקור. כפי שהיא מתארת בהיגד הבא:

"אני לבד... אבל יש לי ילדים שמעריכים אותי, ויש לי ילדים שגילו אותי ב'אשוויץ'. שתי

הבנות גילו אותי. הבת (בזמן הביקור המשותף ב'אשוויץ') צעקה לבת השנייה: 'עכשיו אני

מבינה מה אמא כותבת... על מה היא מדברת, ועל מה היא מספרת'. ואני הייתי המומת. הייתי

צריכה להביא אותם ל'אשוויץ' שיבינו אותי. אז עשיתי דבר עצום... הם גילו אותי".

ניצחונה בקשר לתיקון הניתוק במשפחתה מובלט דרך ההשוואה שהיא עורכת בין משפחתה למשפחות ניצולים אחרות:

"אני מאושרת מזה... שאני עשיתי את זה, כי יש חורים שהילדים לא מבינים אותם, מסתכלים

מלמעלה, מסתכלים מלמטה... אין לי בעיה עם הילדים שלי, אני לא צריכה אותך שתסדרי לי

פגישה עם הבת שלי (כאן היא מתייחסת אל מקצועי כמטפלת)".

בתחושה חצויה זאת של אבדן וניצחון, עם "בית כאן ובית שם", היא חיה עד היום, כפי שהיא מבטאת בהיגד הבא:

"אני פה, אני שם, וכל מה שאני אומרת, כל מה שאני מדברת, יוצא לי גם שאני כותבת - ופה הוכחה".

מכאן והלאה היא קוראת לפני שיר שכתבה ובתרה לסיים בו את הראיון:

אני פה, אני שם
אני פה, אני שם
בארץ, פתאום רחוק, רחוק מעבר לים.
אני אחת וגם שתיים,
במציאות ובתקופת ימי-הביניים.

פה אני יהודייה עם שם,
עם כתובת, חופשייה, גאה,
שם אני מספר במחנות ההשמדה.
פה אני אדם,
שם - לא נחשבת, כלום, לא קיים.

פה אני בביתי, היפה המרוות,
פתאום אני שם, במקום שהכל נחרב.
פה אני שבעה, לפתע שם, רעבה,
פה אני מאושרת, שם אני אומללה.

פה אני חיה, אני אני,
לפתע, אולי זה דמיוני?
פה יש לי גג, הגג הוא שלי,
פתאום אני אתם - שאינם, ונצבט לבי.

אמא, הנה אני שקטה, סגורה ורוצה לשתוק,
פתאום אני רוצה לצעוק, לזעוק.
אני רוצה את כל הזועות לגלות, להזהיר, לזעוק,
כי השואה ואני מחוברים עמוק, כל-כך עמוק.

אז אני לא פה וגם לא שם
נשארתי באמצע אחרי החורבן
עם שם, כתובת, משפחה, מדינה
וגם המספר
נקרעת בין ההווה ובין העבר.

ואחרי קריאת השיר היא הוסיפה:

"זוה אני כתבתי, שהייתי עוד מאושרת, שלא חיו לי בן משותק, חולה, ובעל חולה במתלות כל-כך קשות. זוה הרבה שירים כאלה".

סיכום

מעמד הראיון היה לאהובה (כמו למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייה. אהובה נהגת לקיים תהליך רה-ביוגרפי מתמיד של שחזור העבר לתוך 'סיפור-חייה', וייתכן שהודות לכך היא הצליחה ליצור במשך הראיון 'סיפור-חיים' שכלל חלקים שהיו קשים לסיפור, כמו "תמונות שנכנסו עמוק לגוף, בהם אני נזכרת בימים וחיה עם זה בלילות".

אהובה הצליחה להכליל ב'סיפור-החיים' גם אירועים הקשורים להשפלה בלתי נשכחת, כמו העמידה בעירום מול עיני האסירים הגברים במקלחת ב'אושוויץ':

"... ואני ערומה, תור של בתורות ערומות מתחת לגג, באיזשהו מבנה גדול ליד חקרמטוריום... ואנחנו מתכים בתור, ולמבנה הזה יש לו קצת מחיצת, זאת אומרת מחיצה נמוכה לכל האורך. מחצד חשני של המחיצה אני זוכרת מה היה, היו מכלים ענקיים, שבהם עבדו בחורים בטיטוי בגדים... ואני פעם ראשונה ערומה כמו שאמא ילדה אותי, ואני מתביישת, אמא שלי אף פעם לא ראתה אותי ערומה. בגטו אני הייתי סוגרת את הדלת על מנעול, שאף אחד לא יראה אותי שאני מתרחצת בפיילה, ופה אני עומדת כמו... לא רק אני, כולנו, ושתי ידיים לא מספיקות בשביל לכסות את... את... את כל מה שרוצים. והרגשתי שהפנים שלי... אני לא יכולה לשכוח את הבושה הזאת... אני הרגשתי שהכל שורף אצלי מבושה, כל הגוף. אני חושבת, עד היום מרגישה את חשרפה מבושה..."

אהובה לא הצליחה לשחזר ב'סיפור-החיים' אירועים מסוימים שעליהם לא סיפרה לאיש עד עצם היום הזה, במיוחד אירועים הקשורים לתוקפנות מינית של גברים כלפיה (אמנם היא סיפרה לי חלק בראיון, אך ביקשה שלא אפרסם את גילוייה במחקר). נראה שאירועים אלה לא התקבלו על-ידי 'צופן-העל' שלה, הצופן שאיפשר לה לקיים רה-ביוגרפיה של אירועים אחרים קשים מנשוא.

הדרך שבה הבינה את ה'צו' של 'לחיות ולספר', שנתנה לה אימה ברגע פרדתן זו מזו, מבטאת יצירת 'משמעות חיים משותפת' לה ולאימה. הבחירה לשחזר את רגע הפרדה מהאם ב'סיפור-החיים' בדרך זאת נבעה, כנראה, ממערכת יחסים קודמת עם האם, אשר איפשרה התחברות זאת עמה. אהובה יצרה זהות עם אימה על-ידי הרחבת המסר של האם בדרך שבה הרגישה נאמנה לעקרונות המשותפים לשתייהן, כמו קדושת ערך החיים, הנאמנות לעם היהודי, שמירה על הטוהר המיני ועל ערך העבודה. ניתן לדמות המשכיות זאת לצעידה במשעול שפעם צעדו בו יחד החי והנפטר. המשעול המשותף מהעבר הוא מעין מוליד (נקטור) של הבנה והתייחסות. המתאבל נקרא להמשיך להתקדם לאורך המשעול לגמרי בכוחות עצמו. הוא מתנסה בקירבה אל הנפטר דרך התקדמות בכיוון שנראה

לו כי הנפטר היה הולך בו לו היה חי. הפרידה מן הנפטר מסתיימת בהליכה הזו לבד במשעול שפעם היה משעול משותף (Flashman, 1996). כיוון שאהובה חשה את עצמה מחויבת למשמעות חיים משותפת לה ולאמה ("אני אחת וגם שתיים"), היתה מחויבת לשמור בכל מחיר על חייה.

2. ברכה - עזרה לזולת

הקדמה

ברכה היא בת 70, נשואה זה 46 שנה, אם לשני ילדים וסבתא לתמישה נכדים.

מאז פרישתה לגימלאות היא עוסקת בשלוש משימות מרכזיות:

- ✦ טיפוח הבית, אירות הילדים והנכדים
- ✦ עמידה לרשותם של ניצולי שואה בעיר בכל עת להקשבה ולסיוע בפתרון בעיות
- ✦ פעילות בשימור זכר הקורות בשואה, משימה המהווה חלק ניכר מחייה. ברכה פעילה בנושא השואה ברמה מקומית, ארצית ובינלאומית. לפעילויות הקשורות לקיום 'צו-הסיפור' של חייה היא אף רותמת את ילדיה ונכדיה.

השתתפותה במחקר זה היא מבחינתה סגירת מעגל הקשור לאזכור תרומתם הייחודית של ניצולי השואה מראשוני באר-שבע לבניין העיר, כמשתמע מההיגד הבא:

"... אז יש שני דברים המלווים אותי - הקליטה והקשר של ניצולים פח/בבאר-שבע, לבנות ולהיות חלק פעיל ומשמעותי בארץ ובחלק הזה של הנגב... לא היה שום מרום שישלב את זה, או שהייתי שייכת לניצולי השואה או שעסקתי בקליטת עלייה. אף פעם לא היה תחיבור הזה... אני מקווה גם שנצליח בסוף חייו לחקים בבאר-שבע את האנדרטה לזכר יקירנו שנספו בשואה, ואני מקבלת את הדוקטורט שלך כסגירת מעגל".

הראיונות עם ברכה התקיימו בביתה, בית צמוד-קרקע במרכז העיר, גדוש באביזרי אמנות וספרים. בטרקלין הבית פינת ישיבה נוחה ומערכת משוכללת לשמיעת מוסיקה. בדרך כלל, בבואי אל ברכה לראיונות היתה נשמעת בבית מוסיקה קלסית, ורק עם תחילת הראיון היתה מכבה את המערכת. בבית היה תמיד חשוך וקריר, כי לדברי ברכה "הפולנים רומנטיים ואוהבים דירות חשוכות". כשהגעתי לבית, שדלתו היתה פתוחה, היה מוגש לי כיבוד מעשה ידיה של ברכה, שכן לדבריה: "תמיד המקפאי אצלי מלא, כי תמיד יכול להגיע מישהו". הראיונות התקיימו ליד שולחן האוכל.

ברכה ראתה את עצמה 'שחקנית מפתח' במחקר.¹ כששמעה שמטרת המחקר היא (כפי שהגדרתי גם לשאר המשתתפים) "ללמוד מאנשים שעברו את השואה, מראשוני באר-שבע, על דרכי התמודדות עם טראומה", הסכימה איתי שניצולי השואה מראשוני באר-שבע הם מקור מידע עשיר להארת הסוגיה הזאת ועזרה לי בהמשך באיתור משתתפים פוטנציאליים נוספים המתאימים להשתתפות במחקר.

¹ שחקן מפתח - key actor - על-פי Fetterson, 1989 ו-Jorgeson, 1989, שחקן מפתח הוא משתתף במחקר איכותי הנחשב כמקור לידע רב הקשור לשאלת המחקר, המסוגל לתת משוב על שאלת המחקר ולספק מידע שבעזרתו ניתן לזהות שחקני מפתח נוספים או מידע רלוונטי חשוב אחר הקשור למחקר.

ברכה היתה כמה פעמים בחייה בטיפול נפשי, בעקבות התקפי דיכאון שהיו קשורים למצבי חיים משבריים. לפעמים היא נעזרה באנשים העוסקים ברפואה ואינם רופאים, ובכך חזרה על התנהגותה בעבר. התקף הדיכאון הראשון שחוותה אירע בגטו קראקוב, לאחר שאביה נלקח. כדי להתגבר על הדיכאון, שהתבטא בעיקר בהפסקת אכילה, היא נעזרה אז בשיחות עם הרוקח הפולני, ידיד המשפחה, ועם אימה. לאחר השחרור, עם חזרתה לעירה קראקוב, נתקפה לעתים בהתקפי דיכאון זמניים, שדמו באופיים להתקף הראשון. רופאים פנימיים שטיפלו בה אז המליצו על נטילת ויטמינים, אכילת מזון עשיר ונסיעות למקומות מרפא.

בארץ נתקפה ברכה בדיכאון בתקופה שעבדה בקליטה. על אף שהיתה נשואה באותה תקופה ואם לשני ילדים קטנים השקיעה בעבודתה מעל-ומעבר לנדרש ממנה, ולכן התקשתה במציאת האיזון בין העבודה לבין המשפחה. נוסף לכך לא היה לה, לדבריה, עם מי לחלוק את מה שחוותה בשואה, חוץ מאשר עם בני משפחתה. באותה תקופה אושפזה ברכה בבית-חולים לחולי נפש בצפון הארץ, והפסיכיאטר שטיפל בה עודד אותה לספר את סיפורה ללא הגבלת זמן - בכך, היא אומרת, ניצל חייה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... חברה (אחת מח'לאגער שוועסטערס', הנמצאת איתה בקשר עד היום) ראתה שאני לא אחזיק מעמד, היא עשתה הכל שיאשפזו אותי בצפון. היתה שם בבית-החולים מחלקה פתוחה, חדשה ומעולה וזה מה שהציל אותי. עד משפט אייכמן לא היתה שום אפשרות לדבר על *הקורות בשואה*, חוץ מההזדמנות שהיתה לי לדבר כאשר הייתי מאושפזת ב-1957... היה שם בבית-החולים רופא הרבה יותר מבוגר ממני, ד"ר נוימן. אז הייתי בת 28 שנה, ראו אישה צעירה, במצב של קבלת שוקים חשמליים ושוקי אינזולין וכל הסיפור הזה, הייתי בתת תזונה. בעלי ואימי נשארו בבאר-שבע עם שני הילדים. אז ד"ר נוימן קיבל על עצמו את האתגר והקדיש לי שעות בלי סוף לשיחות. שם סיפרתי על עברי, ועל איך אני שוקעת בדיכאון”.

במהלך השנים שוב נתקפה ברכה בהתקפי דיכאון זמניים שהיו קשורים במצבי חיים משבריים ברמה הלאומית, כמו מלחמת יום כיפור, או אישיים, כמו נישואי בנה. בחלק מהמקרים היא פנתה לעזרה נפשית שכללה סיפור חוזר של עברה בשואה והכללת קטעים שלא סופרו עד אז.

מאז המשבר הנפשי שפרץ ב-1966 בעקבות מותה הפתאומי של אימה, ואשר התבטא בהפסקת כל פעילות, שכיבה במיטה והפסקת אכילה, עוסקת ברכה באופן קבוע ביוגה - הן בתרגול גופני והן בלימוד עיוני-פילוסופי הקשור לשיטה זאת. פעילות זו תורמת, לדבריה, להגברת השליטה העצמית שלה במצבים משבריים, כמשתמע מההיגד הבא:

”בעקבות מותה הפתאומי של אימי ב-1966 הייתי שרויה בדיכאון עמוק, פסקתי ללכת לעבודה, פסקתי לאכול, הייתי אדישה לילדים, רציתי למות. אז קרו שלושה דברים: מאז 'אושוויץ', כאשר עבדתי במחנה 'בונה', שם ראיתי כלבים הטורפים בני אדם, כלב גדול גורם לי להיזכר... אז בכדי להוציא אותי ממצב האדישות הביא בעלי הביתה גור דאקל. בוקר אחד לא היה איש בבית, הגור יילל שעות מרעב. לא יכולתי לשאת את חוסר האונים והרעב שלו, אז לראשונה קמתי מהמיטה, אחרי הרבה זמן שלא יצאתי ממנה, להאכיל את הגור. במקרה היה

על השולחן עיתון מפולין, ובתוכו היה פירוט של שיעור ביוגה. היה כתוב שם שיוגה נותנת שקט פנימי ומאפשרת התארגנות מחדש וחזרה לחיים לאחר משבר. ואז התחלתי לקום מהמיטה. במקביל, חברתי לעבודה, שהיתה שותפה לנסיונות להחזירתי לחיים, ביקשה ממני לערוך סקר השוואתי על מהלכי הקליטה של עולים מהודו לעומת עולים ממרוקו. היא טענה אז שבמידה ונאתר צרכים נקבל משאבים. קמה והלכה. בכך חייבה אותי לפעול. בכדי להתחזק יחסית מחר מצאתי מורה ליוגה, אינטלקטואל פולני, עמו התיידדתי, שלימד אותי את הטכניקה והפילוסופיה הקשורים ליוגה. מאז אני מאמינה בתרגול היוגה ובפילוסופיה שמאחוריו, ואני שולטת יותר במצבי משבר“.

את התקפי הדיכאון של ברכה אפשר ליחס למנגנון מעגלי של ירידה לצורך עלייה (רוטנברג, 1990). מתוך גישה מחזורית אופטימית כזאת לחיים היא הרשתה לעצמה לנות, 'לרדת' ולאחר מכן נתנה לעצמה לגיטימציה 'לעלות' שוב ו'לחזור לחיים'. ייתכן שהעובדה שהרשתה לעצמה לנות היתה קשורה גם לתמיכה העקבית והמובטחת לה מאימה ומבעלה, המכונה בפי 'הפרטנר שלי'.

תולדות-החיים

התקופה שלפני המלחמה

ברכה נולדה ב-1926 בעיר קראקוב, פולין. וכך היא מתארת אותה: "נולדתי בעיר יפיפייה, פנינת הרנסאנס, קראקוב, המזכירה מאוד את פירנצה". המשפחה התגוררה בבית דירות בן שתי קומות בפרוור יוקרתי של העיר קראקוב. דירת המגורים רחבת הידים היתה בקומה העליונה, ובקומה התחתונה היתה המכבסה ומרכז העסקים של האב. המבנה היה בבעלות המשפחה. ברכה היתה הבת הבכורה, במשפחה היה עוד אח צעיר ממנה ב-5 שנים.

האב היה ממשפחה אמידה שהתגוררה זה דורות בקראקוב. אמה באה ממשפחה מסורתית ואמידה, שגרה במשך כמה דורות באחת העיירות הסמוכות לקראקוב, והגיעה לעיר בעקבות נישואיה. המשפחה הצעירה היתה מבוססת כלכלית, מתבוללת, שבה ספרות, מוסיקה וחינוך נחשבו לערכים העליונים ביותר. כאופייני לבורגנות הפולנית באותה תקופה, בני הבית שוחחו בפולנית והתערו בחיי החברה של האינטליגנציה הפולנית. הקשר אל העולם היהודי התבטא בביקור בבית-הכנסת בחגים ובחופשות הארוכות שבהן נשלחה ברכה אל סבתה האהובה, אם-אימה, בעיירה סקבינה. ברכה למדה בבית-ספר פולני. באופן פרטי למדה פריטה על פסנתר, בלט ושפות כמו אנגלית וצרפתית.

תקופת המלחמה

עם כניסת הגרמנים לקראקוב, בספטמבר 1939, החלו ההגבלות והרדיפות נגד היהודים: נאסר עליהם להשתמש בתחבורה ציבורית, הם חויבו לענוד טלאי צהוב על שרוול הבגד העליון, חייבו אותם להעביר את עסקיהם הפרטיים לניהול גרמני וסגרו את בתי הספר שלהם. באותה שנה נתפש אביה של ברכה בידי הגסטפו, הוכה קשות ושחרר. בעקבות זאת החליטה המשפחה שעליו לעבור לצד הרוסי. האם המשיכה לעבוד בעסק המשפחתי תחת ההנהלה הגרמנית. ולדברי ברכה:

"המצב כל הזמן החמיר, עם דרישות והגבלות נוספות לאוכלוסייה היהודית, אבל עדיין גרנו בדירתנו - אמנם כמעט ריקה, כי הגרמנים שדדו את כל דברי הערך, כולל תמונות יקרות ביותר, את הפסנתר ועוד".

בתחילת 1941 הועברה ברכה על ידי הוריה לסבתה בסקבינה, בתקווה להרחיקה מן הסכנה, אולם דווקא שם היא היתה נוכחת בשילוח היהודים - כולל סבה וסבתה - להשמדה; היא עצמה ניצלה ברגע האחרון בידי אימה שהגיעה לביקור, וחזרה עימה לקראקוב.

במרץ 1941 הוכרז על הקמת הגטו בקראקוב. ברכה ומשפחתה עזבו את ביתם המרווח בעיר ועברו לגטו, ולאחר כמה זמן הצטרף אליהם אביה מהאזור הרוסי, כי לא יכול היה לשאת את הגעגועים למשפחתו.

ברכה ואימה עבדו במפעל לתפירת מדי צבא, ולאחר מכן עבדה ברכה כאחות בבית החולים היהודי שהוקם בגטו.

ב-1941 התארגנה בגטו קבוצת נערים ונערות מ'קבוצת עקיבא' לפעילות מחתרתית נגד הגרמנים. בחורף 1942 ביצעה הקבוצה פעולה נועזת, אשר בעקבותיה נהרגו כמה מאנשי ה-SS של הגסטפו. בעקבות זאת נלקחו בני ערובה מנכבדי העיר, וביניהם אביה של ברכה, לכלא מונטלופי. היא ליוותה את אביה ואת שאר בני הערובה שהיו מוקפים באנשי SS ובכלבים עד לשער הגטו - ומאז לא ראתה אותו עוד.

בעקבות זאת שקעה ברכה בדיכאון עמוק. היא הצליחה להיחלץ מהדיכאון בעזרת הרוקח המקומי, ידיד המשפחה, שתמך בה ושוחח איתה, וכן מכוח האחריות והאהבה שחשה לאימה ולאחיה הקטן.

ברכה שהתה בגטו קראקוב ובמחנה הריכוז 'פלושב' עד קיץ 1943, עת הועברה המשפחה ל'אושוויץ'. עם הגיעם ל'אושוויץ', בסלקציה הראשונה, הופרדו היא ואימה מאחיה הקטן - הנ הועברו לצד הנשים, למחנה 'בירקנאו', ואחיה הועבר לצד הגברים. מאז לא ראתה עוד את אחיה:

"... את אחי לקחו בנפרד, עם הגברים, ומאז לא ראיתי אותו שוב. יותר מאוחר נודע לנו שחוסל

במחנה השמדה 'גרוס-רוזן'... לא היה מקום לרגשות ב'אושוויץ', לא היה מקום אפילו

להתאבל. אותנו לקחו לעשות קעקוע, אז מספרי היה A-26322. דקירות מחט בתוך עורי בידי

השמאלית, ומרגע זה הפכתי למספר ללא שם וללא זהות".

ביוני 1944, בזכות קשרים שקשרה עם בחורה שהכירה עוד מהגטו כאשר טיפלה בה בבית החולים, הועברה ברכה ל"מוסקר-לאגער", המחנה לדוגמה ב'אשוויץ' - שם שהתה עם אימה עד שהתל 'מצעד המוות' ב-18.1.1945. לאחר כמה שבועות של צעידה במצעד המוות הועלו ברכה ואימה על רכבת והגיעו למחנה הריכוז הקשה ביותר, לדבריה, 'רוונסבריק'. מ'רוונסבריק' הועברו ברכה ואימה למחנה ריכוז על יד המבורג בגרמניה, ולאחר מכן למפעל תת-קרקעי לעבודת כפייה בתעשיית מטוסים - ומשם היא שוחררה.

התקופה שאחרי המלחמה

ברכה שוחררה עם אימה ב-2.5.45.

עם השחרור צעדה ברגל עם אימה ועם חמשת חברותיה מהמחנות, ה'לאגער שוועסטערס', מהמחנה שבו שוחררו בגרמניה לכיוון קראקוב. בדרך מצאו עגלה - הן העמיסו על העגלה את מי מהן שכשלה בדרך, ציוד ואוכל שאספו, רתמו את עצמן לעגלה וכך התקדמו.

את החזרה לעיר הולדתה קראקוב, ביולי 1945, לאחר מסע רגלי מפרך משולב בנסיעה ברכבת, היא מתארת כך:

"הגענו לפולין ולעירנו קראקוב אחרי נודדים של כמעט חודשיים, ונתקלנו במציאות הרבה יותר קשה מכפי שתיארנו לעצמנו. איש לא ציפה לנו, איש לא חציע לנו קורת גג, למרות שהבית שבו גרנו היה שייך לאבני... אימי נכנסה על דעת עצמה לחדר קטן בביתנו, ששימש פעם למשרדה, ובו השתקט בחוסר ברירה. חדר זה הפך במרוצת הזמן לשם דבר, ואליו היו זורמים אנשים מהמחנות שעדיין לא היה להם איפה ללון".

מאז חזרתה לקראקוב הקדישה ברכה את זמנה ללימודים ולפעילות בתנועת הנוער 'השומר-הצעיר', כהכנה לעלייה לארץ ישראל. אמה עבדה לפרנסת שתיהן. ברכה סיימה תיכון אקסטרני ותואר ראשון בבלשנות. היא עודדה את האם להינשא בשנית, וביולי 1950 עלתה לישראל עם אימה ועם אביה החורג. כאן בארץ חיכה לה חברה, שהיה פעיל יחד איתה ב'השומר-הצעיר' בפולין והתגורר בבאר-שבע. הם נישאו, ונולדו להם שני ילדים, שאימה עוד זכתה לראותם. בהיותה בת שלושים ושש נפטרה אימה באופן פתאומי.

סמוך להגעתה לבאר-שבע החלה ברכה לעבוד בקליטת עלייה בסוכנות היהודית, ובמשך הזמן השלימה את לימודיה בעבודה סוציאלית.

מאז שהיו ילדיה של ברכה בגיל הגן ועד היום היא נוהגת לספר להם על עברה בשואה, ובאופן דומה היא מתנהגת כלפי נכדיה. המשפחה נוהגת עד היום לערוך מסעות משותפים לפולין. כ'אשת עדות' נוהגת ברכה להרצות על נושא השואה בפני תלמידים בבתי-ספר. חלק מההרצאות היו בעבר יוזמות של ילדיה, והיום הן ביוזמת נכדיה.

ברכה רואה בנושא של מניעת אלימות, בעיקר נגד מיעוטים, את אחד הלקחים החשובים שיש להפיק מהשואה, ובעבר השתתפה בהפגנות של 'נשים בשחור'¹.

ברכה פרשה לגימלאות במלאת לה שישים. מאז ועד היום היא ממשיכה לעסוק בקליטת עלייה, ממשיכה להיות 'אוזן קשבת' לניצולי שואה הגרים בבאר-שבע, פעילה בעמותת 'ניצולים למען ניצולים' בבאר-שבע, ובעיקר בהתארגנות להקמת האנדרטה לזכר הניספים בשואה בעיר. בשנת 1988, שנת הארבעים למדינת ישראל, הדליקה ברכה את משואת הקליטה בטקס הדלקת המשואות בהר הרצל, בהגדירה את עצמה כ'ניצולת שואה שהיתה מנקלטת לקולטת'. ביום העצמאות האחרון, 1996, קיבלה ברכה את 'אות יקיר באר-שבע' על פעילותה הענפה רבת השנים למען ניצולי השואה בעיר, ובעיקר על חלקה בפיתוח פעילות של עזרה הדדית בין הניצולים.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ◇ ברכה המשיכה לבטא את עצמה בנוגע לעברה בשואה במשך תקופת המלחמה, לאחריה ועד היום בקרב קבוצת ניצולים שאיתם היא בקשר הדוק מאז המלחמה.
- ◇ היא מספרת על השואה לילדיה, ובעיקר לבנה הבכור (שהיה מקשיב אמפתי החל מגיל הגן). היא השתדלה, לדבריה, להתאים את תוכן הסיפורים ואת אופיים לגילם של הילדים.
- ◇ היא הוזמנה לספר על השואה בגן הילדים של בנה, ולאחר מכן בבתי-הספר שבהם למד. בתה של ברכה פחות שיתפה פעולה בנושא זה.
- ◇ היום משתתפת כל המשפחה, כולל הנכדים, בפעילותה למילוי 'צו הסיפור'. הפעילות כוללת נסיעות לפולין והכנת המשפחה לקראתן, הכנת אלבום משפחתי עם מילות קישור ושיתוף הבנים והנכדים בפעילות הקשורה להקמת האנדרטה לזכר הנספים בשואה בעיר.
- ◇ עם הזמן קיבלה ברכה הכשרה כ'אשת עדות' ב'יד-ושם', שאיפשרה לה להנצית בעדותה את תולדותיה בשואה וגם להרצות בפני תלמידי בתי ספר.
- ◇ זה שנים היא עסוקה במפעל משותף שלה ושל ניצול אחר מבאר-שבע בגביית עדויות מניצולי שואה תושבי העיר והסביבה על עברם בשואה בשירות 'יד-ושם'.

¹ 'נשים בשחור' - התארגנות של נשים יהודיות וערביות שהחלה בעקבות מלחמת לבנון והתחזקה עם פרוץ האינטיפדה. בדרך כלל פעלו בה נשים ממפלגות השמאל. הנשים בשחור נהגו לעמוד בצמתים סואנים כשהן לבושות בשחור כהפגנה נגד אלימות כלפי המיעוט הפלסטיני, בעד מתן זכות להגדרה עצמית לפלסטינים ולתמיכה בתהליך השלום.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם ברכה הוא 110 עמודים, אשר כולם מוקדשים ל'סיפור-הראשי', מלבד עמוד אחד, המוקדש למבוא.

במבוא עולים רוב הנושאים המוזכרים גם לאורך 'הסיפור-הראשי', ביניהם הילדות כמקור להתמודדות עם טראומת השואה, המטענים התרבותיים העשירים מהבית, דמויות ההורים (בעיקר האב) כאחראים להעברת המורשת התרבותית וכן הידע והאהבה למוסיקה ולספרות. עוד מוזכרים בו החשיבות של קשרי הידידות השונים בחייה כמקור נוסף לכוח עמידתה בתלאות וכן 'צו-הסיפור' וההנצחה - סיפור קורותיה, דיבוב אחרים והפעילות להקמת האנדרטה לשואה, כדי לתרום בכך להערכת תרומתם הייחודית של הניצולים לבאר-שבע ולתקן את העוול שנעשה כלפיהם. בהקשר זה היא גם מציינת את חשיבות המחקר בעיניה ("זה מתקשר לנושא שאת לקחת על עצמך את המשימה, שלא ידעו מיהם ניצולי השואה, שהם באמת מראשוני באר-שבע").

לאחר המבוא ממשיכה ברכה ב'סיפור-הראשי', המשתרע על פני 109 העמודים הנותרים של הראיון. 'סיפור-החיים' של ברכה מתחיל בילדות ובתקופה של טרם השואה, ועובר לפי סדר כרונולוגי עד הלום. לאחר שיקלוט הראיון ניתן לחלק את 'הסיפור-הראשי' של ברכה לפי מספר עמודים כלהלן:

✦ 3 עמודים לילדותה טרם השואה

✦ 55 עמודים לסיפור השואה

✦ 2 עמודים למסע החזרה לעיר קראקוב לאחר השחרור

✦ 5 עמודים לחיים בקראקוב עד העלייה לישראל

✦ 45 עמודים לחיים בישראל.

חלוקה זו מצביעה על המקום הגדול יחסית שהקדישה ברכה לתקופת השואה, שנמשכה רק שש שנה משישים ותשע שנות חייה.

מדי פעם יש סטיות מהסדר הכרונולוגי לתיאור אירועים המחזקים את 'קו-הסיפור'. 'קו-הסיפור' של 'עזרה לזולת' עובר כחוט השני מתחילת 'הסיפור-הראשי' עד סופו.

ניתן לומר כי 'סיפור-החיים' של ברכה אכן מייצג סידרה של נושאים הקשורים ביניהם ויוצרים רשת סבוכה של התייחסויות מוצלבות (Fischer, 1982), ובעזרת חיבור בין הנושאים הבודדים בתהליך פירוש הטקסט ניתן להרכיב את השדה הנושאי, שהוא הצהרתה לגבי זהותה.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

- להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של ברכה, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:
- א. **עזרה לזולת כישועה אלטר-צנטרית** - זהו הנושא המרכזי ב'סיפור-החיים', והוא כולל נושאים נוספים, כמו זולת ראשוני, הילדות המאושרת, הידידות כמקור להתמודדות, עולם הדמיון כמקור להתמודדות, היות אובייקט מיני, הגשמה ציונית וכן השבת הכבוד האבוד.
 - ב. **אופי ההשתקמות** - הנושא כולל גם את הנושא מנקלטה לקולטת וגם את נושא הולדת הילדים. ברכה, כמו מרואיינות אחרות במחקר, תופשת את הולדת הילדים כחלק מתהליך השיקום שעברה אחרי המלחמה, והדבר עולה מהתיאור המפורט של לידת בנה הבכור ומהרגשתה שהוא היה ל'נר זיכרון'.
 - ג. **ההשפלה** - הנושא כולל בתוכו גם את הנושאים הילדות המאושרת כמקור להתמודדות, הבריחה לעולם הדמיון כמקור להתמודדות, המטען התרבותי כמקור להתמודדות, העולם השותק ונכחותה התמיזית של האם לצידה כמקור להתמודדות.
 - ד. **המלחמה שאחרי המלחמה.**
 - ה. **'צו-הסיפור'.**
 - ו. **"אני לא יצאתי משם".**

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

- א. **הנושא המרכזי - עזרה לזולת כישועה אלטר-צנטרית**
- הנושא המרכזי, שהוא 'קו-הסיפור' המופיע בתחילת הראיון ונמשך עד לסופו ואשר סביבו מארגנת ובוחרת ברכה את האירועים לסיפור-חיה הוא העזרה לזולת כישועה אלטר-צנטרית. לדברי רוטנברג (1990, עמ' 31-32), "מושגת הישועה (האלטר-צנטרית) בדרך ההתמקדות בזולת (ובלשון הפסיכולוגיה או הסוציולוגיה ב'אלטר'), בדרך היחס ההדדי הבלתי-מותנה עם האלמנטים האנושיים הסוטים או הנמוכים כביכול, בפנימיותו של האדם או מתוצה לו, אשר האדם אחראי להם מכוח האחדות המוניסטית, בבחינת 'כל ישראל ערבים זה לזה'. במושג 'ישועה מוניסטית-זולתית', המכונה גם 'ישועה אלטר-צנטרית', אנו באים להדגיש שבהבדל מהדיכוטומיה הדואליסטית המפרידה בין הרע לטוב שבתוך האדם ובזאת מדגישה את התהום הפעורה בין אנשים המסווגים כטובים לבין המסווגים כרעים, התפיסה המוניסטית מניחה שהרע האנושי, או הסטייה, אינם רק חלק אינטגרלי של הטוב או הצד השני שלו, אלא הם שלב הכרחי בדרך לישועה, לטוב ולהרמוניה חברתית. מכאן נובע שתפיסת אדם מוניסטית, כפי שהיא מצויה באתיקה היהודית-חסידיית, מחייבת מעצם טבעה הסתכלות אופטימית - הן ביחס לאפשרויות של שינוי והתפתחות חברתית והן ביחס ליכולתו של האדם לתקן את עצמו ואת זולתו שעמו הוא קשור בכבלי האחדות המוניסטית. בהתאם לכך יקל להבין כיצד מבחינה תיאורטית ישועה אלטר-צנטרית היא תהליך בלתי-תועלתני, אשר במישור הבין-אישי יאופיין ביחסים הדדיים ושוויוניים בין אנשים המגשימים את עצמם בדרכים ובאופנים שונים, וברמה התוך-אישית יתבטא בטרנספורמציות ובתיקון מתוזריים של יסודות פנימיים, כמו סטיות וחולשות אנושיות למיניהן". במקום אחר בספרו (עמ' 56)

מוסיף רוטנברג לאותו עניין: "ביהדות אדם נושע אך ורק דרך ה'זולתים', האחרים, שבקהילה; הוא אחר(אי) להם והם אחר(אים) לו. אפשר לומר, שבמובן הבוריאני המושגים 'אתר' ו'אחריות' אכן גזורים משורש אחד. לפיכך דומה שאין להתפלא יותר על המידה שצווים כגון 'כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה' (בבא קמא, צב,א), וכן 'כל ישראל ערביין זה בזה' (שבועות לט,א) היו במשך הדורות לנכסי צאן ברזל של האלטר-צנטריזם שאיפיון את ארגוני הרווחה הקהילתיים ביהדות, וייתכן שאף הזין את הזדהותם של יהודים עם אידיאולוגיות אוטופיות-סוציאליסטיות, בעלות אוריינטציה משיחית של אוניברסליזם אלטר-צנטרי".

ברכה מעלה את 'קו-הסיפור' - 'העזרה לזולת' - מתחילת 'סיפור-החיים' דרך כל מהלך חייה עד היום. נושא מרכזי זה, העובר כחוט השני בין הנושאים המרכיבים את השדה הנושאי של הראיון, תורם לשלמות ההרמונית של 'סיפור-החיים'. ברכה מייחסת את ערך 'העזרה לזולת' לשלוש דמויות המייצגות את הזולתים הראשוניים בחייה: אביה, אימה וסבתה (אם-אימה), ובהם היא מתחילה את 'קו-הסיפור', כמשתמע מההיגד הבא:

"אבא תמיד אמר לי להסתכל על אלה שאין להם, אף פעם לא על אלה ששבעים, הוא היה כזה סוציאליסט בנפשו. ואפילו הלכו כל מיני בדיחות עליו, שבאו לעסקים שלו כל מיני אנשים כאלה בשוליים וזרוקים והיפים, או אנשים עם כל מיני דראמות ללוות ממנו כסף. אבא נהג תמיד לתת את הכסף, אז אמא היתה אומרת לו: 'למה אתה לא רושם למי נתת?' אז אבא היה אומר: 'מה זה חשוב, אם הוא ירצה להחזיר - שיחזיר, ואם - לא בשביל מה אני צריך לדעת את השם שלו?'. זאת אומרת, שאף פעם לדברים חומריים לא היתה אצלו חשיבות. תמיד באו אליו כל מיני ילדים שלא היה להם בבית, ואבא שאל אותם אם צריך, והוא תמיד נתן לחם בצד. כלומר, ממנו למדתי שקיימים דברים קשים ובעיות, ואם יש בעיות צריכים לחתגיים. זה מהצד של האבא... מצד שני, חונכתי במידה גדולה מבחינת הערכים והמטענים שלי מהשטעטל מהסבובא והסבים מהצד של אמא. אז הם גרו על יד קראקוב, בעיירה, ואמא שלי גם ממשפחה מרובת ילדים, תמש אחיות ושני בנים. ואימי היתה הבכורה... סבי היה ראש הקהילה, אדם מאוד חכם, אבל הדמות הדומיננטית שהשאירה אותות בהתפתותי היתה סבתי, אישה מאוד סמכותית ואוטוריטיבית. היה לחם עסק, מסעדה. וכל מיני אנשים שבאו, אני זוכרת ביום שוק הגיעו כל האיכרים הפולנים, והסבתא פעלה כמו בית-משפט - אם היו לחם סכסוכים היא היתה פוסקת וקובעת. היא גם היתה עושה דין-תורה, למשל אם היו עושים עוול לאלמנה, והם קיבלו את דעתה. היא היתה מאוד אנושית ויחד עם זה קובעת, אז לא היתה מדיניות סעד או מוסדות כמו היום. וראיתי את הסבתא בזמן השואה, שהיא באמת עשתה דברים שקשה לתאר. קודם כל, היה להם הבית הכי גדול בכל העיירה, וחיות שחיסלו כל מיני מקומות ודחסו את היהודים, אז כל מיני אנשים התחילו לברוח - חלק מהמשפחה, בני דודים, ילדי אחים, וכל מיני אנשים שזרמו - והיא קיבלה את כולם לביתה, וזה היה בית שהדלת שלו היתה פתוחה... ראיתי איך שהיא בליל חמישי היתה מכינה אטריות ביד לאלמנות, ליתומים ולאומללים, וביום שישי היתה מחלקת זאת בעזרת הבנות לבתים. היא המשיכה לפעול בדרך זאת גם בזמן השואה. היא ממש קירבה את כולם, ומי שהיה רעב נעזר בה והיה אצלה בבית... כאשר התחילו לדבר על כך שגם העיירה תעבור למחנות עבודה, התחילה אי-ודאות, חרדות, שמועות, כולם

חיו במתח ובפחד. ראיתי את כוחותיה של סבתא לעמוד בלחצים ובבלתי ידוע. סבתא ראתה שאין מנוס, שצריכים להתארגן, אז היא אירגנה תרמילים, אחר-כך הכינה לחם יבש לתרמילים, שיחיה לדרך. וכאשר כבר הגיע הרגע הקריטי (כשריכזו את יהודי העיירה לשלחם למחנה ולהשמדה), היא נתנה בגדים חמים וכל מה שהיה. סבתי שם עודדה את כולם, ולא נתנה שתקרה שם פניקה לאנשים שהיו סביבה, ועד הרגע האחרון נתנה לשתות וכל מה שצריך. סבתא אמרה שצריך כוחות בשביל שמה... חיו שם גם ילדים ואספו אותם... יותר לא ראיתי, כי ברחתי עם אמא... אימי הוציאה אותי ממש ברגע האחרון בסכנת נפשות, ואיכשהו חזרנו לעירנו קראקוב“.

עקרון הישועה האלטר-צנטרית מתבטא לאורך חייה של ברכה בדרכים שונות. תיאור עברה בשואה כולל יותר אירועים שבהם הצילה אחרים מאשר אירועים שבהם היא עצמה ניצלה.

להלן היגד שהביאה ברכה כדוגמה להתנהגותה כמצילה (של חברתה לשיה, שעם הזמן הפכה ל"לאגער שוועסטער" שלה ונשארה אחת מחברותיה הטובות גם אחרי המלחמה):

”... אז אותה לשיה היא מבית מאוד אריסטוקרטי מיהדות קראקוב. היו לה שני אחים משפטינים, שאחד מהם כיהן כשופט בפולין האנטישמית. והיא היתה הרבה יותר מבוגרת ממני, וכבר היתה בתחילת דרכה כפסנתרנית, וגמרה אקדמיה למוסיקה... בזמן השואה היא הסתתרה עם תעודות אריות ונתפשה, והביאו אותה למחנה שאני הייתי בו, ל'פלושוב'. שם העמידו את הבאים מסביב לבור... ושם ירו באימה כשהיא, לשיה, היתה נוכחת. ואותה, את לשיה, השאירו בחיים. היתה שם עוד צעירה, שהיתה ממש בטראומה ובשוק לראות איך יורים באימה, ובכל הסיטואציה, שם ירו בכולם וכמה השאירו בחיים... כך, איך שהיא (לושיה) עמדה בלי שום תנועה, המומה, בכלל מנותקת... ואני ראיתי שמביאים בכל פעם אנשים נוספים... ונזכרתי אז במה שאבא היה אומר לי 'שאת תמיד צריכה לראות שיש עוד יותר גרוע ממך', וראיתי שזה כך, שכל פעם מביאים קבוצות חדשות... אז היתה שם גבעה ב'פלושוב', לשם הביאו את הקבוצות ושם ירו בכולם על-יד הבור בכו, והיא אפילו לא בכתה, היא לא ידעה מה שהתרחש... ומה התרחש? היא ישבה יחד עם קבוצת מורדים יהודים ליד הבור... מורדים ששם נכנס להיסטוריה... ואז לקחתי אותה אלי לפריצ'ה (דרגש ששימש לשינה), וכך, לאט-לאט נתתי לה להתרחץ... לשיה עד היום לא שכחה. כל הזמן היא אומרת לי: 'את זוכרת שנתת לי להתרחץ? ונתת לי מסרק, לא הייתי שום דבר, לא בן-אדם, לא אישה, לא כלום'. וככה, איכשהו, התחלתי להזירה לחיים. שהיא חייבת להמשיך לחיות... וככה התיידדנו מאוד... ואז היא, לשיה, אמרה: 'אז עכשיו יש לי מישהו', זאת אומרת אני הייתי המישהו בשבילה. כי כך זה הלך במחנה, שכל אחד מוכרח היה לעשות משהו שהשני יחיה, כי אז הוא יחיה... אלה היו הכוחות“.

בהמשך הצטרפה לשיה לברכה בעידוד האחרות במחנה ובמתן תמיכה:

"היו שם במחנה דברים מזעזעים. למשל, שהעמידו אותנו ב'אפל-פלאץ' (משטח המסדרים) עם מוסיקה של ואלסים של שטראוס ושל אופרטות של קלמן, כמו 'האלמנה העליזה', ואז לקחו מהאימהות את שארית הילדים שהאימהות הצליחו לחברית ל'פלוש'... ואז, שהיינו כבר לא רק המומים... ובכלל שראינו שהגיע סוף פסוק, עלינו אני ולושיה לדרגש וחתלנו קונצרט של רחמיניוב, צ'ייקובסקי או בטהובן. וזה מה שקצת החזיר אותנו לזה שפעם היינו שייכים לחברה האנושית. זימזמו בשירה - לשיה חיתה פעם פסנתרנית ואני גם פעם ניגנתי על פסנתר... ואז עצמנו עיניים ודימיינו... את הבית... לפעמים מה אכלנו... מה עשינו, ואיך היה בקיץ לפני פרץ המלחמה... זה נתן לנו משחו... זה נתן לנו צלם אנוש... כך לא איבדנו את הכל, שעוד בכל זאת יש לנו איזה שהם כוחות, שאנחנו בכל זאת עוד אולי... כל הזמן זה חלק על אולי... וזו רק האפיוודה עם לשיה... והיו לי עוד אפיוודות..."

ברכה מתארת אירוע נוסף כדוגמה להתנהגותה האלטר-צנטרית במחנה 'פלוש'. בהיגד הבא היא מתייחסת גם לרגש האשם שבעטיו אנשים איבדו לא פעם את שפיותם וגם לכוחה של הידידות והאמפתיה להציל בנסיבות הקשות של המחנות:

"... ותפסו קבוצה אחת וירו בכלם... ואני זוכרת שהייתי בבאראק (ביתן האסירים במחנות) עם אחת שירו באימה. והיא ממש השתגענה, היא ממש קיבלה טירוף... היא הייתה בטירוף... ואני זוכרת את היום הזה ואת רגשי האשם של אלה שנשארו בחיים... שאולי אלה שנורו יצאו להביא קצת מרגרינה, קצת אוכל או משחו וירו בהם... אני יכולה לספר קצת אפיוודות עם רקע אנושי ועל רקע של ידידות ועל רקע של כוחות שנתנו לעבור עוד יום ועוד יום... וזה כרוך בזכרוני על אולגה... שיום אחד תביאו ל'פלוש' בחורה שהייתה מעורערת לגמרי. בחורה יפה, שעכשו אני רואה את פניה, בחורה עם עיניים כחולות ממשפחה של תעשיינים ידועים מהעיר לודז', שקראו לה אולגה, שירו באביה, אימה ואחותה והיא חיתה עדו לזה, וכעונש השאירו אותה בחיים. היא חיתה לגמרי מעורערת... ושוב חוזר הסיפור שאני ככה התקרבתי אליה, חשארתי אותה בסביבתי על הדרגש... צחקו עליה כי היא עשתה כל מיני דברים לא מבוקרים ודיברה אל עצמה... עדיין ראו עליה את עקבות הבית שלה והמטענים שלה משם... אבל היא לא חיתה איתי, היא חיתה אאוט, לא היה לה כבר אף אחד בעולם, ואני מאוד חתיידדתי איתה... שם במחנה קרו כל מיני דברים, ולפעמים גברים היו מסתננים וכאשר ראו אחת כזאת, אז כל אחד ניצל וכל אחד זה... ואני לקחתי אותה, אני הייתי אז בת חמש-עשרה - שש-עשרה כבר."

שותפתה של ברכה בהושטת העזרה לזולת הייתה אימה. מחנה 'פלוש' שכן סמוך לעירן קראקוב, ועובדת הבית שלהן, הפולנייה המסורה אניוצ'ה, הצליחה לשמור איתן על קשר ולהבריח מעט מזון למחנה, בעיקר קוביות סוכר. הן ניצלו קשר זה גם כדי לעזור לאחרות, כמשתמע מההיגד הבא:

"היתה לי אמא שהיא חיתה ממש נכס, ובעיקר כאשר לא נותרו הרבה אימהות... והאניוצ'ה שלנו עוד הגניבה לנו לפעמים איזה אוכל, ביצה או משחו אחר... אז אמא... מעשים כאלה בדרך כלל לא מספרים, אבל הדברים הקטנים שם עשו את החיים, אז אמא לקחה ביצה וקצת סוכר ועשינו 'גוגל מוגל' (קצף), וזה היה כל הזמן ממשיך לתפוח... ואז אמא חילקה את זה. אמא

הפכה לאם כל הבנות שנשארו אז יתומות. אי אפשר לתאר את ערכו של ה'גוגל מוגל' הזה...
ואולגה היתה לשותפת...”

ברכה התייחסה גם להדדיות שהישועה האלט-צנטרית מבוססת עליה ומתארת אירוע שבו נתרמו היא ואימה על-ידי אולגה, שחיה לצידן ב'אושוויץ' והגיעה איתן לצעדת המוות:

”הסיפור עם אותה אולגה גם בהמשך משולב עם הסיפור על הגלריה של האנשים שאני פשוט חייבת להנציח את המומנטים איתם, שחלק מהם אינם וחלק מהם נשארו בחיים. אנחנו ואולגה חיינו כל הזמן יחד, גם בצעדת המוות. כאשר אספו אותנו לצעדת המוות, הודיעו לנו שמי שלא ידביק את הקצב של הצעדה יירה... עד אז חשבתי שלא יכול להיות גרוע מ'אושוויץ' או מ'בירקטאו' - והתבדיתי, כי הצעדה הזאת היתה הדבר הכי גרוע שקרה... ורק מעטים נשארו בחיים... אימי ראתה עצמה אחראית על כל מיני בנות שלא היה להן אף אחד... וכאשר הכריזו על הצעדה ומאות אלפי אסירים נעמדו בטורים לקראת היציאה מהמחנה... אז אימי לקחה כמה פרוסות לחם יבש וכמה קוביות של סוכר... את זה אני לעולם לא אשכח, ושמה את זה בשקית כזאת... והיתה לה עוד חתיכת סריג מצמר, שאם יהיה לי קר שתוכל להניח עלי על הברך... והלכנו, והיה שמונה עשר לינואר 1945, זה היה כבר השלב האחרון (של המלחמה) והיה חורף נוראי. רעדנו במדי הפסים ובנעלים הולנדיות שלא ניתן היה לצעוד בהן, לא ניתן היה להרים את הרגלים בשלג, שהגיע עד למותניים. כל הזמן אכלנו את השלג... אבל לאמא היו חתיכות הלחם. היתה לנו קבוצה של כמה בנות שהיתה לנו גם איזו קירבה אליהן ואמא דאגה גם להן. ובאיזשהו שלב אמא קיבלה התכווצות שרירים מנשיאת החבילה ולא יכלה להמשיך ללכת... ואמא אומרת לי: 'את הולכת עכשיו קדימה, כי עוד מעט יהיה שחרור... אני עכשיו לא יכולה ללכת, ואת יכולה. לכן, אולי עוד תפגשי את אחיך. לי אין שום צ'אנס, ואולי את עוד תזכי ותספרי, ואני לא יכולה, אז תשאירי אותי בשלג'. עניתי לה שאני לא אשאיר אותה בשלג, זה לא בא בחשבון. וזה היה יום כזה של חורף מזעזע, אבל היה שמש. אני מסתכלת ככה לשמיים ואני נפרדת מהעולם... אני לא הולכת להשאיר את אמא בשלג... תמיד היתה לי תושייה, ותוך כדי סיפורים אני אספר לך באיזה מצבים ניצלתי וחציתי אחרים... במקרים שאפשר היה לא לפעול, אני בחרתי לפעול... ואז אני ניגשת, ידעתי גרמנית, אל המלווים אותנו, ואני אומרת להם, שאולי יתנו לי קצת לנות, כי אנחנו לא חיילים. רציתי להרוויח קצת זמן... אז הגרמני מסתכל עלי, כי דיברתי גרמנית, ואומר לי: 'שום הפסקה לא תהיה'... הוא אומר בלעג ומוסיף: 'את צעירת, את בגילי, אני מבטיח לא להתעלל בך, אני אראה לך מי את'... ואמא מתחננת על ידי שאתקדם, כי מי שנשאר מאחור נורה אוטומטית... ופתאום, ממש כמו בסרט Made in Hollywood, פתאום מי בא?... מהצד השני מגיעה אולגה, ואני אומרת לה: 'מה קרה! למה את חוזרת? הרי זו סכנת מוות'... ואולגה עונה: 'אני מחפשת אותך, ואם למות - אז רק איתך'... אז אני קצת התאוששתי ואמרתי לאולגה: 'תראי אולגה, אין לנו הרבה צ'נסים, אבל המלחמה אולי עומדת להסתיים, בואי ניקח את אמא, נסחב אותה יחד, ואולי נגיע יחד לאיזו נקודה' - וככה זה היה.”

דמות אחרת שברכה משייכת לגלריית האנשים ה'אנושיים', הפועלים על פי עקרונות הישועה האלטר-צנטרית והמוכיחים גם את עקרון ההדדיות, היה שרוליק - בחור גלמוד, גיבן, בעל לב של זהב, שהיה איתה במחנה 'פלושוב':

"אני רוצה לדבר על הדמויות ועל האנשים שאם אני לא אזכיר אותם אז הם ילכו לטמיון, אף אחד לא ידע שהם חיו. אנשים, שאפילו אם הם לא נשארו בחיים, כמו שרוליק, לי הם נתנו את הכוחות... אז הבחור הזה שרוליק נשאר לגמרי גלמוד, ואיך היכרתי אותו? הוא היה תולך בין חבאראקים האלה, בין הצריפים האלה, והיה מביא לאנשים חולים שלא יכלו לרדת מתדרגש קצת קפה ואיזה חתיכת לחם יבשה. והבחור הזה תמיד בא לעודד, וכל מיני דברים, ולספר בדיחות. היו לו דמיונות כמו לכל נכה עם גיבנת. ואני מאוד התיידדתי איתו. ולפעמים היה בא ונעזר בי, וככה אני ואמא אימצנו אותו. שרוליק היה מאוד זקוק לחום ולקירבה, והוא היה בחור נפלא... קשה היה לי להגדיר את גילו, הוא היה ממש דמות הקלושאר מנוטר-דאם, ממש עם גיבנת, מאוד מכוער אבל מאוד פיוטי כזה, בחור טוב, ממש גזור משלום-עליכם... באחד הימים חכריו שכולם צריכים להתייצב ב'אפל פלאץ' למסדר, ואנחנו כולנו התחלנו ללכת, ואז שרוליק הגיע בריצה. הייתי אז בשורה עם אימי, אחי וקרובת משפחה, ושרוליק אומר לנו: 'אל תלכו, חיה לי חלום שכל המשלוח ייזרק לים, תזרו מייד לדרגש שלכם', ואנחנו היינו בקומה העליונה של הדרגשים, והיה לנו פתח לגג... לא היה לנו כמעט משקל, והיינו יכולים להיחבא למעלה. שרוליק אמר את זה בצורה כל כך כריזמטית, שאני אומרת לאימי לחזור ולקחת ביד את אחי וחוזרים. משחו בשרוליק היפנט אותי, ולקחתי איתי עוד שלושה אנשים, את מי שהיה מוכן ללכת - שם, כמו שאת רואה אותי, הייתי מנהיגה וחתכתי דברים, וזה היה עניין של דקות. ולקחתי את האנשים ועלינו לגג ושמענו את הצעקות והצרחות ואת ה-SS והכלבים... והם מתרועעים וצועקים ויורים בכל מי שמוצאים, ואנחנו שם על הגגון הזה. ואת הטרנספורט הזה אחר-כך זרקו לים בשטוטחוף. זאת אומרת, שהדמיון של שרוליק התאמת. שרוליק נשאר והתחבא, בינתיים הכינו רכבות נוספות לסלקציות נוספות, ושוב סצינות קורעות לב ויריות... ואז, לפני הטרנספורט האחרון מ'פלושוב', שרוליק הכין לי טבעת מאיזושהי חתיכת ברזל עם לב, והוא אמר שאם אענד את הטבעת אשאר בחיים, והוא ענד לי את הטבעת... ושרוליק גם נכנס לקרונות ל'אשוויץ'... וכאשר הגענו ל'אשוויץ' ראיתי אותו לדקה בין האנשים על רקע העשן, והוא עוד זרק אלי את המבט האחרון עם הכניעה הטוטלית, שמכאן כבר אי אפשר להימלט, זה מוות נטו, וכך נפרדתי משרוליק. ואני רואה את השרוליק הזה המחיך בסיטואציות הכי מחרידות, ואיך שהוא מעודד, וזה מלווח אותי...".

בהיגד הבא מתארת ברכה אירוע נוסף שבו הגישה עזרה לזולתה, במחנה שאליו הגיעו לאחר 'צעדת המוות':

"בצעדת המוות, כאשר היו צריכים לצעוד, חלק מהאנשים זרקו את הנעליים, ואחר כך מהשג ומחקור לא הרגישו שום דבר... אחר כך, כאשר הגענו למחנה, אחת מהחברות לא יכלה לעמוד ב'אפל פלאץ' בספירה... ובסיפור הבא אני מבליטה את הנקודות של מה זה חברות ומה זה ידידות ומה זה עזרה הדדית במחנה, כי זה חשוב למחקר שלך. לפעמים קרו מצבים של 'לחיות או לא לחיות'... אז החברה לא יכלה לעמוד ב'אפל פלאץ' - וזה אומר 'לא לחיות'... היא היתה

כמעט 'מוזלמנית', הכל מת בתוכה... קראו לה אירקה... אז אני זוכרת שעוד ב'אשוויץ', בין חבדים שנתנו היה איזה זוג תחתונים מצמר שנורא שמרתי עליהם... וכאשר חברתנו אירקה נכנסה למצב הזה, אני פרמתי את התחתונים האלה מצמר... אז יצאנו ל'אפל פלאץ' וזה היה כבר אביב, מרץ-אפריל, והיה שם איזה שית עם קני קש, אימי הורידה מהשית שני קני קש שהיו לי למסרגות. שם זה היה מסוכן, כי על כל סטייה מהשורה ירו... אז בערב לקחתי את הצמר וסרגתי לאירקה זוג גרביים... והיא שומרת עליהם עד היום... אני לא מספרת על הזוועות, כי את זה כולם יודעים, אני מספרת על הצד האנושי, ועד כמה שדברים כאלה של עזרה הדדית קבעו את גורלם של האנשים שם."

עקרון הישועה האלטר-צנטרית כ'קו-סיפור' ממשיך ב'סיפור-החיים' גם בתקופת 'המלחמה שאחרי המלחמה', התקופה שהחלה עם השחרור במסע החזרה לעיר הולדתה של ברכה, כמשתמע מההיגד הבא:

"כאשר חסתיימה המלחמה, במחנה האחרון... פעלתי והיתת לי תנשיית, למרות שהייתי כמעט 'מוזלמנית', ובגלל זה ניצלנו... בידיים שלי אחרי השחרור מתו חברות שלי מזה ששדדו אוכל... היינו שם לגמרי תולות, והחלטנו לחזור לפולין לקראקוב... לא אשכח שבמתנה האחרון, היו שם אמא ובת, שהבת נפטרה לאחר השחרור בידי, ואני עוד הכנסתי לה שם קומפוט/מרק מירוז' בכפית לפה, כי מצאנו שם משהו מתפרחים. והיא פשוט צנחה, ולא יכלה ללכת... אנחנו היינו שש נשים 'היא, אימה וה' לאגער שוועסטערס', כולן היו 'אאוט', ואני הייתי כמו שאומרים שפויה, והייתי צריכה לדאוג לאיזה אוכל. ולא אשכח שנכנסתי לבתים של גרמנים, שחלקם ברחו, והייתי צריכה שם לארגן... וכל הזמן לפני השחרור אמרנו שאחרי השחרור, שלא האמנו שנישאר בחיים, אנחנו נעשה נקמה מזועזעת, אבל לא עשינו את זה, כי לא היינו מסוגלות, אבל סתבנו שם דברים... בחצר אחת ראיתי עגלה כזאת כמו של 'מרי קוראז' (הכוונה למחזה 'אמא קוראז' של ב. ברכט) ואמרתי: 'הו! זה יהיה טוב שאני אסחוב בזה את החולות. אז הלכנו, אני סתבתי את העגלה, ובכל מקום אליו הגענו אירגנתי קצת אוכל. וכך הלכנו יום ולילה... אחר-כך התחיל הפחד מהאונס... היו המון פליטים ותוהו ובוהו, המון שפות וחמון אנשים... ואני עם העגלה ועם החולות... לא ניתן לתאר איך היינו, כמו שיוצאים מכל התלאות... ועוד עם הנעליים החולנדיות... בקושי הלכנו, פחד שיתק אותנו... ושרק שבלילה יהיה לנו איזה מחסה, כי שוב יתנפלו עלינו ויאנסו אותנו הרוסים המשחררים שלנו... ואימי היתה על העגלה, היינו שש נשים. כאשר ראינו שהערב מתקרב, זה היה באחד מימי מאי, כי אז השתחררנו, ואני רואה חוסר תקווה, מה אני עושה? אני רואה גברים, גברים היו אז האויב שלנו, כל הגברים היו לגבינו כמו ה-SS במתנות, וגברים זה גברים."

ברכה ממשיכה בתיאור מפגש עם קצין מהצבא הבלגי שפנתה אליו לעזרה והוא התייחס אליה ואל החבורה בגישה אלטר-צנטרית. מפגש אנושי זה עם גבר זר התזיר לה, לדבריה, את הכבוד שאבד לה עם פרוץ המלחמה, כמשתמע מההיגד הבא:

"... ואז אני רואה שעוברים שם כל מיני אנשים עם מדי צבא ואומרים לכל אחד שלום. לא הבנתי את המנהג הזה... אחר-כך הבנתי אותו... וכאשר אנחנו בשיא התיאוש, חברה שאיתה עברתי את כל הדרך עד כאן עומדת לידי ואנחנו אומרות האחת לשנייה 'מה יהיה?' אז ניגש

אלינו אחד מהחיילים האלה ושואל בצרפתית: 'מי אתן? אני חייל מחצבא הבלגי', ואנחנו עונות: 'אנחנו מ'אושויץ' ועוד כל מיני מתנות, ואין לנו לאן ללכת!'. אז הוא אומר: 'אל תדאגו, אני אדאג לכן'. וזה היה גבר - מה אני אגיד לך, במדים וממש גבוה... והוא אומר לי: 'בואי איתי ואני אסדר לך מחסה ולינה'. ואמא לא הסכימה לזה בשום אופן, כי מה גבר כבר יכול לעשות? רק לאנוס... אבל אני ראיתי... שמה שהתנפלו כאלה, את יודעת, כנופיות של מונגולים של הצבא הרוסי... וחושי אמרו לי שהאדם הזה אינטליגנטי, איזה תרבות... וכדי לעודד את אמא שהיא תרשה לי ללכת לקחתי איתי את אחת החברות המבוגרות, כי לא היתה לנו ברירה, ואני אפילו בדיכאון הכי קשה, אף פעם אינני יוצאת מהמציאות... וכאשר עברנו למחסה פתאום אני שומעת שמנגנים מזורקות של שופן, ואת זה אני ניגנתי על הפסנתר בבית... והגעתי לדמעות, והוא שואל אותי 'למה?', ואני מספרת לו: 'אלה מנגינות שפעם ניגנתי, וזה מתזיר אותי לבית שפעם היה לי ואת כל הסיפור...'. אז הוא אומר לי: 'ומה היית רוצה, איזה מוסיקה היית רוצה שאנגן לך?', אז עניתי: 'לכבוד הניצחון הייתי רוצה לשמוע את הסימפוניה החמישית של בטוהובן', והוא מבטיח להשמיע לי זאת בערב, ובערב הוא באמת שולח שליח הפונה אלי ב'מדמואזל', ושולח תחבורה... ואני לוקחת איתי את התבורה, ואנחנו מגיעות לשם, ואני פותחת את הדלת, והוא כבר שם, ומנגנים את הסימפוניה החמישית של בטוהובן... והוא מתבק אוננו ושואל בעדינות אם אנחנו רוצות אמבטיות או משהו... אבל מזה כמובן פחדנו... ואז הוא התחיל לשוחח איתנו, אני הרי ידעתי צרפתית... לא נשארנו ללון שם בלילה מפחד מפני האיטלקים שהיו באותו מחנה צבא עם הבלגים. לקחנו את העגלה והתחלנו לנוע, ביציאה התחלתי לבכות, ואמא שאלה: 'מה את בוכה, הרי אנחנו עכשיו לא בסכנה', עניתי: '... זה האדם הראשון שהחזיר לי את הכבוד שאני שייכת למין האנושי. ואני חייבת להודות לו... והוא אמר לי את שמו... ואמר לי שאם יקרה לי משהו אז הוא תמיד יהיה על ידי לעזור לי'. ואני אזכור את שמו עד סוף חיי. למותר לקחתי פתק ורשמתי לו כמה אני מודה לו, שהוא האדם הראשון אחרי המלחמה שהחזיר לי את האמון בבני אדם... אחר כך התברר לי שהוא היה המפקד של כל האזור והיה אחראי על כל הסידורים, ביניהם הסידורים הקשורים להחזרת הפליטים. שוב לא פגשתי בו, אבל הוא היה זה שהחזיר לי את הכבוד...".

בהגיע לעיר הולדתה קראקוב איש לא עזר לה. שוב היה צורך להתארגן כמו בתקופת המלחמה כדי לשרוד, כמשתמע מההיגד הבא:

"הגענו לפולין ולקראקוב... הרגשנו עזובים ולא רצויים, מחוסרי כל אמצעים, הפולנים לא התייחסו אלינו. חשנו בושה, עלבון ואכזבה. אותה פולין שאהבנו והיינו כה נאמנים לה, שחשבנו שאנו אזרחים שווי זכויות, שידאגו לנו לאחר שהושמדו 99% מיהודי פולין. לא יכולנו להתאבל בזמן השואה על אבדן יקירנו וגם לא אחריה, כי נאלצנו איכשהו להשתקם. אז עם הגיענו לקראקוב, אימי על דעת עצמה נכנסה לחדר קטן בביתנו, ששימש פעם לה למשרד, ובחדר זה השתכנו בחוסר ברירה. והחדר הזה נחפז לבית מקלט לכל נזקק, ושוב לא היה סנטימטר רווח בין האחד לשני... ושוב הסיפור חוזר כמו במחנות, אלא שפה לא היו זוועות, זו היתה הדרך תזרה לחיים, דרך קשה מאוד. בחדר הזה אחד ישן על הדסק (שולחן הכתיבה), האחר מתחת לדסק, אחד בחדרון השירותים והאחר מאחורי הפרגוד. כל סנטימטר בחדר הזה היה מכוסה, וכשהגיעו פליטים נוספים מהמחנות אמא חיתה אומרת להם תישארו... ואמא

לקחה איזה תנור מברזל, ושוב פעם בישלה את המרק לכולנו, כפי שנהגה לעשות במחנה לאחר השחרור ובדרך חזרה לקראקוב...“.

קבלת הפנים של הפולנים וגורמים אחרים עימתו את ברכה עם האמת. הערכים שעליהם גדלה - לאהבה ולנאמנות כלפי ארץ מולדתה פולין - לא תאמו למציאות החדשה, והיה עליה למצוא מקום ודרכים חדשות למימוש העיקרון התואם לישועה האלטר-צנטרית. היא החליטה להצטרף ל"השומר-הצעיר", כמשתמע מההיגד הבא:

”... הבנו שפולין דוחה אותנו ואיננה מעוניינת בנו... הרגשתי את הכאב של אהבה נכזבת... אימי עבדה, אני למדתי באוניברסיטה, והבנתי במודעות מלאה שעלי למצוא משמעות יותר עמוקה בחיים. כתוצאה ישירה מהשואה ומהמצב שנוצר יש להתחיל פרק חדש וחשוב בחיי אותם קיבלתי במתנה. כך מצאתי דרך ל"השומר-הצעיר". תנועה זו כבשה אותי מבחינה רעיונית. ראיתי בהגשמה של תחייה לאומית את סיפוק חצורך שלי במולדת, עם צדק חברתי וסוציאלי. נכנסתי לפעילות בתנועה עם כל ההתלהבות בעשייה, קשר עם אנשי הבריגדה וההגנה, עלייה בלתי לגאלית, פעילות בקרב הנוער, חיי סטודנטים עם ויכוחים אל תוך הלילה, שיחות עם השליחים המגיעים מהארץ, משימות להוצאת ילדים יהודים אשר ניצלו אצל הפולנים. כל זה נתן לי תוכן חדש, דחיפה ומוטיבציה לחגשים עלייה“.

ב. אופי ההשתקמות

ברכה, אימה ואביה החורג עלו ארצה והשתקעו בבאר-שבע. כאן חיכה לה חברה שהכירה ב'השומר הצעיר' בפולין, והם נישאו תוך זמן קצר. ברכה מצאה מיד עבודה בהדרכת אימהות עולות חדשות בטיפול בתינוקות - הן באמצעות ביקורי בית והן בניהול חדר הדרכה במועדון 'ויצו' במעברה.

ההשתקמות של ברכה מתמזגת ב'קו-הסיפור' של ישועה אלטר-צנטרית בהדגשת המסירות לעבודה והתפיסה הרחבה של תפקידה ב'סיפור-החיים'. צעד רה-בילוגרפי זה תורם לשמירת רצף הסיפור מתקופת הילדות והלאה. ברכה רואה בתפקידה ב'ויצו' את תחילת הקריירה המקצועית שלה כעובדת סוציאלית. בעבודת ההדרכה היא ממשיכה להיות מונחית על-ידי עקרון הישועה האלטר-צנטרית, ומרחיבה לפיו את תחומי התפקיד אל מעבר למוטל עליה, כמשתמע מההיגד הבא:

”נאמר לי על-ידי איזו 'יקית', שאחר-כך היתה המדריכה שלי... 'כן אנתנו מ'ויצו' ואנתנו צריכים לפתוח שם במעברה חדר הדרכה לנשים'. באותו הזמן היתה תמותת תינוקות, היה חום כזה ואוהלים... מעברות... אני מדברת על שנות תמישים המוקדמות... וכל זה ברגל, לא היתה שום תתבורה ושום כלום... היו שם מצוקות שאי אפשר לתאר, לא היתה עבודה, היתה עבודת דחק, קיבלו רק שני ימי עבודה בשבוע, הגיעו משפחות ממוצא שבכלל לא ראיתי באירופה, עיור עם שמונה ילדים... תופעות שהייתי צריכה לעכל, אבל לא היה זמן. היתה קבוצה הודית שפיתחתי קשר נפשי אליה, ובקבוצה הזאת היו מחלות וחוסר המוגלובין וכל מיני תופעות... וד"ר שתל, שגם הוא היה ניצול שואה, גם הוא הסתובב שם במעברות יחד איתי. לא היה כות-אדם והוא לימד אותי לעשות זריקות וכל מיני פעולות. הייתי צריכה לעשות את הכול, להיות העיניים והפה של האנשים. והיו אנשים שלא היה להם מה לאכול... היתה לשכת סעד, אבל העובדים שם לא יכלו להגיע לכולם... ואי אפשר היה להפנות את העולים“.

הייתי צריכה ללוות אותם למרחקים ארוכים, ואני לא יודעת היום איך עשיתי את זה... ואיך אימי עשתה זאת... אינני תושבת שיליד הארץ יכול להבין את כמות האהבה שחיתה לנו כלפי הארץ, זה אי אפשר לתאר - לעלות ארצה לבנות ולהיבנות בה, והמשפט הזה התאים לרוב הניצולים... והצרכים (של המטופלים) היו כל כך גדולים, והמעורבות שלי והמחויבות שלי והמצוקות שעמדתי מולן... והאנשים הגיעו אלי עם כל דבר גם הביתה, לאותו חדר קטן בו גרנו כולנו יחד בעיר העתיקה. זאת הייתה עבודה מהשכם בבוקר עד הלילה, במסגרת משולבת של 'ויצו' ושל הסוכנות. אהבתי את העבודה בחדר ההדרכה... שם הדרכת את עושים אמבטיה לתינוקות, ואני 'הייתי מתה' על הריח של התינוקות. ולקחתי כל תינוק ותינוק, והראיתי לאם איך עושים לו אמבטיה... ואחר-כך הייתה עבודה של תלוות בגדים, ואחר-כך איך מבשלים דברי חלב, כי חם לא נהגו לאכול דברי חלב. אחר כך הצלחתי להשיג הישג עצום, שאיזו רופאה החלה להגיע מטיפת-חלב אחת לחודש... אחר-כך התחלתי לאסוף ילדים ששוטטו ברחובות לבית-ספר...".

בהמשך מתייחסת ברכה לקושי וליתרון של היותה במעמד של 'מנקלטת לקולטת':

"... בלשכת הסעד אנשים עמדו בתור... אי אפשר לתאר... תמיד אספתי בגדים לאנשים... שם היו אנשים חצי ערומים, והיה תורף ומעברה... ואני לא ידעתי אז לקרוא ולכתוב עברית, ואז התחלתי ללכת לאולפן בערב כדי ללמוד לקרוא ולכתוב... והתחלתי לכתוב בקשות עבור האנשים... הכנתי לי דגמים לבקשות, כמו למשל למקרה של אלמנה עם ילדים, למקרה של קשיש בודד, זוג נכים, אדם בודד תולה. זה היה לתת תמריצים, זו לא הייתה עבודה סוציאלית של היום. מצד אחד, בעבודה סוציאלית היו לי המון אימפרוביזציות, ואני חוזרת לזה עם נוסטלגיה. הייתה הדגשה על נתינה, שנחשבה לדבר החשוב ביותר. אחר-כך הגיעה תקופה שהכול היה צריך להיות מקצועי, שאסור להזדהות ולא לעבור את הגבול... אז עשינו דברים כל כך ספונטניים וכל כך הרבה... מערכת היחסים עם העולים, עם האוכלוסייה שטיפלתי בה, הייתה כל כך חמה... עד היום אני זוכרת את האנשים. אבל כאשר עמדתי מול המעברה הענקית, שתי מעברות, ומי אני? אני בעצמי עולה! ואני בעצמי צריכה 'לבנות ולהיבנות', ובאותו הזמן גם לתת... אבל קיבלתי מהם הרבה אהבה. בעלייה הצפון אפריקאית יש המון חום והמון אהבה... וראיתי איך שחשמכות של ההורים בקרב בני עלייה זאת הולכת ונעלמת עם הזמן... ובהרבה משפחות איך הכול עם הזמן מתערער, איך שהכל מתפורר. ראיתי משפחות שבגולה היו ברמה מסוימת ופתאום הגיעו למעברה. ופתאום הדי-די-טי¹, ואת תחושותיהם... אז אני, שכיבדתי אותם, כבשתי את ליבם ורכשתי את אמונם. אבל לא עשיתי שום דבר פורמלי... והקשר הבלתי אמצעי הזה - זה היה היופי... היו פה בבאר-שבע דברים שלא יכולתי לקבל בשום מקום אחר, אלו היו הרגעים היפים של המפגש האנושי. מבחינה אחרת התנאים הפיזיים היו קשים ביותר. זאת אומרת, מישוח שהגיע, כמוני, מאירופה, מעיר גדולה ויפחפיה, והיה נתון שם בלימודים, ופחות או יותר חיינו שם כבר ברמת חיים מסוימת, ופתאום אין מיס. ועם הקרת, שהשגתו הייתה 'חלום ליל קיץ', ושהיינו צריכים לאכול אוכל מקופסאות. אני הייתי 'קולנועמנית', קולנוע זה היה הרילקס שלי, וכאן היה רק בית קולנוע אחד, עם גג פתוח

¹ די-די-טי - חומר הדברה נגד כינים ומזיקים אחרים, שנהגו לרסס בו את העולים מארצות האטלס בהגיעם לארץ.

שקראנו לו פריז' ידר, וכאשר הלכנו לקולנוע לקחנו איתנו שמיכות. ושלא נדע איזה סרטים הגיעו!“.

'תיקון' רה-ביוגרפי נוסף שברכה מנסה להשיג דרך העלאת הנושא 'אופי ההשתקמות' קשור ל'תיקון' עמדת הוותיקים בארץ כלפי ניצולי השואה מ'דור' מובס ש'הלך כצאן לטבח' ל'דור' שתרים למדינת ישראל מתוך אהבת הארץ, בגישה של 'לבנות ולהיבנות בה'. תיקון ביוגרפי זה התעכב בעבר כיוון שהניצולים לא זכו להערכה חברתית על עברם בשואה. במחקר זה, הבא לבדוק 'התמודדות', כלשונה, רואה ברכה ביטוי נוסף של הערכה וכבוד כלפי הניצולים ועברם, כמתבטא מההיגד הבא:

”בהתחלה לא היה עם מי לדבר, לא היה עם מי להתייעץ, יכולנו רק להסתגר בתוכנו עם אלה שהיו שם ב'פלנטה האחרת' (ק. צטניק, 1946) יכולנו להעלות בינינו זיכרונות... לא היתה כלפינו הערכה, אלא לחיפך, היינו וחרגשנו כתת-קבוצה. במידה מסוימת, הבלטת הכוחות שלנו, כמו שאת עושה בדוקטורט שלך, באיזשהו אופן, ככה אני תשה, מחזיר את הכבוד האבוד לאותם אנשים שלמרות שהיו כל כך פגועים, למרות מטענים כל כך קשים וטראומטיים, למרות האבדנים, למרות שלא היתה להם האפשרות להתאבל, למרות שנזרקו והיו צריכים לבנות את החיים מחדש ללא שום סיוע, זה היה כאשר חזרנו לפולין וזה קרה כאשר הגענו ארצה... אנחנו הניצולים הגענו ארצה עם כמות אדירה של אחבה לארץ הזאת, עם ההבנה שזה המקלט האחרון, שזה המקום שאם זכינו להגיע אליו אז אנחנו צריכים להיות בו חלק פעיל ביותר, לתת ולתרום... וכך זה היה. ובאותה מחסיפורים של יתר הניצולים את תראי שהם נרתמו לכל השטחים, היו כמוני שלמדו, שהיתה להם השכלה פורמלית, ובכלל לא חשבת על כיוון של המשך לימודים... אלא מיד למעברות, ומיד זה היה לתת מעצמי... הנתנה הזאת למדינה, הגאווה הזאת שאנחנו כאן... ואני שוב חוזרת לעניין הכבוד האבוד - אז הדוקטורט שלך משפר לי את ההרגשה, שלפחות תישאר לדורות הבאים לא רק הראייה שהניצולים היו קבוצה שנכנעה, שלא גילתה התלהבות ללא רצון לבנות ולהיבנות, שאכלה לחם בלי שום אידיאלים, בלי שום אינספירציה. היום יש את הספר של הלמרייך (Helmreich, 1992), המראה שזו היתה הקבוצה המצליחה ביותר, וקיימים מתקרים נוספים התומכים בממצאים של הלמרייך. ובאר-שבע היתה מקום כל כך קשה, קראו לה הסיביר של הארץ באותן שנים, 1949-1950. כאן בבאר-שבע התרכזו המאמץ הלאומי, ובהמשך חיפשתי איזושהי עבודה ומצאתי את קליטת העלייה. בעלי היה בצבא, ואני עבדתי כמעט ללא כסף, ולא ידעתי איך בכלל נעמד בזה...“

ברכה משלבת בנושא 'אופי ההשתקמות' את הנושא 'בניית המשפחה' ורואה בילדיה אחד ההישגים החשובים בחייה. בהיגד הבא היא מתייחסת לאירוע חשוב בחייה - לידת הבן הבכור, ש"היה נר הזיכרון, הבן שלי, על כל המשפחה! והוא נושא את שם אבי“:

¹ נר זיכרון - ברבות ממשפחות הניצולים יועד אחד הצאצאים להיות נר זיכרון לכל בני המשפחה שאבדו בשואה. בדרך כלל הוטל על צאצא זה יותר מאשר על אחיו עול ההשתתפות בעולמם הרגשי של ההורים (ורדי, 1990, עמ' 14).

”... בבאר-שבע לא היה בית-חולים אז, היה סניף של 'הדסה', שרופא היה מגיע אליו לפעמים, אם קרה משחו דחוף... והייתי כבר בהריון... אז הייתי צריכה ללדת. הכל ברגל. לא היה שום כלי תחבורה. לא אוטו לא שום דבר. זה היה ב-1951. חלכתי ל'הדסה' ברגל. הגעתי לשם, ושם תת-תנאים - לא ניתן לתאר... היו שם אחיות שעשו אז תורנות... היו שם יולדות שהכירו אותי מהמעברות, והאחיות כל הזמן חוגגות במסיבות... ואני אומרת: 'אני הולכת ללדת!', ואין רופא, אין אחות ואין כלום... אחר-כך הביאו את הרופאה, שהיתה אישה מאוד מבוגרת מאוסטרליה, שעשתה לי משחו, איזו אנפקציה!... התנאים... על סטריליות? מילח כזאת בכלל לא היתה קיימת. זה אי אפשר לתאר... ושם ילדו הרבה, זה היה בית חרושת ליולדות, ולא היה מקום, נשארים יומיים וחולכים הביתה! כך נולד תבן...”

לדברי ברכה, היו בחייה שני דברים מרכזיים - האחד, להמשיך לתרום לאנושות ברוח לקחי השואה, בעיקר לפי עקרון הישועה האלטר-צנטרית, תוך כדי הנצחת זכר השואה, והדבר השני, הנובע מהראשון, הוא עשייה בלתי פוסקת עד היום בקליטת עלייה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... יש לי שני דברים מרכזיים בחיים, האחד הוא השואה והלקחים שלה, שאם יצאתי משם אז זה מחייב ועוד איך... והדבר השני זה הקליטה, זאת אומרת הקליטה כיעוד של המדינה גם מבחינה לאומית, בעיקר מבחינה אנושית. הקליטה היתה הגשר שלי לחיים, כי על-ידי זה שהצלחתי לעזור לאחרים אני שבתני לתחייה... שקלטו אותי ושאתי קלטתי את האחרים... זה עזר לי גם במשך כל הזמן לא להיכנס לשיגרה. כל הזמן אני לא מרשה לעצמי להוריד מעצמי את העומס... ברגע שבאמת היתה לי תקופה קשה, נכנסתי לדיכאון... גם עכשיו אומר לי המנהל שלי (ממשיכה גם עתה, כגימלאית, לעבוד בקליטת עלייה): 'ברכה, את ממשיכה להתרגש מכל משפחה?'. ואני חושבת שזה מה שכל הזמן מתזיק אותי, שכל משפחת עולים היא עולם ומלואו. וכל הזמן הזכרתי לעצמי את מה ששמעתי בבית אבי: 'את צריכה לחוש מה שהאדם האחר חש'. אבא תמיד לימד אותי, שלמרות שלנו תמיד היה כל כך טוב והיינו עשירים, וחזא היה מוסיף: 'תמיד תסתכלי על מה שקורה למטה'. וכך ראיתי תמיד את מצוקתן של משפחות, גם בקרב אלה מחן שהגיעו ארצה מפלורידה לאחר שמכרו שם את בתיהם היו חסרי אונים מול חמפגש הראשון עם הארץ, שלא תמיד היה מספיק מכובד”.

המשכיות זאת לאורך החיים בהקשר האלטר-צנטרי מאפשרת לברכה לקיים תהליך רה-ביוגרפי מתמשך, המתברר בין האירועים, כולל הקשים ביניהם, והמתבטא ביכולת לספר 'סיפור-חיים' מאורגן סביב 'קו-סיפור', 'סיפור-חיים' אשר ברכה גאה בו, כמשתמע מההיגד הבא:

”... ואני לא הסתרתני שום דבר (מקורותיה בשואה) וחרגשתי צורך שהחלק הזה בביוגרפיה שלי, שהוא כל כך דומיננטי ושהכתיב לי המון דברים בחיים, כמו את בחירת מקצוע העבודה הסוציאלית... עכשיו החברה הזאת שלי מגרמניה, לושיה, הזכירה לי גם אתמול... היא אמרה לי: 'כאשר אנחנו היינו על הפריצה במתנה ורצינו לשכות ושרנו את הקונצרטים, אז את אמרת לי: אם יהיה מזל ואני אשאר בחיים, אני אלמד מקצוע, או אחות או רופאה או משחו אחר לעזור לאנשים... זאת אומרת, שכבר אז היו לי מחשבות לא לבזבז אף רגע... אני גם יכולה לעשות הרבה דברים יחד, זה הכל בגלל ששש שנים מהחיים שלי עברו שם. עלי לציין גם שאני

יצאתי משם ולא הרסו בי את הכל ולא דיכאו בי הכל, ולמרות כל הזוועות אני בכל זאת ידעתי להתרומם ולמצוא את הדרך... נוכחותה של אימי גם תרמה לי לראות את חיי ברצף - אמא חיה בשבילי, ואני חייתי בשבילה. גם אמא לא הסתירה את השואה, זאת אומרת שהיא גם דיברה על זה, היא עוד הספיקה להיות ב'יד-ושם'."

ג. ההשפלה

ברכה מביאה ל'סיפור-החיים' את נושא ההשפלה הן ברמה כוללנית - ההשפלה של 'דור' השואה כולו, כמשתמע מההיגד הבא, והן ברמה האישית - כאשר היא מתארת אירועי השפלה ועינויים שעברה על בשרה או שנכחה כשגרמו לאחרים, כפי שמובע בהיגדים שאחריו:

"אני שייכת לדור שהיתה לו ילדות נוחה ובטוחה ופתאום מצא את עצמו זרוק ישר להרס וזוועות של המלחמה. פתאום נלכדתי וניצבתי מול סיטואציה של חילול צלם אנוש, מבוזח ומושפלת, בעולם שכולו רצח, אלימות ומוות. עמדתי מול הרס עולם שלם, תרבות וסביבה שהיתה תלק ממני..."

בהיגד הבא מתארת ברכה את תהליך הידרדרותה האישית למצב של חוסר כול ושל יציאה מחוץ לחוק, תהליך שהחל עם כניסת הגרמנים לקראקוב:

"... הגזרות החמירו. הופיעה החובה לשאת מגן דוד צהוב... אנשים נותרו ללא בית כי החרימו בתים... בעסק שלנו עבדו שמונה אנשים... הם ראו מה שמתרחש, יום אחד הם הגיעו לאמא עם דמעות ואמרו שהם לא יכולים להגיע יותר לעבודה... גם אנו חשנו שכל אלה מהפולנים שהיו פעם ידידים התחילו להתרחק... התחלנו להרגיש שמתחילים לבודד אותנו מכל הבחינות, אבל עדיין היינו בביתנו... יום אחד באו חיילים גרמנים, לנו היו הרבה דברי אמנות, תמונה של גוטליב, תמונה של קוסר... אבא השקיע בזה, בכל אופן לקחו לנו הכול. כן היו לנו רהיטים מוינה בסגנון הרוקוקו... והיה לי פסנתר, זו היתה גאוותי. פסנתר 'פטרוב' שחור. לפני שהם באו עוד הספקתי לנגן, ועוד באה המורה לפסנתר כדי שהחיים ימשיכו לזרום כרגיל... ניגנתי אז את השירים ללא מילים של מנדלסון. ופתאום באו הגרמנים ולקחו את הכול, וכמובן את הפסנתר. קיבלתי את זה בכעס גדול, אבל לא בכיתי, הייתי אז בת שלוש עשרה וחצי שנים... ובשנת 1941 חקרנו שעל כל היהודים לעבור לגטו... על רכוש לא היה מה לדבר... לא נתנו להשתמש במכוניות, אפשר היה להעמיס רק על עגלה... הגרמנים בחרו כמקום לגטו חלק של העיר שהיה בפריפריה של קראקוב, עם בתים מאוד רעועים, שבחלקם לא היו ראויים למגורים... עם רטיבות, עם חושך. ומשפחות כמונו נדחסו לדירה אחת כמה משפחות. אנחנו קיבלנו דירה סמוך לבית הכנסת המפורסם..."

בספרה על אותה תקופה היא מתארת שני אירועי השפלה הקשורים לאביה. האירוע השני מתאר, למעשה, את הפעם האחרונה שראתה אותו:

"באחד הימים אבי לא חזר הביתה כרגיל. כאשר חזר, התברר שנתפס על ידי הגסטפו והוכח בצורה אכזרית. שברו את שיניו. מראהו היה מזעזע ואומלל..."

”... באו בלילה והוציאו אותנו, והכניסו אותנו לבית-חסוהו שהיה בגטו... אחרי יומיים, בבוקר עברה שמועה שמוציאים את בני הערובה מהגטו. אני עבדתי אז כמתנדבת בבית התולים בגטו... לאחר ששמעתי, מיד רצתי לראות מה מתרחש, כדי שאספיק לראות את אבא... ראיתי איך שמובילים את בני הערובה ואבא ביניהם, והם מתקרבים אל מחוץ לתחומי הגטו מלווים במשטרה. לא נטנו למשפחות להתקרב, אבל אני בכל זאת איכשהו התקרבותי, ובאמת זרקנו מבטים אחרונים, ואני זוכרת שאבא ביקש שאני אשמור על אמא“.

ההיגד הבא קשור לאירוע הקשה של פינוי גטו קראקוב, כאשר ההורים נצטוו להיפרד מילדיהם בדרכם למחנה 'פלשוב', באשר אסור היה להכניס למחנה זה ילדים:

”... ואז אני זוכרת שעמדנו, ואני עמדתי עם אימי והחזקתי יד עם אחי, ואמרתי לו לעמוד על קצה האצבעות כדי שיהיה יותר גבוה, כי אם אני הייתי אז בת 15-16, אז הוא היה בן 10-11. ומה התרחש? האימהות ידעו כאשר נטנו את התוראה שכל הילדים צריכים לעמוד בנפרד, שהם יחסלו קודם כל את הילדים... אז האימהות לקחו תרמילים ותכניסו את הילדים לתוך התרמילים, וכנראה שאחד מהשומרים הבחין שם בזה, ולקח רובה, עבר בין השורות וירה לתוך התרמילים... אז חלק כמובן המית ברגע... ואם מצאו ילדים שנותרו בחיים הוא זרק אותם כמו חפצים לאוטו משא. לא אשכח את זה. וזה מה שמלווה אותי כל הזמן. והסיוטים בלילה, שרואים את הילדים מתחננים לאמא ולאבא שיקחו אותם ולאמא: 'אל תשאירי אותי'. וחלק מהאימהות לא יכלו לעמוד בזה והצטרפו למוות לילדים, חלק מהאימהות התגברו על זה, ובכל מתיר לחיות ולשרוד... וחלק מהאימהות נלחמו בכוחות אחרונים איכשהו את הילדים שעוד נשארו להכניס ל'פלשוב' ...“.

ברכה ממשיכה באירוע המותאר הברחת 'מטען אסור' למחנה, שכלל ספרי שירה (וגם את הצלחתה להברית בגבורה את אחיה ל'פלשוב'). ההיגד מבליט את המשך נוכחותו של אביה לצידה גם ללא נוכחותו הפיזית ואת תרומתו ליכולתה לשמור על רצף ב'סיפור-החיים' ולהכליל בו אירועי השפלה:

”ואני עומדת ככה עם אימי, וכבר לא היה לנו כמעט שום דבר, כי כל הזמן עברנו בתננות ובכל תננה שארנו משחו. ואני, שחייתי מאוד רומנטית (וזהו תכונה של העם הפולני - כמו שיחודי אמריקה דומים לאמריקאים, כך יהודי פולין דומים לפולנים), התלטתי שאני לוקחת איתי כמה ספרי שירה של משוררים ידועים. וזה היה מאוד מסוכן. חכנסתי אותם לתרמיל לכל מקרה, לרגעים הקשים... ובדריכות רק הסתכלתי שאחי יבוא אתרי... שהוא יעבור, שהוא יחיה ושנהיה ביחד“.

בהיגד הבא מעלה ברכה מרכיבי השפלה הקשורים לעצם השהייה במחנה ריכוז, כמו ההפרדה בין בני משפחה, תנאי המגורים ועבודת הכפייה:

”אז הגענו ל'פלשוב' למחנה הריכוז הזה, אני, אמא ואחי. זה היה מחנה ריכוז, לא מחנה השמדה במלוא מובן המילה, כי לא היו שם תאי גזים, אבל זה היה בית-חרושת למוות פאר-אקסלנס. זאת אומרת, כל יום נהרגו שם ונרצחו ועונו, אבל לא בגזים אלא בכל מיני שיטות אחרות... שם היו 'באראקים' (צ'יפים), דרגשים, וחיו 'לטריות'. לטריות זה בית שימוש אחד מרוכז לכולם, זה היה רק תור באדמה... וחיו שם את כל ה'אפל-פלאצים'. לעמוד במסדרים

בקור שובר עצמות... שעות עמדנו, נשים לתוך וגברים לתוך... אחי היה בבלוק הגברים, אמא בבלוק אחר ואני בבלוק אחר... עבדתי שם בהעברת קרשים ואבנים... ראית בסרט של שינדלר¹. השומר ירה בבחורה על ידי למרנות שהיה לה תום באותו יום והיא לא יכלה להרים את האבן... היינו שם ממש עבדים... אי אפשר היה לתדור או לצאת, היתה גדר מחושמלת".

בהתייחסה לנושא 'ההשפלה' מציינת ברכה כי היא היתה משוללת חופש ומושפלת במשך תקופה ארוכה יחסית לניצולים אחרים, כמשתמע מההיגד הבא:

"... 'אשוויץ' היתה רק אחת מאותן התנתות... על זה אני כל הזמן חוזרת, שאני ב-1939 כבר הייתי סגורה... שש שנים הייתי חשופה לכל הדה-הומניזציה ולכל ההשפלה... לנקודה זאת מאוד חשוב ממד הזמן, כמה זמן בכך לא היינו שייכים לחברה האנושית. כפי שסיפרתי לך, את ההשפלה הראשונה, כשאבא שלי חזר כל כך אומלל לאתר ששברו לו את השיניים, זה כבר היה בתחילת חורף 1939, זאת אומרת שכבר אז היינו באיזולציה, וכבר היינו מחוץ לתוק, לא בחשמלית ולא בבית-ספר".

ברכה מבליטה את הנקודה המשפילה של 'להיות תת-אדם' גם בתארה את נסיעתה ברכבת משא להובלת בהמות מ'פלושוב' ל'אשוויץ', כאשר מבעד לחלון הצר היא רואה כיצד העולם כמנהגו נוהג, כמשתמע מההיגד הבא:

"... הבנו שאנו נוסעות ל'אשוויץ', הבנו שזה מקום גרוע מהמקומות בהם היינו קודם... היינו בחרדה, עייפים... היינו כל כך צמאים, כי נסענו בלי סוף למרות שהמרחק בין 'פלושוב' ל'אשוויץ' הוא מרחק של כשעתיים-שלוש... ובקרון כמובן הסצינות המזעזעות, עשיית הצרכים וחוסר האונים, בקרונות הרמטיים להובלת בהמות... מהחלונות הצרים ראינו איך אנשים חולכים כנאהבים וילדים... זאת אומרת, היה בזה משחו קפקאי, שאנחנו היינו גם לא בשולי התברה אלא בכלל תת-אדם, ואין מילים לבטא את זה, ופה היה עולם כחרגלו התנהל".

ברכה ממשיכה להבליט את היחס המתנכר והמשפיל כלפי אסירי המחנות מצד האוכלוסיה המקומית, כפי שהתבטא בעת היציאה מ'אשוויץ' ב'צעדת המוות', שבמהלכה גימאו האסירים מדי יום מרחקים גדולים בעוברים דרך יישובים של מקומיים:

"ואנחנו בצעדה ידענו שאין לנו הרבה סיכויים. הלכנו בשורות. משני צידי הכביש היו ערמות של גופות. היו כל הזמן יריות כי האנשים לא היו מסוגלים ללכת. ואנחנו הלכנו והלכנו וחלכנו יומם ולילה. ואת רואה שאת בתוך קבוצה עוינת, לא פת לחם ולא שום דבר, כאילו שהיינו מגפה".

בהיגד הבא מתארת ברכה את המשך ההשפלות עם הכניסה ל'אשוויץ':

"... לקחו אותנו אחרי סלקציות ונשארנו עם אמא. גילחו אותנו, נתנו לנו את המספרים, לקחו אותנו למקלחות וכל הריטואל ה'אשוויצי'. סך הכל אמא היתה אז בת 37 שנה, ואני הייתי

¹ הסרט 'רשימת שינדלר', שהופק בידי הבמאי סטיבן שפילברג בשנת 1994.

בת 17 שנה. לקחו אותנו עירומות אחרי המקלחת לקבל בגדים, אז כבר לא היה לנו שום דבר, גם מסרנו את הבגדים שלנו... כאשר קיבלתי שם את הבגדים קיבלתי התקפת צחוק היסטורית, כי הלבישו אותנו ממש כמו בפורים, כל מיני בגדים של הקרבנות... אלו בכלל לא היו נשים, זה קשה לתאר. גם בביגוד הזה היתה השפלה גדולה - לקחת מהאישה כל מה שיש לה, ואת השער, ולתת לה את זה... והנעליים ההולנדיות, שבכלל לא ידענו איך ללכת בהן, ושם היינו צריכות כל הזמן לרוץ, וכל הזמן להיות מגויסות מסקנה לסכנה... לאחר שהיינו לבושות בזה הכניסו אותנו לבאראקים ב' בירקנאו', שם היינו כמה בחורות על 'פריצה' אחת, וכינים, ולא היה במה להתכסות...".

בהיגד הבא מתוארת ההשפלה הקשורה למעמד הסלקציה ב'אשוויץ' - והבחירה בחיים, שהיא ההתגברות על ההשפלה:

"... ואנחנו עומדים בסלקציה, ואני כל הזמן שמה לב רק לאמא, שהיא תיראה טוב. אז מה עושים כדי שהיא תיראה טוב! אז היתה שם איזו לבנה חומה כזאת, אז אני לקחתי קצת אבקה ממנה ושמתי לאמא על הפנים כדי שהיא תיראה יותר צעירה. ואנו עומדות בסלקציה עירומות, וכמובן החשפלה. אי אפשר היה בכלל לתפוש ולחתרגל... הדינמיקה בין לחיות לבין לחדול היתה עצומה, ולמי שעוד היו אינסטינקטים לחילחם ולחתגונן... כבר סיפרתי לך שבזכות הרבה אינסטינקטים ניצלתי וגם הצלתי הרבה אחרים שם... וגם היה לי רצון לחיות - זה בטוח...".

בהיגד הבא מתוארת ברכה כיצד הצליחה למלט את אימה מסלקציה והוכתה בידי השומר הגרמני שהבחין בכך, וכיצד התגברה על מאורע משפיל וכואב זה בעזרת קוביית סוכר שנתנה לה אימה:

"... אז התחלתי למשוך ולמשוך את אמא, ושם זה היה 'To be or not to be', ואז דרכו אחד על השני, מהומה. והוא - ה'קר סופר-מן', השומר - הוא הסתכל עלינו עם סדיוס... ואני סתבתי וסתבתי את אמא, ופתאום הוא הבחין בזה. ואמנם הדלת כמעט נסגרה, ואני ראיתי שאנחנו בפנים, ואז הוא תפס את השוט והתחיל לחרבץ לי מכות רצח בראש ובכל הגוף... כולם ידעו שלא יוצאים מידיו... למזלי, אני התעלפתי ונפלתי, ואז הוא חשב שאני... ועזב אותי... ואז אני זוכרת, הייתי מעולפת, לאימי היו תמיד קוביות סוכר, עם זה היא גם יצאה מ'אשוויץ', סיפרתי לך על זה כבר... היא הכניסה לי קוביית סוכר לפה והתאוששתי... לא יכולתי לעכל את מה שקרה לי, ושוב קמתי, ושוב הלכנו לפי הקצב ולפי המנגינות שלהם... וזאת היתה סלקציה, שפעם אמא הצילה אותי ופעם אני הצלתי את אמא".

אחד השיאים להשפלה אירע כשהגיעו ניצולי 'צעדת המוות' אל הקרונות שהמתינו להם, השפלה שהיתה קשורה באכילת בשר אדם:

"... ואנחנו הגענו לרכבות... ושם זה לא יאומן... אני ראיתי שאנשים ממש אכלו בני אדם... אני לא יודעת ממש איך להגיד את זה, כי על כל סנטימטר היתה מלחמה באותו קרון... היו שם בנות מסלובקיה, והיה לי קשה אחר-כך להשתחרר מהסטיגמה, ואני אף פעם לא בעד העניין קולקטיבית... היתה לי סטיגמה על הסלובקיות, הן היו מאוד אכזריות, הן היו יותר חזקות, הן הגיעו למתנות הרבה יותר מאוחר מאיתנו. קשה לי לדבר על זה, אבל זה חשוב לדבר על זה...".

לחן, לסלובקיות, חיה אימון לאכזריות, חלקן היו קאפומניות, ושם לא היו נרמות - כל אחד רצה בסך הכל לשרוד, והבנתי שגם אותנו יחסלו ככה באותו הקרון... והיותה שם מהומה והתנפלות ואולגה (חברתה של ברכה) נעלמה לי, פתאום לא היינו באותו קרון... וככה עמדנו שם ושכחו אותנו, חלק בגלל הקור בכלל לא החזיק מעמד... ולבסוף, אחרי כמה ימים... איבדתי אז את ממד הזמן... ושוב נסענו יומם ולילה והגענו למחנה ריכוז שלא ידעתי עליו קודם דבר..."

מן ההיגד דלעיל נראה גם כיצד ברכה המשיכה לפעול בהשראת הערך של ישועה אלטר-צנטרית אפילו במציאות קניבלית זאת ומחפשת את חברתה אולגה, החברה מה' לאגער שוועסטערס' שנעלמה.

לקראת סוף הראיון מוסיפה ברכה לתיאורי ההשפלה את האירועים שעליהם התקשתה לספר עד לראיון איתי, אירועים הקשורים להוצאות להורג, שלא סיפרה עליהם גם בעדותה ל'יד-ושם':

"... אתמול דיברתי עם החברה שלי מגרמניה שלוש שעות בטלפון, שזה טיפול דרך הטלפון. היא הזכירה לי דברים שבכלל אין בעדותי (ב'יד ושם') על כל מיני אקזקוציות/הוצאות להורג... למשל... על ילד בן שלוש-עשרה שנתפס במחנה על לקיחת כמה תפוחי-אדמה, ואנחנו היינו צריכים לעמוד על ה'אפל פלאץ' ולהתבונן בזה... איך תלו אותו... וזה היה לשם הרתעה... והילד הזה, אני לא יכולה לשכות, ולא סיפרתי את זה עד היום, התחנן שהוא כל כך צעיר, ושהוא לא יעשה זאת שוב פעם... וזה היה בסך הכל ילד בן שלוש-עשרה... ובאיזו ציניות הורה לו המפקד גט (מפקד המחנה) לעלות על אותו הזה... וראיתי את המהנדס שבנה גט את הווילה, הוא (גט) חשב שהוא לא פעל כפי שהוא רצה... בינתיים האיש הזה, המהנדס, פתח לו את הוורידים, ניסה להתאבד והביאו אותו (למקום ההוצאה להורג) כאשר כבר כולו היה מכוסה בדם..."

בהיגד הבא מביאה ברכה מעין סיכום לנושא 'ההשפלה':

"... להיות שש שנים בדה-הומניזציה, ובחשיפה יומיומית לעימות עם המוות, ולחיות עם הפחד, עם ההשפלה, עם הקור ועם הרעב... כל זה הבאתי לידי ביטוי. ומה זה לראות אחרי שש שנים כיכר לחם, שקיבלתי אז התקף צחוק היסטרי, שחשבו שיצאתי מדעתי... ואני מתארת בעדות שלי, וגם סיפרתי לך כבר, איך ילדה רכת מבית חם מלא אחבה, מבית כזה בורגני יהודי שבע ועשיר, שנתנו שם לילדים הכל, מבחינה חינוכית, מבחינה מוסיקלית, מבחינה אמנותית ומכל הבחינות, רק את היופי, ורק את הדברים הטובים - ופתאום אני נזרקת לכל הזוועות, והייתי צריכה להתמודד... ולפי מחקרים וגם לפי הילל קליין¹, כנראה שדווקא בגלל זה שהיו לי יסודות כאלה אני ידעתי לדמיין ולברוח לעולם של חלומות, לעולם שלא היה מציאותי, לעולם של פעם. כי הייתי מחוץ לחברה האנושית, כל זמן המלחמה, כל אותן שש שנים."

¹ הלל קליין - פסיכיאטר ניצול שואה שעסק רבות בחקר השואה ובטיפול בניצולי שואה. נפטר לפני כמה שנים ממחלה ממארת.

כך, לאחר שש שנים שבהן הנסיבות החיצוניות הביאו אותה למצב של תת-אדם, היא הצליחה - בעזרת המטענים שהיו עימה מתקופת 'הילדות המאושרת' - לחזור בדמיונה לאותם זמנים ולהישאר בפלנטה האחרת. ברכה היא אדם שלא הצליחו להוקיעו מהחברה האנושית.

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

בנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' מתייחסת ברכה לתקופת החזרה לחיים עם השחרור, ובה השיבה לפולין לעיר ההולדת קראקוב והאכזבה, וכן העלייה לארץ ישראל וקבלת הפנים המאכזבת בארץ בידי היישוב הוותיק.

לפני המלחמה השתייכה ברכה למשפחה יהודית מתבוללת שהציונות היתה זרה לה, ואילו פולין נתפסה כמולדת היחידה והאהובה. במשך כל שנות הגלות, בשכבה על ה'פריצ'ות' במחנות הריכוז, העלתה ברכה בדמיונה את עירה קראקוב ונכספה לחזור אליה, לכן היתה אכזבתה כה גדולה אחרי המלחמה, כאשר נוכחה לדעת כמה מעט עשו הפולנים למען יהודים במשך המלחמה, כמשתמע מההיגד הבא:

"על זה שהפולנים לא עשו יותר, זה פצע שאי אפשר לרפא אותו. הם אמנם סיכנו עצמם בפעולות מחתרות, אבל לא סיכנו חרבה בשביל לחציל יהודים. על זה אין ויכות, ויש לי איתם התחשבות, אם בכלל אפשר להתבטא כך...".

היבט אחר של האכזבה מהעם הפולני קשור למציאות הקשה שציפתה לה בשובה לקראקוב עם השחרור, כמשתמע מההיגד הבא:

"אספר לך על כמה מומנטים מכריעים ועל החזרה לחיים, ואיך היינו צריכים להתחיל. מיד אחרי שחזרנו עם המטענים שלנו (המטענים הרגשיים), קודם כל היינו צריכים להתארגן עם קורת גג... אבל הבעיה המרכזית היתה שלא מצאנו אווון קשבת - וזאת היתה תאהבה הנכזבת עם פולין. כפי שכבר סיפרתי לך, היינו פטרוטיים פולנים ומשפחה מתבוללת, לא ציונות ולא דברים כאלה, ואז ראינו שאנחנו לא רצויים. ראינו סימני עוינות, כמו הערות: 'מה קרח שכל כך הרבה מכם חזרו!'. וגם לא היתה לנו שום אפשרות ולא זמן להתאבל ולעבד את מה שקרה לנו, והיה רצח והיו פוגרומים. בהתחלה היינו באשליות שלחוזרים יפרשו שטיח אדום, אחר כך זה נגמר. אחר כך היינו באשליות, שחינה מישחו יחזור - וגם זה נגמר. אף אחד לא חזר. וחיפשנו כל אחד את המשמעות שלו והוצאנו את המסקנות...".

בהמשך קושרת ברכה את החיפוש אחר מולדת כחלק ממצאות משמעות לחיים וכאחד התנאים להחזרת הכבוד האבוד, כמשתמע מההיגד הבא:

"בתחילה התשובה לכל מה שעברתי היתה שאגשים את חלומי על ידי השלמת לימודי, כך חשבתי להחזיר לעצמי מחדש את הסטטוס ולשקם את הכבוד האבוד. מהר מאוד ראיתי שאני לא שייכת לאותה חברה הדוחה אותי...".

את הפתרון לחלל שנוצר מצאה ברכה בהצטרפות ל'השומר-הצעיר' בקראקוב ובפעילותה ב'קן',
ובעקבות כך בעלייה לארץ ישראל, כמשתמע מההיגד הבא:

"ואז, דרך כל השלבים של 'השומר-הצעיר' עברתי את המטמורפוזה מפולנייה שלא היתה לה
אף פעם זכות כפולה. אמנם ידעתי שאני יהודיית, אבל פולין היתה ארץ מולדתי, עם געגועים
לקראקוב עירי היפהפייה וכל מה שמשמע מכך... ואז החלטנו לעלות... ונפרדתי מפולין שכל
כך אהבתי וחזנענעתי אליה שמה במחנות על הדרגשים... והייתי מוכנה לסלול בארץ ישראל
כבישים - רק שיהיה לי בית ומולדת, שלא מצאתי את זה פה/בפולין)...".

עם העלייה ארצה נתקלה ברכה במציאות חיים קשה, שנבעה מהמצוקה הכללית ששררה במדינה
באותה תקופה. ברכה נרתמה למאמץ הלאומי באחד מהתחומים הקשים ביותר - לתחום הקליטה -
ועבדה בתנאים לא תנאים ללא לאות מתוך תחושת סיפוק. בן זוגה של ברכה שירת כחייל בדרום
מאז שעלה ארצה, אך היא קיבלה גם את זאת בהבנה ובאהבה.

עם זאת, גם בארץ חשה ברכה חוסר הבנה כלפי ניצולי השואה, והפעם מצד אוכלוסיית הוותיקים,
כמשתמע מההיגד הבא:

"מה שקרה לנו פה, שלא נתנו לנו שום במה לשום ביטוי, שנוכל להתחלק בו עם האחרים נעם
בני הארץ שלא עברו את השואה), וזאת היתה ה'מכה ה-81', שעליה כל כך מדברים חיים גורי
ואחרים ושעל זה עשו סרט. קודם כל, התדמית שלנו של 'כצאן לטבת'. וגם בן-גוריון לא טרח
הרבה בשביל לתת לנו עידוד ולהציג אותנו אחרת".

המולדת החדשה ומנהיגיה באותו הזמן לא נתנו לברכה לגיטימציה ל'תיקון' אירועי המלחמה
לאירועים שאפשר יהיה לחיות איתם ואף להתגאות בהם. על ידי כך פגעה המולדת החדשה בניסיונה
של ברכה לרה-ביוגרפיה, כמשתמע מההיגד הבא:

"... אנחנו רק נתנו מעל ומעבר, היינו מוכנים לתת הכול לארץ, לתת את חלקנו דווקא בגלל
עברנו הקשה, בגלל שזכינו למדינה... ולחזור לנושא השואה לא רצינו, כי לא היה עם מי
להתחלק. בבית-ספר הנושא היה טאבו. מצד אחר, היינו מוכרים כאלה שנשארו בחיים,
ששרדו, מי יודע מה עשינו בשביל זה, זאת אומרת שכבר היתה עלינו סטיגמה. ומצד אחר,
היתה האומללות, חס (הוונתיקים) פחדו לגעת בנושא. אני הגבתי ממש בדיכאונות - מצד אחד,
היתה לי ההזדהות עם הארץ שבגלל זה עליתי ארצה, ושאני נתתי עבור הארץ כל מה שהיה לי,
ומצד אחר, התרגשה שאנחנו נחותים וראויים לביקורת עצמית...".

¹ הסרט 'המכה ה-81' - הראשון מבין שלושה סרטים שהפיק ארכיון קיבוץ לוחמי הגטאות בנושא היהודים והשואה.
הסרט בויס בידי ה. ברמן, והוא עוסק בלחימה יהודית. בסרט מתאר מיכאל, ניצול שואה שעלה ארצה, לאנשים בארץ
את זוויות המחנות ומספר להם כיצד הצליח לשרוד לאחר שספג שמונים מלקות. השומעים אינם מאמינים לו, אינם
מאמינים שדברים כאלה אכן קרו - וזו היא 'המכה ה-81' לבניו. בשנת 1994 הופקה בידי משרד החינוך גירסה
מקוצרת של הסידרה, הנקראת אף היא 'המכה ה-81'.

ה. 'צו-הסיפור'

ברכה, כמו משתתפים נוספים במחקר זה, רואה ב'צו-הסיפור', בחובה לספר את הקורות בשואה, אחד מהנושאים המשמעותיים ביותר בחייה. צו זה קשור למה שאמרה לה אימה כאשר היא (האם) עמדה להיכנע ולהפסיק לצעוד ב'צעדת המוות' וברכה רצתה להצטרף אליה ולוותר:

"אמא אומרת לי: 'עכשיו אני לא יכולה להמשיך וללכת ואת כן יכולה, אולי תזכי עוד לראות את אחיך! לי אין שום צ'אנס, ואולי את תזכי ואת תספרי...".

בהיגד הבא מתייחסת ברכה לקשיים במילוי ה'צו':

"כאשר אני הולכת לספר על השואה, זה עולה לי בחמון כוחות ובבריאות. בגלל שאני חושבת שאני חייבת בזה אני עומדת בזה, כי זה מוטל עלי... ואם אני לא אעשה את זה, מי יעשה את זה?"

בקיום 'צו-הסיפור', לדבריה, היא סלקטיבית, ומנסה להעביר את המסרים החשובים לה בפירוט רב. המסרים קשורים לביטויים של עזרה לזולת כישועה אלטר-צנטרית, שהיא 'קו-הסיפור' של 'סיפור-חייה':

"... אני חייבת לעמוד בזה ולהעביר את המסרים החשובים לי, וכפי שסיפרתי לך אני דווקא לא מדברת על זועמות... אני מספרת על דברים קטנים שקבעו בחקשר של 'לחיות או לתדול'... אני יכולה לספר על אפיזודות עם רקע אנושי ועל רקע של ידידות ועל רקע של כוחות שנתנו אפשרויות לעבור עוד יום ועוד יום... אני כל כך מפרטת את זה, כי לכל פרט יש חשיבות".

בתהליך רה-ביוגרפי זה מצמצמת ברכה את אירועי העבר שקשה לה להכליל אותם ב'סיפור-החיים', ונותנת יותר מקום לאירועים שהיא מעוניינת להכליל ב'סיפור-החיים'. שיקום ביוגרפי (רוטנברג, 1994) עזר לברכה להעז לספר את 'סיפור-חייה', ובמשך הזמן גם להיות גאה בו, כמשתמע מההיגד הבא:

"והיה מאוד חשוב שעשיתי את הצעד הזה *ולקחת את הילדים והנכדים למלין*, כל עוד חכחות והזיכרון פועלים. והעברת המשמעות של השואה והלקחים זה דבר שאפילו אפשר להגיד זה דבר אובססיבי אצלי. אני מאוד עוסקת בזה, וזה מאוד חשוב לי שהשואה תיכנס לזיכרון המשפחתי וגם האוניברסלי, וכמובן גם הלאומי. בחתלה אנתנו רק יכולנו בתוכנו להסתגר, עם אלה שהיו שם בפלנטה האחרת, יכולנו בינינו להעלות זיכרונות...".

מתוך מחויבות ל'צו-הסיפור' פועלת ברכה להעברת הזיכרונות והסיפורים לבני משפחתה. היא משוחזרת ומשתפת את ילדיה ונכדיה מאז שבנה הבכור היה לבר-שיחה, ואף יצאה עימם לסיור בפולין. ההיגד הבא קשור למסע המשפחתי לפולין ולשיחה שניהלה המשפחה שם תוך כדי ביקור באתרי זיכרון:

”... והילדים בעיקר דיברו על כך שמוטלת עליהם החובה להמשיך בזיכרון השואה, וכדור שלישי הנכדה אמרה כמה היא מודה לי שאני העברתי לה את זה, שזה חשוב להם, והנכד דיבר על העם הנרצח ועל האנשים שהוא רואה לפניו ככה, על הילדים שנספו בשואה ועל הסיפורים החוזרים אליו עכשיו, כמו ילדי רואנדה... כל אחד סיפר מה היה רגע השבירה שלו, ואז סיפרו שראו נעליים, האחר סיפר שראה מוצצים, הנכדה דיברה על המזוודות, על השערות...“

ברכה היתה ועודנה פעילה מאוד בקליטת עולים באזור הדרום. בעבר התמנתה כמה פעמים לתפקידי הסברה בקרב תורמים פוטנציאליים מיהדות ארצות-הברית. כאשר היתה מציגה את 'כרטיס הביקור' שלה בפני המשלחות, נהגה לכלול בתוכו בגאווה את עברה בשואה, כמשתמע מההיגד הבא:

”כשנכנסתי לאוטובוס אמרתי: 'אני ברכה, שהגיעה מבית חקברות הגדול של יהדות אירופה. ניצלתי מ'אשוויץ'. ידעתי שאצל האמריקאים שעבדתי איתם הביוגרפיה היא מאוד חשובה, חשוב להם לדעת מי אתה!'“

פעילותה של ברכה בתחום 'צו-הסיפור' קשורה לא רק ל'שיקום ביוגרפי' ברמה האישית, אלא לשיקום ביוגרפי ברמה הלאומית ('חשוב מאוד היה להחזיר לנו (לניצולים) את הכבוד האבוד... את הקשר של הניצולים פה לבנות ולהיות חלק פעיל ומשמעותי בארץ, ובחלק הזה של הנגב...“.

ב'צו-הסיפור' כוללת ברכה את חובתה לזכור כל זמן שהיא בחיים ואת מחויבותה לספר על אותם אנשים שלא הותירו אחריהם זכר, לדבריה:

”אני רוצה רק לדבר על הדמויות ועל האנשים שאם אני לא אזכיר אותם, אז הם ילכו לטמיון ואף אחד לא ידע שהם חיו... דמויות אנשים שהם חרוטים בזיכרוני, ולפעמים את מתעוררת בלילה ואת רואה אותם, ואני נזכרת באניושה, זוכרת את שמה ורואה את פניה, ורואה את השרוליק הזה המחייך בסיטואציות חכי מחרידות... זה מלווה, ואת זה אי אפשר למחוק, ומזה אי אפשר להשתחרר. ואני גם לא רוצה להשתחרר. זאת הבעיה, שאני גם לא רוצה להשתחרר. אני רוצה שהם יחיו בתוכי. אני כל הזמן ככה משתדלת עוד פעם ועוד פעם להקדיש להם...“

ברכה רואה את ניצולי השואה מחויבים כמנהל 'צו-הסיפור'. כדי למנוע שיכתה או עיוות של זכר השואה היא ועוד כמה ימשיכו לאסוף עדויות, והאחרים ייענו למתן העדויות, כמשתמע מההיגד הבא:

”... המצב היום מחייב את העדים האחרונים, אותנו ניצולי השואה, את שרידי השואה, למסור מה שיותר עדויות. חשבתי שאני כבר מזמן בקטע של עדויות, שאני כל כך תיה את הנושא, שאין כבר מה לגלות. ובכל זאת, כאשר עשיתי לאחרונה עדויות גיליתי דברים נוספים עליהם לא ידעתי, בעיקר על הילדים שהיו צעירים ממני שהיו בשואה במנזרים, שלזה השלכה מזעזעת עכשיו על מערכות היחסים בין הורים לילדים... הם (הגרמנים) רצחו את נפשנו. זה לא חל רק על אלה מאיתנו שהיו שם (כוונתה לילדי הניצולים, דור שני ושלישי לשואה)“.

ו. 'אני לא יצאתי משם'

בנושא 'אני לא יצאתי משם', המועלה בעיקר בחלקו האחרון של 'סיפור-החיים', מספרת ברכה על הקושי המלווה אותה עד היום בקשר למעבר מחיי אסירה במחנות לעולם החופשי, כמשתמע מההיגד הבא:

"... לפעמים אני לא מאמינה שהייתי שם. אני לא מאמינה שעברתי את זה. אמנם אני, שלא יצאתי משם אף פעם, אני לפעמים לא מאמינה... אני בהחלט אני בין אלה שלא יצאו משם".

היא משתפת את משפחתה, כולל נכדיה, בתחושותיה 'שהיא לא יצאה משם', המלוות אותה מאז, לדבריה:

"... כאשר היינו ב'אושוויץ' אמרתי לנכדים שהכל כבר סיפרתי להם, שאני לא יצאתי משם, כי זה מלווה אותי, זה התחיל כאשר הייתי בשיא גיל החתונה. זה נתן לי בכלל כיוון אחר בחיים. זה חייב אותי לחמוך דברים שלעולם בטח לא הייתי עושה. כי אם באמת לא הייתה המלחמה ולא היו הטרואומות שלי, אז באמת היה לי בית כל כך מבוסס וחם וטוב, ובטח היו שולחים אותי ללמוד, וכל הדברים הטובים, ובוודאי לא הייתי משלמת מחיר כזה שאני משלמת, כי לא יצאתי משם".

ברכה מזהה את התופעה של 'אני לא יצאתי משם' גם אצל ניצולים אחרים, למשל אצל יושב ראש הכנסת שבח וייס:

"... ומאוד התפלאתי ששבח וייס אמר: 'כשיש לי כבר איזה רגע טוב, אז אני שמה במתבוא שלי, ואני רואה מהחלון איך שם ירו בכל הקרבות'. זאת אומרת, שיש אנשים שזה מגיע אליהם פתאום בלי שום שליטה, וזה לוקח אותי טוטלית ומשתק אותי, וחיו לי רגעים בחיים שהייתי צריכה לפעול, צריכה לדבר - ופתאום לא יכולתי...".

כדוגמה ל'חזרתה למחנות' בזמן של הצלחה אישית היא מביאה את השתתפותה בטקס הדלקת המשואות על הר-הרצל בערב יום-העצמאות 1988:

"... אחרי שהסכמתי אחרי שכנוע מאוד גדול להדליק את המשואה, כמדול לניצול שואה שעלה ארצה מייד אחרי קום המדינה והוא היה קולט ונקלט באותו הזמן, ועוד בנגב... אז משחו קרה לי כאשר ישבנו שם ודיברנו איך אנחנו צריכים לבטא את זה וכל מיני דברים... אז אני אמרתי שחשוב שאני אגיד שאני ניצולת שואה, את שם הורי, ושאבי נספה בשואה *(ומיא לא מזכירה באותו מעמד את אחיה שנספה אף הוא בשואה)*. בהתחלה הם לא רצו להכליל את זה בדברי שיכנעתי אותם, וחרגשתי שהשגתי את השיא... ואני, לפני שהייתי צריכה להגיד את זה, משחו נשבר בתוכי... זאת אומרת, אני עמדתי שם *(במעמד הדלקת המשואות)* והייתי במחנות - לא יכולתי להשתחרר. אמרתי לעצמי: 'איך אגיד את המשפטים, אני לא אחיה מסוגלת להגיד את המשפטים...".

ב'סיפור-החיים' מתייחסת ברכה למהלך החיים המיוחד שפיתחה כאישה ש'לא יצאה משם' כאשר היא מספרת על ההיבטים, או ה'קונוטציות' החיוביות והשליליות של מהלך חיים מיוחד זה, כמשתמע מההיגד הבא:

"אני חושבת שלעברי בשואה יש כל מיני קונוטציות. יש חיוביות ויש שליליות. השליליות: בגלל זה שהייתי בשואה אני כל הזמן מענישה את עצמי קשה מאוד. הדיכאון שלי זה בעצם הענשה. זאת אומרת, שאני חייבת, ואם לא טוב לי אני צריכה לסבול את זה. סבל זה חלק אינטגרלי מהחיים שלי. זה משמח! לא היו לי שום סיבות מהילדות שלי המאושרת והיפה. זה רק משמח".

ההיגדים הבאים קשורים לעובדה שהיא 'משם'. הראשון נוגע לקונפליקט שבין רגישותה לאדישות חברתית ומכאן להתמסרותה לעבודה לבין איכות מילוי תפקידיה במשפחתה:

"והיות שראיתי את הסבל, כאשר קורים דברים, כעובדת סוציאלית שצריכה לעשות סדרי עדיפויות, קשה לי לעמוד בזה... ואיפה שאני רואה סבל ושואלי אני יכולה להתערב ולעשות משהו קשה לי לא להתערב... זאת אומרת, האדישות הרסה אותי שם, שראיתי איך היו אדישים... ואני שילמתי מחיר מאוד כבד. ובזה גם שהגזמתי בחיי משפחה, זאת אומרת שהזנחתי את המשפחה... היה לי טוב בזה שהיה לי פרטנר שהבין והתחשב... תארי לך שלא היה לי את זה... נו טוב, אז הייתי כבר מתאבדת עשרים פעם... כי היה לי גם הדפוס הזה. פשוט, לפעמים לא יכולתי לעמוד במעמסה שלקחתי על עצמי".

בהיגד הבא ממחישה ברכה את הקונפליקט בין המחויבות שלה לצו העזרה ההדדית לבין מחויבותה למשפחתה:

"... הבת התמרדה והלכה להתלונן עלי בפני אימהות אחרות. למשל, היה פורים וחיו כל מיני חגים, אז למשל לא הכנתי תחפושת, או לא הגעתי למסיבה, כי לא היה לי זמן, כי באותו הזמן הייתי בדיוק בנתיבות, בדימונה או באופקים".

הקושי במעבר 'משם' לחיי התופש השפיע על סגנון החיים שפיתחה ברכה, כמו הסתפקות במועט, כמשתמע מההיגד הבא:

"אני מרגישה שלא כל כך מגיע לי. את יודעת שהיו שנים שאני אפילו לא קניתי לי בגד? זאת אומרת, בשנים שהיו מעברות, שאנשים חיו ככה, אז איך אני יכולה להרשות לעצמי? זה ממש היה מלווה אותי. זה גם משמח. היו לי דברים כאלה שנשאר לי משמח. שאני לא צריכה יותר מדי להתגנדר, שאני לא צריכה להיות כמו היתר, שאני צריכה לחוש את הכאב ואת הסבל".

השואה השפיעה על סגנון חייה גם מבחינת הקושי שלה בטקסים משפחתיים, כמשתמע מההיגד הבא:

"היה לי נורא קשה באירועים משפחתיים. אז ככה, לבת - שום בת-מצוה, לבן - לא בר-מצוה, תרמתי את כספי הבר-מצוה שלו למשפחה מרובת ילדים, שהבן שם ילמד. אחר-כך פגשתי אותו כקצין בצה"ל, אז זה היה הרבה כסף - 400 ל"י".

קושי רב עוד יותר חשה כשנישאו ילדיה, בהשפעת עברה בשואה, כמשתמע מההיגד הבא:
"היה לי משבר מאוד קשה כאשר חבן חתחתן. הייתי בדיכאון קשה ביותר. הייתי צריכה להיפרד. השלכתי את זה על בעלי. כל פרידה אצל ניצול שואה זה מוות... לא היתה לי שום סיבה. וחכלה אני מתה עליה, כאשר פגשתי אותה, מייד היתה לי כימייה איתה וחזרה כלפיה... ואני הייתי במצב חמור, לא היתה לי אפילו שמלה לחתונה... וחשכמתי שהחתונה תהיה רק בבית כנסת, כי היו צריכים לחתחתן... אצל חבת גם היתה לי תקופה קשה, אבל קצת פחות, ועשיתי את זה במרכז קליטה".

התוצאה החיובית (או, לפי הגדרתה של ברכה 'הקונטציה החיובית') מהעובדה ש'לא יצאה משם' היא בחירתה לעסוק בעבודה סוציאלית, מקצוע שאיפשר לה להמשיך לחיות ברוח בית אביה לפי צו הישועה האלטר-צנטרית, כמשתמע מההיגד הבא:

"... והקונטציות החיוביות - שזה חייב אותי לחיות עובדת סוציאלית, זאת אומרת לבחור במקצוע שהדבר העיקרי זה באמת נתינה".

סיכום

מעמד הראיון היה לברכה (כפי שקרה גם למרואיינים אחרים במחקר זה) דגם להתמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייה. בארגון 'סיפור-החיים' בחרה ברכה את האירועים שתמכו ב'קו-הסיפור' של עזרה לזולת כישועה אלטר-צנטרית, צו שקיבלה מילדותה המוקדמת מידי אביה וסבתה שנספו בשואה ומאימה ששרדה עימה. בית ילדותה של ברכה היה לדבריה, "יפה, מלא חום ואהבה, עשיר בספרים, חפצי אמנות ומוסיקה". ברכה הבריחה עימה מהגטו למחנה הריכוז בתרמיל ספרי שירה, ובתוך ליבה פנימה אור וחום מהבית, אהבת הזולת וחום אנושי שאיש ב'פלנטה האחרת' לא יכול היה לקחת ממנה. מחום זה העניקה שם לאחרים. אותו צו של נתינה לזולת, מונחה על ידי עקרון הישועה האלטר-צנטרית, המשיך ללוות אותה לאחר השואה עד הלום בעבודתה כעובדת סוציאלית מצליחה בקליטת עלייה. כניצולת שואה ספגה במשך שנים את העלבון של חוסר לגיטימציה חברתית לעבר בשואה, שאותו סיכמה בהיגד הידוע של 'הליכה כצאן לטבח'. ברכה עסקה מאז השחרור בפעילות מאומצת כדי להוריד מעצמה ומהניצולים את הסטיגמה של 'תבוסתנים'. עד למשפט אייכמן השקיעה את רוב מרצה ומאמציה בקליטת עלייה בתנאים לא תנאים, כדי לממש את צו הישועה האלטר-צנטרית וגם כדי להוכיח שניצולי השואה תורמים לחברה לפחות כמו בני הארץ.

לאחר משפט אייכמן החלה השואה לקבל מקום מכובד בזיכרון הלאומי, והניצולים זכו בהדרגה בלגיטימציה חברתית על גבורתם בתקופת השואה. מאותה תקופה עוסקת ברכה בפעילות הקשורה למימוש 'צו-הסיפור' ובפיתוח נהלים לעזרה הדדית בין ניצולי השואה בבאר-שבע. ולדבריה:

”שני הדברים המרכזיים שלי בחיים זה השואה והלקחים, שאם יצאתי משם אז זה מחייב ועוד איך. נדבר שני זה הקליטה, שזה היה הגשר שלי לחיים“.

הצלחתה של ברכה במימוש שתי המשימות המבטאות את הצווים המרכזיים של חייה גרמה לה להיות גאה ב'סיפור-חייה'. גאוותה קיבלה חיזוק נוסף כשכובדה בהדלקת המשואה בנושא הקליטה ביום הזיכרון וכאשר זכתה בקבלת אות 'יקיר באר-שבע' על פועלה למען ניצולי השואה בעיר ולזכר קרבנות השואה. גאוה זאת ב'סיפור-החיים' תרמה לתהליך הרה-ביוגרפי המוצלח, שבאמצעותו הצליחה ברכה להכליל ב'סיפור-החיים' גם את הקטעים הקשים יותר.

גאוותה של ברכה על 'סיפור-החיים' שהציגה משקפת גם את גאוותה על העובדה שהכלאים לא הצליחו לשבור את רוחה, לדבריה:

”אני יצאתי משם ולא הרסו בי הכל, ולמרות כל הזוועות אני בכל זאת ידעתי לחתרום ולמצוא את הדרך“.

במציאת הדרך מתכוונת ברכה לאורת חיים המאפשר מימוש הצווים כצרכני תרבות, לדבריה: ”לא להיות רק אוכלי לחם...“ בביתה החדש-ישן, מדינת ישראל. לדבריה:

”... יש לי איזה קשר שהוא מעל-ומעבר, שזכיתי לחתיכת אדמה. אני לא לאומנית, אני חייתי 'אישה בשתור', אבל הקשר הזה אל הארץ, שזה כאן המקלט האחרון, וזה כתוב בצוואה שהשארתי אחרי לילדי ונכדי, שאף אחד מהמשפחה לא ירד מהארץ, זה אצלי מובן כאליו. וכאשר אני מגיעה לקטע הזה של המחויבות של שירות למולדת, הקול שלי נשבר... בשבילי ישראל זה החתגשמות, בשביל זה נשארתי בחיים...“.

ה'סיפור הלא מסופר' (Rosental, 1994) ב'סיפור-החיים' של ברכה קשור באחיה היחיד, אשר נספה בשואה. ברכה לא פירטה ביוזמתה את הרגעים האחרונים שלה עימו, כפי שעשתה למשל בהקשר לאביה. ברכה לא ביטאה את שם אחיה עד סוף הראיון, אלא לאחר שביקשתי זאת ממנה מפורשות. גם כאשר הדליקה את משואת יום העצמאות על הר הרצל היא לא הזכירה את עובדת אבדנו בשואה, לעומת הזכרת מות אביה באותו מעמד. נושא האח האבוד הוא כנראה חלק מהעבר שברכה אינה יכולה עדיין לחיות איתו, על כן בחרה לא לדבר עליו. (רוטנברג, 1987 ; 1994).

3. גרשון - תחושת הבוגד

הקדמה

גרשון הוא גמלאי בן 75, נשוי זה 52 שנה, אב לשני ילדים מאומצים וסב לארבעה נכדים. מאז יציאתו לגמלאות הוא ממשיך לעבוד פעמיים בשבוע במקצועו כרופא, יום אחד בשבוע הוא מתנדב לסייע בארכיון העוסק בתולדות העיר ("משום שאני אוהב היסטוריה"), ואחת לשבוע הוא נפגש עם קבוצת גמלאים רופאים תושבי העיר לפגישה חברתית. לאחרונה החל לקחת חלק בפעילויות סניף 'עמך'¹ בעיר.

גרשון איננו מרוצה מעיסוקיו כגמלאי (לדבריו: "אחרי שיצאתי לפנסיה עוד המשכתי בתפקיד רופא מחליף, המצב שלי היום לא כל כך טוב... את, אין לי עיסוק מוגדר כל כך..."). הוא לא היה בטיפול נפשי, ולא מסר עדות על עברו בשואה ל"יד-ושים".

גרשון העדיף לא לקיים את הראיון בביתו, הראיון התקיים בחדר עבודתי במרפאה.

תולדות-החיים

התקופה שלפני המלחמה

גרשון נולד ב-1921 במישקולץ, עיר קטנה בהונגריה. אחיו הבכור וההורים נספו בשואה, והוא - בן הזקונים - ואחותו הגדולה ממנו הצליחו לשרוד את המלחמה יחד. אחותו נפטרה לפני כמה שנים. המשפחה מתוארת כמשפחה מסורתית יהודית אורתודוקסית, שייחסה חשיבות רבה ללימודי היהדות, אך בד-בבד היתה בה מוטיבציה להצלחה בלימודים כלליים.

משפחתו של גרשון התקיימה בדוחק רב מעבודת האב כמנהל חשבונות. לאחר שראיתו של האב דעכה מפאת מחלה הוא אולץ לפרוש מעבודתו. אז החל לעסוק בסוכנות לממכר צורכי משרד, וגרשון נהג לעזור לו בשליחויות לבתים ובמשימות אחרות שנבצר מאביו לבצע מפאת עיוורונו. באותה תקופה המשיכו אחיו הגדולים של גרשון את לימודיהם באוניברסיטה במסלול הוראה. אחיו סיים את לימודיו בחיפזון מסוים, כדי לשוב הביתה ולעזור לאב בפרנסת המשפחה ובכך לאפשר לגרשון להתחיל בלימודי הרפואה. האח הספיק להינשא לפני שהמלחמה הגיעה למקום מגוריהם, אולם זמן קצר לאחר שובו הוא גויס ונשלח למחנה עבודה, שם חלה ונפטר. את לימודי הרפואה סיים גרשון ב-1944, בשעה שהגרמנים הגיעו לעיר שבה למד, ולכן לא הספיק להשלים את תקופת ההתמחות.

¹ 'עמך' הוא המרכז הישראלי לתמיכה נפשית וחברתית לניצולי השואה והדור השני. למרכז סניפים במקומות שונים בישראל, כולל באר-שבע.

תקופת המלחמה

מיד עם כיבוש העיר שבה למד החלו הגרמנים בכליאת היהודים בגטו, וגרשון סופח לבית החולים שהוקם שם. כאשר החלו שמועות על משלוחים להשמדה הצליח גרשון להתחמק מהגטו בלילה עם קבוצת יהודים, לאחר ששיחזו את השומרים. בזכות שם משפחתו, שהיה בעל צליל הונגרי טיפוסי, וגם משום שהופעתו היתה "לא מספיק יהודית", לדבריו, הצליח גרשון להתחזות להונגרי מחוץ לגטו, בהשתמשו בתעודת הסטודנט שלו כתעודה מזהה. גרשון הבין שלא כדאי לו לנסוע לעיר מולדתו, כי שם מחכה לו גטו דומה לזה שממנו ברת, ונסע ברכבת לאחותו בבודפשט.

כאשר הגיע לאחותו נודע לו מפיה שהוריו נשלחו יחד עם בני עירם למחנות בפולין. הוא הסתתר בביתה כמה ימים, והיא הצליחה להשיג לו ולעצמה תעודת עבודה. עם תעודות אלה צורפו שניהם ליחידת עבודה למען הגרמנים, שהתנאים והאוכל בה היו טובים יחסית. עם הזמן הועברו עם קבוצת העבודה מערבה למקום על שפת הדנובה, והועסקו בטעינת פחם. לקראת סוף המלחמה הגיעו לאי קטן, הנמצא "בפינה הזאת בין אוסטריה, סלובקיה והונגריה", כהגדרתו, ושהה שם עד בוא הרוסים המשחררים במאי 1945.

התקופה שאחרי המלחמה

גרשון איבד את כל שהיה לו לפני המלחמה למעט גופו, אחותו הגדולה ומקצועו ("נשארנו מהמשפחה רק אחותי ואני").

לאחר המלחמה, ב-1946, הוא סיים את ההתמחות ברפואה, ובין השנים 1946-1948 פעל כרופא במסגרת 'עליית-הנוער' בהונגריה. שם הכיר את אשתו, ושניהם עלו ארצה בשנת 1949. תחנתו הראשונה בארץ היתה כפר הנוער 'בן-שמך', ולאחר מכן החל לעבוד במחלקות ילדים שונות בבתי-חולים בארץ.

גרשון גויס לצה"ל כרופא, סיים בהצלחה קורס קצינים (בשנת 1955), ומונה לריכוז רפואת הילדים באזור הדרום. במשך הזמן מילא בהצלחה תפקידים בכירים ברפואת ילדים באזור הדרום, עד צאתו לגמלאות לפני כמה שנים.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ גרשון לא מסר עדות ב'יד-ושם', ולמעשה ההשתתפות במחקר זה היא נסיונו הראשון לספר את 'סיפור-חייו'.
- ✦ לאחרונה החל גרשון להשתתף בפעילויות במסגרת סניף 'עמך' בעיר. הוא מרגיש שהשתתפותו ב'עמך' היא תוצאה של היגררות ולא של בחירה ממש, ומציין כי פעילות זו לא הקלה עליו את הנשיאה בסבל הזיכרונות:

”אני, למשל, דווקא בחודשים האחרונים הצטרפתי ל’עמך’, ואירגנו שם איזה ערב הונגרי. אני מבין מה זה, תרפיה קבוצתית או משחו דומת... ושוב ראיתי שאני צריך בעצמי לסבול את זה (את רגש האשמה) ולשאת את הזיכרון”.

✦ גרשון ביקר בעיר הולדתו שלוש פעמים ופקד את קבר סבו. בזמן הביקורים ביקש מנהג המונית לעקוף את המקום שבו ניצב ביתו, לדבריו:
”אני זוכר שביקשתי מנהג המונית שלקח אותנו לעשות סיבוב. אמרתי לאשתי שאני לא רוצה לנסוע דרך שכונת המגורים שלנו”.

אופן מסירת ‘סיפור-חיים’ והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה ‘סיפור-חיים’

הראיון עם גרשון השתרע לאחר שקלוט על 61 עמודים, מהם 34% מוקדשים ל’סיפור-הראשי’ ו-66% מוקדשים למענה על שאלות הבהרה והשלמה.

גרשון תופס את מהלך חייו דרך הקריירה שלו כרופא, ומתאר אותה כטיפוס במעלה של פירמידה (Bateson, 1990) - מנקודת האפס בילדותו, דרך מכשולים רבים, עד לשיא הקריירה, הוא יום יציאתו לגמלאות. מנקודה זו החלה, להרגשתו, ירידה בלתי נמנעת במדרון:
”... אתה כבר מזדקן, אתה כבר פחות מתלהב... אני כבר לא עושה את העבודה האורגניזלית שלי, אין לי כבר את הקשר עם המרפאות השונות כמו פעם, אני איכשהו מתזיק מעמד...”

איבוד ממד העתיד בחייו של גרשון משפיע, לדבריו, על יכולתו לשקם את עברו הכושל או על יכולתו לקיים רה-ביוגרפיה (רוטנברג, 1994).

גרשון מספר את ‘סיפור-חייו’ על פי סדר כרונולוגי. הוא מתחיל בילדותו, במשפחה ובדמותם המסורה והאוהבת של הוריו ואחיו. בדברו על הערכים שלאורם חונך הוא מדגיש את התשיבות שייחסה משפחתו ללימודים, על אף העוני והמתסור שהיו שרויים בו. בספרו על תקופת הילדות הוא מתאר גם את עיר הולדתו. גרשון ממשיך לספר על חייו במשך המלחמה ולאחריה, על העלייה לארץ ועל חייו עד היום.

בכל הנושאים לאורך הסיפור משלב גרשון את נושא הקריירה שלו כרופא. את הסיפור לכל אורכו מלווה ‘קו-הסיפור’ - ‘תחושת הבוגד’ - המאפיל על הצלחתו במימוש הצו האלטר-צנטרי של עזרה לזולת, שהתבטא בקריירה שלו כרופא.

'הסיפור-הראשי' קצר יחסית ומשתרע על 21 עמודים. גרשון אינו מרבה להתייחס ב'סיפור-הראשי' למשפחה שהקים - לא ברור, למשל, מ'הסיפור-הראשי' כיצד הגיעו בניו למשפחתו. עם זאת, הוא נענה ברצון להשיב על שאלות הבהרה, והשלים בכך את המידע שחסר ב'סיפור-החיים'. השאלות היו קשורות לאחיו האבוד, לשני בניו ומשפחותיהם ולקורותיו בגדוד העבודה בתקופת השואה.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של גרשון, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור': תחושת הבוגד.
- ב. תקופת הילדות והנעורים. נושאים נוספים בנושא זה הם ערכים וזולתים ראשוניים.
- ג. הקריירה כרופא. הנושא כולל נושאים נוספים: אבדן אחיו, הפחד מהזיכרון ואופי ההשתקמות.
- ד. ההשפלה.
- ה. המלחמה שאחרי המלחמה. בנושא זה נכללים נושאים נוספים: תבלי ההסתגלות למציאות עם השחרור, השתלבותו בפעילות ציונית בגולה לקראת העלייה ארצה, העלייה ארצה, אופי ההשתקמות, הקשיים שלו ושל אשתו להביא ילדים לעולם ומידע על הבנים ומשפחותיהם.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - תחושת הבוגד

'קו-הסיפור', הנושא המרכזי שסביבו בוחר גרשון את האירועים, הוא 'תחושת הבוגד' - הבן שעזב את אביו במצוקתו למען קריירה. תחושה זו מאפילה על הצלחותיו בחיים, כמשתמע מההיגד הבא:

"... תראי, אני בדרך כלל בהרבה-הרבה דברים מאוד הצלחתי, והייתי מאוד מבוסס. ואם היו לי כישלונות בעבר, זה היה כנראה שמתחת לפני השטח האגו מאוד נלחם קשה, והוא (האגו) היה אומר: 'אתה, אתה עשית משהו לא נכון, שהוריד ואחיד נספר ואתה המשכת לקרוא את תומאס מאן', או משהו כזה. אבל בזה אני מבין שאני לא היחיד..."

בשל תפיסתו את עצמו כבוגד חי גרשון במשך שנים כנאשם המוחה לגזר הדין, כמובע בהיגד הבא:

"... הדברים יכלו להיות יותר פשוטים. כנראה הכוח הנפשי הלא מספיק... פחדתי מלהעלות זיכרונות... פחדתי משלב הוכחת האשמה ומגזר הדין".

התחושה התמידית של אשמה מנעה את גרשון מלהיחשף לגורמים שיכלו ליצור 'היזכריות' (Butler, 1963, 'reminiscences'), כמשתמע מההיגד הבא:

"... יש כאלה שחיים מהשואה וחיים טוב, למשל אלי וייזל, שהוא ממש מאסטר. צריך לקרוא אותנו, אבל אני לא קראתי. אני לא הלכתי לראות את 'רשימת שינדלר', כי פחדתי, פחדתי בעיקר מזה שעם הכישרון של שפילברג, עם הגימיקס שלו שם, עד הסוף... אותו רגש אשמה, קרוב לוודאי, היה נעשה יותר עמוק, יותר אכזרי, ויותר מדי בשבילי. ככה אני הרגשתי".

צל תחושת הבגידה מעיב על הצלחתו של גרשון להתחמק מהגטו ובכך להציל את חייו. כאשר הוא מתאר את חוסר האונים של האב בולטת תחושת האשמה שלו:

"אבא שלי היה תולה ולא ראה טוב, ואני כילד הייתי העוזר שלו, התומך שלו... כאשר אבא שלי הלך ל'אשוויץ' הוא היה בן שישים ואחת, ואני עוד שיחקתי טניס. אמא חיתנה יותר צעירה... יש כאן רגשי אשמה, כי אני ברחתי מהגטו שלי, לא איתם, לא עם החורים... כאשר אני הייתי צריך להחליט לאיזה כיוון לברוח, למולי לא ברחתי לכיוון שלחם, היתה לי אינטואיציה שבכיוון שלחם יותר גרוע. אז הצלחתי, אבל החצלחה הזאת היתה במידה מסוימת בגידה..."

בהיגד הבא מתייחס גרשון אל עצמו כאל אנטי-גיבור:

"... פה ושם עברתי גנות (במשך המלחמה), אבל זה היה להיות גיבור בין השועלים... הרגשתי אשמה, ואין משפט שישחרר אותי... בגלל שאבא שלי היה תולה..."

ג. תקופת הילדות והנעורים

בנושא 'תקופת הילדות' מביא גרשון את האווירה התומכת ששררה בבית אביו ואת הערכים העיקריים שהתחנך לאורם, כמשתמע מההיגד הבא:

"גרנו בבית קטן, מסביב חצר, בית די טוב, די מודרני, וחיו גרות בו שלוש משפחות. בצד אחד פקיד גבוה, פרוטסטנטי, בצד האחר, קלוויניסטי, מורה מהגימנסיה הקתולית. אנתנו היינו הגשר בין שתי המשפחות, שמאוד לא אהבו האחת את השנייה... המשפחה שלי היתה מאוד חמה ואהבו אחד את השני למרות שהמצב החומרי היה מאוד צנוע. החורים היו דתיים, אבל לא קיצוניים. כל הקהילה היהודית היתה אורתודוקסית. השמירה על היחודות היתה מאוד בולטת, אבי היה מאוד עקבי בזה. עד כדי כך הצליח בזה, שאני כסטודנט באוניברסיטה, כאשר כבר לא הייתי תחת סמכותו, המשכתי להניח תפילין. המשכתי להניח תפילין גם במשך המלחמה, בקבוצת העבודה. אבא שלי לא רק היה דתי, הוא גם רצה שנלמד. הוא עצמו לא סיים תיכון, ואנתנו שלושת האחים הגענו לאוניברסיטה... אני הגעתי ללימודי רפואה, שזה לא היה רגיל אצל היהודים... זה היה ממש פלא... כל תקופת לימודי נתימתי על ידי בני משפחתי..."

גרשון לא סבל מהאנטישמיות לפני המלחמה בזכות ההגנה והתמיכה של המשפחה, בעיקר של אימו:

"לא במיוחד סבלתי מהאנטישמיות. אימי לא עבדה, ובית הספר בו ביקרתי היה ליברלי וביקרו בו די הרבה תלמידים יהודים... אינני זוכר לפני היטלר פחד או מרירות מיוחדים, כי המשפחה היתה מאוד מגינה. היתה לי אמא עם חומור, שחצליחה לחזיק את המוראל בבית."

הוא היה חבר בתנועת נוער ציונית בעיר הולדתו, והמשיך בפעילות הציונית גם כאשר היה סטודנט לרפואה בעיר אחרת:

"... הקשר שלי עם התנועה הציונית לא נפגע גם כאשר עברתי ללמוד באוניברסיטה, שם השתתפתי בשבתות אחרי הצהריים במפגשים..."

ג. הקריירה הרפואית

נושא זה כולל גם את הנושא 'אופי ההשתקמות' עם סיום המלחמה ובארץ ישראל. גרשון מתאר את הקריירה הרפואית שלו כטיפוס במעלה, שהתחיל מהחינוך המוצלח, לדעתו, שקיבל כבר בשלב מוקדם מאוד בחייו בבית הוריו. הוא סיים את לימודיו התיכוניים בהישגים שאיפשרו לו ללמוד רפואה, אולם עמד לפניו מכשול אחד - יהדותו. בהיגד הבא מתאר גרשון כיצד התגברה אימו על המכשול הזה בזכות קשריה הטובים עם השכנים הקתוליים, ואת השמחה שלו ושל משפחתו עם תחילת לימודיו:

"... האמת היא שאני התקבלתי לאוניברסיטה הודות לשכנות הקלוויניסטיות שלנו שמאוד אהבו את אמא שלי. יום אחד בקיץ, אחרי שאני גמרת את התיכון בעיר שלי, אחת מהן נכנסת אלינו ואומרת: 'הדוד שלנו הגיע ואנחנו רוצים להכין קפה טוב, אולי יש לך קפה?', אימי הבינה, בעצם, דבר שכבר ידענו, שהאח הוא איש חשוב, שהוא פרופסור באוניברסיטה הגדולה הקרובה לעירנו, ואמא כבר שאלה עליו, והיא עונה לשכנה: 'ברצון, הנה קפה, קפה מצוין, האם אתן יודעות שגרשון גמר עכשיו את התיכון עם תעודות טובות? היינו רוצים להראות את זה לדוד, לדוד הפרופסור'. והיא הכניסה אותנו, וגם אבא שלי מיד התכוון לזה, והביאו את התעודות ו... זה שהכניס אותי לאוניברסיטה... זה היה, מה שאומרים, עזרה מאוד פשוטה ומאוד מהלב. הוא, הפרופסור, רשם לעצמו על פתק אחרי שהוא ראה את התעודה, ולדעתו, למרות שהנער יהודי - מקומו באוניברסיטה... בספטמבר קיבלתי איזה מברק: 'עליך לבוא'. אני זוכר, זה היה יום או יומיים לפני ראש-השנה, זה גרם להתרגשות רבה. בשמחה ובגאווה הלכתי ללימודים..."

בהיגד הבא מתאר גרשון את הצלחתו בלימודי הרפואה, ואת תחושתו שהלימודים והמקצוע שרכש הם שהצילו את חייו, בעיקר משום שעל פי תפיסתו העצמית כאנטי גיבור הוא לא היה מחזיק מעמד במשך תקופה ארוכה במחנות עבודה (העיר שבה למד נפלה בידי הגרמנים מאוחר יותר מעיר הולדתו, ובכך 'הרוויח זמן' של שהייה במחנות העבודה):

"... הקבלה שלי לאוניברסיטה ללימודי רפואה היתה ממש פלא. זה בעצם אולי גם הציל את חיי, כי כך לא נכנסתי מיד עם פרוץ המלחמה למעגל של מחנות עבודה, בגלל הסבל ששם היה. לא הייתי, נגיד, באופן מיוחד ספורטיבי. אמנם בלימודי הרפואה הן קשיים כלפי היהודים... היו להם קצת משפטים קדומים... התעודות שלי היו טובות... בלימודי הרפואה המבחנים שלי היו טובים מאוד... כך שכאשר הגרמנים פלשו להונגריה ב-1944 הייתי כבר אחרי עשרה סמסטרים של רפואה... את השנה של סטאז' כבר לא יכולתי לעשות, את זה עשיתי אחרי המלחמה... הייתי היחיד, נגיד, עם דיפלומה רפואית ממוצא יהודי".

בסיפור של התחלת לימודי הרפואה מופיעה המשפחה, בעיקר האם, 'הזולת הראשוני', כשותפה לקריירה הרפואית של גרשון גם בזמנים שכבר לא היתה נוכחת לידו פיזית. המשפחה היתה דלת אמצעים, עם זאת נרתמו כולם לעזרתו גם במובן הכלכלי. בהיגד הבא מתאר גרשון את המחיר

ששילמה המשפחה, ובעיקר אחיו, עבור לימודיו - ההורים החזירו את אחיו לעבודה מהאוניברסיטה, מנעו ממנו את העלייה לישראל, ובכך אולי קבעו את גורלו למוות:

"אבי, מסכן, הוא היה האינסטרומנט שהגביל ומנע מאחי את העלייה שלו. אחר כך זה מאוד כאב לו... במסירות שלי ללימודים היה משחו שאני הרגשתי שהגורל שלי הוא יוצא מן הכלל טוב... ביחס להרבה הרבה חברים קרובים, ובראש וראשונה היה אחי, שהוא יצא מהמעגל, מסכן. אנתנו עד היום לא יודעים איפה הוא... הוא נספה... הפחד הזה מחזיכרון, הוא היה איש יוצא מן הכלל יקר, הוא לא היה תלמיד כל כך טוב כמו שאני הייתי, אבל היה יהודי תיובי מאוד... אני עד כדי כך הערכתי אותו שאני תושב שאני עד היום מחפש את...".

גרשון המשיך בלימודי הרפואה, להשיג את מטרתו, גם בתקופה שמשפחתו כבר היתה נתונה בשיא הידרדרותה, לאחר אובדן אחיו, כמשתמע מההיגד הבא:

"... חיו הזמנים השחורים של הוריי. אז כבר כנראה לא הייתי בבית, כי זה היה בשלושים ותשע. אני הייתי בעיר של האוניברסיטה, הייתי מגיע הביתה רק לתופשים... וגם אז לא הייתי הרבה בבית. למדתי קשה... למשל בעניין האח שלי (שנלקח למחנה העבודה ונעלם), לא יכולתי לשאת בעול מספיק - ככה אני רואה את עצמי... זאת אומרת, במסלול הזה של לחס ולתמוך. אני הייתי את החיים שלי. אני גם הייתי בין המוצלחים בעיר שלי. כאשר החברים שלי כבר הרבה שנים סחבו את העול, אני עוד למדתי רפואה. אולי בגלל זה הייתי כל כך תרוץ ומסור... לא פעם אמרו לי: 'איך אתה בכלל הולך ללימודים? תעזוב את האוניברסיטה, זה לא בשביל יהודים', ובסופו של דבר, כל יהודי מה היה לו? היה לו העסק שלו, היתה לו חנות".

גרשון המשיך להתרכז ברפואה גם בתקופת עבודת הכפייה, כאשר מדי יום, תוך כדי העמסת מריצות פחם היה משנן לעצמו מחלות לפי הקשר שלהן למערכות הגוף:

"אני הייתי אז אחרי בחינות קשות ברפואה. החלטתי להעביר את התומר בראש שלי תוך כדי העלייה והירידה עם הפחם... זה היה בצורה מסודרת - נגיד, היום מחלות כבד, מחר מחלות ריאה, ובראש להמשיך לשחק עם זה".

בהמשך היגד זה הוא מדגיש עד כמה הרפואה תפשה את המקום המרכזי בחייו, ולא הותירה מקום לעיסוקים אחרים.

גרשון הוסיף במהלך שנות עבודתו להסתכל קדימה ולא אחורה לעבר עברו הטעון ריגשי אשם, כדי שלא יופרע במהלך עבודתו כרופא. תואנה זו ל"שמירה עצמית" מפני היזכריות לא יכלה לשמש אותו עוד כאשר יצא לגמלאות, והחשיפה לאירועי העבר נעשתה בלתי נמנעת. במקביל, הוא ערך דין וחשבון עם עצמו לגבי הקריירה הרפואית שלו בעקבות ראיון שנערך עימו לעיתון לענייני רפואה, ואשר סוכמו בו שנות עבודתו כרופא. שני עמודי הראיון הם, למעשה, העדות היחידה לשנות עמלו. ההרגשה שזה כל שנתר עוררה בגרשון אי-שביעות רצון, כמשתמע מההיגד הבא:

"... אמרתי: 'זה פנטסטי, חיים שלמים של שלושים שנה ומשהו, על שני דפים'..."

בהמשך ההיגד הוא מתייחס בכל זאת לחיוב שבקריירה:

”... העבודה היתה מותאימה לי... גם הסתדרתי טוב עם חברים... העבודה היתה דבר גדול מאוד”.

בראיון מבטא גרשון בקול רם מחשבות שעד לאתרונה לא העז לחשוב, וודאי שלא להגות אותן בקול רם, למשל שהוא קנה את מקצועו במחיר כבד מאוד של אבדן אחיו. הקשרים אלה ללימודי הרפואה גרמו לגרשון לא לראות את הקריירה שלו כסיפור שניתן להיות גאה בו, ובכך הופרע התהליך הרה-ביוגרפי של 'תיקון עברו הכושל'.

ד. ההשפלה

בתקופת ילדותו ונעוריו היה גרשון נתון במאבק תחרותי יומיומי להישגים, בעיקר לימודיים, אולם הוא השתדל להסתיר את הישגיו מפאת יהדותו. לדבריו, הוא פיתח מעגנוני התמודדות משפילים ברוח האימרה (ששיטן בחופשיות): 'היה יהודי באוהלך, ובן העם השפוף בצאתך'. בהיגד הבא מתייחס גרשון לקושי הקשור במצב זה (בתקופת לימודיו באוניברסיטה):

”... מצד אחד היית נורא פתוך. חיפשת את ההזדמנות איכשהו להחזיק מעמד ולהוסיף לך נקודות, ומצד שני, אתה היית גאה על זה שאתה אתה. וזה אחד הדברים המעניינים... אתה בשני הצדדים, אתה בגאווה, בעליונות מסוימת... אבל יש לי רושם שזה גם יכול לגרום לתסבוכות, שאתה כאילו מקבל את עצמך כפחות-ערך. באופן מעשי, אני הייתי תלמיד טוב! תלמידים לא יהודים במצבי היו מכניסים, למשל, למחקר, ואותי עזבו בצד... ודברים כאלה קרו. ואחר כך אתה כבר יודע שאסור לך לפתח אמביציות, ושיהודים אינם ראויים להגשמת אמביציות...”

וכמו שגרשון מסכם במקום אחר: ”כיהודי, למדתי להיות... איך להגיד את זה? בצל הדברים”.

סיטואציה אחרת של השפלה שמביא גרשון קשורה לביקור אצל הוריו בזמן שכבר היו כלואים בגטו:

”עיר האוניברסיטה היתה רחוקה, ובמיוחד מהבית שלנו. ברחתי, או נקרא לזה התגנבתי, כדי לראות את ההורים שהיו כבר בגטו. ואז אני זוכר בלילה, איך שאני נכנס, בכלל היה אסור ליהודי בלילה סתם להסתובב... אני עברתי ככה... עוד לא ראיתי דבר כזה - בן אדם שנולד בעירו, ולא עשה שום דבר רע, להיפך, אני הייתי בין התלמידים הטובים, בית-הספר בו למדתי מעולם לא היה אנטישמי... הסיטואציה הגרוטסקית הזאת, שאתה צריך להתגמד כדי לראות את ההורים שלך...”

ה. המלחמה שאחרי המלחמה

בנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' כולל גרשון את חבלי ההסתגלות למציאות עם השחרור, את ההשתלבות בפעילות ציונית בגולה לקראת העלייה ארצה, את אופי ההשתקמות ואת העלייה ארצה.

גרשון השתחרר בידי הרוסים במקום נידח על שפת הדנובה, בהיגד הבא הוא מתאר באופן ענייני ובקצרה את הדרך חזרה לבודפשט:

"... אני הייתי בין אלה שאמרנו 'אף רגע לא נישאר פה (אצל הרוסים)', ומיד (ניצאנו) בכיוון מזרח לבודפשט, כי היינו מאוד קרובים לתזית. עם הכיוון הסתדרנו, אלא שבאופן פיזי לא היינו הכי, נגיד... אני הייתי עם זקן, אחותי חיתה כמו איזו צוענייה, שחורה מחמש וצרובה מחרוח... התחלנו ללכת ברגל על כביש וינה בדרך לבודפשט, שנשאר שלם אחרי המלחמה... החבורה התארגנה, ובדרך התווספו אלינו אנשים ממחנות אחרים... לא היה קל, כי הרוסים, שכבר השתלטו על הכביש הזה, שוב רצו להעמיד אותנו לעבודת... איכשהו ברחנו מזה בכיוון בודפשט... בחצי הדרך מסילת הברזל לבודפשט תוקנת... היו רכבות, בעיקר רכבות משא... לא בקלות, איכשהו הצלחנו להידיחף והגענו לבודפשט."

בבודפשט, שבה התגוררה אחותו בעבר, נפגש גרשון עם ההרס שהותירה המלחמה, ועם האמת על אבדן בני משפחתו. מיד עם החזרה הפכה דירתם למרכז לפעילות ציונית, כמשתמע מההיגד הבא:

"... מצאנו מה שמצאנו. לא האמנו, אבל ידענו שהורינו גם כן נספו... נשארתי רק אחותי ואני עוד מחמשפתה, ואז באמת חבית שלנו הפך למרכז של פעילות ציונית, לבית הרוחני, והחלטנו מיד שלא נישאר..."

גרשון נשאר בהונגריה שלוש שנים נוספות, כדי לסיים את ההתמחות ברפואה (סטאז') ולצבור ניסיון נוסף במקצועו, כמשתמע מההיגד הבא:

"... שמעתי בקול חברים טובים שאמרו לי: 'אל תגיע לישראל בלי דיפלומה... אתרת החיים שלך יהיו מאוד מאוד קשים שם'."

עד לעלייתו ארצה עבד גרשון בבית-החולים היהודי בבודפשט, ואף עזר לשקמו ולארגן אחרי המלחמה. הוא עבד לצידו של רופא ילדים מבוגר, אשר נתן לו, לדבריו, את כל הבסיס לרפואה:

"קיבלתי עבודה במחלקת הילדים של בית החולים היהודי בבודפשט, שהיה פעם מפואר. מה שמצאנו גם שם היה בעיקר זבל. היה צריך לארגן את בית החולים מחדש, ואני השתתפתי בזה... היתה לי נכונות רבה, ונורא אהבתי רפואה פנימית ורפואת ילדים..."

במקביל לעבודתו בבית החולים פעל גרשון כרופא בבתי-ילדים של 'עליית-הנוער', בתשלום זעום שהיה על גבול ההתנדבות. המפגש עם ילדים אלה ריגש אותו מאוד:

"בין הג'ובים שלי היה גם להיות רופא בבתי-ילדים של 'עליית-הנוער' בבודפשט, והתחלתי לעשות את זה בהתלהבות רבה, ונתנו לי איזה תשלום. עבודה זאת נתנה לי דבר חשוב ביותר... מאוד התרשמתי מזה שאני הגעתי לבדיקה או לאיזשהו דבר הילדים השתגעו, כולם עלו עלי, וצעקו: 'הדוקטור! הדוקטור!'... אני הבנתי מזה שהם לא ראו כבר גברים הרבה זמן. רוב הילדים האלו היו יתומים, ואני מאוד אהבתי אותם".

בתקופה זו נשא אישה, ובתום ההתמחות הם עלו לישראל. הוא הגיע ארצה מצויד בהמלצות ממורו רבו, הרופא שעבד עמו, אולם לאשתו היו קשיי הסתגלות בארץ, כפי שנרמז בהיגד הבא:

"... הרופא שעבדתי איתו ראה בעלייתי ארצה צעד חיובי, ונתן לי מכתב לדרך... אשתי באה איתי והעלייה שלה הייתה יותר קשה".

גרשון לא התייחס ב'סיפור-הראשי' למשפחה שהקים ולבנים שאימץ. לאתר שביקשתי שיתייחס לכך הוא נענה ברצון, על אף שהיה לו קשה. הבנתי שנושא זה היה חלק מה'מלחמה שאחרי המלחמה' בחייהם של גרשון ואשתו, כמשתמע מההיגד הבא:

"אז פה אני באמת לא נכנסתי וכלומר, לא סיפר ב'סיפור-הראשי' על הבנים). לא תמיד אני נכנס בקלות, אבל איך להגיד את זה? זה חובתי. שני הבנים שלנו מאומצים. אשתי, היא מהגטו הביאה דבר אחד בטוח, שחפתי. הרבה הרבה אנשים ונשים חלו שם. אצלה, מסכנת, העניין היה שחפתי של האוברים... והיא לא נכנסה להריון פה. ואז התחלנו את הטיפולים וחבדיקות השונות. הייתי אז רופא בסרפנד, והיה שם גניקולוג מאוד נחמד וטוב... הוא מאוד אהב את אשתי... הוא ניתח אותה פעמיים, ובשני הניתוחים בעצם אמרו שההריון לא יבוא. במשך הטיפולים האימוץ בא כל הזמן כעיצה... זה היה לא כל כך טבעי... כך קיבלנו את הבן הראשון ואחר כך את הבן השני".

בהיגד הבא מציין גרשון את צו הישועה האלטר-צנטרית שספג ממורו בבודפשט, אשר המשיך ללוות אותו ברותו בקריירה הרפואית שלו גם לאחר עלייתו ארצה, עד צאתו לגמלאות:

"ספגתי אל תוכי את הצו ששמעתי מפי מורי ורבי בבודפשט, הפדיאטר הדגול פרץ גרוסמן: 'במרפאת הציבורית אתה צריך למלא את התפקיד של רופא המשפחה של שכבות העוני האלו. יתר על כן, אתה הרופא הפרטי שלהם'".

סיכום

מעמד הראיון היה לגרשון (כפי שקרה גם למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם חייו. אף כי לא סיפר בעבר את 'סיפור-חייו', ניאות גרשון להשתתף במחקר והצליח להתגבר במידה מסוימת על הפחד מההיזכרות בעברו. במשך הראיון שיתף אותי גרשון בקשיים שלו ליצור רה-ביוגרפיה, שכן זהו "פצע טרי שלא ירפא". הקשיים בהעלאת הזיכרונות היו קשורים לתפיסתו שהוא נעשה לרופא בזכות הקרבתם של בני משפחתו, ובעיקר בזכות הקורבן של אחיו הבכור. כן התקשה לדבר על העקרונות של אשתו בעקבות המלחמה ועל מאבקם להביא ילדים לעולם.

הרגשת הבגידה שלו במשפחתו האפילה על הצלחתו להעניק ישועה אלטר-צנטרית באמצעות עבודתו המסורה כרופא, והוסיפה לתחושת הבושה שחש בנוגע ל'סיפור-חייו'.

בסוף הראיון התייחס גרשון להשתתפותו במחקר הנוכחי, ומהערוותו ניתן להבין כי יצא נשכר מעצם העובדה שסיפר לראשונה על אירועים שלא העז לאומרם עד כה, לדבריו:
"... זו היתה הזדמנות, כנראה, להגיד דברים שלא אמרתי... זו היתה מעין חזרה כללית לשמיעת פסק הדין (צנחק)... נראה שזה היה נחוץ לי. אני דיברתי ברצון..."

ההשתתפות במחקר היתה חלק מפעולות אחרות הקשורות להיזכרות שגרשון החל בהן לאחר יציאתו לגמלאות. כגמלאי הוא נאלץ להפסיק את הטיפוס במעלה הקריירה, והיה יכול סוף-סוף להרשות לעצמו לנהל, וגם לתת לעצמו להיזכר בלי לחשוש שההיזכרות תתפוש מקום השייך לרפואה. הפעולות למען ההיזכרות הן פעילותו ב'עמך', הנסיעות להונגריה וההשתתפות במחקר זה.

בתקופה האחרונה הוא יזם הקמת מצבת זיכרון לאחיו באוניברסיטת בר-אילן, בעזרת פרופסור שהיה בעבר הרחוק תלמיד של אחיו, ואף תרם לכך מכיסו ומזמנו.

גרשון יודע כי בת עירו שהיתה עם הוריו בקרון בדרך ל'אשוויץ' מתגוררת כיום בירושלים, ועל אף שהיא עשויה לספר לו על ימיהם האחרונים של הוריו הוא עדיין חושש ממפגש איתה:
"... יש פה איזו בחורה, צעירה ממני, מעיר מולדתי, שכאילו אמרו לי שהיא היתה במקום, באותו הקרון של הורי... ואני לא מעז לשבת איתה. ואמרתי לעצמי שהייתי צריך לחוציא את זה ממנה (את העדות לגבי הוריו) דקה-דקה".

מאז יציאתו לגמלאות מנסה גרשון להעסיק את עצמו בעיסוקים שונים, אך הם אינם מספקים אותו, והוא אינו מוצא פתרון למצבו זה בעתיד. ב'סיפור-החיים' הוא דבק בתפישת עצמו כבוגד החרד מפסק הדין, ואינו מצליח לשלחן את פרשיות חייו כך שיוכל לחיות איתן בהרמוניה בהווה.

4. דב - במו ידי בגבורה

הקדמה

דב הוא בן 70, נשוי זה ארבעים ושלוש שנה, אב לשני בנים וסב לשישה נכדים. במשך שנים רבות ניהל דב נגריה שהיתה בבעלותו, ובניו עבדו בה עימו. הוא פרש לגימלאות לפני שבע שנים, ומאז מנהלים בניו את העסק המשפחתי.

מאז פרישתו התמסר דב ללימודים אקדמיים שיטתיים בהיסטוריה של עם ישראל, בהיסטוריה כללית ובאנגלית. כיום הוא עומד לפני סיום תזבנתו במסלול לתואר שני. בחלק מתכנית לימודיו משתתפת גם אשתו, שהיא ילידת ישראל.

הראיון התקיים בטרקלין דירתו המרווחת, הנמצאת בבית בן ארבע קומות באחת מהשכונות הזותיקות בבאר-שבע. הבית משמש מרכז למשפחה המורחבת, בעיקר לאירות הבנים ומשפחותיהם בסופי שבוע ולביקורים התכופים של הנכדים.

דב פעיל ב'ארגון הלוחמים בנאצים', אך מתרחק מפעילות אחרת בנושא השואה (כמו פעילות ב'עמד').

דב הסכים להשתתף במחקר כביטוי לעזרה של סטודנט לסטודנט. דב לא פנה לעזרה נפשית.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

דב נולד בשנת 1926 בפרושוביצה - עיירה קטנה בפולין. אביו היה נגר אומן, ידוע כבעל מלאכה מעולה, ואימו היתה עקרת בית. דב היה הילד החמישי במשפחתו. אחריו, בהיותו כבן ארבע, ילדה אימו בשישית, אולם היא והתינוק נפטרו בעת הלידה. לאחר שהאם נפטרה המשיך האב לנהל את משק הבית בעזרת בתו, שהיתה גדולה בשנתיים מדב, ובעזרת נשים שונות שחלקו את חייהן עם האב.

במשך תקופת ילדותו של דב נהגה המשפחה למדוד ממקום למקום בהתאם לעבודתו של האב. דב ואחיו היו מתלווים אל האב בעבודתו, וכך רכשו אף הם ידע במקצוע.

האב לא ניהל אורח חיים דתי, הוא היה בעל דעות פוליטיות אופייניות לתנועות סוציאליסטיות ציוניות, כולל כוונות לעלות לישראל.

תקופת המלחמה

עם כניסת הגרמנים לפולין, בספטמבר 1939, פיזר האב את ילדיו בין קרובי משפחה בכפרים סמוכים, והוא עצמו נשאר בעיירה עם בנו הבכור. מאוחר יותר הגיעו האב והאח הבכור לבית-המועצות, והאב התגייס שם ל"צבא האדום".
דב, שנשלח לגור בבית דודו, ברח משם לאחר שנה והחל לנוע מזרחה בתקווה לפגוש את אביו. חיילים רוסים עצרו אותו והכניסוהו לבית-הסוהר, ומשם הועבר לבית-יתומים. בבית-היתומים נשאר עד שהגיעו הגרמנים, ואז סולק מהמקום כיוון שהיה יהודי.

בתחבולות שונות הצליח דב להגיע לבית דודתו בפולין, סמוך לכפר הולדתו. ביוזמתו נקלט במחנה עבודה, שבו הועסק בעבודות חקלאיות שונות, ובעיקר בטיפול בפרות. הוא שהה במחנה העבודה במשך שנה וחצי, עד שהוחל בפירוק המחנה. דב הצליח להתחמק מהמשלוח למחנות ההשמדה ויצא למסע נדודים בין הכפרים בסביבה. הוא התחזה לפולני והתגורר אצל משפחות שונות כפועל חקלאי. בקיץ 1944, עם בוא הרוסים, החליט דב להצטרף ל"צבא האדום".

במסעות הכיבוש עם יחידתו הגיע דב כמנצח לכפר הולדתו, רוכב על סוסו של מפקד הגדוד (שניתן לו בהשאלה). שם פגש מכרים גויים, מלפני המלחמה, ותחושת הניצחון והנקם נמהלה במפגש הקשה עם האבדן - דב איבד במלחמה את כל משפחתו, מלבד את דודו, אחי אביו, ואת אחיו הבכור.

דב שירת ב'צבא האדום' עד לפציעתו בינואר 1945. לקראת סוף שירותו הצבאי הוא זכה להכרה ולאות 'גיבור ברית המועצות - אזרח חוץ', אחת משלוש הקטגוריות הגבוהות ביותר שהיו באותה תקופה ב'צבא האדום'.

התקופה שאחרי המלחמה

אחרי פציעה בקרב שהה דב במשך שנה בבית חולים על גדות הוולגה. סמוך לצאתו מבית-החולים התחבר לקבוצת חולים יהודים ששירתו ב'צבא האדום', ובהדרכתם 'גנב' את הגבול והגיע לפולין. כאשר הגיע לקראקוב הצטרף לסניף 'השומר הצעיר' ועסק בהכנת בני נוער לעלייה לארץ. במסגרת התנועה נשלח למחנה קיט בצ'כיה, ולדבריו, השהות במחנה הבריאה אותו נפשית וגופנית, ובעקבות זאת הוא "חש כי נולד מחדש".

דב עלה לישראל ב-1948, ומיד גויס לפלמ"ח ואחר לחיל ההנדסה. עם שחרורו מהצבא החל לנדוד ממקום למקום כדי למצוא עבודה ומקום מגורים. הוא נעזר רבות באחיו הבכור, שנישא לפניו והיה בעל משפחה. ב-1950 התיישב דב בבאר-שבע והחל לעבוד בנגרות כשכיר.

ב-1952 נשא דב אישה, ילידת הארץ, ונולדו להם שני בנים, שכיום הם נשואים ואבות לילדים. דב התקשה בעבודה כשכיר והקים נגריה משלו. במשך השנים הצטרפו לנגריה גם שני בניו. כיום הוא פרש מעסקי הנגרות ובניו מנהלים את הנגריה. לאחר הפרישה החל דב ללמוד באוניברסיטה, והיום הוא סטודנט לתואר שני. אשתו משמשת 'עזר כנגדו' ומסייעת לו מאוד בלימודיו, בעיקר בעריכה לשונית של העבודות שעליו להגיש.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ דב מדגיש ב'סיפור-החיים' את היותו לוחם שחזר מנצח מהמלחמה. הוא נמנע מלעסוק בשואה מתהיבט של הקרבנות, זאפילו אחרי משפט אייכמן המשיך להתרחק מפעילויות שהיו קשורות להנצחת השואה מהיבט זה. לעומת זאת, הוא פעיל ב'ארגון הלוחמים בנאצים'.
- ✦ דב מסר עדות ב'ד-ושם'.
- ✦ דב ביקר בפולין כמה פעמים. לביקוריו הזמין את בניו ואת נכדיו - כל פעם אחד מהם בלבד.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

הראיון עם דב השתרע על 49 עמודים משוקלטים. מהם הקדיש 93% ל'סיפור-הראשי', והיתר הוקדשו למענה על שאלות השלמה והבחרה. סיפור החיים בנוי באופן כרונולוגי. הנושאים מאורגנים סביב נושא מרכזי, 'קו-סיפור', ויוצרים את השדה הנושאי של 'סיפור-החיים'. מתחילת 'הסיפור הראשי', המתחיל בתקופת הילדות, בוחר דב אירועים התומכים ב'קו-הסיפור'.

דב מתחיל את 'סיפור-החיים' בתקופת הילדות עד המלחמה, עובר לתיאור תקופת המלחמה, התגייסותו ל'צבא האדום', הצטרפותו ל'השומר הצעיר' והעלייה ארצה. בתיאור השירות הצבאי בארץ הוא כולל את המפגש המאכזב עם מפקדיו, שהיו מוותיקי הארץ. הוא מגיע באופן שיטתי ומסודר בסוף הסיפור לתיאור מצבו היום ומסיים באפילוג.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

- להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של דב, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:
- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - **במו ידי**, שבו הוא מוצג כגיבור, שמקטנותו החליט החלטות גורליות לגבי חייו ואף ביצע אותן בכוחות עצמו.
 - ב. **תקופת הילדות**, כולל הנושא **זולתים ראשוניים**.
 - ג. **ההשפלה**.
 - ד. הנושא **המלחמה שאחרי המלחמה** כולל את **מלחמת הקיום** מאז שחזר לפולין אחרי המלחמה, את עלייתו וקליטתו בארץ ישראל, ואת אופן ההשתקמות עד היום.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי -

דב מתחיל את הראיון ב'קו-סיפור' העובר לאורך הראיון כחוט השני עד לסופו. בהיגד הבא מסביר דב את התפתחותו המוקדמת לגבר עצמאי בשל אבדן הנעורים:

"יש לי דעות. הן התגבשו, כמובן, על רקע העבר שלי... אם אני מתמודד עם משהו, אני מתמודד עם זה שלא היתה לי תקופת נעורים, ואולי אתם ה'סברס' לא מסוגלים להבין את זה?"

בראיון מביא דב אירועים התומכים בנושא המרכזי ומתארים מצבים שבהם קיבל החלטות אמיצות ללא התייעצות עם אחרים. הוא מביא בעיקר את ההחלטות שהסתיימו בטוב. בהיגד הבא הוא מספר על החלטתו לעזוב את בית דודו, לשם הביאו אביו בתחילת המלחמה, כיוון שלא הסכים עם דרכו החינוכית של הדוד:

"אני הייתי אצלם (אצל הדוד) תקופה ראשונה של המלחמה. לשנה עזבתי. זה בסך הכל שיין לאופי המרדני שלי. האח הבכור של אבי, הדוד, ניסה לחנך אותי במקומו (במקום אבא) ועשיתי 'חושבים' ועשיתי 'ויברח'. לקחתי את ה'פעקאלאך' (מבילזוט) וחלכתי, בלי לחגיד לאף אחד... מובן שראו שחלכתי... חלכתי בלי מטרה מוגדרת. הסתובבתי בין כל מיני מקומות בכפרים והחלטתי ללכת מזרחה... אפשר לספר את זה בלי סוף. חלכתי רגלית 280 ק"מ... הגעתי לסנוק, במקרה שמעתי על סנוק הזה ששמה אפשר לעבור את הגבול, ששם יש מבריחי גבול שמעבירים, ואני הברחתי את עצמי, כי ידעתי שאני הולך לאבא. הגעתי ללבוב, ואבא שלי כבר עזב..."

בהמשך נדודיו שהה דב תקופה מסוימת בבית-יתומים תחת חסות רוסית. כאשר הגיעו הגרמנים סולק מבית-היתומים והועבר לקהילה היהודית. הוא החליט שחיינו אינם בטוחים בתנאים אלה, ושוב לקח את גורלו בידיו וברח:

"... לא חשוב, זה לא היה פתרון (לחיות בחסות הקהילה היהודית). הייתי יומיים, ואמרתי שלום וחלכתי".

בנדודיו הגיע דב לבית דודתו בלבוב והפך למפרנס המשפחה, ל'גבר'. הוא זוקף את הצלחתו בתפקיד ל"עברו הכושל", שעזר לו להתמודד עם ימים קשים, כמשתמע מההיגד הבא:

"... בבית אין מה לאכול, יש שני ילדים ואישה, וצריך לאכול, אז הגבר דב חלך לעבוד. ואיפה חולכים לעבוד? חולכים ל'יודענראט' (המשטרה היהודית). אז כבר היה יודענראט, ושמה היו מתלקים יהודים לעבודה. ואני חלכתי מרצוני, והייתי עוד לא בן תמש עשרה שנים. כנראה שחכרתי, העוני, התנאים הקשים שגדלתי בחם עזרו לי".

בהיגד הבא מדגיש דב את תרומת ה'יוזמה' לעומת ה'מזל' במלחמה היומיומית לשרוד, מלחמה מתמדת, ללא פנאי לנוח - ולו לרגע - על 'זרי הדפנה'. הדברים שלהלן נאמרו בהקשר לתקופת שהותו בלבוב, כאשר חלה, אושפז בבית החולים ופגש חבר בן גילו שחוה 'עלילות גבורה' דומות לשלו: " ... ישבנו והתחברנו ודיברנו, והוא *(החבר)* התחיל להתפאר בפני, כבר היינו בתוך הלילה, איזה גיבור גדול הוא, ואני כמוהו התפארתי גם כן, ואולי יותר מעכשיו *(בזמן הראיון)*. ואחר כך אני הולך למיטה, ואני אומר לעצמי: 'אידיוט שכמוך, מה אתה מתפאר? מה אתם עושים? למה אתם מתפארים?'. היתה לי על זה ביקורת עצמית! ובבוקר לקחתי את עצמי והמשכתי ללכת, יצאתי מתבית חולים... אמרו שבאותו היום חיסלו את הבית חולים... אומרים שצריך חרב מזל, אז אני, בואי נגדיר את זה ככה: שרדו רק האלה שהיה להם הרבה מזל, אבל מי שלא יזם, המזל לא עזר לו... היה צריך לעזור למזל".

במהלך 'סיפור-החיים' מדגיש דב שגם במציאות הקשה שנוצרה בעקבות המלחמה תמיד חיפש את האפשרות הטובה יחסית לאחרות, ובדרך כלל בחר נכון. למשל: החלטתו הנכונה לבחור בעבודה בכפר מבין כל הצעות העבודה של ה'יודענראט', כמשתמע מההיגד הבא: " ...תאסטרגיה שלי היתה שהם בטח הולכים לכפר, ומחכפר אני בטח אביא יותר מזון".

דב ידע ליצור קשרים חברתיים במקומות שאליהם הגיע, אבל היה גם מודע לגבולות שעליו לשמור בינו לבין האחרים כדי להישאר בחיים. הוא הדגיש בראיון כי יכולת הלחימה שלו הושגה בזכות גורם הכרחי נוסף - היותו עירני, והקפדתו להכין תמיד מתבוא לעת צרה. בהיגד הבא מתאר דב כיצד חמק ממשלוח למחנה השמדה בזכות מתבוא שהכין לעצמו:

"...אני הכנתי לי במחנה מתבוא עם אסטרגיה גדולה. אני לבד, בדברים האלה לא נוצרת קירבה. אולי הערכה כן, אבל לא קירבה... בכל אופן, ותיכננתי לי מתבוא, וזח היה ככה ברפת עם הפרות. בפינה אחת היה קש עד למעלה, ואני נכנסתי מתחת לאבוס... ואני התוכחתי עם עצמי, כמעט ויתרתי, עד כמה שזכור לי דיברתי עם עצמי ביידיש... ואז נכנסתי מתחת לאבוס כמו עכבר... היו אוספים אותנו *(למשלוח להשמדה)* ככה... עם כל הגבורה שלנו... והוא *(החבר)* שהיה עמו ברפת יצא, ואני נשארתי...".

בהמשך מביא דב את סופו של הסיפור:

"וכעבור כמה זמן ה'בולק' חזה *(אחד מהשומרים המלננים)* נכנס *(לרפת)* ואומר: 'דב, שכב בשקט, הם עוד מעט נוסעים'. אני לא יודע אם זה היה משאית אחת או שתיים. אני מניח שהספיקה משאית אחת בשביל לאסוף ארבעים יהודים".

כחלק מגבורתו מציין דב את יכולתו לשליטה עצמית במצב של רעב במחנה העבודה בכפר. יכולתו לכיבוש היצר ותושייתו בולטים כאשר הוא משווה את עצמו למשכילים ומבוגרים ממנו, כמשתמע מההיגד הבא:

”...כשתם (האסירים היהודים במחנה העבודה) חכינו את המזון לפרות, שהיו בניחם מהנדסים ודוקטורים, הם היו נכנסים לרפת וביד תופסים את התבן עם הזבל עם הכול ואוכלים, כי לא היה מה לאכול, אנשים מתו. אני לא... כי יכולתי לשלש על עצמי... אני הייתי מתגנב למטע ואוכל תפוחי עץ בכמויות, משלשל - אבל מתקיים“.

היבט נוסף לגבורתו, בעיניו, הוא תגובתו המהירה, העניינית והמאופקת כאשר סילקו אותו מכרים גויים אשר נקלע לסביבתם במסע הבריחה מהמחנה, משום שפתחו לעורם:

”זה חורף, בטח סוף נובמבר-מחצית נובמבר, לא יודע. אני נכנס לאחוזת, עובר למתבן. לא עובר הרבה זמן, האישה (בעלת האחוזת) אצלי, יחפה, בכתונת, עם חצי בקבוק קוניאק... אומרת לי: 'דב'לה, יש לי ילדים קטנים, אני לא יכולה לשתות. אם אתה רוצה, שתה את זה, אבל זהו זה!'. אמרתי לה תודה רבה והלכתי. זה היה הבית השני (שממנו סולק באותו יום כשנס מהמחנה)“.

בהיגד הבא, הקשור למסע בריחתו מהמחנה, מדגיש דב את יכולתו ליצור קשרים חברתיים כחלק מכוחות ההתמודדות שלו. כמו כן, הוא מאיר את צידם החיובי של הפולנים, אולי כדי לצמצם את תחושת ההשפלה שבדחייה ולהדגים אירוע של 'מנוחת הלוחם':

”והלכתי לבית ממול המחנה למשפחת שצ'אוות, משפחה עניית עם הרבה ילדים. הבית שלחם היה ממש מתחת לכביש, בביצה... למשפחה הזו אני קשור פחות או יותר, לא שכחתי את שמה... אני פוגש שם את האח הבכור, אני אומר לו: 'אני רוצה לישון!', והוא עונה לי: 'תישן', האח הבכור הזה, זאת אומרת - אם אני הייתי אז בן 16 אז הוא היה בטח בן 19. היו לי אז נעלי עץ, הוא לקח את הנעלים שלי, תיקן לי אותם, האכיל אותי, וסיכם איתי שבבוקר אני הולך. בבוקר הוא נתן לי קצת כסף. הייתי עם המעיל הידוע (מעיל שקיבל בתקופת המחנה על עבודת שליחות שביצע למען אחד מהשומרים שם, מעיל שליווה אותה עד השחרור), בלי המעיל הזה הייתי כלום... העיקר, בבוקר אני הולך... הכירו אותי בכפר, אנשי הנחלת הכפר אמרו לי: 'תשמע דב'לה... אתה, לך לכפר חסמוך, שם לא מכירים אותך, אתה לא דומה ליחודי, אתה תשרוד!‘“.

דב אימץ לעצמו זהות של נער פולני והתגורר בבית של זוג איכרים פולנים חשוכי ילדים. הוא פיתח איתם יחסים טובים, אבל "לא הייתי בגן עדן", לדבריו. בבית זה התחזק והצטיין בעבודתו:

”... נשארתי שנה וחצי בכפר, אצל משפחת ז'לניוק, התחזקתי - לא גבחתתי, נהייתי שור. זו הייתה התקופה הכי חזקה, שהייתי הכי חזק פיזית. עבדתי, הצטיינתי, והייתי המצטיין בכפר“.

כדי לשרוד בכפר היה על דב לשתלב במנהגי המקום הזרים לו, כי אי-הכרתם היתה עלולה להסגיר את מוצאו. לכן התבטא חלק מהמלחמה היומיומית להישרדות בלמידת המנהגים באמצעות צפייה בבני המקום. אחד התחומים שהיו זרים לו היה הטיפול בסוסים ורכיבה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... אתה היית צריך להחזיק פאסון... אני נסעתי בהתחלה עם אוקראינים, ואני נוסע עם סוסים, וחסוסים הם 'ארסים' כאלה, הם יודעים מי מחזיק בהם! והם לא נשמעים לי! ואני עובר עם חסוסים ליד כנסייה פולנית, זה היה ביום ראשון, והפולנים יושבים ומסתכלים אחרי... ופתאום קופץ לעגלה ועוטף אותי ככה אוקראיני מהמיליציה, קומנדור, עם שתי הידיים, מוציא לי את המושכות מהיד, והוא יודע להשתלט על חסוס, הוא נולד עם זה, הוא נותן לסוסים עם השוט, והסוסים מתחילים ללכת, והפולנים לפני הכנסייה צוחקים, חשבו כנראה שאני עשיתי ממנו צחוק, אני עם השוט פגעתי בו באחוריים... באמת היה צריך הרבה מזל“.

דב לא היה שלם לגמרי עם דימוי 'השור החזק' שרכש בכפר. דימוי זה עזר לו אמנם כלפי חוץ - להצלית להמשיך לחיות בזהות שאולה כגוי בכפר, אבל בתוך-תוכו הוא שאף להיות יהודי וגיבור שמקומו בין הלוחמים. בהיגד הבא מביע דב את המאבק הפנימי שהיה שרוי בו בתקופה זו:

”... ואתה רגיל שאתה ישן (בבית האיכרים) עם אוזניים פתוחות ועיניים פקוחות... ואני עומד ומציץ מבעד לדלת, ואני רואה עומדת הזקנה שלי ומדברת עם לייבל (יהודי שהיה עם הפרטיזנים שהסתתרו בסביבות הכפר), ואני נלחם עם עצמי לצאת ולחצטרף אליו. את זה שהפרטיזנים היו הורגים את אלה שהיו מצטרפים אליהם בלי נשק לא ידעתי, ידעתי רק שלייבל הוא פרטיון מקומי בין הפרטיזנים! והתממה ניצחה. נשארתי עם הזקנים שלי...“.

אחד מהאירועים החשובים התומכים ב'קו-הסיפור' היא החלטתו לעזוב את ה'חממה' בבית האיכרים בכפר ולהתגייס ל'צבא האדום', כמשתמע מההיגד הבא:

”... אני עזבתי אותם. אז אני הולך יתף. הם קנו לי מגפיים, השארתי את המגפים על העגלה, והם (האיכרים הקשישים) שואלים אותי: 'לאן אתה הולך?', אני עונה להם שאני הולך 'להתפנות'... הם כבר היו מוכנים לנסיעה... או-קיי, עזבתי אותם... תלכתי, קודם לכן כבר בדקתי את השטח, דיברתי עם איזה גוי, נהג משאית מוביל תחמושת, ממובילי התחמושת לחיילים של 'הצבא האדום'. עליתי על המשאית למעלה, ואני נוסע. ואני למעלה, ואני רואה את הזקנים שלי נוסעים. ואני מצטער מאוד... שלא היה לי האומץ, ואני עד היום מצטער שלא אמרתי להם 'שלום' ו'תודה רבה' או משהו כזה. לא היה לי אומץ... ידעתי שאני כל כך משקר. ונסענו והגענו למקום שנקרא יטב. וה'שייגץ' (הגגל הזה, נהג המשאית החייל אומר לי 'רד', חפש לך מקום לינה'. ואני נכנס למחנה ומבקש ללון - אין בעיות, זורקים לי מזרן מתחת למדרגות, ככה בפרוזדור, 'תישן!‘“.

כדרכו במהלך 'סיפור-החיים', גם בתהליך התגייסותו ל'צבא האדום' מדגיש דב את העובדה שהוא בחר בצבא מיוזמתו וכי היו לו גם אפשרויות אחרות, כמשתמע מההיגד הבא, המתאר את לילו הראשון כאדם חופשי במחנה:

”... מראים לי על איזה בן-אדם שם ואומרים לי שהוא יהודי, הוא ניצל... אז תגידי שאני מפברק. כי אם הייתי צריך לכתוב ספר לא הייתי יכול לכתוב דברים כאלה. אבל אני כבר

נשאר עם הנהג (נהג המשאית שעוד לו לחמוק מחקשישים) שכבר התחברתי אליו, אני לא יכול עם עצמי! אבל אני גם לא יכול לוותר על היהודי! היהודי נפרד ויוצא, אני אומר לנהג: 'אני יוצא קצת', ואני רץ ומשיג את היהודי. אני זוכר את שמו, הוא היה רופא! גם אתר כך התעניינתי בגורלו, והיהודי הזה לוקח אותי ואומר לי: 'אתה לא הולך לשום מקום, אתה לא הולך לחילתם! אתה הולך איתי, מעכשיו אני מטפל בך, אני רופא, בעוד יומיים-שלושה יהיה כאן גיוס, אני מכיר כאן את כולם ואני אעשה פה סדר, אני אנקום גם את נקמתך! ... ואני חושב לעצמי ועונה לו: 'אני באמת מודה לך, תודה רבה לך, אבל לך לך לדרכך, ואני אלך לי לדרכי'... ודיברנו, ולבסוף הוא אמר לי: 'או-קיי, אני לא מצליח לשכנע אותך, אז אם אתה הולך לחילתם, אז תהיה חייל טוב!'."

כאדם חופשי, בדרך לנקודת הגיוס, עבר דב דרך לבוב, העיר הסמוכה לעיירה שבה נולד. הוא נרשם בבית הקהילה היהודית כניצול שואה וחיפש קרובים, אולם שמו בלבד הופיע ברשימת הניצולים... עד היום הוא זוכר את קבוצת הניצולים מהעיר לבוב שפגש בבית הקהילה, כמשתמע מההיגד הבא:

"למחרת אני מגיע לעיר לבוב. אני מחפש קהילה יהודית, הגעתי לחדר של הקהילה, נרשמתי כניצול שואה וחיפשתי קרובים... מצאתי ברשימות רק את שמי... מה שאני זוכר משם זה נערים צעירים וצעירות מעוותים, שבקושי היו מסוגלים ללכת. הם ניצלו בביוב של העיר לבוב, הביוב המרכזי של העיר לבוב, הם שרדו שם. ומהישיבה בתוך הצינורות, מהריקבון, תריקבון אכל אותם... ואני באתי לשם כזה, אני אף פעם לא הגעתי למצב כזה!"

לאחר החוויות של העבר בכפרים בזהות שאולה, בידיעה הכואבת ששמות קרוביו אינם ברשימות ועם המראה של ניצולי גטו לבוב למול עיניו התגייס היהודי דב ל'צבא האדום':

"ואותי לא רצו לקחת לצבא, לא היו לי תעודות, אני לא נראיתי בן שמונת עשרה - והייתי כבר בן שמונה עשרה וחצי, נראיתי כמו בן תמש עשרה. בסוף הסכימו לגייס אותי. רוב המגויסים היו אז אוקראינים מהכפרים... הגענו למחנה האימונים. המפקד שם היה יהודי, והוא הוציא לנו את הנשמה... שבועיים של לחץ בלי לאכול ובלו לישון. כעבור שבועיים של אימונים באו לקחת אותנו ליחידות. נורא שמתתי אז... לא חשבו, העיקר שהייתי שם, אולי הצטיינתי פעם אחת."

בתיאור שירותו ב'צבא האדום' מבקש דב להדגיש את השמירה על עקרון טוהר הנשק כנקודה שאיפיינה אותו כחייל יהודי. למשל, בהיגד הבא הוא מתאר מפגש עם חייל גרמני שהיה עליו לדובב כאשר שימש כמתורגמן ביחידתו:

"זה טפשי להגיד ככה, אבל בתור יהודי, אני רוצה להדגיש - בתור יהודי, רכשתי שם, כנער יהודי, ואת זה אני חייב לספר: כל מה שאני זוכר שזה היה 'שייגץ' עגום, ילד בגילי בן שמונה עשרה שנים, בראש גבוה ממני, קצת שיכור, מפוחד, הרבה הוא לא סיפר לי, אני בטח לא ידעתי הרבה להוציא ממנו, וכנראה שגם לא היה לו הרבה מה לספר. אני גמרתי את תפקידי, ואני שומר על הגרמני, רציתי לירות בו, אבל אני מאושר כיום שלא יריתי בו, כי לא יורים בבן-אדם לא מזוין העומד מולך ללא נשק."

אחד משיאי סיפור הגבורה של החייל היהודי דב היא הכניסה לעיירת הולדתו פרושוביצה, כשהוא רכוב על סוסו של קצין המטה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... הצבא מתקדם במהירות, ואני רואה שאני נכנס לפרושוביצה. ופתאום אנחנו פונים שמאלה ועוד שמאלה, עושים מנוחה. פתאום אני מסתכל, ואני רואה שהכל שם מוכר לי, ואני שואל איזה 'שייגיץ' איך קוראים לעיירה הזאת, והוא עונה: 'פרושוביצה'. אני לא מתזיק מעמד, אני הולך אל המ"פ שלי, איתו אנחנו ניגשים למג"ד - והגדוד שלנו כולו פונה לעיירה פרושוביצה... התנאים (בצבא) היו אז לא מי יודע מה. היו לנו שני סוסי רכיבה, אחד של המג"ד ואחד של קצין המטה, ואני מקבל את סוסו של קצין המטה. זה היה דבר לא מקובל, לא יאומן ב'צבא האדום'. ונותנים לי פתק רשמי, ואני לוקח את הסוס ונכנס לעיירה שלי... ואני ניגש לבית היכן שסבתא שלי היתה גרה, ושם מפחדים לדבר איתי... ואני רוכב לעיירה של סבתי השנייה... ואני שואל- ואף אחד לא מדבר, ואף אחד לא יודע. ואני חייל... אני רואה שאין לי מה לעשות פה, אני לוקח את עצמי ורוכב חזרה...“

דב מדגיש ב'סיפור-החיים' שתבריו הלוחמים היו לו מקור לתמיכה רגשית, כמו בהיגד הבא, שבו הוא מתאר את המפגש עם אחד מתבריו הלוחמים כאשר חזר מהביקור בעיר הולדתו:

”... בדרכי אני רואה שהגרמנים אורזים את עצמם לברות, ואני רואה שהקדמתי את החזית... אני משער שהייתי החייל ה'אדום' הראשון במקום... הכל מקריות, שום שכל. נבהלתני, סובבתי את הסוס וברחתי. אני תמיד חוזר לזה, לפחות במחשבה - אתה רואה תמונה כמו שטולסטוי מספר. מסביב לילה, טור צבא, ואני מחפש ומחפש היכן היחידה שלי, ואחרי חצות בלילה אני מוצא אותם... ופרצתי בבכי, וחבר אומר לי: 'חייל לא צריך לבכות, חייל צריך להילחם!'“

דב מבליט את תחושת הניצחון ואת אתוות הלוחמים באמצעות אירועים המתארים את חזרתו למקומות ילדותו כחייל בצבא המנצחים, כמשתמע מההיגד הבא:

”המשכנו להתקדם, עברנו בלילה את הרחוב שאני גרתי בו, הרחוב שגרתי בו כשאמא נפטרה... ואני רוצה להגיד את זה שהשתתפתי בשוד - החיילים פרצו לחנויות בקראקוב, ואני אחריהם, וגנבתי סחורה, והמשכנו... ותוך כדי לחימה אני שומע: 'אורה! אורה!' ואני, הגיבור הגדול... הטיפש, יוצא מהתעלה ומסתכל, ומולי קבוצה של גרמנים. ואני עושה ככה (מראה תנועה של ירייה), ואני בטוח שלא פגעתי באף אחד מפחד, אבל עשיתי כך עם האוטומט שלי... וחזרתי והצטרפתי לתבורה שלי... וכנראה שנכנסתי לאיזה טראנס, לאקסטאזה. שוב, אני לא אשם! ויריתי ויריתי ויריתי. ופתאום מישחו זרק רימון, וחרימון הזה העיר אותי...“

בהיגד הבא מתאר דב את סוף המלחמה מבחינתו, כאשר נפצע. הוא היה אז במצב של 'ירידה' (רוטנברג, 1990) כללית, גופנית ונפשית, לאחר מצב של 'עלייה' שבו היו ותבריו בסוף המלחמה:

”... ירינו אחד על השני ואני התרוממתי, מישחו פגע בי, כך נגמרה המלחמה שלי, ואני שכבתי בבית חולים בקראקוב (30 ק”מ מעיירת הולדתו) מהעשרים ואחד לינואר 1945. ואני לא ניסיתי להתקשר לאף אחד, עד היום אני לא יודע לחסביר את זה. היה לי כדור בריאה שלא הגלד, ולא חיפשתי קשר, אני לא יודע לחסביר את זה. לא טיפלו בי, לא הבינו אותי, לא ידעו מה לעשות איתי, נרקבתי! אחר כך נסעתי ברכבת סניטרית לרוסיה, כי היינו פצועים קשה...”

כאשר הגיע דב לבית החולים ברוסיה הוא נותח בהצלחה. הרופאה אשר טיפלה בו היתה רופאה יהודייה, והיא התייחסה הן למצבו הגופני והן למצבו הנפשי. דב הבריא ויצא את בית-החולים נכון למאבקים שהחיים יזמנו לו, שוב מנקודת התחלה של ‘עלייה’, כמשתמע מההיגד הבא:

”... הגעתי לבית חולים בעיר על יד חוולגה. לא העיזו לגעת בכדור הזה. ואז הביאו שני דוקטורים מכובדים ומיוחדים ממוסקבה, ניתחו והצליחו. אחרי זה החבראה היתה די מחירה... עד אז נרקבתי... רופאה אחת תורנית, צעירה, יהודייה שבעלה היה בצבא... והאישה הזאת גידלה אותי מחדש. היא שמה אותי על המשקל, שקלתי אז שלושים ותמישה קילוגרם, ילד בן שמונה עשרה, והיא טיפלה בי. היא גם ניסתה לשכנע אותי שאני אשאר, שאני אסע לוויניצה לאמא שלה, ששמה ישנה פרה/שרר אז מחסור באוכל, והפרה החולבת הבטיחה אספקת חלב ומוצרינו, ושמה אני אבריא!”

דב הבריא וחדש את פעילותו. הוא החליט לסיים את ענייניו בגולה לקראת עלייה לארץ - חלום של אביו שלא זכה להגשימו, כמשתמע מההיגד הבא:

”בכל אופן, היא/הרופאה/ רצתה שאשאר, ואני אמרתי: ‘לא, אני נוסע לארץ, אני נוסע לפולין ומשם לארץ ישראל’.”

לפני צאתו מברית המועצות פעל מעמדה של כוח לקבל לגיטימציה לחזרה לחיים גם ברמה הרשמית. בעקבות אירועי המלחמה הוא נותר ללא תעודות שיעידו על אזרחותו הפולנית. הוא פנה לשלטונות הצבא והוכר כ’גיבור ברית המועצות - אזרח חוץ’, שהיתה אחת משלוש הקטגוריות המכובדות ביותר באותם ימים. בזכות זאת קיבל בתורה תעודה מזהה. העלייה ביוקרה תרמה לחזרת ממד העתיד בגישה שלו לחיים (רוטנברג, 1990), כמשתמע מההיגד הבא:

”... העולם מתהפך! אני מגיע לבקרו”ס המרכזי הסובייטי - ואיזה קטעים. מתברר שם שאני נמצא בין הקטגוריות הגבוהות האפשריות: גנרלים, גיבורי ברית המועצות ואזרחי חוץ. ואני הוכרתי בתור גיבור ברית המועצות - אזרח חוץ, והשינוי היה בכול, בעיקר בציפיות”.

3. תקופת הילדות

דב מתחיל את ‘הסיפור הראשי’ בתיאור תקופת הילדות, הנמשכת עד העברתו לבית דודו בהתחלת המלחמה, וכולל בנושא זה ‘זולתים ראשוניים’, כמו אימו ואביו. בהיגד הבא מתאר דב זיכרון שיש לו מאימו ושמץ מההווי ששרר בבית בעודה בחיים:

”... אני זוכר מאמא מעט מאוד. אני זוכר שהיא היתה גבוהה, בלונדינית, עם שערות עד לרצפה. ואני יודע שמאוד אהבו אותה, מאוד העריכו אותה, כל הזמן הזכירו אותה בכפר... גם

כשעבדתי בכפר הזכירו אותה... כילד הייתי מביא לאבא אוכל שאמא הכינה לעבודה... היא מתה אחרי לידה... והילד נפטר. היא מתה, וזו היתה לידה שישית - זה מה שאני יודע".

בהמשך מתייחס דב לעובדה שמסיבות כלכליות נהגה המשפחה לעבור ממקום מגורים אחד למשנהו לעיתים קרובות:

"אנחנו גרנו בפרוור של קראקוב... לא רק במקום אחד. המקומות התחלפו, כנראה מסיבות כלכליות. אמא נפטרה כאשר הייתי בן חמש וחצי, החיים לא היו קלים. כך זה היה בערך עד המלחמה. כאשר פרצה המלחמה אבא עם אחי היו בצבא בצד המזרחי, ואותנו *הוא ושלושת אחיותי, אשר נספו בשואה* פיזר בין בני משפחה".

בתיאור ילדותו המוקדמת לא תמיד היה דב עקבי בנוגע לפרטים שמסר, כמו לגבי גילו בזמן שאימו נפטרה או כאשר למספר האחים במשפחת אביו. כמו אצל מרואיינים אחרים במחקר זה, לא עצרתי אותו במקרים כאלה כדי לברר מהי הגירסה הנכונה, אלא איפשרתי לו להמשיך לזרום עם סיפורו.

בהיגד הבא מאיר דב שני דברים: את תנאי העוני הקשים בילדותו של אביו, המבליטים בהמשך הסיפור את כשרונו של האב שהצליח מאוד במקצועו על אף שלא למד באופן רשמי; וכן את הרקע להגשמה ציונית במשפחתו - מבית סבו דרך דודתו:

"... יש שמוח *(במשפחת המוצא של אביו)* נדמה לי שבעה או שמונה אחים ואחיות. במשפחת אימי חיו הרבה פחות. רוב בני משפחת אבי היו אנשי עמל, עשו מברשות. אחותו של אבי עלתה ארצה ב-1933 לקיבוץ. אנשים עניים, אולי אפילו עניים מאוד! אנחנו *כחוננו למשפחת המוצא שלנו* היינו עניים מאוד!".

בראיון מביא דב פרטים על משפחת המוצא שלו ושל אביו המתקשרים לאירועים המוזכרים בהמשך 'סיפור-חיי'. אנשים אלה, הזולתים הראשוניים, מלווים אותו גם ללא נוכחותם הפיזית ומאפשרים 'שיקום ביוגרפי', המונע נתק בין משפחת המקור שלו לבין המשפחה שיצר. בהיגד הבא מתייחס דב לכמה מהשפעות העבר על המשך חייו: התמצאותו בתרבות הפולנית, שעזרה לו אחר כך במסע הבריחה בין הפולנים; עלייתו לארץ, המבטאת את הגשמת הצו ליישוב הארץ שלא זכה לו אביו; עיסוקו כנגר מצליח אף כי לא קיבל הכשרה רשמית בנגרות והעברת הנגריה המשגשגת שהקים לבניו אחריו, כביטוי להמשכת דרכו המקצועית של אביו (שאף הוא היה נגר אומן ללא קבלת הכשרה רשמית לכך):

"... למדתי בבית ספר פולני, והייתי הפולני הכי טוב בכיתה... לא הלכתי עם פאות, כי הבית שלנו היה חופשי. הייתי לגמרי פולני. אחי היה ראש הקן של ה'נוער-הציוני' בקראקוב לפני המלחמה... אבא היה בעל אידיאולוגיה קצת אנרכיסטית, אבל היה ציוני. אנחנו היינו משפחה ציונית בהכרה, הוא *אבא* היה בעל מקצוע מעולה... הוא ייצר מודלים ליציקות, והוא השתתף במכרז, לא יודע איזה - חברה בארץ *(בפולשתניה של אז)* שתיפשו מודליסט, אבא לא זכה! אני חושב שהמפעל הפסיד. זכה במכרז יהודי מצ'כיה, שהיה בעל השכלה מקצועית, זה מה שאני

זוכר! זו האכזריות של היהודים! עד כדי כך אבא רצה לעלות לארץ, הוא היה יהודי שחקדים את המשפחה כולה בחמישים שנה...".

בתיאור הילדות מתעמת דב עם אירועים מ'עברו הכושל' ו'מתקן' אותם כך שיוכל לשלמן אותם כחלק מ'סיפור-החיים'. בהיגד הבא מתאר דב את המצוקה עקב מות האם, ובו-זמנית 'מתקן' אותה על ידי תיאור הומוריסטי של אביו 'המאהב המבוקש':

"אבא שלי, הנשים נדבקו אליו. היה מי שידאג לו, היו לו שלוש נשים... פתאום היתה מופיעה אישה בבית, אמא שנייה... אבל אבא היה חדמות הקבועה... והיתה לי אחות גדולה ממני בשנתיים שטיפלה בנו..."

עם הזמן המצב בבית הורע. אביו של דב נפצע בעבודה ונאלץ לפזר את הילדים, וגם כאשר החלים "הבית כבר לא היה בית". אולם דב מיד 'מתקן' את עברו הכושל כאשר הוא מתייחס אל מצוקת ילדותו כאל מקור שעזר לו לשרוד במצבים קשים בחייו: "לא הייתי מפונק". הוא מסיים את השלחון בצינו את ערך ההגשמה הציונית כחוט המקשר בין בית אביו לבין חייו היום בארץ:

"הבית נגמר כאשר אבא נפצע. אבא עבד בלילות במפעל לפטישים... הוא שבר לו יד... הייתי אז בערך בן עשר שנים, וחילקו אותנו (את האחים) בין בתים, בין משפחות... אחר כך (כאשר האב החלים) הבית תזר להיות אותו הבית, רק שהוא (אבא) לא החזיק מעמד בבית אחד, פעם היה פה ופעם שם... אף פעם לא היה לי בית בסדר... המושבת קיץ (מחנה) 'השומר-הצעיר' בצ'כיה, שבו היה לאחר השחרור) - זה היה חתיכת בית! אני אף פעם לא הייתי מפורק, כשהייתי בכפר (בתקופת המלחמה, בקרב האיכרים הפולנים) - זה היה בית! כשהייתי בצבא - זה היה בית! חלק מזה לפחות אצל אח שלי! (כאשר שירת בצבא) ל ובילה את החופשות אצל אחי, שהיה כבר נשוי באותה תקופה), אני אף פעם לא הייתי שבור. אני כך ניחלתי את החיים שלי. לא הייתי מפונק, וזה הקל עלי... אני חושב שאף פעם לא ראיתי את עצמי תלוש, כך אני חושב! לפני שבאתי לארץ היתה לי שאיפה לבוא לארץ... ספגתי את הציונות בבית... הייתי עם השאיפה לבוא לארץ. זה היה אצלי חלום שקיבלתי בבית וגם מהנסיבות... זו היתה שאיפה שלי גם כאשר שירתתי ב'צבא האדום'... כשבאתי לארץ לחמתי. זה היה בית שלי. אני אף פעם לא ראיתי את עצמי תלוש, גם כאשר הייתי לבד עם עצמי. הספרים היו החברים שלי!"

ג. ההשפלה

לנושא ההשפלה מביא דב בעיקר אירועים מתקופת נדודיו בין הכפרים בזהות שאולה. בהיגד הבא הוא מתאר את מצב עליבותו בזמן הבריחה ממחנה העבודה, כאשר הוא נזרק מבית לבית. כדי שיוכל 'לעכל' את הסיפור הוא מסיים אותו בתיאור עזרה שקיבל מנער בן המקום:

"הלכתי איזה ארבעה ק"מ, והאיסטרטגיה (לנדוד מזרחה) משתנה - אתה צריך גם לאכול לפני האיסטרטגיה... ואני הולך לבית אחד גדול, והולך לבית שני גדול, ויוצאים אנשים ומסתכלים וצוחקים ממני... אני נכנס למשפחה אחת, וזה היה יום ראשון לפני הצהריים אחרי התפילה. זה סיפור עצוב, אני יודע. ואני נכנס לבית, ושם יושבת חבורה של אנשים צעירים, רובם גברים, ככה על הספסל מתחת לקירות, וכולם כמו לפי פקודה מתפרצים בצחוק, ואומרים: 'אתה

רואה, אנחנו רק מתכים לך, בחורף אנחנו צריכים רק אותך! ואני אמרתי: 'אני באתי, אני רוצה לעבוד תמורת כסף...' פתאום אחד מהם אומר לי: 'תראה, בבית שם צריכים עובד!'

בהיגד הבא מתאר דב כיצד הגן עליו אסיר אלמוני מפני אלימות מינית, כאשר נאסר בידי הרוסים בזמן בריחתו מזרחה:

"בכל אופן, היה איזה צעיר פולני עם מעיל ארוך. הגוי הזה עטף אותי במעיל אותו הוריד מעצמו והחזיק אותי לידו. אני הייתי שם אחד עשר יום, וכל אותו זמן הייתי ליד הגוי הזה. בדיעבד ניתחתי שוב ושוב את הדברים, אז לא רק שהוא דאג שהגב שלי ישכב טוב על המיטה, הוא בנוסף גם דאג שלא יעשו לי דברים שאז לא היה לי מושג בהם... הוא הגן עלי."

בהיגד הבא מתאר דב כיצד נכת בהשפלת האחר:

"המעמד שלי בכפר זה לא חשוב, חשוב שבכפר בו אני הייתי ובאותו רחוב מצאו ילד יחודי, כמוני, הורידו לו את המכנסיים וירו בו..."

בהקשר לנושא ההשפלה מברך דב על כך שלא נאלץ להשתתף בפעולות נגד יהודים כאשר חי בזהות שאולה:

"... למזלי הגדול, אף פעם לא נסענו לשום פעולה נגד יהודים, ואני מברך את אלהים על כך, אחרת אני לא יודע איך הייתי עומד בזה..."

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

נושא זה כולל את מלחמת הקיום של גיבור ברית המועצות, החייל דב, מאז שעבר את הגבול בגנבה מרוסיה תזרה לפולין, את קליטתו בארץ ישראל ואת אופן ההשתקמות עד היום.

כאשר חזר דב לכפר הולדתו בפולין נפגש עם המציאות הקשה של אבדן ביתו ובני משפחתו ("האחיות שלי לא ניצלו. אף אחד לא נשאר"). אמנם הוא מטיל על אביו את האחריות לגורל המר של אחיותיו, אך הוא מאשים גם את עצמו על כך שנטש אותם. תחושת אשמה היא תגובה אופיינית לאנשים ששרדו טראומות (Lifton, 1980), וההשתתפות באחריות מקילה עליו במידת-מה את ההתמודדות עם האשם. להרגשתו, העובדה שהוא היה 'גיבור' ששרד וזכה להילחם כדי לנקום את נקמת הנספים ולהציל את האחרים אינה יכולה לכפר על אשמת הנטישה, לדבריו:

"... אם יש לי טענות, אז זה לאבא שלי... הוא רצה לעזוב (את מלין לפני המלחמה ולעלות לישראל אבל לא הצליח. יש לי טענות אל עצמי, שלא הייתי מספיק נמרץ... אבל הייתי ילד, מה יכולתי לעשות? אם כי אני חושב שאני הייתי מעל הממוצע במאבק, לא במשהו אחר."

תחושת האשם על שניצל מתעוררת שוב בפגישתו עם דודו, שאמנם הוא ובנותיו ניצלו אך בנו יחידו, בן גילו של דב, לא הצליח לשרוד, כמשתמע מההיגד הבא:

“ואני בא אל הדוד. הוא ושתי בנותיו ניצלו, הן היו באיזה עשר מחנות, עבדו בייצור תחמושת, וחיו כאשר הגעתי בבית יחד איתו... היה להם בן, חיים, בן גילי, שניצל אבל היה מאלה שלא התזיקו מעמד אחרי השחרור. עם השחרור באשתו ירו בעיניים - כנראה היא עבדה במטבח, בישלה אוכל לתת לו (לבן). וזה כנראה השפיע קצת על קבלת הפנים שעשו לי בבית הדוד, כאשר במקום חיים הגיע דב... אני לא הייתי שם הרבה זמן, לא יודע למה, לא יודע לחסביר, אולי סתם אני מדמיין דברים”.

‘אשמת השורד’ גרמה לדב להתרחק מגורמים הקשורים לשואה, כדי להימנע מהיזכריות מכאיבות, ולכן גם נמנע מלכלול אירועים בנושא זה ברה-ביוגרפיה. עם השנים התחרט על ‘חולשה’ זו: “... היתה לי דודה ניצולת שואה שידעה הכללל אמיתית ולא היה לי כוח לשאול אותה... אני מצטער שלא היה לי מספיק שכל לשאול אותה... היא היתה במחנות, היא ניסתה לספר לי, ואני כנראה לא הייתי בנוי לשמוע... היא נפטרה וזהו זה. מאוד רציתי לשאול אותה... במצבי היום הייתי שואל אותה עליהן”.

בצל האבדן, שוב חסר קורת גג ומשפחה, התחיל דב לחפש את דרכו לארץ ישראל. כניצולים אחרים, הוא נעזר בדרכו להגשמה ציונית בתבריו הניצולים בני גילו ובמנהיגים יהודים, ניצולי שואה בוגרים ממנו, שפעלו בתנועות הנוער. הוא הציע את עצמו לתנועות-נוער שונות, והדבר היה לו קשה משום שהרגיש פגום על שהיה חסר השכלה, כמשתמע מההיגד הבא:

“החלטתי להגיע לאחד הקיבוצים בפולין. אז איך מגיעים לקיבוץ? חברי השתכנעו כמוני שקיבוץ זו הדרך... ואנחנו עשינו סיבוב בין הקיבוצים, בין החכשרות בעיר קראקוב. הלכנו ל‘גורדוניה’ - אני עם ‘עודף החשכלה’ שהיתה לי! סוף-סוף, השנים הכי טובות הלכו לאיבוד... בדרך ככה הלכנו ממקום למקום, הגענו ל‘השומר-הצעיר’, וזה היה זה, נתפסנו! זה היה שם דבר, ולשם נדבקנו! היינו בקיבוץ תקופה קצרה, אחר כך העבירו אותנו לכפר ליד הגבול הצ’כי, ושמה היה באמת מתנה קיץ...”.

כמו אצל מרואיינים אחרים, גם אצל דב כללה ‘המלחמה שאחרי המלחמה’, נוסף למאמצים למצוא קורת גג ומשמעות חדשה בחיים, גם מאמצים לחזור להיות בעל ‘צלם אנוש’ - לחזור לקבל ארוחות מסודרות עם סכין ומזלג, לחזור להיות נקיים ולחזור אל הערכים שלאורם חונכו במשפחותיהם טרם המלחמה. המסגרת המתאימה היה הקיבוץ, או מיתקני גיבוש מיוחדים כמו מתנה הקיץ שאליו הגיע בצ’כיה דרך ‘השומר-הצעיר’. בתהליך זה של החזרה לחיים היתה למנהיגים משמעות של ‘זולתים ראשוניים’ לגבי הניצולים הצעירים, וכך גם הרגיש דב כלפי מרכז מתנה הקיץ. חשיבות דומה היתה גם לקבוצת הגיל המתאימה (‘confidants’) בכפר בצ’כיה, כמשתמע מההיגד הבא:

“... הוא (המרכז) היה בחצי בגדי צבא סובייטיים... הוא היה סיפור. הוא היה בתקופת המלחמה סמל ב‘צבא האדום’, הוא ראה מודעות שדרוש מרכז למחנה... והוא מתקשר... הוא איכשהו מחליף בגדים ומביאים אותו למחנה הקיץ... והיינו תבורה, היינו חברה בלתי רגילה... זו החבורה שהיינו יחד בקיבוץ בפולין, ואחר כך העבירו אותנו יחד למחנה הגיבוש בפולין...”

מחנה הקיץ הזה עשה מאיתנו בני אדם... פשוט החזירו לנו שם את מה שלא היה לנו מספיק...
בגלל זה אני חוזר אל התקופה הזאת ומדבר עליה בחוקרה כזאת... נתנו לנו שם פשוט מאוד
קצת נעורים, נעורים שלא היו לנו...“

עם הצטרפותו ל'השומר הצעיר' נכנס דב למסלול המכוון לעלייה לישראל. כדי להתאים את האירוע
ל'קו-הסיפור' הוא בחר לתאר את העלייה לארץ כמעשה גבורה שהצליח בידו:
”... ואני שוב ברחתי, פשוט התגנבתי מחקבוצה שלי לקבוצה שנוסעת לארץ, ותוך ארבע עשר
יום הגעתי לארץ“.

דב הגיע ארצה כגיבור מנצח השב הביתה, אך המפגש עם היישוב הוותיק היה מעליב ופוגע
(‘המכה ה-81’). בהיגד הבא הוא מתאר כיצד התייחסו אל העולים בבואם, בדרכם למחנה העולים
בבית-ליד:

”אני זוכר שהגענו כבר היה מוצאי שבת, היו מחסומים, אבל עם זאת תל-אביב היתה תיה.
ועוצרים אותנו, והנהג אומר לשומר במחסום: ‘זה פליטים’. ואני אמרתי: ‘אני לא פליט, אני
באתי להציל את המולדת!’“.

בהמשך מתאר דב את חוסר ההבנה שגילו שלטונות הצבא בעת גיוסו. בהיגד הקשור לכך הוא אף
משתמש במושג ‘בשר תותחים’, מושג שגם מרואיינים אחרים במחקר השתמשו בו בקשר לעמדת
הציבור בארץ באותה תקופה כלפי ניצולי שואה המגויסים לצבא. ממצאים דומים, ממחקרים
שנערכו לגבי עמדת הציבור בארץ כלפי ניצולי השואה, מסוכמים בספרה של ח’ יבלונקה, בת של
ניצולי שואה ילידת באר-שבע ‘אחים זרים’ (יבלונקה, 1994). וכך מתאר זאת דב:
”... לקחו אותנו לבית-ליד למחנה הגיוס... כנראה לא רצו לקבל אותי, לא חסרו אז חיילים,
היה להם הרבה בשר תותחים. כל היום הייתי עצוב. אני בשבילם הייתי פצוע, אני בשבילם
הייתי נכה חמישים אחוז... לא רצו לקבל אותי!“.

כאשר מסכימים לגייס אותו, מתייבים אותו ואת קבוצת הלוחמים ניצולי השואה בטירונות, ללא
התחשבות בעברם הצבאי המפואר. דב מארגן את הקבוצה להתנגד, הקבוצה זוכה למפקד מבין,
חוזרת לתפקד ודב זוכה באירוע גבורה נוסף לתמיכה ב'קו-הסיפור' שלו, כמשתמע מההיגד הבא:

”ויוצאים החוצה ומארגנים קבוצות, ואני רוצה לפלמ“ח ומגיע לפלמ“ח. והלכנו ליחידה
לאימונים במחנה כפר-יונה. ושם הגענו למשבר... יולי, קיץ, אנחנו בבגדי קיץ, קוצים, אנחנו
עדין לא רגילים לחוס אימים כזה, ואין לי טענות לאף אחד... פשוט היה לנו לא טוב. החייל
הקצת מנוסה (בעיקר בהשוואה לדב 'גיבור ברית המועצות') מטרטר אותנו: 'פול! קום! פול!
קום!' ובמקום שם גדלים הקוצים הכי גדולים... עד שנמאס לנו! הכיתה הלכה אחרי, הובלתי
את הכיתה למחנה... ברוסיה זה מרד! ברוסיה היו יורים בנו במקרה כזה. עצרו אותנו. נורא
פחדתי... במעצר התחלנו לדמוק בדלת... בהמשך פתחו לנו את הדלת, היה להם מספיק שכל...“

אחר-כך אחד המפקדים, שנעשה חבר שלי, אסף את כולנו לדבר איתנו, וקיבלנו מפקד חדש שהיה משכמו ומעלה“.

בהיגד הבא מבליט דב את מיומנותו כלוחם על ידי הפחתה בערכן של פעולות הלחימה של הפלמ“ח:

”... ככה זה נגמרה המלחמה אצלי. בלי שום דבר מיוחד, זה לא היה בדיוק סטלינגרד, אבל לחמנו... בספר הפלמ“ח כתוב עלינו, גדוד רביעי של הפלמ“ח שהצליח לפוצץ את פסי הרכבת בין אל-עריש לרפיח. כתוב שם בספר הפלמ“ח, ולפי מה שאני יודע שזה היה ניסיון התבלה היחידי שהצליח! וזה גם היה משחק ילדים“.

כאשר השתחרר מהצבא שוב נשאר חסר בית וחסר כיוון:

”... השתחררנו, לא ידעתי מה לעשות עם עצמי - כן קיבוץ, לא קיבוץ...“.

לאחר שנה בקיבוץ הגיע דב לבאר-שבע, כי בה היו אפשרויות לדיור ולתעסוקה. כאן בחר לחזור לנגרות - בכך המשיך את דרכו של אביו, וגם ניצל את הידע שרכש ממנו בילדותו, כאשר התלווה אליו בעבודתו. לדבריו:

”... כאשר אני השתחררתי זה מה שידעתי לעשות, לעבוד בנגרות. זאת אומרת, זה מה שהיה, זה מה שאני חשבתי שאני יודע לעשות... אבא שלי היה בעל מקצוע, ואני בתור ילד עזרתי לו ועבדתי איתו... ואני שמתי את המסור בין הברכיים, וזה מה שזכרתי לעשות...“.

בבאר-שבע התגורר דב אצל חבר נגר וגם עבד איתו. הוא למד מן הניסיון ומהתבוננות בעבודתו של חברו (כשם שבילדותו למד מהתבוננות במעשי אביו), ועם הזמן נעשה לנגר עצמאי כאביו. לדבריו:

”גרתני אצלו והיינו חברים. הוא עשה עבודות פרטיות, ואני עזרתי לו... עד שיום אחד הוא אמר לי: 'מספיק! עכשיו אנחנו עושים עבודות פרטיות בשותפות'. ואחר-כך, כאשר פתחתי נגריה, התברר הזוה לימד אותי לחיות עצמאי... הקמתי עסק, התקדמתי עם העסק... העסק התקדם, וגם אני התקדמתי... וחוף מזה, אם אתה רוצה ואתה משתדל, אז העסק זה לא רק מקצוע - המקצוע הוא חלק חשוב מהעסק, אבל חשוב גם מי אתה... ואיך אתה 'מנגן', איך אתה מראה את האמינות שלך“.

בצעדיו הראשונים בארץ כנגר נעזר מאוד גם באחיו הבכור, שלמד אף הוא את המקצוע מאביהם. לדבריו, הקשרים שלו עם אחיו (אשר נפטר לפני שש שנים) היו שונים מקשרים של אנשים אחרים עם אחיהם, בעיקר בגלל המקצוע המשותף, בשל הכבוד ההדדי ששרר ביניהם והמחויבות לעזרה הדדית. לדבריו:

”... אחי הגיע לארץ לפני. הוא היה הכול בשבילי, הכול. הוא היה אחי הגדול... כאשר אחי עזב את הקיבוץ הוא בנה צריף, ואני הקמתי לו את הצריף והרכבתי אותו. אז נולד בני הבכור, ואני לקחתי אז חופשה ללא תשלום... המושגים שלי על אחי היו שונים, והם לא השתנו עד היום. למשל, אנחנו היינו מומחים להקמת מבנים למאפיות, גם אבא היה מומחה לזה... כאשר היתה

לי עבודה כזאת, אחי היה בא להדריך אותי. הייתי אומר לו: 'אתה תעמוד בצד ואני אעשה', אז הוא היה אומר לי: 'מה יש לי כבר להדריך אותך? לא ידעתי שאתה כל כך טוב במקצוע'. האמת היא, שאף פעם לא הייתי טוב כאחי במקצוע!."

דב הנחיל את מקצוע הנגרות לשני בניו, הממשיכים את העסק שהוא התחיל. הוא קושר את כשרונות והצלחתו המקצועית של בנו הבכור לאביו, ובכך סוגר מעגל: "הוא (הבן הבכור) ירש את זה מאבא שלי, לא מאחי ולא ממני... זה יותר ממיומנויות, נולדים עם זה!".

לאחר יציאתו לגמלאות השלים דב את 'המלחמה שאחרי המלחמה' על ידי הצלחה בלימודים באוניברסיטה. בכך הוא מוכיח לעצמו ולסובבים אותו שגם בתחום הרוחני אין הוא נפל מאחרים. הוא השיג תואר ראשון בהיסטוריה כללית ובהיסטוריה של עם ישראל, ונמצא כיום בשלבים מתקדמים במסלול לתואר שני. לדבריו:

"... לא, זה לא חשוב מה אני הולך לעשות עם הלימודים, האוניברסיטה נתנה לי משחן... זה ריפוי טוב לכל אותן השנים... בלימודים אני בורח בדרך כלל ממילים גבוהות, זו הבעיה שלי בכלל. גם באוניברסיטה בעבודות, אבל אני לא מתבייש, ואני אומר שם את מה שאני חושב... לפעמים התשובות שלי קצרות, בדרך כלל מעריכים את זה!".

סיכום

מעמד הראיון היה לדב (כפי שקרה גם למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייו. דב בחר את האירועים שהתאימו ל'קו-הסיפור' ויצר במהלך הראיון סיפור גבורה הראוי להתפאר בו. הסיפור מתחיל בילדותו המוקדמת, ומורכב מנציגי המשפחה על פני ארבעה דורות. גיבורי הסיפור מקושרים ביניהם באמצעות המקצוע המשותף ובאמצעות מילוי הצו של יישוב הארץ - מי בחלומותיו ומי במעשיו. בתוך האדם הגאה, שפרע את כל החובות, כולל השלמת השכלתו, קיים עדין הסבל שלא יירפא: רגש האשם על שנותר בחיים בעוד יקיריו נותרו 'שם'.

כתגובה לכך, כנראה, לא נטה דב להעלות זכרונות והפנה את מעייניו לנקמה, למלחמת הקיום של מדינת ישראל, להקמת משפחה, ללימודים, להגיע לנורמליזציה ולהיות בן הארץ כמו כולם, לדבריו:

"... עד משפט אייכמן לא חשבתי על השואה. כאשר החל המשפט, אני לא ישנתי איזה שלושה שבועות... עד משפט אייכמן נושא השואה היה מתוך להשגת שבילי... אני לא התעסקתי עם זה... אתר כך היתה בעיה שגיסתי מתדרה לחצה שאני אתבע פיצויים... קיבלתי פרוטות, ואני מצטער על כל העסק... מובן שזה החזיר אותי קצת לנושא...".

דב מסיים את הראיון בהיגד המדגיש את ניצחונו על אירועי חייו הקשים בעובדה שהוא ובני משפחתו הם בני הארץ "כמו כולם":

”...תראי - אין אצלנו במשפחה טראומה, אין אצלנו 'דור שני לשואה' וכל הדברים האלה. אני
ישראל... אני עבדתי, פעלתי ב'הגנה', השתתפתי במלחמת השחרור, במלחמת יום כיפור, אני תושב
באר-שבע משנת 1950, אני כאן גידלתי ילדים, פה נולדו הנכדים שלי, אני נסעתי לפולין להראות
לבנים... אולי אסע לפולין להשלים את המאסטר שלי, אבל זה הכל מהכיוון הזה“.

5. הרצל - אין לי נקודת אחיזה

הקדמה

הרצל הוא גמלאי בן 70, נשוי זה 36 שנים למאשה, גירת ילידת פולין. לשניהם אלה נישואים שניים. עם נישואיו אימץ הרצל את שתי בנותיה הפעוטות של מאשה מנישואיה הראשונים. לבני הזוג שישה נכדים. יחסי משפחה הדוקים קיימים בין הרצל ואשתו לבין הבנות והנכדים, וכן בינם לבין המחנותנים. הם אף שומרים על קשרים קרובים עם בני משפחתה של מאשה המתגוררים בפולין.

הראיונות עם הרצל התקיימו בביתו, בפינת האוכל, בדירה קטנה בבית קומות במרכז באר-שבע. הדירה מקושטת בחפצים רבים שאספו בני הזוג בנסיעותיהם התכופות לקרובי המשפחה באירופה.

מאז צאתו לגמלאות נוהג הרצל לטפל בהתנדבות בחולה ניצול שואה המרותק לביתו; הוא עושה זאת ביוזמתו, ללא קשר לארגון כלשהו. הרצל לא מסר עדות על עברו בשואה ל'יד-ושם'. ראיון זה הוא אחת מהתנסויותיו הבודדות בסיפור קורותיו בימי השואה.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

הרצל נולד בשנת 1926 בכפר קורם שליד מישקולץ, עיר תעשייה בהונגריה. אביו הגיע לכפר מהעיר לאחר שסולק, מסיבות פוליטיות, ממקום עבודתו כיינן ראשי במפעל גדול לייצור יינות. הוריו של הרצל הכירו זה את זה בכפר ושם נישאו. בראשית ימיו בכפר עבד האב באחסון תבואה, ובמשך הזמן נעשה למאחסן התבואה של כל האזור. עסקיו גדלו והוא התעשר. האם היתה מסורה מאוד לגידול הבנים ולמשק הבית. בנעוריה סיימה אקדמיה למוסיקה והיתה פסנתרנית.

הרצל היה השלישי מבין שישה בנים. כיוון שבכפר הולדתו חיו רק כארבע משפחות של יהודים, נהגו בני המשפחה בשבתות ובחגים לבקר בבית כנסת במרכז כפרי סמוך, שהדרך אליו היתה באמצעות סירה. סבו מצד אביו היה יהודי דתי מאוד, והוא התגורר בכפר סמוך למשפחתו של הרצל יחד עם דודו. הסבא היה מקובל מאוד על הכפריים בסביבה. תחילה למד הרצל בבית-ספר קתולי, אך במלאת לו תשע שנים, בהתערבותו של הסב, עבר הילד ללמוד בבית-ספר יהודי בעיר הסמוכה.

במלאת לו עשר שנים פשט אביו את הרגל, והמשפחה נותרה מחוסרות כל. הם חזרו כולם לעיר, אולם אביו התקשה למצוא עבודה, משום שהמעסיקים היהודים נטרו לו על עברו כקומוניסט ומשום שפתדו מהשלטונות הרומנים (ששלטו אז באזור). מחוסר ברירה הפך האב לסוכן לממכר סוכריות. בבית החל לשרור מחסור, עד כי אימו נאלצה למכור את הפסנתר. האב המשיך בעבודתו זו עד 1942, כשנאסר על היהודים לעסוק במסחר, ומאז עבד כפועל לעבודות צבע.

במשך השנים האלה היה הרצל תלמיד, אך גם עוזר לאביו בפרנסת המשפחה. הוא למד בבית ספר תיכון מקצועי והתמחה שם בצבעות.

תקופת המלחמה

את שני אחיו הגדולים של הרצל גייסו השלטונות ההונגריים לעבודת כפייה, והם נשלחו לרוסיה. עד היום אין הוא יודע מה עלה בגורלם. לאחר מכן, והוא אז בן שמונה עשרה, גויסו גם הוא, אחיו הצעיר ממנו ואביו לעבודת כפייה ככוח עזר לצבא ההונגרי. אמו ואחיו הצעיר של הרצל נותרו בינתיים בביתם, וכאשר נכנסו הגרמנים לעיר הם הועברו עם כל יהודי העיר לגטו. מהגטו נשלחו ל'אשוויץ' ושם נספו.

הרצל הועסק בפלוגת העבודה בעבודות כפייה בשירות הצבא ההונגרי, ואחר-כך בשירות הצבא הגרמני, עד שחרורו בתום המלחמה. במשך כל התקופה הזאת היה בקבוצת עבודה אחת עם אביו ועם אחיו.

התקופה שאחרי המלחמה

בתום המלחמה חזרו הרצל, אביו ואחיו הבוגר ממנו לעיר מגוריהם. עם הגיעם לעיר נפטר אביו ממוחלת הדיזנטריה, ואחיו חלה בטיפוס. הרצל שהה ליד מיטת חוליו של אחיו יומם וליל עד שהבריא, ורק אז ניסו שני האחים לתזור לדירת מגוריהם טרם המלחמה. הם מצאו את הדירה תפושה בידי משפחה ממכריה הלא-יהודים של המשפחה, ולכן היה עליהם למצוא לעצמם מקום מגורים אחר. ידיד משפחה שנכח במקום צייד אותם בשתי שמיכות פוך, בבגדים ובעללים.

אחיו של הרצל הצטרף לאחת התנועות הציוניות בהונגריה, עלה ארצה והצטרף לקיבוץ. הרצל הצטרף לסוחרים בשוק השחור ועסק בעיקר בשליחויות. במשך הזמן מצא לעצמו מקום מגורים טאות והתפרנס למחייתו.

בשנת 1946, עם התגברות המאסרים והסנקציות נגד העוסקים בשוק השחור בהונגריה, הצטרף הרצל לתנועה הציונית 'דרור הבונים' ולמד בסמינר החינוכי של התנועה. עם סיום הלימודים הוא גויס לאיתור יתומי מלחמה אשר הוסתרו במשך המלחמה, בעיקר בין משפחות בכפרים, ולאיסופם כדי להעלותם לארץ ישראל. בשנת 1948 עלה לישראל ונקלט בקיבוץ.

בקיבוץ סבל הרצל גופנית ונפשית - הוא חלה בקדחת וחש תוסר הבנה כלפיו מצד החברים הוותיקים. לכן החליט לעזוב את הקיבוץ והגיע לבאר-שבע ב-1950.

הרצל שירת בצבא שלוש שנים. הוא נישא לראשונה ב-1953, ומנישואים אלה לא נולדו לו ילדים. כאשר שוחרר מהצבא החל לעבוד במפעלי ים-המלח בעבודות צבעות. ב-1959 הוא נשא אישה שנייה, גיורת שהיתה אז גרושה ואם לשני ילדים, ואימץ את שני ילדיה. גם מנישואים אלה לא נולדו לו ילדים.

ב-1963 עבר הרצל לעבוד בתעשייה האווירית ופרש לגמלאות במלאת לו 60. במשך כמה שנים לאחר פרישתו המשיך לעסוק בעבודות צבע מזדמנות בקיבוצי הסביבה.

בחמש השנים האחרונות הוא נוהג לבקר מדי שנתיים אצל משפחת אשתו בפולין.

הרצל לא פנה לעזרה נפשית.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ הרצל לא מסר עדות ל"יד-ושם" ולא תיעד את קורותיו בשואה בדרך אחרת.
- ✦ לפני כמה שנים חזר לעיר הולדתו עם נכדתו, לטיול 'שורשים' שהעניק לה כמתנת יום הולדת. באותה הזדמנות ביקר ב'אשוויץ', שם נספו אימו ואחיו הקטן.
- ✦ הרצל נוהג לבקר לעיתים רחוקות בסניף 'עמך' בעיר, כאשר מתקיימות שם הרצאות שמעניינות אותו.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם הרצל הוא 54 עמודים משוקלטים, מהם מוקדשים 85% ל'סיפור-הראשי' ו-15% למענה על שאלות הבהרה והשלמה.

במשך הראיון הוא חזר כמה פעמים על 'סיפור-חיו' באופן כרונולוגי, ובכל חזרה הוסיף אירועים להרחבת 'סיפור-החיים'. מתחילת ה'סיפור-הראשי' הביע הרצל קושי בארגון 'סיפור-החיים', כמשתמע מההיגד הבא:

"הדברים באים לי לא בצורה מרוכזת. פתאום נכנסת לי איזו תמונה, אני חוזר לאיזו תמונה, רואה את זה, ואני נזכר בכל מיני דברים. קשה לי לשלב את זה בתוך איזו מסגרת אחת. יכול להיות שאם הייתי כותב אז הייתי יכול לעשות את זה... קשה לי... צריך לעכל את זה... לטחון את כל זה... ואני יש לי פה מכרים... שאני עברתי את זה בצורה קלה יחסית להם, את הכל. אני נזכר לא בסדר שזה היה... אלא תמונות-תמונות..."

בניתוח 'סיפור-החיים' לא נמצא 'קו-סיפור', כלומר נושא מרכזי שסביבו אירגן הרצל את השדה הנושאי של 'סיפור-חיי'. בהיגד הבא הוא מתייחס לקושי רה-ביוגרפי זה ומכנה אותו "הקושי לסדר את הדברים":

"קשה לקלוט, קשה לקלוט... שכן אדם רוצה איכשהו לסדר את הדברים, את המחשבות שלו, את הזיכרונות, לא יודע... אתה אז לחוד... אה... צריכה להיות איזו נקודת אחיזה, אבל אין לי... אני לא יודע איך להתייחס לטוב, איך לחתייחס לרע... פשוט מאוד, אני כל כך נדקרת... אבל היה אור באפלה... כל הזמן אני נתקלתי באחד או שניים שונים (לטובה) מהאחרים..."

הרצל מתקשה בשלחון אירועי חיי למנגינה של 'שירת חיים' נרחבת והרמונית ותולה את הקושי בטענה 'אין לי נקודת אחיזה'. על פי רוטנברג (1994), 'צופן-העל' של הרצל אינו מאפשר לו לבחור את האירועים המתאימים ל'סיפור-חיים' שיהיה מקובל עליו. הוא קושר את 'אין לי נקודת אחיזה' בחיטוך הלא עקבי שקיבל בילדותו מבחינת ההשתייכות הדתית, כמו "אב לא כל כך דתי", לעומת "סב דתי מאוד", או לימודים בבית ספר קתולי ושיט לבית הכנסת בשבת. הוא רואה גם קשר בין קושי זה לחוסר היציבות הכלכלית והנדודים שאפיינו את ילדותו.

המערכת הפרשנית שלו אינה מכילה 'צופן-על' הרמנויטי המאפשר לברור מתוך 'סיפורי-חיי' את האירועים המתאימים לו אישית; מצב זה מקשה עליו לאחות את 'סיפור-חיי' רטרואקטיבית. הקשיים בקיום רה-ביוגרפיה עשויים להיות קשורים לזהות האני (אריקסון, 1967) של הרצל או ל'זהותו הרצופה' (רוטנברג, 1994) וליכולתו להתמודד עם החיים, וכדבריו: "... אני לא יודע איך להתייחס לטוב, איך להתייחס לרע..."

בראיון מנהל הרצל מאבק עם עצמו לבנות את 'סיפור-חיי' על אף שאין לו נקודת אחיזה, ובמהלך הסיפור מעשים נסיונותיו הנושאים למציאת נקודת אחיזה לנושא המרכזי של 'סיפור-החיים'. עם זאת, הרצל מצליח להכליל ב'סיפור-החיים' חלק מהנושאים שהעלו גם מרואיינים אחרים במחקר.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו בסיפור החיים של הרצל, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, קו-הסיפור - אין לי נקודת אחיזה.
- ב. תקופת הילדות והנעורים - נושא זה כולל גם את הנושא זולתים ראשוניים.
- ג. ההשפלה - כולל אירועים משפיליים שלו ושל משפחתו גם בתקופה שלפני המלחמה, בעיקר אלה הקשורים לו ולאביו.
- ד. המלחמה שאחרי המלחמה - כולל תקופת ההסתגלות מחדש לחיים אחרי השחרור בגולה והמפגש עם היישוב הוותיק בארץ.
- ה. הרגש האנושי קיים בכל חברה - הנושא כולל אירועים המדגישים את דעתו שיש לשפוט את האדם לפי מעשיו ולא לפי מוצאו. האירועים קשורים בעיקר לאשתו הגיורת ולבני משפחתה.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא-המרכזי - אין לי נקודת אחיזה

נושא זה מתואר במוטו 'אין לי נקודת אחיזה' המלווה את כל הנושאים האחרים.

ב. תקופת הילדות והנעורים

בנושא זה כולל הרצל את תקופת ילדותו ונעוריו המוקדמים טרם גיוסו לעבודת הכפייה, ואת הנושא זולתים ראשוניים.

הרצל מתחיל את הנושא 'תקופת הילדות' בתיאור כפר הולדתו, ומעיר על חוסר השתייכות ברורה של בני משפחתו לקהילה:

"אני נולדתי בכפר בצפון הונגריה, על ידו היתה עיר עם תעשייה... היו בכפר ארבע או חמש משפחות יהודיות... בגיל שש התחלתי ללכת לבית-ספר קתולי... בכפר לא היה בית-כנסת... היה על יד הכפר מין מרכז כפרי ושם היינו מתפללים. אני זוכר שלשם היינו עוברים את הנהר בסירה... והיינו הולכים עד ביתו של הדוד, שהיה אדם מאוד דתי... אבא לא היה כל כך דתי..."

ללא קשר למידת ההשתייכות של משפחתו לקהילה היהודית בכפרו מתייחס הרצל בגאווה לקהילה זו, כמשתמע בהיגד הבא:

"... היו כמה מאות ילדים יהודים ב'צופים'... היה בית ספר תיכון מעורב לבנים ובנות, היה בית ספר עממי ובית ספר תיכון, היה בית מדרש למורים, היה בית תמחוי, כל זה הוחזק על ידי הקהילה, שמנתה כארבע עשרה אלף נפשות... הם היו מורגשים בכל השטח... היו חיי אקדמיה... מנחל האקדמיה של מוסיקה היה גם כן יהודי... בגימנסיה הפרוטסטנטית, בגימנסיה הקתולית ובתיכון המסחרי היה אחוז גבוה ליהודים... הכל היה מגובש... היו בני כנסת... הלואי עלינו פה עכשיו!... תינו גם תעשיינים גדולים מקרב היהודים..."

בנושא הילדות הוא מתאר את ההורים, כולל משפחות המוצא שלהם, ומבליט את ההידרדרות שחלה במצבם עד מותם. בתיאור זה של הזולתים הראשוניים הוא מתייחס גם לאיכות הקשרים ששררו בין משפחת אביו לבין הקהילה היהודית:

"אימי היתה ילידת הכפר... הסבא מצד אימי היה ממוצא יהודי ספרדי, על קברו היה כתוב שמו היהודי 'בן עזר'. אני כמעט לא זוכר אותו. אמא היתה פסנתרנית, היתה אקדמאית, היא למדה בהונגריה אמנויות, ונאלצנו למכור את הפסנתר... אמא, אה, היא נפטרה ב'אושויץ'. אנחנו *הוא, אשתו והנכדה בביקורם* ב'אושויץ' / מצאנו ברשימות ב'אושויץ' את השם של אחי קטן ואת השם של אימי, הגרמנים היו מסודרים... אבי היה אשכנזי בהחלט... הוא עבד לפני שנישאו בבית חרושת לייץ. אבי היה מנחל הייצור שם, בית החרושת היה בבעלות יהודית. ב-1928 נלקח בית החרושת על ידי הרפובליקה הרוסית... הוא היה הממונה על היין בצפון הונגריה מטעם הקומוניסטים... מזה הוא סבל אחר כך כל החיים - כאשר הגיעו להונגריה הרומנים הם תפשו אותו *(כמשתף פעולה עם הקומוניסטים)*, אז הלשינו על כל הקומוניסטים,

ואבי קיבל שבעים וחמש מלקות... ועם התתוננים זרקו אותו החוצה... אחר כך הגיע המשטר הימני, ואבא גורש מחעיר והגיע לכפר... וכך הכיר את אמא בכפר... אמא היתה ממשפחה ללא עבר פוליטי... אבא היה ממשפחה דתית... הוא לא היה כל כך דתי, הוא איכשהו שמר על המסורת... בכפר הוא היה אספן ותבואה של כל האזור... פתאום הכל הלך! אבא פשט רגל, נשארנו בלי כלום. הייתי אז בן עשר. עברנו לעיר... היינו גרים ב'טופרים', זה בית במרתף, כי בית רגיל לא חיו לנו אמצעים לשכור. אמא היתה פסנתרנית... מכרנו את הפסנתר... מכרנו את הכל, והתחלנו הכל מחדש".

לאחר מכן, כאשר נאלצו לחזור העירה לאחר פשיטת הרגל בכפר, נידתה הקהילה היהודית את אביו בשל עברו הקומוניסטי. בהיגד הבא מתאר הרצל את הסבל שנגרם להם אז:

"... אף אחד מהיהודים שהיו בעלי בתים לא היה מוכן לקבל אותו (את אבא) לעבודה. הם לא יכלו לשכוח את הרקע הפוליטי שלו. הם פחדו מהשלטונות... והוא לא יכול היה לחזור למקצוע שלו כיינן, אז הוא התחיל לעבוד בתור סוכן של סוכריות אצל בעל בית עד 1942... עד שאסרו על היהודים לעסוק במסחר...".

הרצל אינו מכליל ב'סיפור החיים' את תקופת שהותו עם אביו ואחיו הגדול בקבוצת העבודה בזמן המלחמה. לעומת זאת, הוא מתאר את מות אביו ממחלה עת חזרו יחד חסרי כול לעירם מהמלחמה, כאשר עמד חסר אוניס מול אביו הגנוע:

"... הגענו שלושתנו העירה... אבא קיבל בדרך, את יודעת, דיזנטריה, היינו מלוכלכים, עם כינים... ותרופה לא היתה, שום דבר לא היה, ואבא נפטר...".

החוט המקשר היחיד בינו לבין אביו הוא מקצוע הצבעות.

בהיגד הבא מספר הרצל על אחיו הקטן, וכולל גם את הקורות אותו בתקופת המלחמה:

"אחי הקטן... את יודעת, הוא למד בגימנסיה שלחם (של הלא-יהודים). הוא היה בן ארבע עשרה, הוא למד בשנה השלישית, ילד מאוד מתונך ומאוד יפה, שבתור יהודי הם קיבלו אותו לגימנסיה שלחם - וזאת היתה זכות גדולה... והמנהל, שהיה גם המורה ללטינית, היה פשיסט... היהודים כבר היו בגטו, אבל עדיין לא היה גטו מרכזי... אחר כך מכל האזור התחילו לקחת לגטו. הגטו המרכזי הוקם במקום שחיה פעם בית חרושת ללבנים, ושם אספו למעלה מחמש עשרה אלף יהודים מכל הסביבה... הוא (המנהל הפשיסטי) בא לאמא ואומר לה: 'גב'... כאשר באים לקחת מכאן (למשלוחים מהגטו) זה לחיים קשים. יש לי משפחה בכפר... אני מפחד על בנך... אני אקח אותו למשפחתי, וכאשר תחזרו אנחנו נחזיר לכם אותו...'. אז אמא אומרת לו: 'שני בני לא איתי (שני אחיו הגדולים של הרצל, שנשלחו בתחילת הגירושים לרוסיה)... אני רוצה שילד אחד יישאר איתי'. אז זהו, ככה החיים!".

ג. ההשפלה

הרצל קושר את נושא 'ההשפלה' ל'סיפור-חייו', וכולל בו את העבר של משפחתו טרם לידתו (סיפור המלכות שקיבל אביו בצעירותו מידי אנשי הימין על שיתוף פעולה עם הקומוניסטים ותיאור הנידוי של משפחתו בידי הקהילה היהודית מאותה הסיבה). בנושא 'ההשפלה' הוא מוסיף את התנסויותיו האישיות בהשפלה ואת המקרים שצפה בהשפלתם של האחרים. הנידוי מהקהילה היהודית בתקופת הילדות והאכזבה מהעם ההונגרי מחזירים אותו לנושא המרכזי: 'אין לי נקודת אחיזה'.

היחס אל עובדי הכפייה בפלוגות העבודה נקבע בהתאם לחיל שבו הועסקו ובהתאם לאיכות האנושית של החיילים שהעסיקו אותם, כמשתמע מההיגד הבא:

"... תלוי באיזה מקום נפלנו. אם היינו נופלים בחיל ההנדסה ההונגרי, זה היה אכזרי, חס היידישטיס, והתעללו בנו וזה... כל מיני דברים... אה... מיררו לנו את החיים..."

בהיגד הבא הוא מתאר כיצד הוכה על ראשו כאשר נפל בצעדה קשה:

"... אתר כך לקחו אותנו להוביל חומר נפץ לחזית. היה לנו מין מקל על הכתף, איתנו היינו צועדים עם ארגז חומר נפץ תשעה ק"מ. וזה היה ככה כל הזמן, לא היינו יכולים לנות... וזה היה בשבילים של ירק, וירד גשם, ואני נפלתי על הכתף, והיו צריכים להחליף אותי... וההונגרי השומר ראה שהשורה נעצרה, כי הייתי 'נודניק' ולא יכולתי להתקדם. היה לי מזל שבחור על ידי היה בחור חזק - הוא הוריד את המקל והארגז מהיד שלי וחמשכנו ללכת. בינתיים, עד שהצלח להחליף אותי, עמד השומר ההונגרי ונתן לי מכות עם מקל על הראש... יצאתי מזה לגמרי רטוב וכאוב... ככה זה היה כל הזמן..."

מתקופת המלחמה מזכיר הרצל מצב השפלה נוסף, שאירע עוד לפני שהועסק כיהודי בעבודת הכפייה. היה זה כאשר גויס כאזרח הונגרי לגדודי הנוער ההונגרי והוכן לשירות צבאי, כולל לשימוש בנשק. בשלב מסוים, באופן שרירותי וללא הכנה מוקדמת, הופרדו היהודים מההונגרים, נאסר עליהם השימוש בנשק, והם הוכרזו לאויבי העם ההונגרי. בהיגד הבא הוא מתייחס לתחושות ההשפלה והבדידות שליוו אותו באותה תקופה. הוא משלב בתיאור תגובת התנגדות של חברו כגורם תורם במידת-מה להצלת כבודם של המושפלים, ובהמשך הוא מוצא מפלט מסוים באפשרות שנפתחה לפניו אחרי המלחמה להצטרף לפעילות ציונית:

"... קודם היינו שייכים לשירות הנוער, כמו גדנ"ע. יום אחד החליטו להוציא את היהודים מחשכויות ולקבץ אותם יחד. ודבורסקי, שהיה ממונה על כל זה, עשה לנו מסדר ואמר לנו: 'אתם גמרתם מהיום הזה עם נשק... העם ההונגרי לא יתן יותר נשק לאויבי העם ההונגרי... אתם גיט חמישי בתוך הגוף של האומה ההונגרית. אז אתם תקבלו טורייה ואתם תתחילו לעבוד'. היו שם שטחים ללא בעלות מחוץ לעיר, אז אנחנו זרענו שם חמניות. אני לא יודע לאן הלך הכסף של העבודה שלנו... חפרנו בשביל בניין, לפעמים היינו חופרים בורות עד לעומק של ארבעה-חמישה מטרים. פעם במסדר דבורסקי אמר לנו: 'אתם פריזטים'. חברי חיים הגיב: 'אני לא פריזט, ואל תקרא לי פריזט', אז דבורסקי הוציא אותנו לפני כל המסדר והתחיל

לחכות אותו בכל מיני חלקאות... יצאו אנשים לראות את זה, זה התרחש על יד ברכת השתייה העירונית, על יד הנחר... ויצא מנהל הברכה ואמר לדבורסקי: 'אני מבקש ממך בשם האורחים, תפסיק את הגועל נפש הזה'. אחר כך חתור הזה חיים היה סר"ן בחיל התנדסה בארץ... הוא יצא לחפש אחרי המלחמה את דבורסקי... בינתיים חיים נפטר. נראה שכל כך כאב לו, אכל אותו שלא הצליח למצוא את דבורסקי. הוא היה באיטליה, היכן שהגרמנים היו, בחימושיו אחרי דבורסקי, והמשיך לחפש אחריו... כל בן אדם מגיב בצורה כלשהי, והוא, חיים, אכל את עצמו... כל אחד היתה לו מכח בפנים, פילוג הבית, זה הגיע פתאום... פתאום אתה מוצא את עצמך לבד, בלי שום דבר, אין לך מי שישמע אותך... אז טוב, לאט-לאט, מהתקופה שהתחלתי עם התנועות הציוניות, שם התרכזו הצעירים שהתחברנו יחד, איכשהו זה היה איזשהו מפלט...".

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

נושא זה כולל בתוכו נושאים נוספים: המלחמה לקיום מרגע השחרור, הפגישה עם האבדנים, האכזבה מהעם ההונגרי, ההצטרפות לתנועה ציונית לשם עלייה לארץ ישראל כפתרון לריקנות שיצרה המלחמה, וכן - הפגישה המאכזבת עם היישוב הוותיק בקיבוץ והחיים בבאר-שבע.

השחרור החל במפגש המאכזב עם השכנים ההונגרים שנשארו במשך תקופת המלחמה במקומותיהם, פלשו לבתיהם של היהודים ונהנו מרכושם, כמשתמע מההיגד הבא:

"הגענו הביתה לעיר שלנו, שלושתנו. לא היו מספיק רכבות, וחנסייה נמשכה שבוע ימים. היינו מלוכלכים, עם כינים, לא היתה אפשרות להוריד את הכינים עם שום דבר... אבא קיבל דיזנטריה, ולא היתה שום תרופה, ואבא נפטר... ובבית גרו אנשים אחרים... לבית חנסינו משפחה של פליטי ההפצצות האמריקאיות והאנגליות. תבית שלחם הלך, ושמו אותם בבית יהודי... זה היה סנדלר עם חמישה ילדים, שהשתמשו בשמיכות שלנו ובחכל... ואמרנו להם תישארו עם זה. באותה תקופה היו הרבה בתים של יהודים שלא חזרו... אחרי כמה זמן אחי קיבל טיפוס. את בית החולים תפסו הרוסים... ואיפה שהיה בית משוגעים הפכו לבית חולים, ושם היה אחי עם המשוגעים... הוא איבד את ההכרה, הוא לא זוכר שום דבר מזה...".

בהיגד הבא מתייחס הרצל לתחושת העלבון בעקבות ההשפלה בידי ההונגרים, ותחושה שלא הרפתה - ואף גברה - לאחר השחרור. הוא מתאר כיצד חבריו מצאו פורקן בביצוע פעולות נקם, בעוד שהוא בחר למצוא לעצמו מפלט מאותן ותחושות בהצטרפות לתנועה ציונית:

"אחרי המלחמה התחלתי, זה היה משהו, לחשוב על הדו-פרצופיות שלהם (של ההונגרים). יכול להיות שלא כולם היו כאלה... ואני זוכר מתי שלקחו אותנו, אז אנתנו חלכנו בשלוש בצורה צבאית מסודרת, אז אמרו שם, שמעתי מהצד כל מיני הערות כמו: 'תראה איך היהודים הולכים ואיזה שמנים! באיזה מצב טוב... הם השמינו מהדם של ההונגרים'. אלו היו הערות כאלה... זה, את יודעת, זה נשאר עד היום תרועה! וזה מתקפת לך. והיו כאלה שעשו כל מיני פעולות נקם... והיה לי חבר שתפס את אלה שהרגו את אבא שלו... הוא התגייס לצבא ההונגרי רק בשביל להתנקם. הוא השכיב אותם, את כל הארבעה, ירח ברגליהם וברח... הוא הגיע

לישראל. היו כאלה, זה כל כך אינדיבידואלי... ואני, ב-1946 עזבתי הכל ונכנסתי לתנועה הציונית 'דרור הבונים'."

ההיגד הבא מחזק את הנשוא: 'אין לי נקודת אחיזה', כפי שהשתקף בתקופה בהונגריה - הוא החליט לעזוב את מולדתו כדי למצוא 'נקודת אחיזה' חדשה בעלייה לארץ ישראל: " ... ראיתי בבית-משפט (עת נכת במשפטיהם של משעי המלחמה בהונגריה) - עם כזה (העם ההונגרי), כבר אין לי מה לחפש כאן. אלו הם חרקים, זה חרקים... עם היוניפורם (המדיס), זה, זה, פתדנים ועלובים... אמרתי 'בארץ הזאת אני לא אשאר!'."

לאחר תקופת הכשרה בהונגריה ופעילות בתנועה עלה הרצל לארץ ישראל והתיישב בקיבוץ ותיק. בדומה למשתתפים אחרים במחקר זה, הוא נתקל בתוסר הבנה ובתוסר אמון מצד ותיקי הקיבוץ כלפיו. הוא פגש בקיבוץ חברה הפועלת בצורה קנאית לפי העקרונות הסוציאליסטיים. הוא, שחווה על בשרו את החיים בגולה בחברה שחיה ברוח עקרונות אלה, העז להתנגד לקיצוניות דרכו של הקיבוץ, ולכן נאלץ לעזוב. הוא שוב נותר ללא נקודת אחיזה, כמשתמע מההיגד הבא: "לא היה לי רדיו, לא היה לי קומקום איפה לעשות לעצמי תה, לא היה לי שום דבר (בקיבוץ)... אז התחלתי לקנות לי (מחכסף שהרוויח מעבודות מזדמנות במושב סמוך לקיבוץ), ועשו לי משפט חברים... ו'הרב הראשי' זה היה יצחק בן-אהרון... והם אמרו שאני צריך להתזיר את הכל... ואני אמרתי: 'בשביל מה אני צריך להתזיר? אני עבדתי בשביל זה! אין לי כסף, אין לי שום דבר, קניתי לעצמי זוג נעליים, זוג מכנסיים, קניתי קומקום, ואתה עכשיו תתן את הכל?'. וככה אני אחרי שנתיים עזבתי את הקיבוץ, יצאתי מהקיבוץ עם 'קדחת'... היה שם רופא, ד"ר אייכלר, 'יקה' שהיה עובד חוץ, שאמר לי למצוא מקום עם אוויר יבש, אז הגעתי לבאר-שבע."

שוב מנודה ושוב חסר נקודת אחיזה הגיע לבאר-שבע, כאל עיר מקלט, כמשתמע מההיגד הבא: "בבאר-שבע היו פח איזה מאה ומשהו תושבים, אז אמרתי: 'אני אבוא לשם לעבוד זמנית, עם החבר שלי', באנו לפה... וכאן התחילו החיים שלי. לאט-לאט התחנתני, ויש ילדים... בעצם אני אגיד לך, הילדים הם של אשתי, זה לא ילדים שלי! אבל אני גידלתי אותם מגיל שש וחמש וחצי... הילדים הם כמו שלי. הבת מורה, הבן טכנאי, והנכדה לומדת הוראה..."

בספרו על חייו בבאר-שבע הוא שוב נוגע בנושא 'אין לי נקודת אחיזה', בהביעו את ההרגשה שלא עשה דברים גדולים בחייו ("לא היו לי דברים גדולים") ואת ההערכה החברתית הנמוכה כלפי מקצועו - המקצוע שלמד בהונגריה טרם פרוץ המלחמה, ואשר גם אביו עסק בו - צבעות. בהיגד הבא הוא מביע את היחס המזלזל של הנהלת המפעל שבו עבד (מפעלי ים המלח) כלפי מקצועו: " ... אחר כך במפעלי ים-המלח היו לי הרבה בעיות עם הגב. את יודעת, לא יכולתי ללכת ונסיעות, והיו לי מגעים עם הכוח-אדם. היה שם מנהל כוח-אדם, הוא לא יכול היה להבין את זה... וגם המנהל עבודה... אז אני ביקשתי ראיון עם מנהל המפעל... אז הוא, בתגובה שלו, הוא

גמר אותי! הוא אמר לי: 'שתדע דבר אחד, צבע זה קוסמטיקה, כשיש כסף אז יש קוסמטיקה, כשאין כסף אין קוסמטיקה, ואת זה אני רואה במקום האחרון, כל אחד יכול לקחת מברשת ולעשות את זה'. אני כבר ראיתי שאין לי מה לחפש יותר במפעל הזה!'

ה. הרגש האנושי קיים בכל תברה

בנושא זה טוען הרצל נגד הכללות לאומיות, לטוב או לרע, ומספר על מפגשים עם גויים שהתנהגו באנושיות אליו ולאחרים. ההיגד הבא מסכם את דעתו בנושא ומסתיים בדוגמה של עשיית צדק של גרמנים:

"כללית, אני לא יכול להיכנס להכללות שעושים על עם אחד שהוא כזה ועל עם אחר שהוא כזה... נפגשתי עם גרמנים שהיו אנושיים... והיה גם הונגרי שהציל אותי... וביוגוסלביה חסרבים... והיו גם 'אינטער-וועלדניקים' אנשי עולם תחתון, ביידיש/ בין היהודים... אז היה שם (בפלוגת העבודה) בחור שניקה דירות של גרמנים במפקדה המרכזית, והיהודי הזה גנב אקדח... והתחילו לחפש... וכנראה שעצרו יהודים אחרים עד שהגיעו אליו, ומצאו את האקדח והיה משפט... ואחרי שבועיים-שלושה מעבירים את הבחור חזרה אלנו... הבחור חזר ואמר: 'שחררו אותי'. התברר שבית המשפט קיבל את גניבת האקדח כהגנה עצמית ושחררו אותו... אני חושב שחרבה פעמים אנטו, כיהודים, גם עשינו טעויות. הם (הגרמנים) לקחו את עניין הבחור בצורה אנושית יותר, וחם ראו את זה כטבעי שיחודי רוצה להגן על החיים שלו, אז הוא גנב את האקדח!'

בנושא זה כולל הרצל גם אירועים הקשורים להונגרים שהיטיבו עימו בתקופות שונות בחייו. בהיגד הבא הוא מתאר את יחסו של מעבידו ההונגרי כלפיו בעת שעבד כצבע:

"אני עברתי את מבחני הסיום והלכתי לעבוד אצל בעל מלאכה, אצל גוי, הוא היה באמת חמוד, לא הרגשתי... הוא לא נתן לי להרגיש אף רגע שאני יהודי..."

בהיגד הבא הוא מתאר את פעולתו של הונגרי בן עירו להצלת יהודים:

"... בינתיים באזור שלנו בא גוי הונגרי, שהיה סרן, ומתי שלקחו את היהודים לגטו הוא עשה פעולה עצמאית, אסף איזה ארבעת אלפים צעירים, כמוני בערך, ובמקום לתת אותנו לגרמנים ולתביא אותנו ל'אשוויץ' הוא גייס אותנו בתור כוח עזר לצבא ההונגרי..."

טענתו שאנושיות אינה מסווגת על פי לאום מובעת בהשוואה שהוא עורך בין יחסו החם של מכר הונגרי כלפיו וכלפי אחיו בשוכם מהמלחמה לבין קבלת הפנים שזכה לה בהגיעו לקיבוץ:

"... הוא (בן-אחרון) עשה משמר ברזל, עמד לאנשים על הגרוש... סוציאליזם... את יודעת זה מין קפריזות כאלה... (ולעומת זאת) מתי שאנחנו חזרנו (מהמלחמה)... בסמרטוטים, בצורה נוראה, אז הוא (גוי הונגרי שהכיר אותם מלפני המלחמה) גם היה בבית. היו בבית שלנו אנשים זרים, ולא היה במה להתכסות... ומה שנשאר היה מלא כינים... והוא (המכר) השיג בשבילנו שמיכת פוך... והביא לנו נעליים ולבוש; תוא מאוד אהב את אמא שלנו. ואני הלכתי (בשנים האחרונות) לחפש אותו ולא מצאתי אותו... לא מצאתי שום דבר."

הרצל רואה בגילויים אלה של אנושיות וחום בקרב הגויים רגעים שהאירו לו את האפלה, כמשתמע מההיגד הבא, ועובדה זו מחזקת את התנגדותו לחלוקת תכונות האנשים על פי מוצאם:

”... זה היה אור באפלה. כל הזמן נתקלתי באחד או שניים (גויים) אחרים, אפילו בזמנים החשוכים ביותר... פה בארץ גם יש את האלמנטים האלה שלא היו יותר טובים מאשר הם (הגויים) היו... פה (בארץ), עם היחס אחד לשני... הרבה פעמים אני עושה לעצמי את השאלה... יכול להיות שאין כאן את החינוך, וזה מעודד את האלמנטים השליליים. אסור לעודד את זה, למה שהאלמנטים האלה קיימים בכל מקום! אין דבר כזה שזה עם נבחר... זה פיקציה, זה בכלל לא קיים... הרגש האנושי, זה קיים בכל מקום, בכל חברה...”

ובהמשך הוא מקשר את הנושא אל אשתו הגיורת ומשפחתה:

”אני הלכתי לפולין עם אשתי (שהיא גיורת ממוצא מלני), יש לה שם משפחה. בפעם האחרונה שהגענו לשם אז שלושה הגיעו לקבל אותנו עם המכוניות שלהם - אז אנחנו יכולים להתחלק בשלוש מכוניות! (כאן הוא צוחק)... אני אומר לך, עם הגויים היה לי הרבה יותר קשר חופשי מאשר עם היהודים... הם יותר מתונכים מהיהודים”.

גישתו ההומניסטית מתבטאת גם בלבטיו לגבי ההצטרפות לתנועה הציונית בהונגריה ולגבי ההגשמה הציונית באמצעות העלייה לארץ ישראל. לאחר שסיים את הסמינר הרעיוני, סמוך להצטרפותו לתנועה, הוא נשלח לחפש ילדים יהודים שהותבאו בזמן המלחמה במשפחות איכרים, ובחלק מהמקרים הוא לא היה מסוגל רגשית להוציא את הילדים מהמשפחות. סתירה פנימית זאת בין הנאמנות לשליחות לבין ההזדהות עם המשפחות ההונגריות מטרידה אותו עד היום, כמשתמע מההיגד הבא:

”הלכתי לחווה אחת ושאלתי אם הם יודעים על איזשהו ילד יהודי המוסתר בסביבה. אמרו לי שיש בסביבה ילד יהודי מאוד מסור ומאוד יפה, אינטליגנטי כבן ארבע עשרה. הילד הזה מנהל לזוג קשישים את החווה. הקשישים איבדו שני בנים במלחמה... ניגשתי לחווה של הקשישים, ביקשתי לקנות תפוחי אדמה, והתחלתי לגלות להם שאני יודע שנמצא אצלם ילד יהודי, ושאני אוסף ילדים יהודים ומחזיר אותם למסגרת יהודית... הם אמרו לי שנמצא אצלם ילד יהודי, שהגיע אליהם אחרי נדודים, שהוא עכשיו שומר בשדה על העובדים... הזקן היה איש סימפטי... הוא קורא לאשתו ושניהם פורצים בבכי... והזקן אומר: 'לילד הזה היו שני חורים עיתונאים. הם תשאיירו אותו אצלי, כבר עשינו לו בר-מצות, הנה התפילין שלו והסידור שלו'. והילד מגיע, שומע מהזקנים וגם מתחיל לבכות, ואומר לי שהוא לא יכול לעזוב את הזקנים. זה הילד היחיד שהשארתי... אבל כל הזמן כל העניין הזה מעיק לי”.

בהתלבטותו לגבי השתייכותו למדינת ישראל הוא מקבל חיזוק ותמיכה דווקא מאשתו הגיורת, כפי שהוא מבטא בהיגד הבא:

”... אז אשתי הגוייה אומרת: 'אל תחיה באשליית שליחודים יש בעולם מקום אחר מלבד מדינת ישראל. חילדה הזאת (הנכדה), יש לה מדינה, יש לה עם, יש לה לאום והיא גאה בזה!'“.

אשתו תרמה לתחושת השתייכותו ליהדות ולארץ ישראל גם במעשיה, כמתואר למשל בתרומתה לטקס קבלת השבת במרכז הקליטה שבו עבדה:

”אז היא היתה מסתדרת טוב מאוד עם הרב. עשו שם קבלת שבת, והיו צריכים לחדליק את הנרות... אף אחד מהעולים החדשים לא ידע לעשות את תברכה, אז תרב ביקש מאשתי, והיא עשתה את כל הברכות על הנרות... היא בדקת כל דבר בהיגיון... היא תמיד מנסה לחפש את השושנים“.

אשתו הגיורת של הרצל, על כל מעלותיה, היא עצמה משמשת לו הוכחה לטענתו שאין חלוקה לאומית לטוב ולרע, אלא לאנשים טובים ורעים.

סיכום

מעמד הראיון היה להרצל (כמו למרואיינים האחרים) דגם להתמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייו. במהלך הראיון הוא התקשה לבחור את האירועים ל'סיפור-החיים'. הוא נהג לספר את תולדות חייו שוב ושוב, ומדי פעם הוא הוסיף פרט שנראה חשוב בעיניו. כלומר, הוא מודע לקושי שלו לקיים רה-ביוגרפיה והסביר זאת באמצעות 'קו-הסיפור' - 'אין לי נקודת אחיזה'.

הרצל לא מסר עדות ל'יד-ושם' ולא עסק בתיעוד אחר של עברו בשואה עד לראיון זה, ובתחילת הראיון לא היה לו מושג לאן יוליכו הסיפור. חשוב היה לו להגיע לאיזון בין החיוב והשלילה בביוגרפיה שלו, ולכיוון רה-ביוגרפי זה התקדם במהלך הראיון, כמשתמע מההיגד הבא:

”... ואני לא יודע, אין לי את היכולת לספר... ומה קורה אחרי שמספרים... בדברים בחיים שקרו אותי יש הרבה דברים שליליים ויש הרבה דברים חיוביים, אז מזה איזה מסקנות לתוציא? להגיע לשביל הזהב?“

בראיון הדגיש הרצל את הצדדים ב'סיפור-חייו' שאין להתגאות בהם, לטעמו, כמו המעמד הנחות של מקצועו ומעמדו החברתי. הוא הכליל ב'סיפור-החיים' את הדרך הכנועה שעבר בה את המלחמה, 'כצאן לטבח', וכיצד לאחר המלחמה בחר להצטרף לפעילות ציונית, ולא בחר בפעולות נקמה ברוצחים כגברים אחרים, כמשתמע מההיגד הבא:

”יכול להיות שהיינו צריכים להגן יותר על החיים שלנו, ולא לתת את עצמנו בצורה עיוורת כזאת... היהודים, אלה שנקמו... עשו טוב מאוד שעשו את זה... את ידעת שהיהודי יש לו לב כזה, הוא מוכן אם נותנים לו על הראש עוד לתגיד 'תודה'... וזו גם היתה הדעה הרווחת על היהודי אצל העם הפשוט“.

בהיגד שלהלן מסכם הרצל את הסיבות לקשייו 'למצוא נקודת אחיזה' ולאחות את 'סיפור-חייו':
הקושי הרגשי להיזכר בשל הקירבה הנפשית הרבה שחש אל יקיריו האבודים, ההליכה אחר חלומות
בלתי מושגים של הקומוניסטים בהונגריה (משם נדחף, בלית ברירה, לדעתו, לתנועה הציונית-
סוציאליסטית) והתבררה הקיבוצית הפונדמנטליסטית בארץ שהוקיעה אותו ופגעה בו, לדבריו:
"בכל פעם נזכרים בזה, ואני רואה עכשיו מהמרחק של הזמן, מפרספקטיבה... איך
הייתי ואיך זה היה במציאות... אם זה היה פחות קרוב ללב, זה היה יותר בריא...
שאנשים היו פחות חולכים אחרי חלומות שזה היה בלתי אפשרי לעשות... אני בגלל
המשפחה, בגלל אבא, בגלל אמא, בגלל הכל אני קרוב לזה, ואני נותן לזה הרבה דעת...
אסור לקחת את זה יותר מדי ברצינות... גם לא את האידיאלים... רימו באירופה עם
האידיאלים".

הרצל מצליח לסיים את 'סיפור-החיים' במסר לאהבת הארץ, אשר דרכו הוא מבטא תחושת
השתייכות למדינת ישראל, כמשתמע מההיגד הבא:
"יש עד היום הרבה שהם עיוורים משנאה ליהודים... אני מספר את זה לפעמים ולא
רוצים להאמין... הילדים האלה והנכדים יעבירו חלילה את מה שנותנת לחם פה
המדינה... שיש מדינה יהודית, שידעו את זה, שיש כוחות...".

והקשר למדינה כרוך גם בציפיות - הוא מקווה שיהיו כאן חיים של 'נקיון כפיים' והדגשה על חינוך
הילדים:

"כי הניקיון זה לא רק הניקיון הפיזי, הניקיון הממשי קשור ליחסים של אחד לשני... הילדים
זה מה שיש לנו! אין לנו נפט. שיאחבו את הארץ!"

בסוף 'סיפור-החיים' הוא מביע שייכות לחבריו הניצולים דרך המחויבות ל'צו- הסיפור':
"... בעצם, יש גרמנים שאומרים שלא היה 'אשוויץ'".

למרות הקשיים במהלך הראיון בארגון 'סיפור-החיים', בסוף הראיון הרגיש הרצל הקלה וחיזוק
לנטייתו להמשיך לאחות את הנתקים בעברו, ללא הפחד מההיזכרות:

"*במהלך הראיון* הרגשתי הקלה, כי בכל זאת, את יודעת, כל הדברים האלה הם לוחצים על
הבן אדם, באיזשהו מקום הוא רוצה להשתחרר... הוא רוצה להשתחרר מזה... מושך אותי, את
יודעת... שאני רוצה ללכת לראות את הקבר של סבא שלי בהונגריה... גם ביררתי מה עם אמא
שלי, ואני יודע היום לאן היא הגיעה! וגם עם הדודים שלי - אלו היו החיים שלי".

6. ורדה - החיים הם כמו מתרוזת

הקדמה

ורדה היא בת 71, נשואה זה ארבעים ושש שנים. יש לה שתי בנות, האחת נשואה ואם לשני ילדים. שתי הבנות עוסקות במקצועות חופשיים.

הראיון התקיים בביתה של ורדה בפרוור יוקרתי בבאר-שבע, המאכלס תושבים ב'גיל הזהב'. הבית מרוהט בסגנון ישראלי המזכיר דירת מגורים של ותיקי הקיבוץ. מבין חפצי הנוי התלויים על קירות הטרקלין בולטות שתי מסגרות המכילות גזרי מלמלות 'מהימים ההם'. את פיסות המלמלה גזרה ורדה ממפת שולחן שהוריה הפקידו, עם חפצים אחרים, אצל מכרים גויים לפני שנשלחו אל מותם.

לאחר השחרור, במאי 1945, היתה ורדה כמה שנים בטיפול רפואי עקב השחפת שלקתה בה במחנות. בין האשפוזים ביקרה בעיר הולדתה ברנו בצ'כיה ושהתה שם יממה אחת. לדבריה, נכנסה אז להלם ולא הצליחה לקלוט את גודל האבידה. לאחר תקופה ממושכת של החלמה בשווייץ חזרה לצ'כיה והחלה בלימודים לתעודת הוראה. ב-1947, במסגרת לימודיה, היה עליה להכין עבודה סמינריונית בעיר הולדתה ברנו, והיא הגיעה שוב לעיר. בביקורה השני היתה מודעת יותר לממדי האסון, כמשתמע מדבריה:

"המודעות האמיתית היתה כשחזרתי משווייץ מבית ההבראה. נרשמתי לאוניברסיטה וגרתי אצל משפחת גויים, תברים של הורק, ששמרו לנו על כל הרכוש. זה היה כאשר נסעתי שוב לעיר ברנו וחידשתי קשרים ישנים... נסעתי שוב, כי באוניברסיטה ביקשו מתנדב לעבודה סמינריונית, ואני התנדבתי לאותה עבודה. הדריכו אותי להגיע למכון הנמצא ברחוב זה וזה מספר 15. כל הדרך עבר בלבי 'מה זה ואיך זה שאני מכירה את המספר הזה?' כאשר נכנסתי לפרוודור (של הבניין) הבנתי שזה היה הבית של חבר מחכימה שהיח המחוזר הפרטי שלי, שהוא וכל משפחתו חושמדו. ופתאום אני באותו בית, בדירה, בקומה... זה חיח באמת הלם! וחוף מזה, לחתהלך ברחוב שנשאר כמו שהיח, רק היהודים לא היו. אני לא ניגשתי אז לדירה בה גדלתי, לא רציתי, לא היה לי האומץ... רק לאחרונה, לאחר חמישים שנה, חזרנו לצ'כיה. נכנסתי לבניין... נכנסתי וראיתי שזה בניין עזוב כזה בלב העיר, בית די חדש. נקשתי בדלת, אמרו לי: 'כן! אנחנו בשיפוצים'. עליתי לקומה ב', איפה שגרנו, דפקתי בדלת שהיתה חצי פתוחה, יצא אדם ששאל אותי את מי אני מתפשת, עניתי לו: 'אני גרתי פה לפני חמישים שנה, אז רציתי לדעת איפה הבית'. ענה לי: 'אוי! הבניין נמכר לרשות השידור, עכשיו לא גרים כאן שום דיירים'. התקפלתי. עליתי במדרגות, ובזה זה נגמר, הלכתי..."

מלבד שתי ההתנסויות שהוזכרו לעיל השתדלה ורדה במשך כל השנים "לא לגעת" בעברה בשואה.

היא לא מסרה עדות ל'יד-ושם' ולא פנתה לטיפול נפשי.

ורדה היתה בת יחידה להוריה. במשפחתה ציפו שכשתגדל תהיה רופאת שיניים כמו אביה, אך היא שאפה מאז ילדותה להיות מורה. לאחר השחרור החלה בלימודים לקראת קבלת תעודת הוראה בצ'כיה והשלימה את לימודיה בסמינר למורים בארץ.

בארץ היא עסקה בתפקידי הוראה שונים עד ליציאתה לגמלאות, במלאת לה שישים ושלוש, ומאז היא עוסקת בעבודת ארכיון הקשורה לתולדות היישוב בנגב.

בראיון השתדלה ורדה להציג 'סיפור-חיים' של אישה שחיה חיים רגילים, אשר בתקופה מסוימת מתוכם, בשואה, נאלצה לחיות כאסירה. היא ממשיכה את 'סיפור-חיה' למתרוזות של אירועים, אשר בין שאר התרוזים נמצא תרוז שחור, השואה. היא לא רואה את עצמה שייכת לקבוצת ניצולי השואה, אלא ישראלית לכל דבר אשר הצליחה לשלב את השואה כעוד אירוע לתוך 'סיפור-החיים'.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

ורדה נולדה ב-1925 בעיר ברנו בצ'כיה. אביה היה רופא שיניים מצליח ואימה עקרת בית. המשפחה השתייכה למעמד הבינוני. בבית דיברו וקראו עיתונות וספרות בגרמנית. היא למדה ארבע שנים בבית הספר של הקהילה היהודית, שהיה חילוני ובעל מגמות ציוניות. שם למדה, בין השאר, גם את השפה העברית. לאחר מכן עברה לבית הספר הצ'כי לבנות, ולמדה בו ארבע שנים. לדבריה, יהדות צ'כיה לא סבלה מאנטישמיות, והיא הרגישה בבית הספר כשווה בין שווים.

תקופת המלחמה

במרץ 1939 אולצה ורדה להפסיק את לימודיה בבית הספר הצ'כי, והיא עברה לבית הספר היהודי. לאחר תקופה קצרה אסרו על כל התארגנות יהודית ללימודים, ובית הספר היהודי נסגר. כתגובה למצב החדש שנוצר התארגנה הקהילה היהודית ללימודים במחתרת בידי מורים פרטיים, והיא שולבה בתכנית זאת.

בשלב הבא נדרש כל אדם להוכיח כי הוא עובד כדי לא להישלח למחנות. ורדה, שהיתה אז בת תמש עשרה, כבר החלה ללמוד טכנאות שיניים והשתלבה בעבודה במרפאה של אביה. באפריל 1942, כשלא ניתן עוד למצוא הגנה בעבודה, היא נשלחה עם הוריה למחנה 'טרזין' (טרזיינשטאט), שם התחברה לבני הנוער ועבדה בגן הירק. המשפחה שהתה במחנה זה עד לשילוחה ל'אושוויץ' בסוף 1944, כפי שמתארת ורדה:

"בסוף 1944 הוריי נשלחו ל'אושוויץ'. היות שהייתי בת יחידה התנדבתי לנסוע איתם. הורי לא ידעו שהתנדבתי. מי שעבד בגן הירק נחנה מחיסיון ולא היה חייב להישלח. אני רציתי לנסוע!"

עם הגיעה ל'אשוויץ' הופרדה ורדה מהוריה, ולא פגשה אותם עוד.
לאחר שהייה קצרה ב'אשוויץ' היא הועברה, בנובמבר 1944, ל'ברגן-בלזן', ובפברואר 1945 הועברה לעבודת כפייה במפעל לייצור מטוסים בגרמניה.

לקראת סוף המלחמה חזרה במסע מייגע למחנה 'טרזין', ושם שוחררה.

התקופה שאחרי המלחמה

בזמן השחרור, במאי 1945, היתה ורדה חולה מאוד, ומשקלה הגיע לשלושים ק"ג. היא הועברה לבית חולים בפראג, ומשם לבית החלמה בשווייץ. ב-1947 היא חזרה לצ'כיה והחלה ללמוד באוניברסיטה.

ורדה עלתה לישראל ב-1948 והתיישבה בקיבוץ. לאחר כשנה עזבה את הקיבוץ ועברה לגור בבית דודתה בתל-אביב. באותו זמן היא עבדה בעבודות משק בית ולמדה בסמינר למורים. כשסיימה את לימודיה כגננת הוצבה לעבודה באחד המושבים במרכז הארץ.

בשנת 1950 היא נישאה, ובשנת 1953 עברו היא ובעלה להתגורר בבאר-שבע "מתוך רצון לתרום למדינה במקום שחכי זקוקים לנו", ושם נולדו שתי בנותיה.

במשך שנות עבודתה עד ליציאתה לגמלאות, בהיותה בת שישים ושלוש, עבדה ורדה כמתכנת. את חמש עשרה השנים האחרונות בעבודתה הקדישה לחינוך מיוחד, כמורת שדה וכמדריכה פדגוגית. עם יציאתה לגמלאות עברה לגור בשכונה המיועדת לתושבים ב'גיל הזהב'. היום היא עוסקת בארגון ארכיון של מושבי הנגב לקראת הקמת מוזיאון בנושא זה.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ מיד לאחר המלחמה, בין אשפוז לאשפוז בשל השחפת שפגעה בה במחנה, ביקרה ורדה בעיר הולדתה ברנו למשך עשרים וארבע שעות. לאחר מכן, תוך כדי לימודיה בצ'כיה, שהתה בברנו כדי למלא משימה לימודית. לאחרונה, לאחר חמישים שנה, היא חזרה לבקר בעיר הולדתה, ורק אז העזה, לדבריה, לבקר בבית ילדותה.
- ✦ ורדה לא ביטאה את עצמה בכתב בנושא השואה.
- ✦ היא לא מסרה עדות על עברה בשואה ל'יד-ושם'.
- ✦ היא אינה נוהגת להשתתף באירועים פומביים הקשורים לשואה.
- ✦ היא קוראת ספרות בנושא, צופה בסרטים ונוהגת להיפגש באופן קבוע עם קבוצת ניצולים ממחנה 'טרזין'.

✦ ורדה לא סיפרה על קורותיה בשואה לבנותיה עד לאחרונה. רק בשנים האחרונות החלה לספר להן על עברה זה טיפין-טיפין. הדבר מתאים למאמציה להוכיח לעצמה שחייה היו רגילים, והשואה היא רק 'חרוז שחור' במחרוזת של אירועי חייה. מניעת הידע על אירועי השואה מבנותיה בילדותן התאימה גם לדרך שבה חונכה, שיש להגן על ילדים מפני מידע הקשור לדברים עצובים או לא נעימים.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם ורדה הוא 46 עמודים משוקלטים. 95% מהם מוקדשים ל'סיפור הראשי', והיתר הם מענה על שאלות השלמה והבהרה. 'סיפור-החיים' מסופר בסדר כרונולוגי, בסגנון בהיר, ובדרך כלל איננו מלווה בנימה רגשית.

היא מתחילה את סיפורה במבוא קצר בן חצי עמוד, שבו משולבים הקווים העיקריים המאפיינים אותה כאדם, למשל:

"אני אדם רציונלי הרבה יותר מאמוציונלי, ועם הגיל הרציונל עולה על האמוציה. אני לא הפרוטוטיפ של טראומות, משום שתמיד הייתי בשולי הדברים. אני תווייתי אותם, ובכל זאת נשארתי עם ראש על הכתפיים..."

לאחר המבוא מתחילה ורדה את 'סיפור-החיים' מילדותה ונעוריה טרם השואה, ממשיכה לתאר את אירועיה בשואה, עוברת לקורותיה לאחר השואה בצ'כיה, העלייה לישראל וקורותיה בארץ עד יציאתה לגמלאות.

את שמונת העמודים האחרונים של ה'סיפור-הראשי' מקדישה ורדה לאפילוג, שבו היא מסכמת את הערכים המרכזיים שהנחו את דרכה בחיים ואת מקום השואה בהם. הערכים והשואה בחייה מתבטאים דרך הנושא המרכזי או 'קו-הסיפור' שסביבו בחרה את האירועים לסיפור ולפיו אירגנה את השדה הנושאי: 'החיים הם כמו מחרוזת'. היא מציגה את חייה כמחרוזת שתחילתה בילדותה והיא ממשיכה 'להשחיל' את אירועי חייה במחרוזת עד היום לפי בחירתה בהתאם למקומם בתולדות החיים. בבחירת האירועים 'להשחלה' היא מונחית על ידי 'צופן-העל' שהפנימה בילדותה, אשר לפיו העתיד חשוב מן העבר, ועיקר העתיד הוא יישוב ארץ ישראל וקיבוץ גלויות, כמשתמע מההיגד הבא:

"החיים הם מחרוזת מלאה חרוזים. החרוז של השואה הוא חרוז גדול ושחור, אבל הוא חרוז במחרוזת החיים שלי. אלה הם החיים. כך תווייתי אותם, וכך הייתי חייבת לחיות אותם, כי אני מאמינה בגורל שכך זה היה חייב להיות... בארץ אני תווייתי משהו מאוד מעניין, שלא כל אחד זוכה לו. הדור שיבוא אחרי כבר לא יחוה את בניית הארץ וקיבוץ גלויות. ואני תווייתי גם את השואה, היות שנשארתי בחיים. גם החרוז הזה, השואה, הוא תלק ממני, ואני חיייתי

אותו... אבל אני לא שייכת לאלה שחיים את השואה היום... אני לא מזלזלת בשואה, ואני בעיקר זוכרת אנשים, חברים שאני זוכרת את שמותיהם ומזינה בהם את הזיכרון וחושבת עליהם, כי הם ימותו סופית יחד איתי. הם לא הקימו בתים, ולא נשאר מהם זכר, והם בעצם זיכרון. הם ימותו שנית יחד איתי! אני ובעלי לא דיברנו על זה עם בנותינו. שתיהן יודעות שחיינו שם!"

את 'חרוז' השואה 'משחילה' ורדה במקום המתאים לו כרונולוגית ב'סיפור-החיים' בין שאר האירועים. 'חרוז השואה' גדול יחסית לאירועים האחרים, וב'סיפור-החיים' היא מקדישה לאירועיה בשואה עשרים עמודים מארבעים וארבעה העמודים של ה'סיפור-הראשי'. במהלך הראיון היא משתדלת להציג את מהלך חייה כאירועים רגילים שקרו לאדם רגיל, ולכן, למשל, אין בתיאורה נימת ניצחון על שהצליחה לשרוד את 'אשוויץ', כפי שנהגו מרואיינים אחרים.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של ורדה, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור', אשר סביבו בחרה ורדה את האירועים ל'סיפור-החיים' ואשר לפיו אירגנה את השדה הנושאי הוא החיים הם כמו מחרוזת.
- ב. תקופת הילדות והנעורים כוללת את הנושא **זולת ראשוני**, בעיקר את שני ההורים.
- ג. **ההשפלה** מזוהה בסיפורה ברמה דימויית עם 'החרוז השחור' בחייה - השואה.
- ד. **המלחמה שאחרי המלחמה** - כוללת את התקופה בגולה מאז השחרור ועד העלייה לישראל.
- ה. **אופן ההשתקמות** - כוללת את ההשתלבות בחיים לאחר העלייה לישראל, ומדגיש את התמסרותה לבניית הארץ ולקליטת עלייה.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - החיים הם כמו מחרוזת

נושא זה מלווה את הנושאים האחרים המופיעים ב'סיפור-החיים' מתחילתו ועד סופו.

ב. תקופת הילדות והנעורים

בנושא זה כוללת ורדה גם את הנושא 'זולתים ראשוניים', ובעיקר את הוריה. ורדה מתחילה את ה'סיפור-הראשי' בתיאור תקופת ילדותה, ומתייחסת לעובדות המקשרות את ילדותה עם הסיפור, כמו היותה בת יחידה, ההשתייכות לזרם ציוני-חילוני, לימוד העברית והחיים בגולה ללא אנטישמיות, כמשתמע מההיגד הבא:

"הייתי בת יחידה של משפחה במעמד הבינוני. אמי לא עבדה, אבי היה רופא, ומצבנו הכלכלי לא היה קשה. הייתה לנו דירה גדולה, ולי היה חדר - למרות שחיינו מאוד בצניעות. כבת יחידה, היום אחרי מה שלמדתי אני מבינה שחייתי מה שבאנגלית נקרא: an over protected child, עם כל הפחדים. למרות שהיום אני נראית כג'דה, כללדה הייתי בכיניית נראית, והיו לי המון-המון פחדים ופוביות, שרק בגיל הרבה יותר מאוחר התחלתי להתמודד איתם ולהיות פתוחה

יותר. עובדה שיש עוד אנשים שסובלים מקלסטרופוביות. רק היום במודעות אני מתמודדת עם זה. לדוגמה, אני לא נכנסת למערות למרות שאני מרבה לטייל. זאת רק דוגמה. כבת יחידה ניסו להכניס אותי לגן ילדים, אני בכיתי ואמא ישבה יומיים-שלושה בפרוודור עד 'שגמר לה הסוס', ואני יצאתי מהגן. אני זוכרת שכולם רקדו סביבי ורצו להדביק לי כוכב של ילדה טובה, ואני לא תפסתי מה שהם רוצים ממני כי לא רציתי להיות שם. אני חושבת, בדיעבד, שהייתי באמת ילדה נירוטית במינון קל ונורא פחדנית. גם בכיתה א' וב' אמא ישבה הרבה זמן בפרוודור, ואני וידאתי אם היא באמת יושבת שם. היום זה כבר עבר. הלכתי לבית ספר יהודי, ושפת הלימוד היתה צ'כית. זה היה בית ספר של הקהילה, עם מגמה בהחלט ציונית, לא דתית, להיפך, היו שם ילד או שניים דתיים בכיתה, והם היו היוצאי דופן".

ורדה כוללת בנושא 'הילדות' את המסר הברור שקיבלה מהוריה לגבי זהותה היהודית גם כלפי חוץ:

"נערך מפקד אוכלוסין, שבו כל אחד הגדיר את השאלה לאיזה לאום הוא שייך. ופה, לפי המומחיות של הצ'כים (בלעג), היה גם לאום יהודי. יש יהודים שנרשמו כלאום צ'כי, יש יהודים שנרשמו כלאום גרמני, הורי רשמו 'לאום יהודי'. זאת אומרת, אני גדלתי בתודעה שאני יהודייה. גדלתי בבית לא דתי, אבל אבי אהב ללכת לבית כנסת. אימי לגמרי לא. אבל גדלתי בהחלט בבית שידענו שאנחנו יהודים. חיתה קופסת 'קרן-קיימת', שילמו את השקל."

בהיגד הבא היא מתארת את עצמה כילדה רגילה ונורמלית, שאינה שונה מאחרים, וההדגשה על הנורמליות המתחילה בתיאור הילדות חוזרת ועולה ב'סיפור-חייה' לכל אורכו. בהיגד הבא היא מתייחסת לאי היותה תריגה כיהודייה בבית-ספר צ'כי, אף כי התחברה יותר עם היהודיות:

"אני השתלבתי בלימודים. הייתי תלמידה מאוד ממוצעת, סתם ילדה נורמלית, נמוכת קומה, כלום, שום דבר, שום זיכרונות מיוחדים אין לציין. התיכון התחיל במה שנקרא אצלנו כיתה ו'. הלכתי ארבע שנים לאותו בית ספר תיכון צ'כי. יש לציין שלא הרגשתי אנטישמיות, אבל תמיד היינו כמה יהודיות בכיתה, ואני תמיד נשארתי יותר בידידות עם היהודיות. אף פעם לא הייתי בבית של שום נערה צ'כית. הייתי בהתעמלות בחוגים של 'מכבי', ולתנועת נוער של 'מכבי הצעיר' הצטרפתי יותר מאוחר... ובהחלט לא השתלבתי חברתית עם הצ'כים, לא הייתי צ'כית".

כחלק מנושא 'הילדות' מתארת ורדה את הגישה החינוכית של הוריה, שדגלו בהעלמת קשיי החיים מהילדים ובאי-שיתופם בתהליכי קבלת החלטות. הוריה המשיכו במאמצייהם להעלים ממנה את המציאות גם כאשר איסורי המלחמה הגיעו לשיאם, עד הישלחם למחנה 'טרזיץ'. בהיגד הבא היא מתארת עמדה חינוכית זאת בנימת האשמה כלפי ההורים, בעיקר כלפי האם, שקיבלו עליהם את האחריות על חייה מבלי לקרוא נכון את המפה:

"אותי גם לא הכניסו לעניינים. הייתי שמורה היטב! אז לא דיברו לפני הילדים, בכלל לא דיברו כל כך הרבה עם הילדים. בבית, כשבאו אורחים נכנסתי לחדר, אמרתי שלום, ואז: 'קחי

סוכריה', 'מה נשמע?' וחזרתי לפינת הבובות שלי. זאת אומרת, מבוגרים וילדים לא היו יחד... אמנם בימי ראשון טיילנו ביערות, אבל הילדים לא היו שותפים לתחליכים של החלטות. כשקרה מה שנקרא 'הסכם מינכן' והסודטים נותקו מצ'כיה, גם אז לא חשבו שיכול לקרות הרבה 'יהיה קשה, אבל לא יקרה הרבה'. כשהיטלר פלש, הרבה אנשים חיפשו מפלט, אבל חורי, למרות שהיו אולי יכולים לקבל סרטיפיקט, חשבו עצמם למבוגרים מדי, ואמי פחדה להתחיל שוב בארץ זרה. היא אמרה שלא יכול להיות כל כך נורא, איכשהו נעבור את התקופה. אז התחילו הגזרות! בצ'כיה זה הלך בשיטת הנקניק, אחת הגזירות הראשונות היתה שאסור ליהודים ולכלבים להיכנס לבתי קולנוע, וכך באה גזירה אחר גזירה".

בהיגד הבא ממשיכה ורדה להדגיש את ההיבט הנורמלי של חייה גם ב'טרוזין', בתארה כיצד נפרדה מפינת השינה המשותפת לה ולאימה כדי לגור עם קבוצת הצעירים:

"אבא היה בקסקטין אחר, שם (ב'טרוזין') הגברים היו לחוד והנשים לחוד. בחדר כזה גדול היה מזרון על יד מזרון, והנשים אירגנו שולחן משתי המזודות... מובן שמיד דרשו לעבוד, ואני - כמו הרבה מהנוער - שובצתי לעבוד בגן ירק. וזה היה מצוין מבחינה חברתית, כי שם התארגנה התוליה הציונית, וגם מבחינת מלפפונים שיכולתי 'לסחוב'. הייתי מומחית גדולה לגניבות... אני יצאתי מהחדר של אמא. אמא מאוד סבלה מזה. היא מאוד לא רצתה, ואני מאוד רציתי, משום שאנשים צעירים יש להם 'ויטליטי' אחרת. אני חשבתי שאימי היא אישה זקנה - והיא היתה אז בקושי 42 בערך. כך בעצם נגמרו החיים הנורמליים שהכרתי... והתחלתי לחיות היכן שרציתי להיות, עם הנוער. ואנחנו, הנוער, אירגנו חדר שבו גרו רק עובדי החקלאות הבנות, וחוויתי את החיים העצמאיים. קפצתי כל ערב להורים, ועבדתי בגן ירק. והתרבות בגטו פרח משום שהגיעו לשם טובי האמנים, לא רק מצ'כיה - גם מגרמניה, מחולנד ומדנמרק".

ג. ההשפלה

ורדה מתחילה את נושא 'ההשפלה' מהרגע שהחלו האיסורים נגד היהודים בעקבות המלחמה בעיר הולדתה ברנו ומסיימת את הנושא עם השחרור. ברמה דימויית הנושא מזוהה בסיפורה עם התרוז השחור במחרוזת חייה.

ורדה מתארת את האיסורים הרבים והתכופים שהופיעו חדשות לבקרים, עד שהאסור היה רב מהמותר:

"באה גזירה אחר גזירה. בהתחלה הן היו קלות, ולכאורה לא מזיקות. אני זוכרת שהיו צריכים למסור מקלטי רדיו, אחר כך היו אלפי איסורים שאינני זוכרת, אבל אני זוכרת שאבא פתח עיתון מדי בוקר כדי לראות איזה איסור נוסף - ואכן, היו אין סוף איסורים. מותר היה לנסוע בטרמווי (חשמלית) רק במקום מסוים, והיו צריכים למסור את הסודרים, והיו צריכים למסור את תלבושת הסקי וכמובן את הפרוות ואת תכשיטי הזחב. וכל פעם היהודים עשו איכשהו, התחכמו, אמרו 'בסדר, צריכים למסור סוודר, אבל כל אחד מותר לו אחד, אז נשאר סוודר אחד עם כפתורים וסוודר אחד בלי כפתורים'. אבל משהו היו מוכרחים למסור, כי לא

יאמינו שלד"ר אין סוודר! ואמא תמיד אמרה: 'בשביל סוודר אבא ילך לגסטאפו? נמסור! אחר כך נסתדר'. אחר כך התחלנו לקבל את הטלאי הצהוב... כל הזמן תחום החיים הצטמצם מרוב איסורים ומרוב גזירות... אנה פרנק כתבה על זה ביומנה, שלאט-לאט כבר לא ידענו מה עוד מותר ומה עוד אסור - והרוב היה יותר אסור. אבל עדיין היינו בבית, ועדיין היינו בעיר, ועדיין היתה קומוניקציה בין האנשים, כמו, למשל, את הטלפון עדיין לא לקחו לנו. אבל הצל והפחד היה תלוי באוויר. לאט-לאט שמענו שיש משלוחים לפולין... אחר כך הסתננו שמועות שיהיו גם משלוחים של יהדות צ'כיה, והתחיל המשלוח הראשון. מובן שאנחנו, הצ'כים, היינו ממושמצים ומסודרים מאוד, ונעשה רישום מדויק, וכולנו היינו רשומים, ואז התחיל המשלוחים, והפחד זחל בעצמות...".

בהיגד הבא מביעה ורדה הזדהות עם תחושת ההשפלה של הוריה בזמן הגירוש ל'טרזין', והכאב הזה התגבר בקירבה עם השנים, כאשר הפכה לאדם בוגר בעצמה:

"אני הייתי צעירה, עוד לא הייתי בת 19, והחברה נסעו, כל החברים, ואז לא ראיתי את גודל הטררגדיה שפקדה את הורי, כי בעצם חיים שבנו במשך כעשרים שנה בתחום הכלכלי-החברתי נחרסו. אבא היה רופא מאוד ידוע ומקובל, וגם הצד החומרי - הדירה, הריהוט - הכל נעזב ונכנס לתבילה של 50 קילו שמוותר לקחת. מובן שאמא חלק מהבגדים נתנה וחלק מהבגדים הסתירו, וכמה ריהוט הוציאו, ואת הפורצלן הוציאו... אז לא ראיתי את גודל הטררגדיה; כאדם מבוגר, בדיעבד, אני מבינה כמה קשה לחורים לגמור, למסור את המפתח ולהתייצב במקום המשלוח עם חתרמיל על הגב. באחד מבתי הספר שהצ'כים רוקנו ריכזו את היהודים. כל אחד לקח שמיכה אחת, כר אחד, 50 קילו בגדים, וכמובן קצת אוכל. במשך חודשים הכינו מאכלים שאפשר לשמור, כמו סוכר מההקצבות שהחנווני שמר וקצת קמח, ובישלו לכל המשפחות. זה תמיד אחד מסר לשני. למשל, בישלו רביכה, כי זה נשמר טוב, ואם יהיה צורך, זה מקמח ושומן אז מזה אפשר יהיה לחכין מרק... החיים היו הכנה לקראת המשלוח. אותי כמובן לא כל כך שיתפו בהכנות הישירות, רק שלחו אותי לסנדלר לתת את הנעליים, וכל הדברים האלו... והצ'כים נענו ועזרו בתחום הזה, אין מה לחכתיש... עד שבא הפתק הצהוב, שהנה חגיע תורנו. זה היה בראשון לאפריל '42. הגענו בלילה בשעה היעודה, הגענו לשלושה ימים לריכוז. בלילה הובלנו לרכבות... ליוו אותנו שוטרים צ'כים, ואם הזדמן מישהו ברחוב אמרו 'יהודים מסכנים!'; אבל אף אחד לא חטף ילד יהודי להסתיר אותו. נסענו כמה שעות בקרונות רגילים, לא קרונות משא - לקרונות משא עוד נגיע - והגענו ל'טרזינשטאט'".

בקטע הבא מתייחסת ורדה לקבלת הפנים במחנה 'טרזינשטאט-טרזין':

"הגענו ל'טרזין'. הגברים גרו לחוד, והנשים לחוד... גרנו בקסרקטין. מובן שלא היו עדיין מיטות או דרגשים, וישנו על הרצפה, על מזרונים נורא צרים. אבא היה בקסרקטין הגברים".

ורדה מקהה את מעמד ההשפלה הקשור למאסר השרירותי ב'טרזין' בהבלטת אירועים בעלי אופי של התנגדות שהיא וחבריה הצליחו לקיים במהלך חייהם שם. אחד ה'ניצחונות' היה העבודה בגן הירק, שהתנהלה באוויר הצח והבריא ואיפשרה להשיג תוספת מזון ("לגנוב מלפפונים"), וכן פתחה

פתח להתארגנות אסורה של תא הנוער הציוני, כיוון שהמנהיגים היהודיים ריכוזו בעבודה זו את בני הנוער.

'ניצחון' נוסף על ההשפלה בשל האיסורים הרבים במחנה היה היכולת לשמור על איכות החיים באמצעות פעילות של לימודים ותרבות, ברוח של 'לא על הלחם לבדו יחיה האדם'. נקודות אלה באות לידי ביטוי בהיגד הבא:

"... (המנהיגים היהודיים) ניסו שהנוער כולו יעבוד בעיקר בגן הירק, משום שזה בריא, זה בחוץ. לימודים היו אסורים, פעילות חברתית היתה מותרת, אז מובן שטובי המורים לימדו את כל הילדים החל מכיתה א', ותמיד היה מוכן משהו ששמר בחוץ, וחיתה פעילות מוכנה לעת צרה... הילדים נהגו לקום בשעה שבע בבוקר, לסדר את המיטות ולהתחיל ללמוד... נעשו שם פעילויות של תרבות, הרצאות והצגות, כמוגן שלא עם תפאורה גדולה, אבל בכל אופן ניסו לשמור על הרוח... אחד מראשי האחראים על הנוער, חיים, שהיה בעצמו בן עשרים ושש, כתב יומן בעברית עילגת ובצ'כית (היומן נערך אחר כך ויצא לאור כספר בעברית), ובו הוא מתאר את הדילמות החינוכיות של המדריכים ב'טרזין' - כמו כדי להגיע ליותר אוכל היה צריך לגנוב, אז איזו זכות היתה למדריכים לאמר לילדים לא לגנוב את התפוח? ואיך לחנך? איזה עם או איזה ילדים אנתנו גדל אם גניבה זה נורמה? ... זאת אומרת, דיברו על זה משום שסך הכל, בדיעבד, כמו ששמעתי אחר כך על פולין, שם היה הרבה יותר גרוע. בצ'כיה, בטריטוריית 'טרזין', היינו עדיין בבגדים שלנו עלינו, עם החמישים קילו שהבאנו איתנו."

בתכנון החיים של היהודים ב'טרזין' חשה ורדה את המאמצים שהשקיעה המנהיגות היהודית בשמירה על 'צלם אנוש' במציאות של המחנה, כמשתמע מההיגד הבא, המתאריך לארגון בתי האוכל:

"... הצליחו לעצור את המגיפות ולהקים במנימום של תנאים איזושהי תשתית של שמירה על חבריאות... החיים הפנימיים היו סביב המטבחים. לא היתה מכולת שחלכת לקנות, היו מטבחים מרכזיים ואנשים הלכו עם חסיר, עם ה'טפלה', לקבל את המרק ואת הקצת תפוחי אדמה או מה שכבר נתנו, וניסו לשמור על צלם אנוש של האנשים."

ההתארגנות ב'טרזין' עודדה ידיויות אשר, לדברי ורדה, בחלקן נמשכות עד היום:

"... מבחינת חברים, נוצרו ידיויות עמוקות שנמשכות עד עצם היום הזה."

ורדה הגיעה ל'אשוויץ' בסוף 1944, עם קיטי, חברת ילדות מ'טרזין'. בהיגד הבא היא מתארת את המעמד המשפיל בכניסה ל'אשוויץ':

"... אני וחברה שלי קיטי נסענו כך, וב-44 הגענו ל'אשוויץ'. ידענו שיש 'אשוויץ', חשנו משהו, אבל מובן שלא היה לנו מושג. היינו בסך הכל די בריאות, היינו צעירות. אמנם ב'טרזין' מחלה רדפה מחלה, אבל סך הכל לא היינו גמורים. ונכנסנו ל'אשוויץ' כמו שתמיד מתארים - כלבים וצעקות ו'תסתדרו ימינה' ו'שמאלה', אני בדיוק לא קלטתי מה. רצנו, רצנו, רצנו והחורים לא ידעו שהגעתי איתם... 1000 יהודים עמדו בשורה וצועקים, אפילו לא מצאתי

אותם (את ההורים), הייתי בקרון אחרון ורצנו קדימה, וזה בעצם הציל אותי, כי הקרון האחרון, כפי ששמעתי אחר כך, כולו הושמד. בכל אופן, אנחנו נשארנו בחיים באותו טרנספורט, אני ועוד כמה חברים. היינו 100-150 נשים, לא ספרתי, והכניסו אותנו, הפשיטו אותנו, הכניסו אותנו ל... כמובן, כמו שמתארים: 'תשאירו את הכל, יבואו אחריכם, תעזבו, תעזבו'. רצנו, אני עם מברשת שיניים בכיס, ואמרנו 'תשאירו את הכל'. כאן הפשיטו אותנו, כולל המברשת שיניים וכל התכשיטים, וגילחו לנו את הראש, וקיבלנו סמרטוטים, גילחו אותנו ומקלחת, וממול גברים שם, ומצב שלא היה מקובל עלי בכלל... ויצאנו מהצד השני מאותה מקלחת עם סמרטוטים שקיבלנו שם וצעקות 'תסתדרו, תסתדרו'. אנחנו לא הכרנו אחת את השנייה, כי בלי שערות, וסמרטוטים כאלו. כך, זה היה באמת מצב טראומטי, אבל.. ושלחו אותנו, הובילו אותנו לצריפים האלה עם מיטות, וצעקות כמו שמתארים, עם הקאפו ו'תשכבו' ו'תקומו' ו'בלי אוכל, חמש בצלוחית אחת. טוב, זה היה 'אושויץ' כמו שכבר עשרות אנשים תיארו לך אותה. לי היה מזל ביש שקיבלתי שמלה נורא דקיקה ונעלים-סנדלים, משהו שמיד נרטבו, כי ירד גשם והיה בוץ ועמדנו שעות במפקד שקוראים לו 'אפל-פלאץ', ועוד לא תפסנו מה הולך פה. קאפו חשבה שאני צוחקת, מיד קיבלתי סטירת לחי - לי לא היה מה לצחוק, אבל 'הופלה' קיבלתי. היינו איזה שלושה-ארבעה ימים, ואז העמידו אותנו למשלוח, טרנספורט לעבודה. אז יופי, טרנספורט לעבודה - לא ידענו בדיוק לאן שולחים אותנו. שוב עמדנו בחצר, שמחים שיוצאים מהמקום הנוראי הזה. ועמדנו חמישיות, אני עם חברת הילדות שלי קיטי".

ב'אושויץ' איבדה ורדה קשר עם חברתה קיטי, והתחברה לארבע בנות ('לאגער שוועסטערס') צ'כיות, ובחברתן הצליחה להמשיך לשרוד, כמשתמע מההיגד הבא:

"אנחנו עד היום חברות. נשבענו שאנחנו לא נפרדות. נישאר יחד, כי לא היה יותר גרוע מאשר בגידות. ואנחנו עומדות בשורות, ובדיוק באה, אני לא ידעתי שזה קאפו, והיא אומרת: 'את ואת ואת - לחביא דוד מים או משהו'. נו, לכי תתווכחי איתה, והתברר הזו, קיטי, נשארה בשורה, והטרנספורט הלך איתה, ואני עם עוד ארבע הבנות נשארת ב'אושויץ' לבד... עד שבאנו בחזרה עם המים והדוד הטרנספורט לא היה. ואז הכניסו אותנו לחור סגור... היינו שם באיזה מלתחה או משהו סגורים על מנעול וברית, ופחדנו נורא. בלילה ראיתי אש עולה. במקרה היתה שם מישהי שהיתה מבוגרת יותר ממני, אני הייתי בת 19 והיא יכלה להיות בת 30, אבל הכרתי אותה - בעלה היה רופא, והמשפחות הכירו; ועוד אחת, שהיתה שנתיים יותר צעירה ממני, הכרתי אותה מבית הספר; ועוד תברה, כך שהיינו שם ארבע בחורות צ'כיות באותו תא סגור בגודל של מקלחת, ופחדנו, והיה שם מין חלון כזה עם סורגים, והיא/הבחורה המבוגרת/ שאלה אותי: 'מה האש?'. אני ידעתי בחוש מה זה, ידעתי, היינו שם, אבל עדיין אמרתי (בלבט): 'היא לא יודעת', אז עניתי לה: 'בטח איזה בית חרושת'. היא היתה מבוגרת ממני בשנים... וכך היינו שם לילה או שני לילות בלי אוכל עד שפתחו את התא ושלחו אותנו למקום מגורים ב'לאגר' (במתנה) אחר באותה 'אושויץ', ואנחנו ארבעתנו נאחזנו ביחד".

ורדה הצליחה להיחלץ מ'אשוויץ' ולהגיע למחנה 'ברגן-בלזן' עם קבוצת בחורות צ'כיות. שם נפגשה עם מכרת משפחה, ושתייהן נשארו יחד עד סיום המלחמה. היא מפרשת את ההצלחה כמזל, שתמיד הותיר אותה "בשולי החיים" וגרם לה לשרוד, ובתמיכה החברתית שהיתה לה, כמשתמע מההיגד הבא:

"נשלחנו מ'אשוויץ'. אמרו: 'טרנספורט מצוין, יש לכם מזל'... איזה מזל! נשלחנו ל'ברגן-בלזן'. אני אומרת לך, אני חייתי בשולי החיים, אמרתי לך כבר, ותמיד היה לי מזל. הגענו ל'ברגן-בלזן', וזה היה מתתם ענקי, ואנחנו לנו באוהלים, אוהלים ענקיים, של קרקסים כנראה. זה לא תענוג גדול לגור באירופה בסוף אוקטובר-התחלת נובמבר בגשם ולעפות ורוח באוהל שמתמוטט. אחרי שני לילות האוהלים התמוטטו. משרפות לא היו ב'ברגן-בלזן', אבל האוהלים התמוטטו. אז דחסו אותנו איכשהו, אני זוכרת את זה כמו איזה סרט, דחסו אותנו לאיזשהם צריפים. בצריפים מצאתי חברה אחרת קרובה, שעברנו את המלחמה, זאת בעצם לא היתה חברה, היא היתה מבוגרת ממני, כי היא עבדה כטכנאית שיניים אצל אבלי, היא היתה מתלמדת ונשארה אחר-כך. היא אהבה אותי ואת המשפחה, וזה היה טוב! אנחנו עברנו את המלחמה עד הסוף ביחד. בכל אופן, דחסו אותנו שוב לצריפים עם דרגשים. ב'ברגן-בלזן' לא עבדנו, ופה בצריף הזה היו באמת תמיד האנשים מאותה עדה או מאותו מוצא, נקרא לזה, שרצו להישאר ביחד, כי בזה היתה תמיכה. על ידנו היו הולנדים, ועל ידנו מצד השני היו יוונים, ומצד השלישי היו הונגרים, ואנחנו חיינו גם קבוצה, על ארבעה דרגשים, ולא עבדנו - ל'אפל פלאץ' ובחזרה ושוב. ואני קיבלתי שלשולים נוראים... הייתי בסנדלים או נעליים מבד...".

בהיגד הבא מותארת ורדה את חרפת הרעב ואת ההשפלה הכרוכה בשכיבה בחוסר מעש על הדרגשים במחנה:

"ב'ברגן-בלזן' שהייתי שלושה חודשים, עד שנשלחתי חלאת... אני רציונלית, ועם כל הפחדים וכל הירידה במשקל והכל, הרעב התמידי זה היה הגרוע ביותר, זה לא רעב שמתחשק לי פיצה, זה רעב שכל תא בגוף זועק: 'אני רעב!'. זאת שיטה גרמנית מאוד יעילה - על מה שלא דיברנו, ואיך שלא דיברנו, תמיד חזרנו לנושא האוכל. אנשים סיפרו מה הם בישלו ומה הם יאכלו, ואמרנו 'בוא נפסיק עם זה' - ושוב התחלנו לדבר. אבל לך לדבר במצב כזה על שקספיר! שוב חזרנו על אותו רעב, ומה יהיה אחרי המלחמה. אני זוכרת שלפני המלחמה שנתתי חלב חם ולחמניות, ושם חלמתי רק על כוס חלב ולחמנייה עם תמאה. בכל אופן, תחיים זרמו, וכמעט לא עבדנו. פה ושם נשלחנו לאיזה עבודה, להביא עצים או משהו. בסך-הכל זה לא היה מחנה שבו עבדו אנשים, שם נרקבו!".

מ'ברגן-בלזן' הועברה ורדה למחנה עבודה ליד מפעל לייצור מטוסים. הרעב היה ללא נשוא. בדרך מהמחנה גילתה מזבלה, שממנה נהגה 'לגנוב' מעט קליפות של תפוחי אדמה:

"אני גיליתי שאנחנו עוברים ליד מזבלה, אז תמיד נעמדתי מצד ימין ותפיתי מהמזבלה איזה קליפות, וזה היה כיף עולמי... לאט-לאט, היות שהייתי ידידותית, אז אמרתי לתברות שלי שיעמדו מצד ימין של המזבלה... עד שה-SS תפשו את זה, ונעמדו לפני המזבלה ונגמרה לי החגיגה".

בהיגד הבא היא מתארת את מצבה הירוד והעלוב במחנה העבודה לקראת השחרור:

"... צעדנו בחושך לבית התרושת, חזרנו בחושך, מבוקר עד ערב... עברתי על יד חלון ראווה וראיתי את עצמי... היינו באמת שלדים של אדם, ואני התמוטטתי, כי כבר הייתי מאוד חולה. לילה אחד התעלפתי בבית שימוש, חזרתי לדרגש והיה לי חוס גבוה, אז הפסקתי כבר לעבוד. היינו הרבה צ'כיות בחדר. שכבתי על הדרגש למעלה, וכל פעם ספרו... לא הטרידו אותי. האחראית על החדר היתה צ'כית בהריון מתקדם, שילדה אחרי המלחמה..."

במצב ירוד, שלד אדם, משלשלת ללא שליטה, במסע מפרך שנמשך ימים, הוחזרה ורדה ל'טרזין' בסוף המלחמה. וכך היא מתארת זאת:

"תוך כדי פינוי המחנה הופצה הרכבת. לא פגעו, ואנחנו כמו כמובן מאושרים שהידידים מפציצים. נסענו אני לא יודעת כמה ימים ברכבת. אני הייתי יותר מתנה מחיה, כי סבלנו נורא משלשולים... לא היו בתי שימוש, לא קיבלנו לדרך שום לחם, כל חמש-שש נשים קיבלו קופסת בשר מקולקל. לאחר שאכלנו את הבשר השתמשנו בקופסאות לבית שימוש... וה-SS שנסע איתנו בקרון צעק כל תזמן: 'תפסיקו לתרבו, אני יורה בכם, תפסיקו!'. כולנו היינו עם שלשול ופחדנו נורא, והקופסה עברה בסתר מיד ליד, את מתארת לעצמך איך נראית קופסה כזאת עם נשים! ונוסעים ונוסעים, ונוסעים ונוסעים! היו כאלה שחשבו על בריחה. אני לא יכולתי אפילו לרדת מהקרון לעשות את הצרכים כאשר הקרון נעצר. מובן שבדרך לא קיבלנו אוכל ולא שתייה. עמדנו ונסענו, עמדנו ונסענו, ואני לא חשבתי על שום בריחה. קודם כל הייתי מאוד חולה, חוץ מזה - עם בגדים כאלה בלב ליבה של גרמניה! אני גם לא כל כך התמצאתי בגיאוגרפיה, בלי שערות, עם בגדי פסים. באמת, לאן אברח? עם הפסים מי יחזיק אותך... אני הייתי בחוס גבוה, ואומרים שנוסעים ל'טרזין'! בשבילי זה היה כמו לנסוע הביתה... אנחנו הגענו ל'טרזין' שלדי אדם, אני שקלתי ארבעים קילו, חצי ממשקלי היום... היו שם חברים, אז מיד אושפזתי... הרופאים הכירו אותי, ומיד קיבלתי טיפול רפואי. נראיתי נורא, היו לי פצעים, טיפוס הבהרות ופלוואריטיס קשה מאוד וחריאות נפגעו... כעבור חודש נגמרה המלחמה. אני לא זוכרת הרבה, אני רק זוכרת שהייתי מכונסת בתוך עצמי ופגשתי את קיטי/חברת הילדות שאבדה לרדה עם הגיעה ל'אשוויץ'."

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

בנושא זה כוללת ורדה את אירועי חייה מאז השחרור ועד עלייתה לישראל. חלק גדול מהנושא מוקדש לתיאור מצבה הגופני והנפשי הירוד מיד לאחר השחרור. הדבר מתבטא בהיגד הבא, שבו היא גם מתארת את ההשתחררות מ'הטלאי הצהוב':

"אחר כך נשלחתי... טוב ש'טרזינישטאט' התרוקנה לאט-לאט. אני לא הייתי מסוגלת ללכת, הייתי באמת כל כך חלשה, שלא הייתי מסוגלת ללכת. הייתי מונחת במיטה, וקיבלתי טיפול אפשרי - מי שמע על אנטיביוטיקה? ואמרו: 'הנה שולחים לפראג לבית חולים', אז אני קיבלתי היסטריה: 'אני לא רוצה לנסוע שוב בקרון בהמות!' אז זה מה שהיה - נסעתי בקרון בהמות, ונכנסתי לבית חולים יהודי בפראג. וזה נודע, וקרובים וחברים באו לבקר. התחלתי להתאושש,

והיות שהיה בית-חולים מיוחד לבעיות פְּנְאוֹת העבירו אותי לשם. וכאן באה איזה נקודה מעניינת, הלך מחשבה של אדם: העבירו אותי, רצו להעביר אותי, לבית חולים כללי מבית חולים יהודי, ואיזו מכרה או קרובת משפחה נתנה לי מעיל, קרובה רחוקה, שבאה לחפש את אמא שלה ולא מצאה אותה. מובן שהאמא מזמן נשלחה, והיא לא חיתה ב'טרוזינסטאט'. היא נתנה לי את המעיל של אמא שלה על הפיג'מה; ועל המעיל היה טלאי צהוב, ועם זה הגעתי לפראג. בפראג ישר מהרכבת לאמבולנס, אני פרטים לא זוכרת. בכל אופן, שכבתי והמעיל על ידי. והסניטרים הצ'כים לקחו אותי באלונקה. פראג משוחררת, כולה פורחת, וכל הצ'כים שמחים - זה כבר חסיום - והסניטרים אומרים לי: 'גברת, את יכולה לחוריד, את לא צריכה את הטלאי הצהוב!'. זה נקודה שאני זוכרת, אני אמרתי להם שזה לא מפריע לי, אני רגילה! לא, זה באמת לא מפריע לי".

בהיגד הבא מתייחסת ורדה לאכזבתה מהעם הצ'כי, אם כי באיפוק רב:

"טוב, הצ'כים היו, לא היו 'פייטרים' גדולים. הם לא התקוממו. הקומוניסטים אולי, אבל גם תמהורת חיתח מאוד 'פיאניסימו'! בכל אופן, הצ'כים טיפלו בכל הנושא שנקרא פליטים - כל הרכבות שנסעו דרך אירופה מפולין ליוון ומפולין לגרמניה... כולם ציינו שהצ'כים קיבלו אותם יפה, נתנו להם לאכול ולשתות ובגדים, העיקר - משרד שלם חי טביב הפליטים האלה...".

חלק מ'המלחמה שאחרי המלחמה' מתקשר אצל ורדה (כמו אצל מרואיינים אחרים במחקר זה) לקושי לאמוד את האסון, שהחל מיד עם השחרור:

"לאט-לאט חזרו תברים, ועם 'ספירת המלאי'. תמיד כל אחד שאל 'מי חי?', אז אמרו: 'ורדה בבית חולים'. אז כל אחד שבא לפראג בא לבקר את ורדה בבית חולים. בינתיים היו לי דודים ובני דודים שלא היו במחנות, שהיו באנגליה או בשבדיה והגיעו עם צבא השחרור, ואז כמובן מיד איתרנו את השרידים. אחרי מלחמת יום כיפור, כשנדע גודל האסון של המלחמה, הרגשתי בדיוק כמו אז! 'מי מאיתנו חי ומי הלך'. אז היו רבים יותר שחלכו מאשר חזרו!".

במשך רוב התקופה ששהתה ורדה בצ'כיה היא נחה, ללא דאגה, במעמד של חולה, בבחינת 'ירידה לצורך עלייה', כאשר בליבה פנימה גומלת ההתלטה לעלות לישראל, כמשתמע מההיגד הבא:

"טוב! אני לא הייתי צריכה לדאוג לשום דבר, אני הייתי בבית חולים!... מובן שהייתי מונחת, לא עשיתי שום דבר, אבל כל הזמן ידעתי שאני אעלה ארצה!".

ורדה מסיימת את הנושא בתיאור דרכה לישראל, ואת הצלחת ה'מבצע' היא תולה שוב במזל:

"שוב היה לי מזל. יצאתי מצ'כיה בעלייה ב' בלתי לגאלית. עזבתי את צ'כיה עם פליטים, והייתי במחנה מעבר בצרפת. ושוב, דרך מכרים ומזל, בעיקר מזל, עליתי באונייה דרך מח שנקרא עלייה ד' עם איזה פספורט של מישהו אחר... אני לא יודעת בדיוק איך זה חלק, בכל

אופן קראו לי ואמרו לי: 'ורדה, בואי, יש עלייה!'. עליתי, ודרך רומן פרטי עם איזה בחור אמריקאי נקלטתי בגרעין אמריקאי בקיבוץ.

ה. אופן ההשתקמות

בנושא זה כוללת ורדה את אופן השתלבותה בחיים בארץ מאז עלייתה, בעיקר את רכישת המקצוע, רכישת מקום עבודה והקמת המשפחה. היות שבן זוגה הוא איש חינוך, השתלבו החלטותיה בשל, כולל המעבר לבאר-שבע. במעבר זה היא רואה צעד נוסף בהגשמה הציונית, שכן הרגישה כי זהו מקום שזקוקים להם. בעבודתה כגננת שמה ורדה את הדגש על קליטת עלייה, וכך עברה ממעמד של 'נקלטת' למעמד של 'קולטת'. כך גם נוסף ל'סיפור-חיה' הממז של עזרה לזולת (ישועה אלטר-צנטרית), והוא הפך לסיפור שאפשר להתגאות בו.

ורדה מציגה את הנושא 'אופן ההשתקמות' בהדגשת החיוב, ללא התייחסות לקשיי הקליטה, שניצולי שואה אחרים מעלים בדרך כלל. למשל, ורדה אינה רואה באופן קליטתה בקיבוץ - בצורת המגורים או בסידור העבודה - סממני דחייה מצד הוותיקים כלפיה, אלא חלק מהנוהל כלפי 'חדשים', כמשתמע מההיגד הבא:

"ושכנתי באוהל עם עוד מישהי. זה לא היה משאת נפשי לגור דווקא באוהל, אבל זה מה שהיה, ואני מהר מאוד השתלבתי. הקיבוץ הזה היה בשבילי חוויה, משום שחייתי מאוד שונה מהאמריקאים, והתיידדתי מהר מאוד עם החברים. שם עבדתי קודם כמה ימים בגן חירק, ואחר כך במטבח. והיות שידעתי לעבוד בעבודה פיזית, אז זה עשה עליהם רושם שכמה צלחות שלא הביאו אני שטפתי. במה עובד נוער הכשרה? בשטיפת צלחות או בקטיף של עגבניות."

לורדה לא היו ציפיות לקבלת פנים מיוחדת כלפיה מצד בני הארץ בגין עברה בשואה. היא הוכנה לעלייה ולהגשמת הרעיון הציוני מתקופת ילדותה וגם ב'טרויך' במשך המלחמה, וכך הרגישה בעלייתה ארצה את התגשמות החזון:

"אני, בדיעבד, לא זוכרת תקופה טובה יותר בחיי (מאשר התקופה בקיבוץ). התיידדתי עם אנשים מעניינים, שהם בעצם היו החלוצים שעליהם קראתי בספרות - ופתאום הם בשר ודם, אכלו בחדר אוכל ודיברו איתי."

עם זאת, כמשתתפים אחרים במחקר, לא הרגישה ורדה שייכות לוותיקי הקיבוץ. היא הרגישה כי הם שונים ממנה, ובעיקר משום שהיה להם בית בעורף וכיוון שהם ציינו בנוקשות רבה מדי לטעמה לעיקרון השוויון. הרגשת הזרות גרמה לניתוק הקשר הרומנטי שלה עם החבר האמריקאי, ובעקבותיו נוצר קשר עם דוד בן ארצה, ניצול שואה כמוה, שעימו התחתנה אחר כך:

"... לכל אחד היה עורף ובית. ובעניין השוויון, הרגשתי שאני לא אחת מהם, זאת אומרת, אני לא מצאתי את עצמי. גם עם החבר הזה נגמר הרומן, בינתיים בא לבקר אותי דוד, ואז התחיל הרומן עם דוד!"

היא עזבה את הקיבוץ מתוך החלטה אישית ומתוך שאיפה להגשים חלומות ילדות, שאחד מהם היה להיות מורה בארץ ישראל. בהיגד הבא היא מספרת על החלטה שקיבלה בילדותה להיות מורה, אף כי הבחירה לא תאמה את דעת הוריה:

"... היה צריך לעבוד באיזשהו מקום (כאשר התרחבו האיסורים לאחר פרוץ המלחמה), אז מיד רשמו אותי - למדתי טכנאות שינים, משהו שאבא קיווה שפעם אהיה רופאה. אבל אני שנאתי את זה מהרגע הראשון, ואמרתי תמיד שאני אהיה מורה - ואכן, הייתי מורת! למרות שלחיות מורה זה לא היה מקובל במעמד שלנו..."

ההליכה בעקבות החוון מאפשרת לה, לדבריה, לראות את הדברים מלמעלה ולהתעלם מהקשיים בדרך. כמו מרואיינים אחרים במחקר, גם ורדה כוללת את הקמת המשפחה בנושא 'אופן ההשתקמות'. בהיגד הבא היא נוגעת במרכיבים החשובים, לדעתה, בנושא זה, וכוללת את תרומתה לקליטת העלייה:

"ידעתי שאני עוזבת את הקיבוץ. דודתי היתה מבוססת בתל אביב, ואני רציתי ללמוד, ושמעתי שיש קורסים מזורזים. נרשמתי לקורס מזורז בגבעת השלושה - נתקבלתי, להפתעתי הרבה! רק אחר כך הבנתי כמה מעט אני ידעתי עברית ותנ"ך... בכל אופן, התקבלתי! גרתי אצל הדודה, ועבדתי 'משק בית' אצל כל מיני גבירות מעניינות. דוד היה בקיבוץ, אז תמיד בשבתות נסעתי לשם. אחרי הצהריים עשיתי ספוג'ה אצל כל מיני בתים, והיות שהייתי מעל הדברים, לא ראיתי בזה שום דבר משפיל, אלא לחיפך. למשל, אחד חבתיים שבהם עבדתי היה הבית של הצייר רובין ברח' ביאליק, אבל אז הוא היה בתו"ל, והוא השכיר את הבית לאיזה דיפלומט מאורוגואי או מי יודע מה, אז הרבה לא הסתובבתי שם, נתנו לי לשטוף כלים במטבח בערבים... הייתי די חדשה בארץ, אבל אני השתלבתי מהר מאוד, לא היו לי שום בעיות קליטה משום שהייתי לבד. ידעתי איכשהו את השפה, ומחר מאוד לא הייתי יותר עולה חדשה. היתה לי עלייה וקליטה דה-לוקס. למדתי בסמינר גבעת השלושה, ונשלחתי לקורס מזורז, ונשלחתי לטבל בעלייה גדולה. היו מעברות ומושבים בלי סוף, ואני נשלחתי למקום שנקרא משמר-השלושה. את המקום קיבלתי ביום החתונה - רק אצלנו החתונה היתה שהלכנו לרבנות, בקושי חיינו מניין".

הדחף לתרום למדינה באמצעות החינוך בכל מקום שיש צורך בכך הביא את ורדה ובעלה לבאר-שבע. שם מודגש מאוד המעבר שלה ממעמד של נקלטת למעמד הקולטת, כמשתמע מההיגד הבא:

"ואנחנו קראנו ודיברנו ודנו והחלטנו - זה המקום, אנחנו עוברים לבאר-שבע. במעמד הזה היתה כמעט נבואה על המתרחש - מה יתרחש אם הנוער לא יקבל את החינוך המתאים! עלי זה השפיע. פעם נסענו לראות את באר-שבע ביום סגרירי, הכל היה מלא בוץ, אני לא יכולה להגיד שהתלחבתי מי יודע מה, אבל החלטנו שאנחנו מגיעים! התחיל משא ומתן. הוצגנו בפני ראש העירייה, הוא שמח, ובקיץ באנו לבאר-שבע... החזרנו את המגרש שהיה לנו בחופית. כעבור שנה פנו אלינו, אמרו: 'או שאתם בונים או שאתם מתזירים', אז הלכנו כמובן וחזרנו. הצ'כים האלה ישרים - לא בונים, מתזירים. קיבלנו 100 שקל חזרה, היום יכולנו להיות

מליונרים. אבל אני לא מצטערת בכלל. בבאר-שבע עבדתי כגוננת בשכונה ג', וזה היה המפגש הראשון שלי עם העלייה, אז קראו לזה 'קיבוץ גלויות'. רוב הילדים היו עולי בבל, ואני מצאתי המון-המון עניין בעבודה עצמה. התנאים היו מאוד קשים - הגן היה בלי גדר, ועזרת אחת משותפת לשתי הכיתות לשלוש שעות בלבד, ותנאים מאוד-מאוד קשים. אבל היות שלא היו לנו ילדים אני באמת אהבתי את העבודה ואת הילדים, ואני עד היום אם פוגשת מישהו הם מזהים אותי אני מזהה אותם וגאה...".

אצל מרזאיינים אחרים במחקר מוקדש חלק מהנושא 'אופן ההשתקמות' להולדת הילדים כחלק מתהליך הקמת המשפחה. ורדה מזכירה ב'סיפור-החיים' את עובדת הופעת הבנות ללא פירוט. כשהערתי לה על כך שלא הזכירה את הולדת הבנות הגיבה בקצרה: " ... הייתי מאוד חולה, וזה נושא שאני לא מרבה לספר עליו!".

ורדה כוללת בנושא 'אופן ההשתקמות' גם את עיסוקה לאחר צאתה לגמלאות. בהיגד הבא היא מסכמת את תקופת חיי העבודה שלה בהרגשה שהגשימה כל מה שרצתה לעשות בחיים. מתוך עמדה זו של 'שלמות האני' (אריקסון, 1967), ללא רגשי אשם ובתחושת מחילה להוריה, היא תיכננה ויישמה את יציאתה לגמלאות, כמשתמע מההיגד הבא:

"מיד עם יציאתי לגמלאות חיפשתי מה אני אעשה עם האנרגיה שלי. היות שתמיד עניין אותי פולקלור וידיעות הארץ, הלכתי לגימנסיה. אני לא מוזיקאית, לא אוהבת לבשל, בודאי שלא סורגת לנכדים, אוהבת לקרוא רק בגבולות הנורמה, ואין לי הרגשה של החמצה של משחו שכל החיים רצייתי לעשות ולא הגעתי אליו. אני חשבתי מה אני אעשה עם הזמן הפנוי, המשק בית שלי מאורגן כמו כל אישת עובדת, שזה עושים ביד שמאל ועבודה ביד ימין. אני גם לא רכלנית או שתיינית קפה - יש לי חוג חברות, אבל כמה אפשר? דוד, אחרי שהוא היה 20 שנה בעיריית באר-שבע מנהל מחלקה, עבר לעבודה במשרד החינוך ויעוץ במועצה מקומית בסביבה. הוא פעם סיפר לי שהציעו במחלקת החינוך איזה פרויקט של תיעוד על הקמת המושבים הראשונים אחרי קום המדינה, בתקופת קיבוץ גלויות, על פרויקט זה דיברו באחת הישיבות, זה פרויקט שתזיק ואיש לא התלבש עליו, איש לא מצא בזה עניין ולדוד הית בזה יד, הוא אמר: 'תראו, עדויות ייגמרו, וכמו שיש היסטוריה לראש פינה ויש עבר לדגניה, גם פה יש כבר עבר והיסטוריה'. בוקר אחד התעוררתי ואמרתי: ' ... זהו זה, אני הולכת על זה וזהו'. הלכתי באפס ידע לראש המועצה, אמרתי: 'אתחיל את הפרויקט הזה בהתנדבות'. לקחו אותי בשתי ידיים. הלכתי ללמוד ארכיונאית בדרג נמוך ביותר ... אחר כך עשיתי עוד שני קורסים, והיום אני ארכיונאית בדרג נמוך, נקרא לזה בדרג עירוני. התחלתי לאסוף מסמכים למיניהם בארכיונים אחרים, ולהתעסק עם ההיסטוריה הזאת, אבל ראיתי שזה יבש - למי אני עמל? היו כל מיני הרפתקאות, עד שקיבלתי תדר, אחר כך כיתה, *(אחר כך)* הוציאו אותי מהכיתה - זאת אומרת, הכל השתלשלויות. עד שהגעתי למסקנה, שאם אני עובדת בחתנדבות זה יוק, לא שמים עלי. אם זה התנדבות במסגרת ויצ"ו או במסגרת מגן-דוד-אדום אז מסגרת, אבל במועצה אזורית מסתובבת שם איזה זקנה שמנה, מה היא רוצה? וחוף מזה, לא הייתי מבוטחת ואני באוטובוס. אז סיכמנו. זה עבד עליהם, הביטוח, ופניתי לראש המועצה ואמרתי: 'תראה, אני פת אפס.

הלכתי ללמוד על חשבונות, עכשיו אני ארכיונאית מוסמכת! סיכמנו על שתיים, אחר כך מנחל מחלקת החינוך הוסיף לי עוד שתיים. חיים אני עובדת על תקן של ארבע שעות שבועיות... בכל אופן, זה חי וקיים! בעצם, אני עושה את הכל, החל בשטיפת רצפות ודפיקת מסמרים וכלה בתליית תמונות. הנה עברנו דירה אחרי 40 שנה, אחרי ההחלטות אם כן או לא, ואני גרה כרגע בג'עשכונת המיועדת לתושבים ב'גיל הזהב'. אני לא משתלבת שם חברתית, כי אני לא רואה את עצמי עדיין כשייכת ל'גיל הזהב'... אני רואה את עצמי כאדם שעובד וקס ונוסע פעם-פעמיים בשבוע ובונה את המוזיאון".

סיכום

מעמד הראיון היה לורדה (כפי שהרגישו גם המרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייה. 'קו-הסיפור' - 'החיים הם כמו מחרוזת' - עבר דרך הנושאים שהביאה ל'סיפור-החיים', כאשר היא שוזרת את אירועי חייה ב'מחרוזת' לפי סדר התרחשותם. ורדה סיפרה את הסיפור מנקודת מבט של אישה בעלת עבר "שיש להתגאות בו" ועתיד, ללא מחסומים של רגשי אשם. בנושא 'ההשפלה' פירטה ורדה אירועים שלא העזה לספר עליהם בעבר, כי התאימה עצמה לחברה, ולדבריה:

"במשך הזמן הפרספקטיבות האישיות משתנות על רקע הזיכרון הקולקטיבי, מ'כצאן לטבח' עד 'אתי גיבורי התחילה'. הראייה הרבה יותר רחבה חיים, רציונלית ואמוציונלית".

בזכות השינוי בעמדת הציבור כלפי ניצולי השואה, היא החלה לאתרונה לפתוח את 'סיפור-חייה' גם לפני בנותיה.

ב'סיפור-החיים' מדגישה ורדה את השתלבותה בארץ כישראלית לכל דבר "ללא הצל של השואה", אשר היא ובעלה שמרו גם על הבנות מפניו, לדבריה:

"... אנחנו (רדה ובעלה) בכוונה לא רצינו להשאיר על חייחן של הבנות צל. אנחנו לא סוחבים את השואה לדור שני, ואנחנו בעצם לא סוחבים את זה - זה חלק מחיינו, אנחנו לא מרימים דגל...".

בהיגד הבא קושרת ורדה את מצבה בהווה עם "חוט החיים" החזק שהתחיל בילדותה, החוט שהיה בכוחו לשאת את אירועי החיים מבלי להתנתק ואשר איפשר לה להישאר עם הפנים קדימה כלפי האירועים הבאים. בהודאה שמקור החוט הוא בילדות היא גם מצליחה למחול להוריה על ש'לא קראו נכון את המפה':

"במשך השנים הייתי תמיד יותר אופטימית מפסימית. בשבילי החיים הם העתיד, ולא העבר, אני תמיד חיה את העתיד... חיים על רגע נתון זו המחרוזת, יותר חרוזים. בכל דבר אני רואה את חצי הכוס המלאה ואיך החוט מתחזק! החוט התחיל מהילדות כחזק וממשיך עד היום, אין נתקיים!".

בסוף הראיון, באפילוג, מסכמת ורדה את 'סיפור-החיים' במילים: "הסיפור שלי יבש כמו המדבר... אני מאוד רציונלית ושום אמוציות לא נכנסות". לעומת זאת, היא מסכמת את חייה בנימה רגשית של שביעות רצון:

"אני תמיד הייתי אופטימית ועם הפנים לעתיד, ואני מאושרת בחיי, וטוב לי בחיים כמו לכל אדם... אני גם אומרת לדוד בעלי שאנחנו צריכים להגיד כל בוקר 'מודה אני' שאנחנו ביחד, ושנחנו בריאים, ושהילדים מוצלחים, וסך הכל לא רעבים, וחיים יפה ועדיין עובדים, וסך הכל טוב לנו... אז רק שלא יהיה יותר גרוע, לא לשים 'עין הרע'. אז היות שתמיד הפנים שלי לעתיד, אני לא רוצה להגיד שלא היו משברים - למי אין משברים בחיים?".

ובסיכום התייחסה גם ל'צו-הסיפור':

"אני התמסרתי לבניין הארץ וקליטת עלייה, לעתיד! את שימור זכר העבר השארתי לאחרים!".

7. זאב - אם אין אני לי מי לי?

הקדמה

זאב הוא בן 74, נשוי זה חמישים שנה, אב לשני ילדים נשואים וסב לשישה נכדים. זאב פרש לגמלאות לאחר שלושים ושתיים שנות עבודה רצופות בחברת החשמל בבאר-שבע. מאז, כמו בתקופת עבודתו, הוא מנהל אורח חיים של מודעות לבריאות וסדר יום מתוכנן ועמוס בפעילות. למשל, הוא מקפיד על צעידה של 15 ק"מ מדי יום, נוהג לאכול ארוחת צהריים עם אשתו יום-יום בשעה קבועה ושניהם צמחונים.

מאז פרישתו מתלק זאב את זמנו בין כמה שטחי פעילות:

- ✦ **בתחום המשפחה:** הוא מוכן לעזור לילדיו ולנכדיו בכל דבר ובכל זמן שיתבקש. הוא מודע מאוד לגבולות תפקידיו, ומתאים את עצמו לאחרים. הוא ממשיך לטפח את הזוגיות עם אשתו באמצעות עשייה משותפת, כמו התמסרות לילדים ולנכדים, פעילות בתחום הצמחונות וטיולים בארץ ובעולם. זאב מודע לצורך במרחב מחיה אישי, ולכן יש לכל אחד מבני הזוג עיסוקים משלו ועקרונות הנשמרים תוך כבוד הדדי.
- ✦ **בתחום 'צו-הסיפור':** זאב נוהג לערוך טיולי 'שורשים' לאירופה עם כל אחד מנכדיו בנפרד. הוא מוזמן להרצות על השואה בבתי ספר ובצה"ל. הוא עוסק בתיעוד השואה, ואף כתב ספר על הנושא, הנקרא 'חמישה דורות', ופועל להפצתו בארץ ובעולם. הוא חבר בוועדה המארגנת של יוצאי תנועת 'דרור הבונים' ויוזם תיעוד על פעילות התנועה, כולל בתקופת השואה. הוא גם פעיל בסניף 'עמד' בעיר.
- ✦ **בתחום עיסוקו:** זאב ממשיך להיות פעיל כנציג עובדים בחברת החשמל, עתה כנציג הגמלאים שם. הוא ממשיך, כגמלאי בהתנדבות, להדריך בני נוער בנושאי חשמל. הוא גם מתנדב לעזרת קשישים במסגרת המוסד לביטוח לאומי במדור לשירותי הייעוץ לקשיש ולגמלאי.

זאב הסכים להשתתף במחקר והקדיש זמן לראיון בעיקר מתוך המניע של 'צו-הסיפור'. זאב הגיע לראיון מצויד בחבילת מקורות אשר לדעתו יסייעו לי להכיר אותו ואת עברו. כיוון שבחר להביא את המסמכים כתלק מהראיון, אני מוצאת לנכון להציג אותם כאן:

- א. הספר שחיבר 'חמישה דורות', בעברית ובהונגרית.
- ב. הספר אשר השתתף בעריכתו 'דרור, הבונים, העובד - תנועות חלוציות בהונגריה'.
- ג. אוסף תגובות על ספרו 'חמישה דורות', כרוכים בתוברת.
- ד. שירים שכתבו נכדיו לכבודו, ביניהם שיר תודה לו ולאשתו על מסע ה'שורשים' שקיימו יחד.
- ה. הזמנה לפגישת גמלאי חברת החשמל, בחתימתו כיו"ר ועד הגמלאים.
- ו. שני תיקים המכילים מסמכים ודברי קישור, בכתב ידו, על תולדות חברת החשמל באזור הדרום מנקודת מבטו במשך שנות עבודתו שם.

- ז. מסמכים על התקדמותו בסולם הקריירה המקצועית והתברתית בחברת החשמל.
- ח. מסמכים ותמונות הקשורים לנסיעות בני המשפחה לטיולים משותפים בארץ ובחוץ-לארץ מאז שהילדים היו קטנים.
- ט. תיקי מסמכים שונים, שכמה מהם ראוי לציין כאן: צילום מתוך חוברת שאירגן בחברת החשמל כממונה על הבטיחות בנושא זה, תעודת סיום קורס לראשי צוותים באוניברסיטה, 'בוראי המאורות' - שיר הלל (מקאמה) של חיים חפר המוקדשת לעובדי חברת החשמל, דוח שכתב זאב על סיור מקצועי שערך במסגרת עבודתו בתחנות-כוח הידרו-אלקטריות באוסטרליה ובו ציטטה מדברי יגאל אלון: "מה הנכס הגדול ביותר שיש לי בחיים? רכוש אין לי, והון אין לי. הנכס הגדול ביותר שיש לי הם חברי!..."

המסמכים הנזכרים, שזאב הביא איתו לראיון, מלמדים על תחומי הצלחה שבחר להדגיש ב'סיפור-חיי', כמו בניו ונכדיו המעידים על הצלחתו 'להיות מחוללם של האחרים' (אריקסון, 1967), או הצלחתו בעבודתו כחשמלאי, מקצוע שבחר ולמד באופן עצמאי, וכן יכולתו במשך חייו לעבור בגמישות ממעמד של מנהיג למעמד של מונהג. תחושת 'שלמות האני' (אריקסון, 1967) של זאב, המתבססת על הישגים אלה, הביאה אותו כנראה ליכולת לשלֵחַן (רוטנברג, 1995) את 'סיפור-חיי' למנגינה הרמונית התואמת את 'המפתח המוזיקלי' ('צופן-העל') החברתי שלו. זאב הביא את 'סיפור-חיי', על כל היבטיו, למצב של גאווה והרמוניה, כמשתמע מדבריו: "היום אין לי סודות". הוא הצליח בכתיבת ספרו 'חמישה דורות', ובכך הוא מימש את 'צו הסיפור'. זאב לא פנה לטיפול נפשי.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

זאב נולד בבודפשט, בירת הונגריה בשנת 1922. במשפחה היו שבעה אחים ואחיות, והוא היה הבכור ביניהם, לדבריו: "לטוב ולרע". כאשר מלאו לו שש שנים עזבה המשפחה בגלל מצוקה כלכלית קשה את העיר בודפשט, ועברה לעיר שרושפטק, שהיתה סמוכה לבית הסב. שם סיים את לימודיו בבית-הספר היסודי, ואחר - תוך קשיים מרובים שהיו קשורים למצוקה הכלכלית של המשפחה - הצליח לסיים את לימודיו התיכוניים וזכה לתעודת בגרות.

מגיל צעיר, מאז שמלאו לו שש שנים, שיתפו אותו הוריו, ובעיקר אביו, בדאגה לפרנסת המשפחה - הן בשיחות על כך והן בפועל. לעתים העבודות המזדמנות שנמצאו לו היו קשורות בהשפלתו. בתוך משפחתו התייחסו אליו כאל 'ילד הורי'¹ (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973), והוא קיבל זאת כהפלייתו לרעה לעומת אחיו הצעירים ממנו.

¹ ילד הורי - parentified child, הדואג המשפחתי - Boszormenyi-Nagy et al. 1973, pp.258.

עם סיום לימודיו התיכוניים בשרושפטק חזר זאב להתגורר בגפו בבודפסט. הוא קיווה להיעזר שם בבני משפחתו מצד האב, אבל הם דחו אותו והיה עליו לנהל את חייו באופן עצמאי. הוא לא בתל בשום עבודה, והצליח למצוא משרות שהכנסה גבוהה יחסית בצידן. מהר מאוד גם הצליח לעזור למשפחתו הגרעינית בכספים ובמצרכים. עם זאת, כל אותו הזמן המשיך האב לפקח עליו מרחוק. במשך הזמן למד זאב חשמלאות וקיבל רשיון עבודה. במקביל הוא השתלב בחיי הקהילה היהודית בעיר, בתחילה כחניך ואחר כך כמדריך.

בתארו את "מלחמת הקיום" העצמאית שניהל בתקופה הזאת משלב זאב אירועים של "הצלת הכבוד האבוד", כמו ביקור אצל קרובי משפחת אביו בבודפסט בלבוש מהודר שרכש ב'שוק הפשפשים', לאחר שלא רצו בו בבואו לעיר. הוא החל להקפיד על מראהו גם בביקוריו בבית הוריו בשרושפטק, והצליח גם להגדיל את הסיוע הכספי למשפחתו. לביקוריו השנתיים בבית הוריו הגיע עמוס במתנות ובכל טוב.

תקופת המלחמה

זאב גויס לפלוגות העבודה ב-1943, ובמסגרת זאת התגלגל בעקבות הצבא למקומות שונים והועסק בעבודות שונות. ב-1944 הועבר עם יתר ניצולי פלוגתו לידי הצבא האוסטרי. בהשגחת שומרים אוסטרים צעדו זאב וחבריו למחנה הריכוז 'מאוסהאוזן', שם שהה עד לשחרורו בידי הצבא האמריקאי במאי 1945.

זאב איבד במלחמה את כל שהיה לו לפני השואה למעט גופו, שתיים מאחיותיו, חברתו לחיים ומקצועו. בזמן השחרור חלה בטיפוס, ומשקל גופו ירד ל-35 ק"ג.

התקופה שאחרי המלחמה

לאחר שהחלים בבית חולים חזר זאב 'הביתה', שם נוכח בגודל האסון. אגב הביקור פגש בחברתו מלפני המלחמה, ועימה גם התחתן לאחר מכן. הם הצטרפו לפעילות ב'דרור הבונים', ובמשך הזמן התרחבה פעילותם לעבודות מזכירות ולארגון הקשרות להכנת בני נוער לעלייה לארץ.

זאב ואשתו עלו לישראל בעלייה בלתי לגלית ב-1949 ונקלטו להכשרה בקיבוץ ותיק. אחרי תקופה קצרה, ב-1950, הם היו בין מקימי קיבוץ חדש, ושם נולדו שני ילדיהם. אשתו נבחרה לגזברית הקיבוץ והוא לרכז הקניות.

אך הם לא היו מרוצים מהחינוך המשותף, ולכן עזבו את הקיבוץ וב-1955 הגיעו לבאר-שבע. מיד עם בואו לבאר-שבע נקלט זאב במקצועו כחשמלאי בחברת החשמל, ושם עבד עד לפרישתו בשנת 1987.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

הדחף לקיים רה-ביוגרפיה התעורר אצל זאב כאשר נכדו ביקש ממנו שיספר לו את קורותיו בשואה. עד אז לא נגע בנושא, הוציא מפגשים עם 'חברים משם'. לאחר פניית נכדו הוא החל להקליט את 'סיפור-חייו' ברשם-קול בלילות, לאחר שאשתו פרשה לישון. כך עשה במשך שלוש שנים (לא ברציפות) והגיע ליותר מעשרים שעות דיבור. לאחר מכן מסר את הקלטות לשקלוט והוציא את הספר 'חמישה דורות'.

אשתו, ניצולת שואה, שרדה את המלחמה בזכות שאולה ואיבדה את כל משפחתה בשואה. עד היום אין היא מסוגלת לשתף אחרים בקורותיה בשואה. לדבריו: "בנושא השואה אני ואשתי לא באותו הקו". מסיבה זאת הוא ביקש לא לערוך את מפגשי הראיונות בביתו. המפגשים התקיימו בחדר עבודתי במרפאה.

מאז התנסותו הרה-ביוגרפית בעקבות בקשת נכדו וכתיבת ספרו ממשיך זאב בפעילות מתמדת בנושא השואה במישורים שונים, כולל מתן הרצאות וכתיבה. זאב מסר עדות ב'יד-ושם' והוכשר להיות 'איש עדות'.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-הביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם זאב הוא 56 עמודים משוקלטים, שכולם מהווים את 'הסיפור-הראשי'. זאב 'אורג' את 'סיפור-החיים' אירוע אחר אירוע לפי סדר ההתרחשות בחייו - כחוטאי ערב הארוגים על חוטי שתי חזקים, שהם נושאי הסיפור, המשוכים לכל אורכו של האריג. בין חוטי השתי מצוי הנושא המרכזי של 'סיפור-החיים', 'קו-הסיפור' - 'אם אין אני לי מי לי'.

בתחילת 'סיפור-חייו' מציג זאב את עצמו, כולל תאריך הולדתו ומקום לידתו, מפרט את בני משפחת המוצא שלו ומציין את האבדנים: אחות בכורה שנפטרה סמוך להולדתה וארבעת אחיו והחורים שנפטרו בשואה. הוא ממשיך בתיאור תקופת הילדות והנעורים בבית הוריו, המעבר כעצמאי לעיר בודפשט עם סיום בית הספר התיכון, גיוסו לפלוגות העבודה ומסכת ייסוריו שם, החיים במחנה הריכוז 'מאוטהאוזן', השחרור וגלגוליו עד לעלייה לישראל. לאחר מכן הוא מספר על העלייה לקרקע לקיבוץ חדש עם חבריו, על המעבר לבאר-שבע, מתאר את הקריירה ואת הווי חייו עד יציאתו לגמלאות, ומסיים בתיאור חייו המספקים כגמלאי.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של זאב, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, קו-הסיפור: 'אם אין אני לי מי לי' (על פי פרקי אבות, פרק א', יד').
- ב. תקופת הילדות והנעורים.
- ג. אופן ההשתקמות.
- ד. ההשפלה.
- ה. המלחמה שאחרי המלחמה.
- ו. צו-הסיפור.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - אם אין אני לי מי לי

בשל המסר שהעבירו לו הוריו בילדותו שעליו לעזור לאחרים ולא להיעזר בהם, הוא אימץ לעצמו את העיקרון 'אם אין אני לי מי לי'. נושא זה אינו מפורט בנפרד, והוא שזור ביתר הנושאים.

ב. תקופת הילדות והנעורים

בנושא זה כולל זאב את תקופת ילדותו בבית הוריו ואת תקופת נעוריו עד השחרור מסמכות אביו. בתיאור הילדות הוא מדגיש את הדלות ששררה במשפחתו ואת התפקיד שהטילו עליו הוריו מגיל צעיר לסייע בפרנסת המשפחה. כיוון שהעול הזה הוטל עליו ולא על אחיו הצעירים ממנו הוא חש שהוריו הפלו אותו לרעה, ומאז הסיק שאין לו לצפות לעזרה מאחרים. מסקנה זו מלווה אותו עד היום ומהווה את 'קו-הסיפור' של 'סיפור-חיי' - 'אם אין אני לי מי לי'. בנושא 'הילדות והנעורים' הוא משלב גם את הנושא 'זולתים ראשוניים'.

זאב מתחיל את הנושא 'הילדות' במניין בני משפחת המקור שלו, והוא מזכיר מי מהם לא שרד את השואה:

"ב-1922 נולדתי בבודפשט, בירת הונגריה. אנחנו היינו שבעה ילדים, זאת אומרת אנחנו היינו שמונה - אני הייתי הבכור. לפני היתת אחות, אני לא הכרתי אותה, אבל אחרי כמה חודשים היא נפטרה, אבל מעשית אני הייתי הבכור. נשארנו אחרי השואה אני ועוד שתי אחיות, היתר נספו בשואה".

בהיגד הבא מתאר זאב את הדלות ששררה במשפחתו המוצא שלו בילדותו, כולל ההידרדרות במצב הכלכלי, שהחמירה עם הולדת אָחיו. ההחמרה במצב גרמה למשפחתו לעזוב את בודפשט ולעבור לשרושפטק הסמוכה לבית סבו אבי אמו, בהיגד הוא כולל גם את ההשפלה שהיתה כרוכה במעבר:

"אנחנו היינו שבעה ילדים אז... אבא שלי היה סנדלר, תיינו בדירה בבודפשט, במרכז בודפשט, והוא עבד בבית חרושת לנעליים. מדובר ב-1923. אחרי זה פיטרו אותנו, והוא עבד בכל מיני עבודות זמניות, בין היתר בערב כשבא הביתה עסק בתיקוני נעליים. אמא שלי אספת את הנעליים במשך היום, ובערב אחרי העבודה הוא עבד עד שתיים עשרת בלילה. אנחנו גרנו כל

פעם בשכירות במקום אחר. אני גם לא זוכר שהיה לנו אי פעם יותר מחדר אחד - גם כשהיינו מספר נפשות קטן וגם כשהיינו תשע נפשות גרנו בחדר אחד. לאורך החיים מבחינה כלכלית היינו עניים. אבא עבד בחפירות בתעלות בביוב ובכל מיני דברים. אני עוד הייתי קטן ואני עוד זוכר, הייתי בן שנתיים-שלוש אז, אמא לקחה אותי עם האוכל שהיה עטוף בסמרטוט, שני סירים, תלוי כמה היא בישלה, ואנחנו לקחנו את זה לאבא, כיוון שאבא עבד לא רחוק מהבית. אנחנו הבאנו לו את האוכל לתוך התעלה. הייתי כבר לקראת בית ספר, לקראת גיל שש שנים, ומצבנו היה די גרוע. עבודות פרטיות כבר לא היו, וגם לא עבודות זמניות. אז סבא שלי מצד אמא שגר בכפר... הציע לנו שנבוא לגור קרוב אליו, נחפש דירה. ואז באמת איזה יום יפה אספנו את תרמיטים - אפשר לחשוב 'רמיטים'... בסך הכל זו היתה איזו עגלה! הבאנו את זה לרכבת והעמסנו את זה בקרון. זה לא היה כמו כאן היום! היינו צריכים לקחת את זה לתחנת הרכבת משא, להכניס אותו, ואז איזה יום יפה זה הגיע... ואז אנחנו עזבנו את בודפסט ונסענו לשרושפטק. שרושפטק היא עיר תרבותית מאוד...".

מגיל צעיר שיתפו ההורים את זאב במצוקה הכלכלית הקשה ובאחריות לפרנסת המשפחה. בהיגד הבא הוא מתייחס לעובדה שהמשפחה נתמכה בידי מוסדות הקהילה בעיר שרושפטק, בתנאי שהוא ילמד ב'חדר', ועל כל היעדרות מלימודים הורידו מקצבת הקמת למשפחה. הלימודים ב'חדר' היו נוספים ללימודיו במשך היום בבית הספר הממשלתי:

"בבית היינו נתמכים. היה איזה 'ויצו' כזה כמו פה, ומה 'ויצו' קיבלנו כל שבוע שני קילו קמח לאפות חלה ושמונה או עשרה קילו קמח חום לאפות לחם, וזה היה בדרך כלל ביום חמישי. עכשיו, כשאני הלכתי לבית ספר עממי אז ה'ויצו' והקהילה היהודית הכריחו את אבא לשלוח אותי ל'חדר': 'אתה מקבל את הקמח בתנאי שאתה שולח את הבן שלך לחדר...'. אנחנו למדנו/בבית הספר הממשלתי/ עד השעה אחת, הלכתי הביתה לאכול והייתי צריך לחזור ללמוד ב'חדר'... לי לא היה כל חשק וכל עניין בזה, אבל לא היתה לי ברירה. פה ושם כמה ימים נעדרתי מהחדר, ואז הלכתי להתרחץ בנהר... הרבי המורה נתן דין וחשבון לממונה עליו, ואז חיו כמה פעמים סנקציות שאנחנו לא קיבלנו קמח לשבת. את זה לא יכולתי לקבל על עצמי, כיוון שאז לא קיבלנו את הקמח שהיה האוכל העיקרי שלנו... עד היום אני זוכר את זה... הלחם והקמח אנחנו יכולנו לקבל רק בצורה כזאת, ואז נאלצתי רוב-רובו של השבוע ללמוד".

אף כי ההורים דרשו מזאב יותר מאשר מאחיו מבחינת האחריות לפרנסת המשפחה, הרי שבחלוקת הלחם, שהיה המזון העיקרי במשפחה, הרגיש שהוא מקבל פחות מאחיו, לדבריו:

"כן, בדיעבד אני שמתי לב שהאחים שלי או האחיות שלי קיבלו קצת יותר ממני, למרות שאני הייתי הבכור, קיבלו לחם יותר גדול ממני... הרבה פעמים הלחם היה ללא שום מריחה, זה היה המנה העיקרית שלנו. אנחנו הלכנו לבית-ספר, שם יכולנו לקחת פרוסת לחם לארוחה, זה היה טוב!".

זאב הבין כבר מגיל צעיר שעליו לדאוג לענייניו ולשמור על זכויותיו, ואפילו ביחסיו עם הוריו. מתוך מחשבה עצמאית של 'אם אין אני לי מי לי' הוא הגיע למסקנה שעליו להמשיך ללמוד בתיכון ולא לצאת לעבודה, כמצוות אביו, בסיום בית הספר היסודי. בהיגד הבא הוא מתאר כיצד ניאות אביו לאפשר לו להמשיך ללמוד לאחר שמצא דרך לשלב בלימודיו הכנסה שסיפקה את האב, בהיגד זה הוא גם מתייחס להצלחתו בלימודים:

"התחלתי ללמוד בבית ספר עממי יהודי, שם גמרתי שש כיתות. היתה אפשרות לסיים ארבע כיתות ואז ללכת לתיכון או לגמור שש כיתות וגמרנו, ואז תלך לעבוד... עכשיו, אני גמרתי שש כיתות בבית ספר יהודי בגלל שזה היה חינוך. כבר בכיתה ד' היו לי שאיפות... אמנם הייתי קטן, אבל הבנתי שאני מוכרח להמשיך ללמוד בגלל צורת החיים שהיתה סביבי, והדוגמה של אבא... ברור שאבא שלי מכיתה ד', או קצת יותר מאוחר, כבר רמז לי שכשאהיה בגובה כזה שאני אוכל ללכת לעבוד אז אלך לעבוד. זאת היתה כוונתו, ובקושי רב יכולתי לשכנע אותו לרשום אותי לבית-ספר תיכון. כל הארבע שנים שהלכתי לתיכון הצלחתי להיות תלמיד טוב. כבר בשנה הראשונה בתיכון התחלתי לחפש פרנסה, ואז הפרנסה הכי מוצלחת במסגרת הבית ספר היתה ללמד ילדים יהודים... פניתי לכמה ילדים ואחר כך לחורים שאני מוכן ללמד אותם. אחרי הצהריים הלכתי אליהם הביתה. לימדתי ילדים בגילי, אני הייתי שנה יותר מבוגר מהילדים. אז אני הרווחתי כמעט אותו הכסף כמו שהייתי מרוויח בעבודה שאבא חיפש לי כשליח באיזושהי חנות טקסטיל. אז היה פחות או יותר שקט בבית מבחינת חוויכות, אבא שלי לא ישב לי על הצוואר, ונתן לי בשקט ללמוד. אני הייתי צריך ללמוד... הית לי בדרך כלל שניים-שלושה תלמידים, ואני כיסיתי את ההשתתפות בהחזקת הבית, כביכול, הייתי עובד".

המחסור הביא את אביו לחפש פתרונות שונים, כמו שליחת הבנים לעבודה אצל המשפחה המורחבת, אולם בפתרונות האלה לא היתה התחשבות בכבודם של הילדים. זאב אמנם מתאר בפרטים את התארחותו בקיץ אצל משפחתו ואת עבודותיו שם כאחד הפתרונות הכוללים השפלה, אבל הוא מצליח 'לתקן' את ההשפלה בסוף ההיגד ולראות זאת כחוויה:

"אז אנתנו יצאנו בשנים עשרה בלילה מכיוון שהיה צריך להיות בשוק בארבע בבוקר, וזה היה שלוש עשרה ק"מ, והיה צריך להעמיס את העגלה כולל האנשים, ואני הייתי העגלון. כעגלון טיפלתי בסוס שידע את הדרך יותר טוב ממני, אני הייתי צריך רק לטפל בו. לאחר שהגענו הייתי כל היום בשוק, הסתובבתי בין היהודים עד שמכרו את הדברים וקנו את הדברים, ואז לפנות ערב הגענו חזרה. ברור שעבור זה פרוטה לא קיבלתי, אבל היה טוב למשפחה שלנו שהיה פחות ילד בבית לאכול, זה היה רווח נקי. אבא בדרך כלל בתחילת יולי ואוגוסט חילק את הילדים בין הקרובים, בין הקרובים קרוב בין הקרובים רחוק. גם כשלא עבדתי בחובלה לקחו אותי איזה מאתיים ק"מ מתבית בין הקרובים, שם אני למשל הייתי שומר בשדה, היה תירס מאות דונמים... הם הרי היו חקלאים, והיה צריך לשמור. התירס התחיל לגדול, והיתה תוצרת של התירס, ואז באו איכרים לגנוב. הייתי צריך לעבור את המאות דונמים עם חתיכת מקל ביד... ואיך יכולתי לגרש אותם? אני הייתי בן שלוש עשרה והם היו בני ארבע עשרה, חמש עשרה! ובכל אופן, יחסית היה די בסדר. ברור שלנתי אצלם. בשנה הראשונה לנתי ברפת עם הפרות, זה היה מצוין יחסית, ואחר כך עברתי לגור במטבח עם המשרתים... ברור שעם הילדים שלהם (של הקרובים) לא היתה לי שפה משותפת, אני לא הלכתי איתם לאיזשהו מקום

ואכלתי במטבח עם המשרתים. בשבילי זה היה שינוי טוב - יצאתי מהבית, לא היה לחץ, לא המשפחה לא הילדים ולא ההורים, וזה היה כיף, זה היה שינוי, ונסעתי בכמה רכבות, וחזרתי כמה רכבות. שם הלכתי ברגל, שם התעסקתי עם סוסים ופרות, וזו היתה חוויה. ככה גמרתי את הבית ספר תיכון, ופחות או יותר אבא סבל את זה. אני לא מספר על האחים, אני מספר על עצמי. והוא (אבא) פחות או יותר היה בשקט, כיוון שאת החשבון שלנו פחות או יותר כיסיתי. בגיל שש עשרה גמרתי את הבית ספר תיכון”.

נוסף לעזרה שקיבל אביו של זאב מקרובי האם בכפר, הוא נהג לערוך מדי שנה בקיץ ביקורים אצל אחיו ואחיותיו בעיר בודפשט במטרה לקבל מהם תמיכה כספית. בהיגד הבא מתייחס זאב למצבם הכלכלי המצוי של דודיו בבודפשט, ול”שנר”, קיבוץ הנדבות, המשפיל של אביו בבתי אחיו:

”בבודפשט לאבא היו כמה אחים ואחיות במצב מצוין. הם היו בעלי תנויות ורכוש. הם, אפשר להגיד, היו מהמעמד הבינוני. רובם חיו בדירות משלהם, וזה היה דבר גדול מאוד, כי עד היום בבודפשט ובהונגריה בכלל גרים בשכירות כמו ‘עמידר’... אבא בדרך כלל נסע לבודפשט כל שנה, וחיה נהג לעבור דרך כל האחים שלו. הוא נהג להביא אתו שניים-שלושה שקים גדולים. לרובם היו תנויות טקסטיל, והוא היה נהג לאסוף את כל הבגדים הדהויים שבמשך השנים לא הצליחו למכור. למעשה אבא היה האת הבכור, אחריו היה אברהם, והוא מאוד אהב את אבא, יותר האחים התייחסו אליו כאל עני ובקושי קיבלו אותנו... אני ביקרתי איתו כמה פעמים בבודפשט”.

כאשר סיים את לימודיו בבית הספר התיכון היה ברור לזאב שעליו לחפש פרנסה. אביו הכין לו עבודה כשליח ללקוחות בחנות טקסטיל, אך זאב העדיף לחזור לבודפשט:

”... אחרי גמר התיכון, עוד לא הספקתי לגמור את הלימודים, זה היה אמצע יוני, ואז החלטתי שאין לי ברירה, אני צריך לחפש פרנסה. בכל מקרה אבא שלי רצה לשלוח אותי לעבודה בחנות טקסטיל כשליח, והוא כבר גמר עם בעל חנות... ועל זה קיבלנו כמה גרושים, או שירות לקליינטים בחנות, ואני לא רציתי את זה, ואמרתי לאבא שאני תוזה לעיר בודפשט... אמרתי לאבא: ‘תשמע, מה אתה מפתח? יש לך שם שלושה אחים ואחיות בבודפשט’. ברור שאבא הסכים, אבל הוא לא יכול היה ללוות אותי לבודפשט כי זה עלה הון. כיוון שאני הרווחתי, חלק מהכסף נתתי לאבא וחלק שמתני בשקית בארון ואספתי כסף לנסיעה!... נסעתי ברכבת לילית, זה היה יותר זול, חצי מתיר. חייתי אז בן שש עשרה, משהו כזה?”.

בהמשך ‘סיפור-החיים’ משחזר זאב את המפגש המתסכל עם הדודים עם הגיעו לבודפשט, את דחייתם המשפילה, גם לאחר שמצא עבודה, ואת החלטתו להסתדר בכוחות עצמו:

”ואני יצאתי בלילה. בשעות הבוקר הגעתי לבודפשט, בקושי היה לי כסף לחשמלית, וזה היה רחוק מאוד, אמנם זה עלה פרוטות. אני באתי לאחים ולאחיות, ואני ראיתי שאני אפס! אפס! אני כבר ראיתי שתמיכה מהם אני לא אקבל. אני גם חשבתי שהם יציעו לי לישון עם העוזר, העוזרת... הרי בסופו של דבר אני הייתי הילד העני היחידי בכל המשפחה. הם היו שם שלושה אחים ושלוש אחיות. הם היו משפחה גדולה מאוד, ואבא בלי שום בעיה נתן לי לנסוע, כי זה

היה בסיס מוצק. הוא טעה, אני טעייתי עוד יותר - ועזבתי אותם... אחרי כמה ימים התחלתי לעבוד. אז בשבת אחרי הצהריים החנות (מקום עבודתנו החדש) היתה סגורה, יום ראשון יכולתי לבקר אצל קרובים. באותי לקרובים בפעם האחרונה, ביקרתי את כולם. ראיתי, בקושי נתנו לי אוכל... את מה שנשאר... ברור שאת זה לא כתבתי לאבא, חס וחלילה! אבא תשב 'אחיס'!... ואז אני החלטתי 'קרובים אין! אני לא מעניין אותם'. ואז שנה וחצי, משחו כזה, בכלל לא ביקרתי אותם. זה לא עניין אותם. הם ידעו שחבן דוד, אני, נמצא לבד בבודפסט, ולא היה מעניין אותם. הם לא התעניינו, לא שום דבר!"

בימיו הראשונים בעיר כבר הסתדר זאב בכוחות עצמו. בעיקר הוא מדגיש את העובדה שהשיג עבודה שהספיקה לו למחייתו, להתארגנות ללמוד מקצוע בהמשך, וגם למלא אחר מצוות אביו ולשלוח חלק משכר עבודתו לבני משפחתו:

"... אני עברתי את כל המקומות. בימים הראשונים קיבלתי עבודה, שם היתה לשכת עבודה מגיל שש עשרה. ידעתי לעבוד, נרשמתי, ואז למחרת קיבלתי עבודה - שליח באיזו חנות יהודית גדולה... וקיבלתי משכורת פי ארבע-חמש יותר ממה שהיה מקבל עובד מקצוע... חמטרה שלי היתה, מכיוון שבגיל עשרים ואחד הייתי אמור להתגייס, אז עד אז לא היה לי מה לעשות... אני אמרתי 'עד אז אני מוכרח ללמוד מקצוע'... מכיוון שהיתה רוח רעה באירופה בכלל, ובגרמניה היהודים בכלל כבר למדו מקצוע, ואז אנחנו שמענו שאתה בשביל לעמוד על שני הרגלים אתה צריך מקצוע. ברור שאם אתה רופא או עורך דין או משחו אקדמאי זה יותר טוב! אבל אפילו לא חלמתי על זה! אז אמרתי, חלק מהזמן אני צריך להרוויח ולחפש עבודה שמרוויחים טוב בשנים הראשונות, ובזמן הקרוב לגיל עשרים ואחד יגיע הזמן ללמוד מקצוע. ולא לשכוח שנסעתי לבודפסט לעזור לאבא. שאני אחיה שם, שיהיה לי מה לאכול ואיפה לגור - זה לא עניין את אבא, מה שעניין אותו זה היה הכסף שהיה צריך להחזיק המשפחה, שהתוספת תגיע! אני גם הלכתי למטרה זו!"

זאב לא מסתפק במשרת שליח בחנות ומוסיף לעצמו משרת חלבן, והוא מחלק חלב בשעות הבוקר המוקדמות עד לשעת פתיחת החנויות. בזכות עבודה נוספת זאת הוא יכול גם להתחיל לחסוך, והוא גאה בהצלחתו:

"... שם (בעבודה כחלבן) קיבלתי על השעתיים-שלוש עבודה יותר ממה שקיבלתי בזמן שעבדתי עם הילדים בזמן שלמדתי... אני הייתי יחסית צעיר, והתחלתי להכניס לבנק! היה לי פנקס והתחלתי להכניס כסף, ושלחתי הביתה כפול ממה שהרווחתי בזמן הלימודים!"

ביכולת לפרנס את עצמו ולתמוך במשפחתו מפגין זאב שליטה על חייו - הוא לא תלוי כבר באחרים. בתצלחתו להגדיל את תמיכתו במשפחה הוא גם 'מתקן' את מערכת היחסים המשפילה ששררה בין אביו לבין בני משפחתו במשך שנים, יחסים של נתינה חד-צדדית. 'תיקון' זה חשוב מאוד, משום שלפי רוטנברג (1990) "יחסים אלטרואיסטיים נידונים, מכורח הגדרתם, להגיע למבוי סתום, לא רק משום שהאשראי של בעל-חוב סופו לאזול כליל, אלא בעיקר משום שאם אלטרואיזם בין-אישי מעוגן ביחסי חוב-אשם, אזי הוא בנוי על סתירה פנימית, ולכן הכרח הוא שיסתיים בכליה עצמית".

זאב חוגג את מעברו לעצמאות כלכלית בביקור בבית דודיו - בתום שנה לחייו העצמאיים ללא עזרתם בעיר בודפסט (במקום אחר הוא ציין שנה וחצי) הוא מגיע לביקור בהפתעה בלבוש של 'גביר', וכך הוא מתאר זאת:

"ואז היה לי כבר כסף, ויכולתי ללכת ביום ראשון ל'שוק הפשפשים'. אז קניתי כבר בגדים אלגנטיים, בכל אופן יחסית, ואז החלטתי ביום יפה אחד כעבור שנה לבקר אצל הקרובים. היה לי כרטיס תופשי בחשמלית - הרי אני עבדתי. הגעתי לביקור עם כובע אלגנטי ובגדים אלגנטיים מ'שוק הפשפשים' ועם מטרייה. מטרייה זה היה מעמד שם, מטרייה עם ידית מבמבוק, רק ב'שוק הפשפשים' יכולתי לקנות את זה זיל-הזול, ואני הופעתי עם תיק, ובתיק היה לי סנדביץ' עם נקניק, ולא שאריות כמו שקיבלתי מהם כשהגעתי לבודפסט... הסתובבתי ביניהם פה ושם ועזבתי... הם אפילו לא אמרו לי 'תישאר לארוחת עשר או לארוחת צהריים', גם לא רציתי. פה ושם התחילו להזמין אותי, אמרתי: 'לא רוצה, אני הולך למסעדה לאכול'."

דודיו חושדים בו, בעקבות הביקור, שהוא ירד מדרך הישר. הם מזעיקים את אביו, והאב מגיע לביקור בהול בחדר מגוריו של בנו בבודפסט. בהיגד הבא מתאר זאב את סיום תהליך השחרור מסמכות אביו כתום תקופת הילדות, שקיבל חיזוק גם בסירובו של הבנק למסור לאביו פרטים על חשבון הבנק שלו בטענה שהוא אדם בוגר ועצמאי:

"אבא היה סך הכל יום אחד בבודפסט, חקר את העניין וראה את הבן שלו כשר-כשר... הוא רצה לדעת כמה כסף יש לי בבנק... הוא הלך לבנק לשאול כמה כסף יש לבן שלו, אמרו 'מצטער מאוד, הוא איש עצמאי, אין'. והוא היה מבסוט, ואז אני שילמתי לו את הרכבת הלך וחזור, ונתתי לו חבילת קפה ודברים כאלו שאני השגתי - הרי אני הסתובבתי מוקדם בבוקר בתחנות והשגתי בסיטונאות כל מיני דברים... אבא הביא הביתה ממני חנות מכולת מצוינת."

זאב קנה, לפי תפיסתו, את החירות מידי המבוגרים שהיו מעורבים בחייו כילד, בעיקר מאביו, על ידי כך שהיה 'ילד טוב' והגביר את משלוחי הכסף והמזון למשפחתו בשרושפטק. הוא נהג לבקר מדי שנה בבית משפחתו בתופשת הקיץ, כשהוא לבוש כגביר ומגיע ברכבת היום, ולא כאביו ה'שנורר' שנהג להגיע לבודפסט ברכבת הלילה שעלתה בתצי המחיר. כדי להתקיים ולעמוד בכל הדרישות והציפיות ממנו הוא הרשה לעצמו לגנוב מעט, וגם בני משפחתו העלימו עין מהכשרות והסכימו לקבל את בשר החזיר המעושן ('שֶפֶק') שהביא עימו לביקוריו, כמסופר בהיגד הבא:

"פעם בחודש שלחתי הביתה אוכל - קפה, 'שֶפֶק' וכל מיני דברים, מה שהשגתי ממי שנתן... הייתי ילד טוב, וזה היה בשבילי גם מצוין, כי אז עזבו אותי גם הקרובים וגם ההורים. פעם בשנה היה לי שבועיים חופש, אז באתי הביתה לשבוע ברכבת יום... (צוחק) לא רכבת לילה. הגעתי שמה עם תליפה עם מטרייה, שם עם מטרייה הלכו רק עורכי דין ואנשים מכובדים... ואמרו שבן הסנדלר בא הביתה עם חליפה עם כובע ועם מטרייה ועניבה. וחיו לי כמה עניבות, הרי יכולתי לקנות קילו עניבות ב'שוק הפשפשים'... הרי שם זרקו אנשים עניבות, הלכו

פעמיים-שלוש בעניבה וזרקו, מי מחזיק את זה? אז אני לקחתי את העניבות וגיחצתי אותם. נוסף לזה אצלנו בחנות מכרו עניבות, ואני יכולתי לגנוב פעם, וגם יכולתי 'לקבל' מהסוכנים שבאו למכור...“.

זאב זוכר את תקופת הנעורים העצמאית בבודפסט כתקופה היפה בחייו:
”... אלו היו למעשה השנים, לדעתי, היפות ביותר. אני מתכוון, שאפשר גם לשנות את היהדות (שהרי נשאר יהודי על אף שחטא בגניבה ובאכילת טריפה)“.

ג. אופן ההשתקמות

המרכיב המרכזי בנושא 'אופן ההשתקמות' ב'סיפור-החיים' של זאב הוא לימוד המקצוע, שתיכנן להתחיל בו כשימלאו לו תשע עשרה שנה, שנתיים לפני מועד גיוסו לפלוגות העבודה. כחלק מהנושא הוא סיפר על הצעדים שנקט כדי לבחור את המקצוע המתאים, ואיך זכה בתנאים טובים יותר בתהליך ההכשרה המקצועית. אחד מצעדיו המקדימים היה להימצא במתכוון בסביבה חברתית שתפתח בפניו אפשרויות מתאימות. לשם כך ניצל את זמנו הפנוי לבילוי עם חברים ולעבודה כרכז מועדון של בני נוער פליטים יהודים, שהחלו לנהור לבודפסט עקב המלחמה. מלבד מקור תעסוקה איפשרה לו עבודתו כרכז לפגוש יהודים מהעילית החברתית בעיר בודפסט ולעלות בסולם החברתי. מובן כי היה זה גם שלב נוסף בעצמאותו, כשהפך ממודרך למדריך:

”אז התקרב 1941, ואני הייתי צריך להתגייס ב-1943, ואז הייתי כבר צריך לחשוב ללמוד מקצוע... מכיוון שהייתי בוגר תיכון הייתי צריך בשביל מקצוע ללמוד שנתיים, וזה היה גדול, בגלל שבסיום היו מקבלים תעודות... ברור שלא הלכתי בימי ראשון לקרובים, אלא נסעתי באונייה או ברכבת, הייתי יוצא בבוקר עם חברים לכל מיני מקומות, לא מקומות פאר כמו 'הילטון' למשל, אלא למקומות בילוי של ההמונים, והיו לי חברים! הקהילה היהודית החזיקה בבודפסט כמה מועדונים, ודאגו שהילדים האלה שחיו בבודפסט בלי הורים לא יידרדרו, הרי כולם היו בלי הורים! במשך הזמן הגיעו מהכפרים מצ'כוסלובקיה, מטרנסילבניה אנשים פשוטים, ואני הייתי בין הברלטים, ואז מינו אותי למרכז תרבות של מועדון כזה! אני דאגתי שם לחזמין כל מיני מרצים, ועל ידי זה שבאתי בשם הקהילה ובשם המועדון הזה, היתה לי כניסה למקומות ולדירות ולאנשים שבדרך כלל עניים לא יכולים להגיע אליהם... ואז נתנו לי קשרים מצוינים עם אנשים... והחניכים הרגישו מצוין. באותו הזמן היתה לי גם תעסוקה“.

הממונה על עבודתו כרכז תרבות היה ד"ר נמש, שזאב יצר איתו קשר מצוין ואף אימץ אותו לזולת ראשוני. הוא הסתייע בקשר עם ד"ר נמש להיוועץ בו לגבי הכיוון המקצועי שכדאי לו לבחור, כמשתמע מההיגד הבא:

”והיה ד"ר נמש, הוא היה יוצא מן הכלל, היה לו צוות מתנדבים, והוא באמת החזיק את האנשים מבחינת משמעת. מי ומבין הנערים שהחזיקו מוסדות הקהילה היהודית) שלא מילא אחר ההוראות היה נזרק לכלבים. היה משטר, ואני הצדקתי אותו, זה היה משטר מצוין! פעם הוא בא לבקר במועדון אצלנו, ואצלנו היה ניקיון יוצא מן הכלל... יותר מאוחר לקחתי את

קבוצה, שהיו ארבעים ילדי המועדון, בימי ראשון או שבת לטיולים בהרים... באונייה או ברכבת, וזה היה יוצא מן הכלל. החברה - הילדים, אני מתכוון - הרגישו מצוין. אני הייתי מרכז התרבות באותו המועדון... ואני באתי אל ד"ר נמש, הייתי ביחסים טובים איתו, והתחלתי לדבר איתו בקשר לבחירת מקצוע. זה מצא חן בעיניו שאני מסתכל קדימה, והוא אומר: 'תשמע, מה שמתאים לך וגם טוב מאוד זה חשמלאות! חשמלאות לא צריך שפה, אתה יכול להיזרק במשך החיים שלך לניו-זילנד, אתה לא צריך שפה, נותנים לך מברג נותנים לך פלאיר ותעבוד!'. וד"ר נמש צדק! במקצוע הזה השתמשתי אחר כך אצל הגרמנים, וגם יותר מאוחר".

לאחר קבלת ההחלטה על כיוון הלימודים, הוא נעזר בד"ר נמש בחיפוש המקום המתאים להכשרה המקצועית כשוליה. זאב גיבש לו כמה עקרונות, ולפיהם מוצא לו ד"ר נמש את המורה הראשון שלו בחשמל. מורה זה מצטרף גם הוא לרשימת הזולתים הראשוניים של זאב, כמשתמע מההיגד הבא:

"לאחר שהתייעצתי, התחלתי לחפש (מקום הכשרה), וגם ד"ר נמש חיפש. ואז אני רציתי ללכת ללמוד במקום איפה שאני בודד, ואז הבעל-בית מקדיש את כל-כולו אלי... יכולתי ללכת היכן שיש משמונה עד עשרה מתלמידים. שם הייתי צריך להקדיש שנה שלמה רק לתיאוריה ובשנייה אולי היו נותנים לי קצת לעבוד... ואני רציתי 'תכלעס' ('תכלית' ביידיש), מהיום הראשון לעבוד. ואז הוא/ד"ר נמש/ מצא לי זקן אחד שהיה לו בן מהנדס חשמל גרוש, שהיה בעל מקצוע יוצא מן הכלל. המהנדס הבן הזה היה גם אחראי על אחזקה של כמה בתי חרושת. האבא שלו היה מתקן כל מיני תיקונים פה ושם, אבל זה היה חשוב מאוד ללמוד לתקן פקק או מגחץ וכל מיני פריטי חשמל, זה היה מצוין! והמקום היה במרתף, קיבלתי פתק מד"ר נמש ובאתי אליו! אני מצאתי חן בעיניו והוא אומר: 'תשמע, אני מוכרח להתייעץ עם הבן שלי, תבוא באיזה ערב כשהבן יהיה פה'".

זאב הגיע לפגישה עם הבן המהנדס והתקבל להכשרה לחשמל. בהיגד הבא הוא מתאר כיצד הקפיד על הופעתו החיצונית במפגש היכרות זה:

"מיד בהתחלת הפגישה ראיתי שאני מתקבל... הוא הסתכל איך שאני נראה... בדרך כלל הופעתי במקומות הכי 'פרנג'י' (מהודר), לתת רושם. לא בחולצות מלוכלכות ולא בבגדי עבודה, אני כיבדתי את המעמד והתלבשתי יפה. והוא הסתכל עלי ואמר: 'למה אתה רוצה ללמוד, הרי אתה נראה כמו מיניסטר בממשלה?', אז אמרתי לו: 'תשמע, אני יהודי, וכיחודי אני צריך ואני רוצה ללמוד'... והם קיבלו אותי".

זאב מספר על התקדמותו המהירה בלימודי החשמל. מהר מאוד היה מסוגל לבצע עבודות באופן עצמאי, ואז הערים על בעליו והחל לקבל עבודות פרטיות, וכך הגדיל את הכנסותיו: "במשך התודשים הראשונים התעסקתי בכל מיני תיקונים ושלחו אותי לכל מיני עבודות... במשך הזמן אמרו לי בעלי הבתים: 'בשביל מה שאני אשלם לנוימן (בעל הבית)...! תעשה את זה בחצי מחיר ותעשה את העבודה אתה!', והתחלתי לאסוף כסף בעבודות פרטיות בנפרד.

בקשר לעבודות קטנות לחיכן שנימן שלח אותי נחגתי לומר לו שלא מצאתי את חלקות בבית... אז היו לי עבודות פרטיות. לפעמים הלכתי גם לעבוד עם הבן שלו, הבן נהג לקחת אותי לעבודות הרציניות, ולמדתי ממנו באופן יוצא מן הכלל... גם בשבתות ובחגים היו לי עבודות פרטיות, לפעמים גם בוילות, זאת אומרת וילות רציניות...”

במשך הזמן גבר עומס העבודות הפרטיות של זאב עד שהחל לפגוע ביכולתו להמשיך במשרת רכז התרבות במועדון הנוער. הוא מינה לעצמו סגנים מבין הצעירים - את המשכורת, את המעמד הרשמי ואת האחריות השאיר לעצמו, ואותם פיצה בדרכים אחרות במקום בכסף, כמשתמע מההיגד הבא:

”ואז אני כבר לא יכולתי ללכת עם האנשים ולקחת אותם לטיולים בהרים, הרי הייתי צריך לעבוד בימי ראשון... היה לי גם חשוב מאוד להמשיך להיות בסדר במועדון, הייתי אחראי לגבי ד”ר נמש... מכיוון שהוא היה מאה אחוז בסדר איתי, לא יכולתי להזניח את הדברים האלה. מה שקיבלתי על עצמי אני עשיתי. אמרתי לעצמי שאני לא יכול להמשיך עם זה לבדי, ומיניתי לי סגנים. לימדתי אותם, ואז הם יצאו לטיולים והטיולים הלכו. בערב לפעמים לא יכולתי לבוא כי היו לי עבודות פרטיות, ואז חסגנים היו מבסוטים! אז הוא (חסגן) מקבל מנה יותר של אוכל, והוא מקבל מהלחם את החלק היותר טוב... והוא מוכר את הדברים האלה, או אם יש מרגרינה או ריבה או נקניק הוא יכול לאכול נקניק במקום הריבה - בכל אופן, יש לו איזושהי תוספת ומעמד, זהו הקובע. אני עשיתי את זה בלי בושח. בסופו של דבר, לא עשיתי שחיתות. הם (ד”ר נמש והממונים האחרים) ידעו שאני הקובע. הם גם ראו את זה, וזה היה מקובל. הם גם קיבלו תמורה טיולים ודברים כאלו שאני אירגנתי, והם (סגנני) לקחו את הנערים לכל מיני מקומות. אני גם סידרתי להם את ההנחות ושאר הדברים באמצע השבוע במשרדים המתואמים ונתתי להם חבילת כרטיסים מוכנים לקראת הטיולים. לפעמים באתי ביום ראשון או בשבת בבוקר או שבת בצהריים לתמנת ההסעה וראיתי ובדקתי שהם כולם שם, ושכל ה’עדר’ יעלה למעלה (לרכבת או לאוטובוס) ואז שלום על ישראל. בכל אופן, ראו שאני דואג, וזה גם הגיע לחלונות הגבוהים, זאת אומרת, אני אחראי!”

בסוף תקופת ההכשרה החל זאב לקבל הזמנות לעבודות פרטיות שהצריכו רמה מקצועית גבוהה יותר, כמו הסדרת מערכת תשמל בוילה חדשה וקישור הבית לרשת החשמל. הוא מצא חשמלאי בכיר שיחתום עבורו, וגייס עובדים (גם שלא כחוק) מבני הנוער שהדריך, כמשתמע מההיגד הבא:

”... ואז ביום אחד יפה בא אלי איזה בתורצ’יק ואמר לי: ‘תראה, אני בונה וילה, תעשה לי את החשמל’. לא ידעתי מה להגיד לו... הייתי משוגע לעשות את זה, והייתי מסוגל לעשות את זה בלי שום בעיה, אבל בסוף העבודה צריך למסור את הבית לחברת החשמל לחיבור לרשת - ואין לי רשיון עדיין... אבל היה מדובר כאן בסכום עתק! תארי לך, שאני כחניך בחשמל קיבלתי כמו חמישה ש”ח לשבוע, ושם יכולתי לקבל אלף ש”ח לשבוע! זה הית משהו, בסכום הזה יכולתי כבר לקנות אופנוע! התחלתי את העבודה, וראיתי שאני לא יכול לעשות אותה לבד, אז באותו המועדון היו איתי כל מיני תניכים, והיו גם חשמלאים, אז אמרתי: ‘תשמעו, אם אתם לא רוצים לצאת לטיול אתם יכולים לעבוד בעבודות פרטיות. אני אשלם לכם, נגיד, חמישה שקלים ליום. תיו הרבה ילדים שחיו מעוניינים, ואני בחרתי את הטובים. סידרתי הכל... בסוף

הצלחתי וגמרתי את הווילה. קיבלתי 'בוחטה' של כסף... הפרטים לא חשובים, הצלחתי! נשכח את עניין הפנצ'רים".

כמו שהבטיח לעצמו, בערב גיוסו לפלוגות העבודה זכה זאב, כדבריו, "לעמוד על הרגלים", להיות לבעל מקצוע - חשמלאי בעל רשיון ממשלתי לעסוק בעבודות חשמל.

בחורף 1944 העבירו את זאב ואת חבריו בפלוגת העבודה לידי האוסטרים, ה'עבדים', כלשונו, רוכזו ברתבה ובגדיהם הועברו לחיטוי. הבגדים תזרו מהחיטוי שרופים, והאנשים "נשארו ערומים בחוף". בבוקר שמע שצריכים חשמלאים והוא הצטרף - וכך התעכבה שליחתו למחנה הריכוז 'מאוטהאוזן' בכמה חודשים וחיינו ניצלו, כמשתמע מההיגד הבא:

"ואז עברנו את החיטוי הזה. סידרו אותנו בכל מיני מקומות... במין בית מטבחיים כזה, ובאיזה בוקר נעים מחפשים חשמלאים! סך הכל, בכל חתיכה היו שני אנשים חשמלאים. טוב, לקחו אותנו למפקדה הגרמנית. ושם כבר ראיתי SS עם בגדים שחורים... טוב, לא התייחסנו לזה, סטירה פה סטירה שם, 'חשמלאים!', 'כן', 'אתם תעשו חשמל בכפר', וקיבלתי את התפקיד לעשות חשמל בכפר. בהתחלה קיבלנו חייל אוסטרי שהיה צמוד לשנינו, אחר כך עבדנו בשני מקומות, אז השומר לא יכול היה להיות בשני מקומות באותו הזמן, אז פעם אחת הוא היה אצלו ופעם אחת אצלי. בסוף, כעבור שבוע, השומר בכלל חפסיק להגיע... ואנחנו הסתובבנו לבד בעיר. התחלנו לקחת אוכל ודברים כאלה, והיה לנו 'בית הבראה'. ואנחנו הסתובבנו כבר לבד, בלי שמירה. בבוקר יצאנו עם האוסטרי הזה, שתפס איזה משפתח או איזה נקבה ועשה חיים... אנחנו עבדנו כל היום, אבל עם כלים משובחים שלא ראיתי קודם, כלים סוג א' א'. אנחנו סוף-סוף על עמודים! ואז התחילו לרוקן את הכפר מיהודים, וגם הגיעו עשרות אלפי יהודים מכל מיני מקומות ברגל, והיה מצעד המוות מבדפשט לוינה, שהגיע לכפר ומשם העבירו את היהודים קדימה למחנה ריכוז. לא ידענו מה זה מחנה ריכוז! וכל יום עברו בכפר עשרות אלפי יהודים, והעבירו אותם הלאה. אנחנו נשארו כצוות לשמור על החשמל. אנחנו היינו שם בכפר הזה איזה שלושה חודשים, ינואר-פברואר, בסוף הגיע גם תורנו להישלח..."

זאב עסק במקצועו לאורך חייו, ובבואו לישראל התקבל לעבודה בחברת החשמל. את דרכו בחברת החשמל הוא התחיל כפועל, ומהר מאוד יחסית מילא שם תפקידי הדרכה ונבחר לייצג את העובדים בפני ההנהלה. בהיגד הבא הוא מסכם את הקריירה בחברת החשמל ומביע גם שביעות רצונו מהשימוש שעשה בכספים שהרוויח במשך חיי עבודתו:

"במשך העבודה בחברת החשמל אני השתדלתי להסתדר גם מבחינה חברתית וגם מבחינה כלכלית. אני אף פעם לא הייתי עשיר, אני גם לא רציתי להיות עשיר. אבל עכשיו, בדיעבד, אני רואה שאנחנו ניצלנו את הכספים לחכי טוב. ב-1961 הצלחנו לנסוע לחוף לארץ, אנחנו היינו אז מהבודדים בבאר-שבע שנסעו לחו"ל. היו אז רק אוניות; אווירונים - זה עלה הון ונעפות... ואנחנו יצאנו לחודש וחצי לטיול לחו"ל! ואנחנו עשינו איתם (עם הילדים) חודשים אירופה. נסענו שמונת אלפים ק"מ. שכרנו רכב, היה לי ניסיון בנחיתה, קנינו שם אוהל של שני תדרים,

ואנחנו חרשנו את כל אירופה. ומאז יצאנו כל שנתיים-שלוש עם הילדים לחר"ל... לא אספנו כספים ולא קנינו ריהוט. יש לנו את הרהיטים כמו שקנינו לפני שלושים שנה... ניסינו לחנך את הילדים ליושר ולעבודה - והצלחנו!"

זאב מרחיב את הנושא 'אופן ההשתקמות' גם לשינוי שחל בסגנון החיים במשפחה, המתבטא בהדגשת הבריאות ובמעבר לצמחונות. בהיגד הבא מתייחס זאב גם להיבט התברתי של היותם צמחונים:

"אנחנו צמחוניים מ-1964. ב-1967 יצאתי להודו במשלחת של צמחונים, לאחר שבחרו בי כחבר בקוגרס העולמי לצמחונות!"

עם פרישתו לגמלאות מצא זאב עיסוקים המתאימים למצבו החדש:

"יצאתי לפנסיה כאשר מלאו לי שישים וחמש שנים. אשתי יצאה כמה שנים לפני, כאשר מלאו לה שישים, ואנחנו מתעסקים עם הנכדים. חוץ מהנכדים, אחרי שיצאתי לפנסיה התחלתי לעבוד ברצינות בכתיבת חוברות וספרים ודברים כאלה, ואני עובד בכל מיני מקומות. בביטוח-לאומי יש לי כמה קליינטים מרותקים לביתם שאני מבקר אותם בבית, אני עובד קצת ב'עמך', אני עובד עם הגמלאים בחברת החשמל, ואני גם מתעסק עם הגמלאים של החסדרות. ויש פה עבודות פרטיות (במשמל) כל הזמן. יש כל מיני אירועים קשורים לשואה - אני סימתי קורס של 'איש עדות' ב'יד-ושם'..."

7. ההשפלה

זאב מתחיל את נושא 'ההשפלה' עם גיוסו לצבא, כאשר הופלה לעומת ההונגרים הלא-יהודים:

"... התקרב זמן הגיוס. קיבלתי חצי שנה לפני 1943 את צו הגיוס, ואז אותנו כבר סידרו למחנות עבודה, זאת אומרת כבר לא התגייסנו לצבא אלא ליחידות היהודיות. נוסף לזה, כל יום ראשון היינו צריכים לקבל אימונים כמו גדנ"ע (לקראת הגיוס). זה היה רק ליחודים, ושם אנחנו לא קיבלנו אימונים אלא קיבלנו מכות, ושם כבר טיפלו בנו כהוגן."

בהיגד הבא מתאר זאב את תנאי החיים המשפילים בפלוגות העבודה:

"... את הגודל שלי לקחו לדרום הונגריה, ושם אנחנו לנו בבית שחיטה, היכן ששחטו פרות, שלא היה בשימוש... זה היה מקום מגודר. אנשים שהיה להם מזל לנו בתאים של הפרות, קיבלנו אז קש, איזה חמישה סנטימטר עובי, ושם ישנו מצוין. היתר לנו בחוץ, מתחת לסככות, היכן שנחנו לטפל בעורות של הפרות. לאחרים לא היה מקום גם שם, והם לנו פשוט בחצר. אלה נאלצו לחפור בורות ולכסות אותם בעצים... עם בוא החורף, בכל אופן, חמים חדרו לתוך הבורות האלה. המקום שלי בפנים בתאים היה יחסית לאחרים 'הילטון', בית מלון עם חמישה כוכבים... היחידה שלנו הועמדה לפקודת רשות הרכבות - תפקידנו היה לנקות את פסי הרכבת, וכל מיני עבודות כאלה. עכשיו, באותו המקום כל בוקר קיבלנו מין ארוחת בוקר בשורות, את ארוחת הצהרים קיבלנו בחוץ. מי שעבד רחוק קיבל את האוכל קר... מי שעבד עוד יותר רחוק לא קיבל בכלל... אי אפשר היה להתלונן."

העבודה בפלוגת העבודה נעשתה עם הזמן קשה מנשוא. כדוגמה מתאר זאב להלן השתתפות בבניית גשר עם חיל ההנדסה:

"חיל הנדסה היו צריכים לבנות את הגשר, ואנחנו היינו מצורפים אליהם. אנחנו התעסקנו בכריכת עצים מהיערות. הורדנו את העצים על שפת הנהר, חיל הנדסה עשה מזה עצים מרובעים, ומזה בנו שם את הגשר. ואז כבר היה תורף, והשלג והקרח עברו לתוך הנהר, ואנחנו ערומים, והיינו צריכים להיכנס למים ולעשות יסודות לרגליים של הגשר. ושם עשרות אנשים נסחפו למים וקפאו מהקור, בכל אופן, עשרות אנשים נהרגו. ושם עברנו כמה חודשים. התברר אחרי שגמרנו את הגשר, שלא בטוח שהיה צריך אותו, מכיוון ששוב היו שינויים באיסטרטגיה והסכנה התחילה מכיוון פולניה. שוב העמיסו אותנו והעבירו להרי הקרפטים. שם תפקידנו היה לעשות בורות של שבעה מטרים לאורך חבשיים, לשים בהם חומר נפץ, ובזמן שחרוטים באים מקרפטים לכיוון רוסיה לצ'כוסלובקיה-הונגריה-גרמניה הם יפוצצו את החומר נפץ, ואז לא יהיה כביש, ואז הרוסים לא יוכלו להתקדם. אנחנו היינו שם בתורף, בשלג ובקור, בעשרים-שלושים מעלות מתחת לאפס. בכל צוות היו ארבעים ושלושה יהודים, ואנחנו היינו צריכים לחפור בורות בצד הכביש בעומק של שבעה מטר כמעט בלי כלים. זה היה איום ונורא! בארבע בבוקר יצאנו לעבודה, זה היה איום ונורא...!".

בהיגד הבא מתאר זאב את ההשפלה שבעונש התלייה שחוה פעמיים כחלק מעונש קולקטיבי על בריחה של אתרים:

"ואני הייתי כבר מיואש, ואז היתה מחשבה שאולי אנחנו נברת, נברח לפרטיזנים, כיוון שהיו כבר מקרים. אבל זה לא היה כל כך פשוט, כיוון שבאותו רגע שמהיחידה היו בורחים יהודים, אז ביום ראשון, שהיה חצי יום הפסקה, אז היו קריאות, זאת אומרת לקחו כל עשרה אנשים, יצאו החוצה וקשרו את הידיים אחורה, ואני פעמים השתתפתי 'בבית ההבראה' הזה. פעמיים תלו אותי. זה ארך שעתים, אבל השעתיים נמשכו חמש שעות, כי מה קורה? אתה מתעלף, אז מורידים אותך, מביאים מים קרים ושופכים עליך, ואז אתה מתעורר, התעוררת - שוב תולים אותך... כך זה נמשך חמש שעות, ופעמיים אני השתתפתי בזה!".

למרות הסיכוי הגדול להיתפש וחרף העונש המאיים על הבורחים ועל הנשארים, הוא וחברו מחליטים לברוח:

"אחרי המקרים האלה אמרתי 'אין לי מה להפסיד, זה לא חיים! תופסים - תופסים! הורגים אותי - הורגים אותי, לא חשוב, מה שיותר מוקדם יותר טוב!'. ואז עם החבר שלי החלטנו שאנחנו בורחים. אנחנו תיכננו את זה... אני לא רוצה להאריך את הדיבור על התכנון, ואז באיזה יום יפה אנחנו חוזרים מהעבודה, זה עשרים-שלושים ק"מ ברגל. עד שמגיעים כמעט למחנה כבר כמעט חושך, הכביש נמצא בין יערות, אנחנו כמעט לא רואים את השמיים, ואמרנו 'בוא נברח, יהיה מה שיהיה'. באותו יום היה סגרירי, קר. איך אנחנו עשינו את זה? ועוד שעומדים עשרה שומרים לכל אורך הדרך... הסתכלנו שנצא מהשורה כשלא רואים אותנו, זה היה חצי חושך. באותו היום התלבשנו בבגדים חמים, בשני מכנסיים, ולקחנו איתנו גם את השמיכות... אנשים שאלו אותנו: 'מה פתאום אתם לוקחים את השמיכות?' אמרנו: 'קר

בעבודה', כי בבור אנתנו עבדנו שעתיים בפנים - שעתיים בחוץ, ואז אנתנו בחוץ קר. אכלו את זה, אכלו את זה! (האמינו להם) לפני שהגענו לכפר יצאנו מהשורה והתחלנו לטפס על ההר למעלה. היה חושך מצריים. אנתנו בתרנו לברוח בלילה ללא ירח, ויצאנו מהשביל".

בהיגד הבא מתאר זאב את הרגע שנתפס לאחר הבריחה ואת העונש:

"פתאום אני מרגיש מאחורה איזה כלב התנפל עלי, מוריד את הבגדים, שריטות, אחר כך אני מקבל מכות עם הקת של הרובה, ואני רואה חייל הונגרי: 'או, חנה היהודי!... אני תורג אותך במקום'. בסוף הוא לא הרג אותי. בסוף תפסו גם את חברי, קשרו אותנו, אחר כך את השלישי... בכל אופן, תפסו איזה אחד עשר - שנים עשר יהודים כאלו, והורידו אותנו למחנה שלהם. וזה כמו משטרת גבולות, הם היו האכזריים ביותר. הביאו אותנו למחנה שלנו, כל הדרך קיבלנו מכות, הרביצו לנו עם הקת ועם מה שהיה להם ביד. הגענו למחנה! בכניסה למחנה כל אחד שעבר נתן לנו מכות וזרקו אותנו למרתף מלא מים. פה לא ידענו מה קורה, היה חושך! שמענו כמה קולות והיו שם כבר כמה עשרות אנשים. בבוך היה מין משפט שדה - תלייה, פשוט תלו אותנו זה. גמרנו אתרי חמש שעות... לא יכולתי ללכת, רק על ארבע. זרקו אותנו דרך המדרגות לתוך המים. איכשהו התעוררנו, אהרת יכולנו לטבוע שם. טוב, השאירו אותנו שם שבוע ימים! אתרי זה אמרו לנו: 'אתם תוזרים ליחידה'".

לאחר מכן מסרו ההונגרים את זאב וחבריו לאוסטרים, והם הוצעו דרך כפרים אוסטריים למחנה הריכוז 'מאוטהאוזן':

"... אנתנו חלכנו ברגל בין הרים וכרמים, בכל מיני מקומות, ועברנו דרך כפרים אוסטריים. פה ושם זרקו לנו לחם וכל מיני דברים כאלה. בדרך כלל דיברו איתנו בבוז, עד שהגענו לאיזה בניין עם קירות מסביב, כמו הכותל המערבי, כלומר קירות בגובה של איזה עשרה מטרים. אמרו לנו שזה מחנה הריכוז 'מאוטהאוזן'".

בהמשך הוא מתאר את החיים ב'מאוטהאוזן' - עבודת כפייה במחצבה בצל המשרפות. בתיאור הוא משלב חלק משיחה שניהל עם נכדו בזמן ביקור משותף שם:

"... אני הגעתי לבסוף הצעדה ל'מאוטהאוזן' לחצר איפח שהיה אוהל גדול שאנתנו היינו בו, איזה חמש מאות איש. בלילה יכולנו לישון רק על הצד, כי לא היה מספיק מקום, לא יכולת לישון על הגב או על הבטן, כי רק בצורה כזו היה שם מקום. זה היה חורף, ינואר-פברואר. ואז הבנתי שאני שייך לקבוצת עבודה שחלקם היו רוסים. אחר כך לקחו אותם, בסוף התברר שהרגו אותם ושרפו אותם. לקחו אותם למקלחות, כביכול להתרחץ, ושם היה גזים. רק עכשיו הבנתי זאת, כשהייתי שם עם הנכד שלי. לא ידעתי! לו הייתי יודע את זה כשהייתי שם לא הייתי חי! רק עכשיו ראיתי... כשהייתי שם ראיתי את העשן, לא ידעתי מה זה, תשבתי שזה מטבת, מכבסה או משחו. לא ידעתי. עכשיו הייתי שם, ראיתי. יצאנו לעבודה - אני קיבלתי עבודה במחצבה. ירדנו לשם בבוך, ולפני זה עשו פיצוצים. הגרמנים עשו את הפיצוצים, וכמות עצומה של אבנים נפלו למטה, ואז היינו צריכים לעשות מהאבנים בלוקים כאלו לבנייה, ובפסולת, באבנים היותר קטנות, השתמשו לחצץ... ואנתנו עם פטישים עשינו מין חצץ כזה, והשתמשו בזה לכבישים, או לאבנים מתחת לרכבות. ותתארי לך מה זה לעשות מאבנים

מרובעים יפים ומהפסולת לעשות חצץ כזה!... היו שם גם כמה פנצ'רים, כשלא היתה התאמה והפיצוצים היו בדיוק כשאנשים ירדו במדרגות למחצבה למטה... ואז הם נפלו ביחד עם האבנים למטה, עם האבנים מאות אנשים נפלו למטה... עכשיו, היו אנשים שנפצעו, אז הם כבר לא יכלו לעבוד, ואז ה-SS 'טרררר!' על מי שלא עובד ומפריע, ואז הגופות נפלו למטה תחת ההריסות ונגמרו... בערב אנשים שהיה להם כוח סחבו איתם כמה גופות למחנה, ומהמחנה לקחו אותם לקבורה, ולמעשה לקחו אותם למשרפות. אנחנו היינו שם איזה חודשיים או חודש וחצי".

בהיגד הבא מתאר זאב את מצבו המדורדר לקראת השחרור באגף החולים ב'מאוטהאוזן' ואת יום השחרור:

"אחר כך קיבלתי טיפוס ולקחו אותי. אני כבר לא יכולתי לעמוד על הרגליים, ואז העבירו אותי לצריף מספר חמש - זה היה לאנשים שהחיים שלהם הגיעו לסוף. היה לי טיפוס, ומטיפוס אי אפשר להתאושש. לא הספקתי לאכול - כבר יצא לי. שקלתי איזה שלושים ושישה קילו. ושם, בצריף שאנחנו גרנו, היו איזה חמש מאות איש, ועל כל מיטה שכבו שבעה איש! ואז הנכד שלי *(בביקור המשותף שלנו שם)* שואל: 'סבא, איך? איך אפשר?!'... קודם כל היינו שם יותר קטנים, כמו ילדים, אבל יחד עם זה, שבעה איש במין ארגז כזה! ואני הייתי שם *(בצריף החולים)*, אני מתאר לעצמי, איזה חודש ימים בין חיים למוות, ואיזה יום יפה - אנחנו תאריכים גם לא ידענו, הרי אנחנו היינו מנותקים מכל הדברים האלה - באיזה יום יפה אנחנו רואים בבוקר במגדל שמירה אין חיילים... אין חיילים, ואנחנו רואים בחצר: יש לנו שער - אין שמה חיילים. ואז כמה יהודים שהיו בפנים העיזו לפתוח את השער לבד. פותחים את השער - אין תגובה, ואז התחילו אנשים לזרום החוצה, מי שיכל ללכת... וכולם יצאו החוצה, מי שיכול ללכת. אני גם יכולתי פחות או יותר ללכת, ואני יוצא החוצה, ואני רואה פתאום איזה ג'יפ, איזה בגדים משונים וכובע - זה לא גרמנים! חיילים במדים ירוקים מסודרים ומגולחים, עם ג'יפים, הם לא יכלו לנסוע על הג'יפים, כי היו הרבה גוויות בחצר... אז הם השאירו את הג'יפ והתחילו ללכת לכיוון שלנו ברגל, בין הגוויות ועל הגוויות, פתאום הם אומרים: 'אנחנו אמריקאים!'".

ה. המלחמה שאחרי המלחמה

בנושא זה כולל זאב את המאבק לחיים שהחל מיד אחרי השחרור ואת גילוי האבדנים כאשר חזר לעיר מגורי משפחת המקור שלו. לאחר שפגש את קָלָה, שהיתה חברתו לפני המלחמה, המשיך זאב יחד איתה את מלחמת הקיום. שניהם נקלטו בתנועה ציונית, נמנו עם מנהיגיה ופעלו למען עלייה לישראל. לאחר שנישאו עלו זאב ומלה לישראל, עברו תקופת הכשרה קצרה יחסית לאחרים והקימו יחד עם חבריהם קיבוץ חדש. בניגוד בולט למשתתפים אחרים במחקר זה, לא נכלל ב'סיפור-החיים' של זאב המפגש המתסכל עם היישוב הוותיק בארץ. ייתכן שהדבר נובע ממעמדו כמנהיג - בתנועה בגולה ואחר כך בקיבוץ שהשתתף בהקמתו - ומהישראותו עם החברים שהעריכו אותו על פעילותו.

בתחילת תיאורו את 'המלחמה שאחרי המלחמה' מציין זאב את מצבו הירוד מיד אחרי השחרור ואת היכולת שלו לשליטה עצמית כממד חשוב בהישרדותו:

"... כל השמירה נעלמה, ואז אני רואת שאנשים באים מאיזשהו מקום... בידיהם כלי אוכל, בפנים נקניקים ולחם, כנראה שזה מכיוון המטבח. ואני מגיע לאותו כיוון, ומגיע למחסן, ואני רואה שאנשים במחסן, חביות בירה ויין שאנשים פתחו אותם, ושותים לכבוד זה שנעשה צדק עם הגרמנים. והאנשים התחילו לשתות ומתו! הרי חודשים אנשים לא אכלו, והתחילו לאכול כל מיני דברים ונפטרו במקום! אנשים נפלו בחביות עם הראש קדימה וטבעו ביין. ואז אני אמרתי: 'זה לא בשבילי!'. התחלתי לצאת החוצה, התעלפתי! לא יכולתי ללכת. ואז ראיתי באים חובשים אמריקאים, שמים אותי על אלונקה, ולוקחים אותי לאיזשהו בניין".

הוא כולל בנושא זה גם את הסיפוק שבנקמה: כאשר הוא שוכב חסר כוחות בבית החולים, לאחר שפונה אליו מ'מאוטהאוזן' בידי האמריקאים, הוא משלשל ללא שליטה והמשרתים אותו והמנקים אותו הם אנשי SS לשעבר! הוא חש נקמה גם כשהוא צופה בחולים המכים את הגרמנים האלה:

"העמיסו אותנו למשאיות על אלונקה ולקחו אותנו חמש עשרה - שש עשרה ק"מ ממחנהנו ל'גוזן'. גוזן זה היה איזה מקום באזור תעשייה שרוקנו אותו ועשו שם בית חולים שדה... האמריקאים הגיעו עם האוהלים הגדולים שלהם ושמו אלונקה על אלונקה... ופתאום אנתו רואים שה-SS הם המשרתים שלנו. ואז יהודים שהיה להם כוח לקחו כל מיני דברים כמו מטאטא... וחריבצו להם וחרגו אותם במקום. הם, המשרתים, היו צריכים לנקות את האנשים שעשו את הצרכים במיטה ולא יכלו לזוז".

כמו מרואיינים אחרים במחקר זה כולל זאב ב'מלחמה שאחרי המלחמה' את ההרפתקאות בדרך לעיר מגורי משפחתו. מתיאור המסע 'הביתה' בחרתי את ההיגד העוסק בבליחה מבית החולים כביטוי לשחרור מהמלחמה. באמצעות אירוע זה החזיר לעצמו זאב, אמנם במחיר של סיכון חיים, את השליטה על חייו, כמשתמע מההיגד הבא:

"לאט-לאט העניין הסתדר. קיבלתי אוכל, בהתחלה נוזלי, תוך חודש עמדתי על הרגליים, וזה היה בחמישי ליוני 1945. האמריקאים נכנסו במאי, ביוני כבר הייתי ביערות. בכל יום בבית החולים היה ביקור חולים. כל שבוע הרופא הראשי בדק אותנו, ואז הוציאו את מי שיכול היה ללכת, ושלחו את האנשים למקומם, כמו את הפולנים לפולניה ולכל מיני מקומות... ואני באתי כעבור חודש, כבר הלכתי בסדר, ואמרתי שאני רוצה ללכת הביתה... אמרו לי: 'אתה לא יכול עדיין ללכת, יש עוד בעיות, אתה עוד לא כשר ליציאה'. נו, ואין פתק! אז אנתו, כמה הונגרים, החלטנו שאנתו בורחים - אין גדר אז בורחים! אנתו אכלנו, לקחנו מתמטבת לחם, נקניק וכל מיני דברים לדרך, שמנו בתרמיל, נתנו כמה מכות לגרמנים האלה, לקחנו את הבגדים שלהם, את הנעליים, ויצאנו בתור גרמנים חחוצה... לא ידענו שזה היה מסוכן, אבל גם לא היו בגדים אחרים. אנתו יוצאים לכפר - לא קיבלו אותנו מי יודע מה, פתאום רואים שאנתו יהודים! וזורקים עלינו אבנים, ואנתו מתחילים להתקדם לדנובה. אנתו רואים אוניות, ואנתו מבקשים להפליג להונגריה. והאוניות קיבלו פקודה לא להפליג כי הדנובה מלאה מוקשים. טוב! אז אנתו מתחילים עם טרמפים בכל מיני דברים, פעם רוסים פעם אמריקאים, ואנתו

מתקדמים. פתאום אנחנו מגיעים לתחנת רכבת, ותחנת רכבת ומלא אנשים. אנחנו מצטרפים לאנשים, שאמרו שצריך להגיע איזה שהוא קטר לכיוון וינה, ואנחנו מחכים יום-יומיים, ואין שום רכבת... ואנחנו שוב יוצאים לכביש, ושוב קדימה. בדרך ראינו איזשהו מחנה. נכנסנו, נכנסנו לרוסים שאכלו במטבח... רוסי אחד לקח ממני את הנעליים המצוינות של הגרמנים, ונתן לי במקומם איזה נעליים... מסריחות, לא היתה לי ברירה. ולבסוף הורידו לנו את כל הבגדים, ונתנו לנו בגדים רוסים - וזה היה למעשה יותר טוב, יכולנו להמשיך בלי להיות חשודים כגרמנים...".

בהיגד הבא מתאר זאב את המפגש עם האבדן, כאשר לאחר הרפתקאות של סיכון נפשות הוא מגיע לשרושפטק ולבית שממנו נלקחו הוריו ואחיו. בהיגד זה הוא גם מתייחס לאכזבה מהשכנים הגויים:

"אחרי שבוע הגענו לשרושפטק. אני בא לעיר - אין יהודים! פה ושם חזרו כמה. אני את הנוצרים אני הכרתי, הם לא הכירו אותי, אני הייתי כזה שונה אחרי המלחמה. אז פה ושם הם אמרו: 'חבל שחלק מהיהודים חזרו!'. הם גרו בבניינים ובדירות של היהודים, ולא התביישו להגיד 'חבל שחזרו עשרה אחוז!'. אני בא לבית שלנו, הבית אחרון מאיפה שלקחו את ההורים שלי, וגרים שם גויים, השכנים... אני הכרתי אותם, והם אומרים לי: 'תשמע! אנחנו ראינו אותם *(את ההורים)* שאז, לפני שנה, באו שוטרים, לקחו אותם ומאז נעלמו עקבותיהם. ואין רחמים ואין כלום... והשכן אומר: 'שמעתי שהאחות הגדולה שלך חיה... וזה כבר תקווה'."

המפגש עם האבדנים קשור, מצד שני, בפגישה מחודשת עם חברתו מֶלְה, שתיעשה אחר כך לאשתו. בעקבות המפגש הם מצטרפים לתנועת 'דרור הבונים', ומאותו הזמן מתחילה מלחמת הקיום להיות משותפת לשניהם כחברים בקבוצה בעלת מטרה משותפת: 'לעלות לארץ-ישראל'. תוך זמן קצר הוא נבחר לתפקיד מזכיר התנועה, ומכהן בו עד לסגירת סניף התנועה בהונגריה ועלייתו לישראל בשנת 1949. בתפקידו זה הוא נשלח ב-1946 כנציג התנועה לקונגרס הציוני בבזל, כמשתמע מההיגד הבא:

"... פתאום בשרושפטק מישהו תופס לי את הכתף, אשתי! *(לעמיד)* היא משרושפטק, והיא מספרת שהיא בהכשרה ונוסעת יום-יום עם הרכבת הזו לשרושפטק לבדוק אם קרובים שלה מגיעים. היא באה בבוקר עם הרכבת וחוזרת איתה אחרי הצהריים! טוב, אז קודם כל לא יכולנו להוציא מילה איזה רבע שעה... מכיוון שהנסיעה לשם לוקחת שעות, בסוף חתמנו העניין, מי מו מה - היא בהכשרה, 'איפה אתה?', 'אני הלכתי לחפש את המשפחה'... 'אני גם לא מצאתי אף אחד', 'שמעתי שאירין *(אחותה הגדולה של זאב)* קיימת' - זאת אומרת, שמעתי שגם היא שמעה על אחותי! טוב, אז קודם כל מצאתי אותה. 'ומה את עושה?' 'אני עברתי את המלחמה במשפחות נוצריות בצורה בלתי לגלית, עברתי את השואה בבית... ' - זאת אומרת, שהיא היתה במשך המלחמה בבודפשט, כל הזמן בתור עוזרת אצל נוצרייה אחת. מכיוון שיש לה פנים לא של יהודיה היא שינתה את שמה ועברה את השואה בבודפשט. היא סיפרה שהיא נמצאת בהכשרה של 'דרור הבונים' בשרושפטק, ושאיני יכול להצטרף... אז נכנסתי להכשרה ונשארת שם. כעבור זמן מה העבירו אותנו לבודפשט, וכעבור חצי שנה הייתי המזכיר הארצי של 'דרור הבונים' עד 1949, עד שסגרו את התנועות הציוניות. בינתיים, ב-1946 שלחו אותי לבזל לקונגרס הציוני."

זאב התחיל לשתף אחרים בקורותיו בשואה ולכלול אותן ב'סיפור-חייו' בעקבות בקשה של נכדו שיספר לו על עברו. תגובתו הראשונה היתה עריכת טיוטל 'שורשים' משותף עם הנכד, ובעקבותיו כתב את ספרו 'חמישה דורות'. הנכד בשאלתו נתן לזאב לגיטימציה לתהליך רה-ביוגרפי, שפרץ אז בגלוי וממשיך לזרום עד הלום באופנים שונים. אחד המניעים העיקריים לעיסוקו בנושא זה הוא 'צו-הסיפור'. וכך מתאר זאב את התהליך שגרם לו להפר את שתיקתו לגבי העבר:

"נכדי דן, הבן הבכור של בתי, ביקש ממני את ה'שורשים', הוא שאל אותי: 'סבא, מאיפה אתה באת?', ואז הוא גם ביקש ממני לנסוע לשם, אמרתי לו: 'או שאתה מקבל חמש מאות דולר לבר-מצווה או שאקח אותך לטיול לשם!' הוא אמר: 'אני רוצה לנסוע להונגריה ולראות את הבית מאיפה שאתה יצאת'. זו היתה, למעשה, הפעם הראשונה שסיפרתי למישהו מהמשפחה, זה היה בגלל שלא דוד ולא יעלילדין... אף פעם לא שאלו... והם אף פעם לא הרגישו שהם גדלים בלי סבא וסבתא, והם לא היו היחידים... ורוב המשפחות שהיינו בקשר איתם לא סיפרו... ואני, למה אני צריך למכור סחורה שלא רוצים לקנות! עד שדן שאל אותי לא סיפרתי לאף אחד! אנחנו הדור האחרון שיכולים לתת עדות תיה, אף אחד אחר לא יכול לתת עדות תיה!"

בעקבות בקשת הנכד התחיל זאב לחשוב ולכתוב על חייו. עם הכתיבה התברר לו שהסיפורים משקפים את תולדות חייו ואת תולדות משפחתו במשך חמישה דורות, ולמעשה, הם משקפים גם חלק מתולדות עם ישראל, ולדבריו:

"... התחלתי לחשוב, ואני כותב וכותב. ומסרתי לדן *(הנכד)* ארבעה-חמישה דפים, ומתברר לי שכל הסיפורים שלי זה תולדות חיים. וזה לא היה כל כך פשוט! ואז אמרתי, 'נו, אז אתחיל מההתחלה, מה שאני זוכר מאז שנולדתי עד ליציאתי לגמלאות', ואז אני גם אמרתי 'זה חמישה דורות'... וכתבתי על סבא שלי, על אבא שלי, עלי, על הילדים שלי ועל הנכדים שלי - זה חמישה דורות! והתברר לי גם שאלה הם תולדות עם ישראל!"

כתיבת 'סיפור-החיים' תרמה ליכולתו של זאב לספר על השואה לאחרים ולהירתם למשימות הקשורות ל'צו-הסיפור', כמו קבלת הכשרה מ'יד-ושם' להיות 'איש עדות' ולהתחיל לספר על השואה בבתי ספר ובמחנות צה"ל, והוא ממשיך במשימות של תיעוד עד היום.

באמצעות ספרו הוא חש כאילו הקים בית-קברות לבני עירו שלא שרדו. בהיגד הבא הוא מתאר משוב שקיבל מבן עירו המתגורר בקמדה בהקשר זה:

"... שרושפטק זה אחד מהמקומות היחידים שישנם שם אנשים שנעלמו בשואה ורק אני מזכיר אותם. שם האדם כתוב בספר, אדם שאין לו קבר אחר... למשל, חבר שלי בקנדה כתב לי: 'הספר הזה שכתבת הוא למעשה בית קברות בשבילי. ביום האזכרה, אותו אני מקיים ביום שלקחו את החורים שלנו משרושפטק, למשל זה שהיה לפני שבוע, אני לוקח את הספר שלך, מותח אותו בדף בו מופיעים החורים שלי, מדליק לידו שני נרות קטנים ואומר קדיש!' *(ברגע*

זה מוחה זאב דמעות מעיניו)... אני לא חשבתי שספר כזה למשל יכול להיות לבן אדם בקנדה קשר אל הוריו, לי - בטח, הרי אני חי את זה! מאז הכתיבה נתתי בהרבה מקומות הרצאות, לא מזמן, למשל, הזמינו אותי מטעם הצבא להרצות באילת...“

בעקבות כתיבת הספר, שאף תורגם להונגרית, חש זאב את הסיפוק הקשור למילוי 'צו-הסיפור', ומרגיש שהוא ממלא בכך תובה כלפי בני משפחתו:

”... אני שמח שהגעתי לזה שהספר יישאר לדורות הבאים. אני שמח מאוד שחספר נמצא במוזיאון בסידני, אני שמח מאוד שהוא נמצא במוזיאון בושינגטון, חספר תורגם להונגרית ונמצא בספרייה הלאומית של עירי שרושפטק בהונגריה!“

מלבד מילוי 'צו הסיפור' העניקה כתיבת הספר לזאב תחושת הקלה של פריקת המשא הנפשי, 'החבילות', וכן לגיטימציה ליכולת הכתיבה שלו, וסיפוק על שהצליח לסיים עבודת יצירה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... אני יכול להגיד, שאחרי שכתבתי את הספר והבאתי את ה'פקאלע' ('חבילה' ביידיש) הביתה, ואז אמרתי שעשיתי איזשהו דבר בחיים, משהו חשוב שלא חשבתי קודם שאני מסוגל לזה... למשל, בכמה מקומות אמרו שאני משורר... אמרתי: 'מה פתאום משורר?'. אתה כותבת ספר כמוני', אמר לי מישו בהונגריה...“

ועל תחושת ההקלה בעקבות הרה-ביוגרפיה מוסיף זאב בהיגד הבא, כאשר הוא משווה את מצבו למצבה של אשתו ושל אחרים שלא "פרקו את החבילות":

”... אני בטוח שאני יותר משותרר. אני, למשל, רואה את אשתי, היא לא היתה מוכנה לטפל בזה ולהתעסק עם השואה, היא לא רצתה לשמוע מזה. אני גם את הספר ואת כל החומר כתבתי בלילות, כשהיא כבר הלכה לישון, מכיוון שאצלה ה'פקאלע' עוד ישנה, והיא לא יכולה עדיין להוציא את זה!“

סיכום

מעמד הראיון היה לזאב (כפי שקרה גם למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייו. זאב ארג את 'סיפור-החיים' במשך הראיון כיריעת בד שלמה וצבעונית שהוא גאה בה. בין חוטי השתי היה חוט חזק שעיינו התחיל את 'סיפור-החיים' שנמשך עד הלום, 'קו-הסיפור' - 'אם אין אני לי מי לי?':

זאב היה הבכור במשפחת המוצא שלו, שהיתה משפחה קשת יום. אביו, הסנדלר יוצא הדופן מבין אחיו האמידים, לא הצליח לקיים את בני משפחתו והם היו תלויים למחייתם בצדקה. בכבוד, גויס זאב מילדות לעזור בפרנסת המשפחה לצד אביו. בסיפור הוא מוחה על תפקידו כ'ילד הורי'. במקביל, תוך כדי תהליך השלחון הוא מאמץ לעצמו את הקו של 'אם אין אני לי מי לי', והמאזין לסיפור משתכנע שאביו בחר את זאב כעזר כנגדו בגלל סגולותיו המיוחדות. כך משנה זאב את

תחושת האפליה כלפיו מצד בני משפחתו לתחושת כוח של אדם בוגר ומוכשר מבני גילו האחרים. בדיעבד, הוא מאמין שבכוחו זה הצליח לשחרר את אביו ואת משפחתו מהיחסים האלטרואיסטיים המאיימים המעוגנים ביחסי חוב-אשם שהתפתחו בינם לעולם, ובעיקר בין אביו לאָמיו. זאב אמנם הצליח להשתחרר מהפיקוח החונק של אביו, אבל לא מתפקיד 'הילד ההורי'. מיד אחרי המלחמה נסע לחפש את משפחתו, ועד היום הוא חש את הכאב של אבדנם כאילו הוא אחד ההורים.

העבר של זאב כ'ילד הורי', החיים בדלות קשה והצפייה במאמצי הוריו לפרנס את ילדיהם תרמו ל'יכולת האמפטיית' (רוטנברג, 1990) שלו. לדבריו, הוא ידע מה טוב ומה רע לאחר והיה מסוגל לסייע לזולת. תכונה זו איפיינה אותו מילדותו ובמשך מהלך חייו עד היום בפעילות עם חבריו הגמלאים חבריו לעבודה, והיא מתבטאת גם בעזרתו לבני גילו המרותקים לביתם. הדחף שלו למתן עזרה לזולת ('ישועה אלטר-צנטרית') והסיפוק הקשור להצלחה בכך מהווים חלק בלתי נפרד מהנושאים המרכיבים את 'סיפור-חייו'.

בתהליך 'סיפור-חיים' סוקר זאב את חייו ובוחן את הישגיו, תופעה המאפיינת רבים בגילו. ב'הנהלת החשבונות' הזו הוא הגיע לסיכום שהוא גאה בו ולתחושה של שלמות האני. מתוך עמדה זאת של גאווה מצליח זאב לשלחן את אירועי חייו ולעגל פיתות במקומות שהוא בוחר ולהגיע ל'סיפור-חיים' המבטא את 'זהותו הרצופה'.

8. חיים - המשקיף

הקדמה

חיים הוא בן 70, גמלאי, נשוי זה ארבעים שנה, אב לשני ילדים וסב לשישה נכדים. אשתו, אם ילדיו, חולה במחלה ממאירה זה עשר שנים. בתקופת קיום הראיון היתה מרותקת לביתה. חיים מתפקד כמטפל (care-giver) המרכזי באשתו. הטיפול באשתו 'הפך להיות חזות הכל' לגביו (Weinblatt, 1994) ודברים אחרים בחייו שהיו בעלי משמעות טרם מחלת אשתו, כגון מצב בריאותו, קשריו החברתיים והתכניות לעתיד, נמצאים בהווה בהשגחה.

הראיון התקיים בטרקלין ביתו של חיים. בלטו שם מערכת משוכללת לשמיעת מוסיקה ואוסף גדול של תקליטים.

חיים לא מסר עדות ל'יד-ושם'. הראיון במסגרת מחקר זה היה אחת מהתנסויותיו הראשונות לספר את 'סיפור-חייו' בכלל, ואת קורותיו בשואה בפרט. הוא הסכים להשתתף במחקר ופינה זמן לראיון מתוך רצון לעזור לי במחקר ובשל הקושי, לדעתו, למצוא מועמדים משתפי פעולה, כדבריו: " ... שוב, אנחנו מדברים פה על דברים שאני מעולם לא דיברתי עליהם עם אף אחד... אני יודע כמה קשה למצוא כשמחפשים, כשעושים עבודה כמו שאת מתכוונת לעשות, כמה קשה למצוא מישהו שישתף איתך פעולה, אז לא איכפת לי! בשבילי זה לא טאבו! אני פשוט לא עוסק בזה, זה הכל!"

חיים לא נעזר בטיפול נפשי.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

חיים נולד בשנת 1926 בלודז', העיר השנייה בגודלה בפולין, למשפחת תעשיינים. בעיר היתה תעשייה מפותחת, בעיקר תעשיית טקסטיל, והיהודים תרמו רבות לשגשוגה. יותר ממחציתם של יהודי לודז', שמנו 223,000 והיו 34% מכלל תושבי העיר, התפרנסו מתעשייה. רבים מהמייסדים של מפעלי התעשייה בעיר היו יהודים, ולצידם התפתח פרולטריון יהודי שתרם רבות לצביונה המיוחד של הקהילה היהודית שם. לודז' היתה מרכז תרבות יהודי חשוב - בעיר נבנתה רשת בתי ספר יהודיים, ובכלל זה שלוש גימנסיות עבריות, ישיבות, ספריות, תיאטרונים ומועדוני ספורט. בקרב יהודי לודז' פעלו אנשי רוח דגולים, והתנהלה פעילות פוליטית וציבורית ערה ביותר. חשיבות מיוחדת היתה לפעילות הקהילתית בתחום העזרה לזולת, כמו הקמת בתי חולים ובתי יתומים. לפני המלחמה הופיעו בלודז' שני עיתונים בידיש וכן שני עיתונים בפולנית שרוב קוראיהם ועורכיהם היו יהודים.

עד פרוץ המלחמה היה חיים תלמיד בבית-הספר העברי היסודי שליד הגימנסיה העברית. הוא למד לנגן בכינור אצל מורה פרטי והיה חבר בתנועת הנוער 'השומר-הצעיר'. משפחתו של חיים השתייכה למעמד חברתי גבוה - אביו ואימו היו בעלים של מפעל לייצור בגדים וניהלו אותו במשותף. בבית דברו גם עברית.

תקופת המלחמה

בספטמבר 1939, לאחר שהגרמנים כבשו את לודז', הוצאו צוים שפגעו ביהודים, בכלכלתם ובחיי הדת והתרבות שלהם - הוחרמו מפעלים והועברו לידי הגרמנים; נאסר על היהודים להשתמש בתחבורה ציבורית; נאסר עליהם לצאת את העיר בלי אישור; נאסר עליהם להחזיק בכלי רכב; נאסרה על היהודים התפילה בציבור, ובמשך הזמן הורסו הגרמנים את כל בתי הכנסת בעיר; הם חויבו לפנות את חנויותיהם בשבתות ובתגים; הם חויבו לשאת על בגדם החיצוני טלאי צהוב בצורת מגן-דוד; והחלו גלי גירושים של יהודים מהעיר.

בפברואר 1940 הוכרז על הקמת הגטו בלודז'. העברת היהודים לגטו לוותה בהתגברות מעשי שוד, התעללויות ורצח. באפריל 1940 נסגר הגטו בשטח של ארבעה ק"מ מרובעים, ובו רק 2,5 ק"מ מרובעים של שטח בנוי. בשטח זה נדחסו 164,000 מיהודי העיר.

חיים שהה בגטו לודז' עד לחיסול הגטו בידי הגרמנים. בגטו למד כשנתיים בבית הספר התיכון של הגטו, שהשתתפה בו קבוצה קטנה מאוד של תלמידים. "הלימודים במסגרת זאת", מספר חיים, "נמשכו לעיתים קרובות כעשר שעות ביום, והמורים היו מטובי המתנכים ואנשי המדע". הוא נאלץ להפסיק את לימודיו והחל לעבוד, משום שלדבריו "באופן פורמלי כולם היו צריכים לעבוד".

כאשר פורק הגטו ב-1944 נשלח עם הוריו ושתי אחיותיו ל'אשוויץ-בירקנאו'. בכניסה ל'אשוויץ' הופרד מהוריו ולא פגש אותם מאז.

לאחר מספר חודשים ב'אשוויץ-בירקנאו' הוא הועבר למחנה 'גרוס-רוזן' ומשם הועבר - יומיים לפני השחרור - למחנה 'ברנאו'.

התקופה שאחרי המלחמה

חיים שוחרר מהמחנה בידי הרוסים בעשרה במאי 1945. כאשר השתחרר הוא חזר לעיר לודז', לדירת מגורי המשפחה טרם השואה, ואושפז במשך שבוע ימים בבית החולים. כעבור כמה שבועות החליט עם קבוצת נערים שהתקבצו בביתו לעזוב את לודז' ואת פולין. יחד נסעו לפראג, ומשם הוצב לעבודה בחווה חקלאית.

חיים עלה ב-1945 לישראל ונקלט בקיבוץ. מיד עם הגיעו לארץ גויס לארגון העלייה הבלתי לגלית לארץ. לרגל תפקידו זה שהה ארוכות בחוץ לארץ, וביקר פעמיים בעיר מולדתו לודז'. במהלך שירותו בחוץ לארץ נעצר חיים כמה פעמים בידי השלטונות. בתום תפקידו זה הוא גויס לפלמ"ח והשתתף במלחמת השחרור. תוך כדי שירותו בצבא, סמוך לפירוק הפלמ"ח, הכיר את אשתו לעתיד, ניצולת שואה מ'ילדי טהרן', ולאחר זמן הם נישאו.

ב-1951 עזב את הקיבוץ, כי לא אושר לו לצאת ללימודים. הוא עבר לבאר-שבע והחל לעסוק בחינוך, בהגשימו בכך מטרה שאף אליה מאז שחרורו ממתנה 'ברנאו' בסוף המלחמה. לאחר שלימודיו התיכונים נגטו זכו להכרה ממשלתית הוא למד באופן עצמאי לתעודת הוראה ועמד בבחינות בהצלחה. אחר כך סיים גם תואר ראשון בהיסטוריה כללית ובספרות עברית.

חיים עסק בחינוך בתפקידים שונים עד יציאתו לגמלאות, בעיקר בניהול בתי ספר בבאר-שבע וביישובים סביב לה. במקביל לעבודתו החינוכית הפורמלית עסק בפעילות פוליטית, כמו הקמת סניף מפלגה בעיר, ארגון הפגנות למען השלום ונגד אלימות של יהודים בשטחים וחינוך בני נוער ללכת בדרכו הרעיונית.

אשתו של חיים חולה בעשר השנים האחרונות, ולאחרונה הידרדר מצבה והיא מרותקת לביתה. חיים התפנה מכל עיסוקיו והוא מתמסר כולו לטיפול בה. כיוון שילדיהם מתגוררים בצפון הארץ מוטל כל הטיפול עליו.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

עד היום לא עסק חיים בנושא השואה. הוא לא מסר עדות ל'יד-ושם' ולא תיעד את עברו בדרך אחרת. כבר בתחילת הראיון הסביר חיים שאי-העיסוק בשואה מאפיין את חייו באופן כללי: "אני נמנע לעסוק בזה, לא מדבר על זה וגם לא עוסק בזה. זאת אומרת, זה לא תופס אצלי שום מקום בתולדות או בדברים שאני עוסק בהם. אגב, זה לא שזה חמצב עכשיו, זה מה שחיה כל הזמן ככה?"

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-ביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם חיים הוא 33 עמודים משוקלטים, שמהם הוא מקדיש 25% ל'סיפור-הראשי' ו-75% למענה על שאלות הבהרה והשלמה. חיים מספר את 'סיפור-חייו' באופן כרונוולוגי. הוא בורר בהקפדה את הנושאים והאירועים ומתאים אותם ל'קו-הסיפור', המזוהה עם הנושא המרכזי של 'סיפור-החיים' ושל חייו - 'להיות משקיף מהצד'. בסיפור המתמצת את מהלך חייו הוא כולל את הרקע להיווצרות 'קו-הסיפור' ואת הביטויים שלו במהלך חייו כהיסטוריון וכאידיאולוג.

חיים מתחיל את 'הסיפור-הראשי' בסיכום השקפת עולמו בהווה כהמשך למעמד ה'משקיף' שאימץ לעצמו מאז ימי הגטו. לאחר מכן הוא עובר לסקירה מתומצתת של תולדות חייו, כאשר הוא מארגן את האירועים והנושאים ב'סיפור-החיים' סביב 'קו-הסיפור' והלקחים הנובעים ממנו. חיים מסיים את 'הסיפור-הראשי' בפירוק הפלמ"ח, במעבר שלו לצה"ל ובהיכרותו את אשתו, אם ילדיו. הפרטים שנאספו על חייו לאחר מכן במהלך הראיון היו באמצעות שאלות הבהרה והשלמה.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של חיים, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - המשקיף, כולל בתוכו גם את הנושא **זולת ראשוני**
- ב. הילדות והנעורים
- ג. אופן ההשתקמות
- ד. ההשפלה
- ה. המלחמה שאחרי המלחמה.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - המשקיף

בנושא 'המשקיף' כולל חיים את הדברים שהביאו אותו לאמץ מעמד זה, את הלקחים האידיאולוגיים שאימץ מעמדת 'המשקיף' ואת הזולתים הראשוניים שאימץ מעמדה זו.

חיים התחיל לחיות מעמדה של 'משקיף' מאז שהופסקו לימודיו באופן שרירותי בגטו והוא חויב בעבודה. אז, לדבריו, עבר לעולם המבוגרים. מעמדת 'המשקיף' הוא הצליח ללמוד על ההתנהגות האנושית, והריחוק ממעורבות באירועי החיים הקל עליו את תחושות הכאב והצער. לדבריו:

"ואחרי זה, כשזה נגמר (חלימודים בגטו) אה... התחלתי לעבוד, כי באופן פורמלי כולם היו צריכים לעבוד. ואז התחיל שיעור של לראות את התמודדות בני האדם במציאות הזאת עם עצמם. וכשפורק הגטו ב-1944 ועברתי למחנה ריכוז, שם התחילך הזה הגיע לידי מקצועיות, זאת אומרת לראות בני אדם איך הם מתמודדים עם עצמם, עד כמה מה שנקרא תרבות הוא חלק אינטגרלי מהם, או שזה כיסוי שנופל בשלב הזה או אחר... מדהים... מדהים לראות לאילו תהומות, לאיזה שפל בן אנוש יכול להגיע. ואפשר היה גם לראות לאיזה דברים היו בודדים שהגיעו. ו... את יודעת מה? גם שם (במחנות הריכוז) הסתובבתי כמו משקיף, זאת אומרת לא נתתי לעסק הזה, לכל מה שקורה מסביב, לגעת בי... לא לתת!... כאילו עשיתי את זה במודע. אני הסתכלתי, הבטתי, ולדברים עצמם כאילו, כאילו לא היתה נגיעה!"

יכולתו של חיים להשקיף ולהסיק מסקנות הוסיפה להתפתח, לדעתו, עם הזמן בזכות תהליך התבגרותו ובזכות הידע שרכש מהלימודים, מקריאה ומהיחשפות לאנשים ולאירועים חדשים: " ... ושוב, שלא תחיינה פה אי הבנות! חוץ מאשר בתקופת הלימודים שלי בתיכון בגטו לודז', שבו אפשר לראות איזושהי אולי בריחה, אולי... לא, לא, גם פה לא היתה שום בריחה... וראיתי את המציאות, חייתי אותה, היא היתה קיימת. ואז, כשהמלחמה נגמרה, ההערכה על... ההערכה על הלאומנות הטוטליטרית ועל התורות המתפתחות ממנה, אה... וכל זה... התחילה כבר בזמן ההתבגרות שלי בגטו. מאוחר יותר הדבר הזה קיבל בסיס במסגרת הלימודים שלי, במסגרת החשיבה היותר בוגרת, עם יותר אינפורמציה..."

היכולת להשקיף תרמה לחיים, לדעתו, להבין את השואה כתופעה שנוצרה בידי בני אדם, ואשר יש לה פוטנציאל לקרות שוב - אלא אם כן ימנעו זאת:

"זה יכול להיות בכל מקום, והמציאות מוכיחה... אני רואה במושג הזה של... של שואה השמדת עמים מתוכננת שהיתה לאורך ההיסטוריה כולה! אין בזה חידוש! גרמנים לא המציאו את זה. מה שהם המציאו זה, לדעתי, הייחוד של הנציונל... של גרמניה, בזה שזו הפעם הראשונה בהיסטוריה שממשל באופן פורמלי מקבל, מכריז על מדיניות מוצהרות שתפקידה השמדת עם... אה... רק בזה הם מיוחדים, כי השמדת עמים היתה גם קודם, וכל מי שקצת משכיל יודע את זה... ממלכתיות - זה החידוש. עכשיו, כמו כל חידוש, הוא הופך להיות... אה... דגם לפיקוד, אחר כך סטנדרט שקיבל לגיטימציה, וזו כל הפרשה. כך אני רואה זאת... ומעבר לזה אף פעם לא התעסקתי בזאת".

מתוך הבנה שהאדם יכול לקבוע את דרכו בעולם ולבחור מסביר חיים כי אישיותו ורעיונותיו, כולל התנגדותו לטוטליטריות וללאומיות, התעצבו בזכות היותו בעמדת 'המשקיף', שאיפשרה לו לחבר את תכונותיהם של אנשים שפגש במהלך חייו ושל דמויות מהספרות לישות שלאורה בתור את דמות האדם שברצונו להיות, לדבריו:

"... אני תמיד קראתי הרבה. אני חושב שהדוגמה היא איזשהו חיבור של הדמויות מהקריאה, אולי פה ושם גם דמויות מהחיים. וכאן יש לי דרך משלי לפרש אמירה מאוד-מאוד מעניינת שיש בכתובים שלנו. בכתובים שלנו כתוב: 'עשה לך רב וקנה לך חבר', אז 'קנה לך חבר' - על זה אין ויכוח, חבר קונים. בכסף, בחנופה, בהסכמה, באי הסכמה... אחה... אבל מה זה 'עשה לך רב'! אז אני אומר: בדיוק, עשה לך רב - אדם עושה לעצמו, הוא פשוט עושה לעצמו. הוא יוצר לעצמו רב, דמות שלאורה הוא הולך. הוא עושה לו את הדמות מדמויות שונות, מדברים קיימים ולא קיימים הוא עושה לעצמו רב... בעצם הבחירה בדברים אלו ולא בדברים אחרים, בדמויות אלה ולא בדמויות אחרות הוא משותף בעשייה, הוא עושה לעצמו רב... שהרב הזה הוא איזשהו דגם שאתה רוצה, שאתה מנסה להיות לאורו, אם במודע או שלא במודע..."

אוסף החוויות והאנשים שקלט חיים מעמדת 'המשקיף' תרמו, לדבריו, ליכולתו לבנות תשתית שבעזרתה הצליח למיין את המידע שסביבו ולבחור במה שרצוי לו - ולדעתו, כך נוהגים כולם, ולכן כל אדם הוא ייחודי ושונה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... באיזשהו מקום קיים המכשיר, המסננת, המעבירה ועוצרת מלא-לחעביר, ובוה, כך נוצר האדם, כך נוצר הרב!... כנראה בזכות התשתית... אני חושב שיש איזה ייחוד בכל אחד ואחד מאיתנו“.

הוא סבור שהתשתית שלו, 'הרב' שעשה לעצמו, נוצרה בזכות החינוך שקיבל בבית הספר התיכון היהודי בגטו, שהצטיין בקבוצת הלמידה המיוחדת ובעיקר באיכות המתנכים שם:

”... התקבלתי לקבוצה הקטנה הזאת, שבאמת התקבלו אליה רק מעטים, שחיו מין מוסד ששמו היה 'בית ספר תיכון בגטו לודז', קבוצה קטנה, קטנה מאוד. וזה אחד המקומות העיקריים שאני גדל עליהם עד היום, כי זה היה מין מקום שבו טובי המתנכים ואנשי מדע מצאו דרכו בריחה... זה היה בניית עולם שחוץ ממנו לא היה קיים שום דבר אחר... ואני לא הייתי זוכה לזה בשום מסגרת, שום מסגרת נורמלית לא יוצרת מציאות כזאת. זאת היתה בשבילי המציאות!“

חיים אינו כולל את הוריו בין 'הזולתים הראשוניים' שמהם עשה לו רב. לדבריו:

”... אני קראתי, אני עוסק בחיסטוריה, ובלמודי הכרתי דמויות היסטוריות שעברו מערכות קשות, זהות או לא זהות. כי גיהנום קיים גם לגבי האחרים, וזה... ויש כאלה שיצאו שבורים, ויש כאלה שיצאו בריאים. לגבי, אני חושב שחיה קשר למטען שרכשתי תוך כדי קריאה ותוך חיותי 'משקיף', בעיקר לימוד, ואיזשהו חינוך שקיבלתי ולא קיבלתי אותו בבית כמעט!“

ב. תקופת הילדות והנעורים

חיים מתייחס לתקופת הילדות, התקופה שלפני המלחמה, בשלחון 'הסיפור-הראשי' בהכללה, בלי להתעכב, למשל, על דמויות ההורים או על אחיותיו. הוא מסביר זאת בהעדפתו לשזור בסיפור רק את מה שלדעתו רלוונטי. בדבריו הוא מותאר את השבר שתוללה בחייו המלחמה ואת האיחוי מחדש באמצעות קבוצת המתנכים בבית הספר בגטו לודז:

”... מהלך החיים שלפני המלחמה היה שונה לגמרי. לולא המלחמה הוא היה אחר לגמרי... מה שרלוונטי (מהתקופה שלפני המלחמה) הוא... חיי משפחת יהודית בורגנית, משכילה אה... אה... מושרשת בתרבות הפולנית, יחד עם זה גם דוברת עברית! אז את העברית שלי אני גדלתי איתה. הלכתי ללמוד לבית ספר, אחד מבתי הספר שהיו בתי ספר יהודים עבריים, ששפת החוראה חצי עברית. אה... היו כאלה שישה-שבעה... וזה נגמר באקט מסוים בתאריך מסוים (כאשר התרימו הגרמנים את ביתו ושילחו את משפחתו לגטו) ... מכיון שהכיבוש נעשה מיד כעבור כמה ימים, ואז המציאות משתנה מקצה לקצה למציאות חדשה שאני גדלתי בה... במציאות הזאת התייצבה קצת החיות שלי. מהחיים הקודמים שלי לא נשאר שום דבר, חוץ מאשר אותו מטען בסיסי שילד לוקח איתו של כישורים וקשרים... הייתי חבר תנועת נוער בגטו לודז'... השקפת העולם שלי היתה גם קודם סוציאליסטית, בניגוד למציאות שבה הייתי, אבל זו תמונה רגילה, שגרתית, של הסביבה הזאת. הרי הכל היה תמיד ככה. אה... התקבלתי לקבוצה הקטנה הזאת (של בית הספר בגטו), שבאמת התקבלו אליה רק מעטים, וזה אחד מהמקורות שאני גדל עליהם עד היום!...“

ג. אופן ההשתקמות

בנושא זה כולל חיים את פעילותו מאז שפשט את מדי צה"ל ונעשה אזרח לאור הלקחים שלו מעמדת 'המשקיף' - העיסוק בפעילות פוליטית לקידום השלום ולמניעת אלימות נגד הערבים בשטחים ותפקיד המתנד, כמשתמע מההיגד הבא:

"... ב-1951, לאחר השתרו, נשלחתי לבאר-שבע לחקים את החטיבה הצעירה של סניף מפ"ם, דבר שעסקתי בו כעסקנות זמן קצר... ואז חיתה ההכרעה מה אני עושה... החלטתי שהדבר החיובי ביותר שנמרה המלחמה זה לעסוק בחינוך - אז חלכתי לחינוך?".

כדי לשפר את כישוריו כמשקיף ובתפקידיו כמתנד פנה חיים ללימודים באוניברסיטה, לדבריו:

"הייתי מורה. ואז החלטתי שלמרות התנאים אני מוכרח ללמוד. נסעתי לירושלים. עבדתי בגימנסיה כמורה... המשכתי ללמוד והגעתי לריכוז שיכבה... סיימתי במקביל תואר ראשון בהיסטוריה ובספרות עברית וחזרתי לבאר-שבע. כאן, כאתגר, פשוט מתוך סקרנות, הקמתי בית ספר והפכתי למנהל... אחרי שמונה שנים הקמתי וניהלתי את בית ספר התיכון באופקים..."

עדות להשתקמותו ניתן למצוא בתיאורו של חיים את פעילותו הפוליטית הממושכת למען השלום ולמניעת אלימות נגד הערבים בשטחים, פעילות שנקטעה עקב מחלת אשתו:

"אין לי שום תכלית, בגלל שכרגע אני לא יכול פיסית, בגלל מציאות שבה אני חי, לעשות כלום. אבל אני פעלתי, אני הייתי מעורב, אני ניסיתי. גברתי, אני מ-1968 לא נוסע דרך שטחים ולא נמצא בשטחים. כבר ב-1968 ראיתי את התהליך, כיוון שזהו התהליך. הוא מוכר לי מההיסטוריה. זוהי התבהמות של כובש, שאחר כך הוא מתחיל לעשות דברים שהוא לא יכול לחיות איתם, ואז הוא נעזר במיסטיקה. אז יש לנו גם מיסטיקה, שמאשרת כל מה שהוא עושה. אז יש לנו מיסטיקה, יש לנו, אז הכל בסדר. יש לנו אפוס, ויש לנו אתוס, ויש לנו עם נבחר, ויש לנו הכל..."

חיים מסכם את הנושא 'אופן ההשתקמות' בציון תרומתו לחינוך צעירים בעלי מודעות למעורבות חברתית. הוא שלם עם מעשיו, אך מטבעו של תפקיד המתנד הוא נפרד מתלמידיו ואין לו אפשרות לעקוב אחר התוצאות, וכיוון שהתלמיד חשוף להשפעות נוספות אין לחיים כל דרך לדעת מה חלקו בתוצר, כמשתמע מההיגד הבא:

"... כל מה שיכולתי לעשות נגד זה (נגד האלימות בין העמים), אה, לעשות משהו, עשיתי! ... ניסיתי לחקים צעירים שיעשו משהו. מידת מעורבותם היא מידת הצלחתי!... אין לי איתם קשר... אני הייתי אחד מתוך אלף השפעות שהיו להם. וכל אחד סינן את החשפעות..."

ד. ההשפלה

חיים בחר לקצר בתיאור תקופות של השפלה בחייו. לתקופה שלפני השואה הוא התייחס באופן מתומצת וכוללני, וראה בה תקופה ללא פגיעה:

”... מהחיים הקודמים שלי לא נשאר לי שום דבר חוץ מאשר אותו מטען בסיסי שילד לוקח איתו של כישורים וקשרים!“.

בדרך זו הוא נמנע, למשל, מהכללת המעמד המשפיל של המעבר לגטו ב'סיפור-חייו'. לעומת זאת, הוא הרחיב בדבריו על תקופת שהייתו בגטו לודז' בתקופת הלימודים, כאשר התייחסו אליו בכבוד, ועל הדמויות שמהן בחר 'זולתים ראשוניים' המלווים אותו עד היום גם ללא נוכחותם הפיזית. חיים חזר להמעיט בפרטים לגבי התקופה שנאלץ לחדול מהלימודים בגטו ולצאת לעבודה, כולל התקופה של המעבר למחנות הריכוז והחיים בהם. בהתייחסו אל המעמד המשפיל בעת המעבר ל'אשוויץ' ולחיים במחנות הריכוז, למשל, הוא מסתפק במשפט:

”... אני מתאר לעצמי שאת מכירה את הסיפורים על הרעב ועל ההשפלה... זה לא יוסיף שום דבר, זה לא רלוונטי!“.

בחירותיו לגבי האירועים הראויים להיכלל ב'סיפור-החיים' מוסברות במידת-מה בהיגד הבא, שבו הוא מתייחס לאופיים של המעברים בחייו ומציין כי הוא נוהג לשלוט במטענים שהוא נושא עימו ולא נגרר אחר ההתרששויות בחיים:

”... אני יודע דבר אחד - שבאף אחד מהשלבים לא סחבתי איתי געגועים לשלבים רומנטיים, אה, שום רומנטיקה לגבי השלבים הקודמים. נגמר שלב, סיימתי אותו, והתחלתי כולי בשלב הבא. אם בכלל שלבים, אז אני לא יודע במה. אני מבין שיש אנשים שנשארו בגטו!“.

חיים בוחר להביא את הנושא 'ההשפלה' ל'סיפור-חייו' מתוך עמדת 'המשקיף', המאפשרת לו לא להיות מושפע מאירועים, להביט אחורה, אבל באופן ש"לדברים עצמם לא היתה נגיעה". בדרך זו הוא עוקף את המצבים המשפילים מ'שם' ותורם לסיפור עבר שהוא יכול לחיות אתו. לדבריו:

” לא הייתי מושפל... אני חושב שבזכות זה, אני גם על הגרמנים הסתכלתי מתצד...“.

ה. המלחמה שאחרי המלחמה

בנושא זה כולל חיים את התקופה שהחלה מיד אחרי השחרור במחנה 'ברטאו', את תקופת שהייתו מאז באירופה, את העלייה ארצה ואת השירות בפלמ"ח ובצה"ל עד לשחרור. הוא בוחר להציג את עצמו כחלק מהישוב, ללא התייחסות המייחדת אותו עקב עברו בשואה. למשל, הוא אינו מביע כל אכזבה מהאופן שבו התקבל כאשר הגיע לעיר מולדתו, כי לדבריו: "לא היו לי ציפיות". הוא גם מתייחס בסתמיות לתחושת הזרות שחש בביתו אחרי שחזר מהמלחמה, על אף שלדבריו היא שהביאה אותו לעזוב את העיר, כמשתמע מההיגד הבא:

” בשבילי המלחמה נמרה בעשירי למאי... בשחרור!... שוחררתי על ידי הרוסים באזור שלזיה יומיים אחרי שהגעתי למחנה הריכוז האחרון שלי. משם, אחרי שלושה שבועות נסעתי הביתה, נסעתי ללודז'... זו היתה הכתובת שהכרתי... וזה היה מובן ברגע זה ... כשיש כתובת נוסעים! לא שציפיתי למשהו! ... העניין הוא בזה, שאז התחיל סיפור! כיוון שהיו במחנה איזה תמישה או שישה נערים בגילי, וחם הצטרפו אלי. אני לא כל כך מבין את העניין, אבל נסענו ללודז', וזכיתי שקיבלתי למחרת... נכנסתי לדירה שחיינו בה קודם... וכל התבורה הזאת גרה בה... הדירה הזאת שימשה את אחד מקציני המטה הגרמני במשך המלחמה. לא עזר שום דבר, רצו לתת לי עבודה, תפקיד וכו' וכו'. אני כעבור עשרה ימים עזבתי... מעניין, אני הרגשתי זר... הייתי מנותק... לא היה לי שום קשר עם זה, והחלטתי לנסוע לצ'כיה!”

בנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' משתמש חיים ב'נורמליזציה' (עיקרון המדגיש שאין הבדל בין הניצול לבין אלה שלא היו בשואה), אף כי הוא בכל זאת מתייחס בסיפורו לעובדה שהמלחמה היתה אירוע שהיה צריך להבריא ממנו, כמשתמע מההיגד הבא, שנאמר ביחס להגעתי לפראג מעירו לודז':

”הגענו לפראג. בפראג, בצורה מטופשת ביותר, פניתי למשרד העבודה של צ'כיה. משוט הלכתי למשרד העבודה, עליתי במדרגות, ופניתי שם אל הפקיד, ששאל אותי מה אני רוצה לעשות ומי אני. נתתי לו את התעודות שלי. ואז עשו מזה סיפור גדול, שקבוצה של צעירים שרק השתחררה מהמחנה רוצה לעבוד, והציבו אותנו בחווה חקלאית על יד פראג. ושם הבראתי! זאת אומרת, לא מבחינה פיזית! למרות שהיה לי מראה *של מי שחזר מ'שם'*, היתה לי דלקת ראות ו... גם קודם היה רופא שטיפל בזה, אבל הבראתי מבחינת ח... איך להגיד זאת... זאת היתה החלמה!... החלמתי. חיה איזה תרהור, והחלטתי להישאר בצ'כיה.”

חיים גויס לצבא הצ'כי. תוך זמן קצר הגיעו לבקר ביחידתו חברים מתנועתו, והוא פרש מהצבא כדי להצטרף אליהם, ויחד הם עלו לישראל בעלייה ב'. תוך זמן קצר הוא עצמו גויס לפעול באירופה להבאת עולים בצורה לא חוקית ארצה. בהמשך הוא חזר ארצה, המשיך את שירותו בפלמ"ח ואחר כך בצה"ל, חזר לקיבוץ ועזב לבאר-שבע ללימודים. בתיאור קליטתו בידי היישוב הוותיק ומערכת היחסים שנוצרה אין בדבריו כל נימה של תחושת הפליה לעומת בני הארץ או אכזבה מהקולטים, כמשתמע מההיגד הבא:

”גמרתי את הצבא הצ'כי מהר מאוד. היו לי תכניות! ואז מישהו באיזושהי צורה גילת את המוצא שלי, מחברים שהיו בתנועה ובאו לביקור. כעבור עשרים וארבע שעות מהביקור עזבנו כולנו *(הוא וחבריו, את הצבא הצ'כי)*. אני גויסתי לעלייה ב', הגעתי ארצה כעבור שבועיים, זה היה ב-1945... מיד אחרי כל התהליך *(של הקליטה הרשמית בארץ)*... באמצע אוקטובר כבר היינו חזרה באירופה... נסעתי לפולין... אחר כך תזרתי לגרמניה והתחלנו לארגן עלייה, שהגיעה אחר כך עם האונייה 'מולדת' ארצה! אבל אני נתפשתי בגבול הגרמני-צ'כי... יצאנו משם... הגעתי לאיטליה. באיטליה עסקתי בעלייה ב' - הייתי ממונה על שתי תחנות בצפון איטליה. אחר כך הגעתי ארצה באונייה... המשכתי את השירות בפלמ"ח עם כל הקיבוץ... מלחמת השחרור... אהה... אחר כך עזבתי את הקיבוץ, כיוון שרציתי ללמוד!”

בהתייחסותו של חיים כלפי עצמו כאל נורמלי הוא טוען נגד הכללת הניצולים בקבוצה בעלת מכנה משותף רק בשל העבר המשותף בשואה, לדבריו:

”... יש כאלה (מקרב ניצולי השואה) שעושים מזה עניין. טוב להם עם זה, הם מתפלשים בזיכרונות. זה נותן להם כנראה איזה ייחוד! ואני פנוי לעשות דברים אחרים. אין לי קשר עם אף אחד בגלל עברנו המשותף בשואה. לא היה מכנה משותף, ואין לי מכנה משותף!”

סיכום

מעמד הראיון היה לחיים (כפי שקרה גם למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייו. זו היתה, לדבריו, הפעם הראשונה שסיפר את 'סיפור-חייו' בקול רם בפני זולתו ("אנחנו מדברים פה על דברים שאני מעולם לא דיברתי עם אף אחד!"). הוא הצליח במשך הראיון לשלֵטן את אירועי חייו לסיפור שכלל את חייו על תקופותיהם עד הלום. במהלך הסיפור הוא השתמש בעמדתו כמשקיף מהצד וב'נורמליזציה' כדי 'לישר קו' ולהתאים את העבר ל'מפתת המוזיקלי' שלו כך שיקבל 'סיפור-חיים' מלא שיהיה מקובל עליו.

בסוף הראיון, לאחר שסקר את חייו, הביע שביעות-רצון מעצמו בעיקר בגלל ההרגשה שהיתה לו שליטה על האירועים והוא לא נסחף:

”כשאני מסתכל אחורה על החיים... הייתי עושה בדיק אודו הדבר! לא הייתי משנה כלום, כי בחרתי במה שעשיתי! בכל פעם בחרתי, אני לא נסחפתי! היה לי שיקול דעת, אני בחרתי כל שלבי!”

חיים יצא לגמלאות לפני כמה שנים והתקבל לאוניברסיטה כתלמיד מחקר לנושא שהציע "יחסי גומלין בין תהליכים היסטוריים ובין ביטויים באמנות", נושא מתאים מאוד לעמדתו כ'משקיף'. מתוך בחירה ושלמות עצמית הוא משקיע את המֵצב בטיפול באשתו החולה ומשהה את כל פעולותיו ותכניותיו, לדבריו:

”אני... עכשיו שום דבר. עכשיו אני עוזר לצילה. היא חולה, תולה כבר הרבה שנים, אבל עכשיו זה קצת תחמיר... נעזוב את זה! מה עשיתי? עשיתי הרבה עד לפני שנה וחצי. בעיקר מה שעשיתי זה הלכתי לעסוק קצת במחקר, באוניברסיטה... בנושא שהעסיק אותי הרבה שנים, פתאום ניתנה לי ההזדמנות - על יחסי גומלין בין תהליכים היסטוריים ובין ביטויים באמנות.”

9. טובה - לא השתקמתי

הקדמה

טובה היא בת 73, אלמנה זה עשרים וחמש שנים, אם לשני בנים וסבתא לארבעה נכדים. שני הבנים עוסקים במקצועות חופשיים. אחד מהם מתגורר עם משפחתו במרכז הארץ, והשני מתגורר בארה"ב. היא נמצאת בקשר עם הבנים ועם בני משפחותיהם, המתבטא בביקורים הדדיים ביניהם.

טובה מתגוררת בגפה בבית צמוד קרקע וסביבו גינה מטופחת. היא נישאה לראשונה מיד אחרי המלחמה ונולדו לה שני הבנים. בגלל בעיות (שפורטו בראיון), שנבעו מאי התאמה בינה לבין בעלה, הם התגרשו. היא נישאה בשנית לדוד, שהיה מבוגר ממנה, ולאחר שנות נישואים ספורות, הזכורות לה לטובה, הוא נפטר לפתע מדום לב.

הראיונות עם טובה התקיימו בביתה בפינת האוכל. על הקיר תלויה תמונה של אימה, משוחזרת על פי תמונות שהשתמרו אצל קרובי משפחה. ליד תמונה זו תלויה תמונה שטובה שמרה עימה במשך המלחמה - של אחיה הקטן כילד, רכוב על אופניים.

טובה פינתה את הזמן לראיונות מתוך המניע של 'צו הסיפור'. אף כי גילתה אי נוחות כאשר הגיעה ב'סיפור-החיים' לפרטים הקשורים לנישואיה הראשונים, התייחסה טובה בחיוב להזדמנות שניתנה לה בראיון להכליל אירועים אלה ב'סיפור-חייה', לדבריה: "ההתראיינות איתך איפשרה לי להתרוקן. סיפרתי לראשונה את 'סיפור-חייי' מההתחלה עד היום בפרטים".

טובה לא פנתה לעזרה נפשית.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

טובה נולדה ב-1923 בסוסנוביץ, שהיתה אחת הערים הגדולות בפולין. היא היתה השלישית מבין ילדי המשפחה, בת יחידה מבין ארבעה ילדים. משפחתה ניהלה אורת-חיים דתי והשתייכה לחסידי הרבי מגור. הם היו אנשים אמידים מאוד - אביה היה סוחר בדים מצליח והבעלים של מספר תנויות. בני משפחתה הענפה התגוררו באותו האזור בפולין במשך זורות, ועסקו במסחר ובתעשיית הטקסטיל. בין משפחתה של טובה לבין בני המשפחה המורחבת שררו קשרים משפחתיים חזקים.

טובה סיימה את בית-הספר היסודי 'בית-יעקב' בעיר מגוריה והמשיכה את לימודיה בבית-ספר תיכון יהודי בעיר הסמוכה במגמת מסחר. במקביל ללימודיה השתתפה פעמיים בשבוע בשעות אחרי הצהריים בחוגים ללימודי יהדות ועברית, שאירגנה הקהילה היהודית.

תקופת המלחמה

הגרמנים כבשו את סוסנוביץ בספטמבר 1939. הכיבוש לווה בפגיעה באוכלוסייה, ובעיקר בתושביה היהודיים (למשל שריפת בית הכנסת הגדול בעיר). עם הזמן התרבו הפגיעות הגופניות ביהודים, והוטלו עליהם איסורים וגזירות כלכליות שכללו החרמת ממון ורכוש והפקעת עסקיהם. אחת הגזירות הקשות שהוטלו על יהודי האזור היתה ההתייצבות לעבודות כפייה. במאי 1942 ערכו הגרמנים את הגירוש הראשון למחנה ההשמדה 'אשוויץ'.

בין שאר הגזירות שהטילו הגרמנים על היהודים עם כניסתם לעיר היתה סגירה של בתי הספר. תנועות הנוער אירגנו את מערכת החינוך מחדש - הן הקימו מסגרות לימוד לילדים ולחינוך מקצועי של הנוער ומפעלי סיוע לנזקקים בעזרת 'אגף הנוער'. טובה לקחה חלק פעיל כלומדת וכמתלמדת בפעילות חינוכית זאת עד לשילוחה מהעיר לעבודת כפייה, בנובמבר 1941.

סמוך לשילוחה פרצה מגיפת טיפוס בעיר. אביה חלה מאוד ולקה גם בדלקת קרום המוח. טובה ואימה טיפלו באב במשמרות, עשרים וארבע שעות ביממה, עד שנלקחה למחנה עבודה: " ... דפקו בדלת ככה חזק. אני בדיוק הלכתי לנח, נרדמתי, את יודעת, השינה הראשונה, ואני שומעת צעקות: 'ראוסי!' ('חמוצת', בגרמנית), ואבי קם, פותח את הדלת, ונכנסו השוטרים, ושואלים אם אני גרם פה... קפצתי מחמיטה ואמרתי: 'אני פה!' ... הלכתי אחריהם למקום הריכוז בבית-הספר התיכון היהודי...".

מנקודת הריכוז היא נשלחה למחנה עבודה בצ'כוסלובקיה באזור הסודטים, ליד מפעל לטקסטיל. במהלך המלחמה עבר המחנה למעמד של מחנה ריכוז, והיא שהתה במקום עד השחרור.

עד לשילוחם של הזוריה להשמדה, ביוני 1942, הם נהגו לשלוח לה מכתבים וחבילות למחנה. במחנה עבדה טובה בטווייה שתיים עשרה שעות ביום. בזמנה הפנוי המועט היא לימדה, ביוזמתה, אסירות יהודיות קרוא וכתוב וסייעה לאסירות שלא ידעו גרמנית בכתובה ובקריאה של מכתבים. משנה לשנה הורעו תנאי החיים במחנה. בשנה שלפני השחרור כמות האוכל קטנה מאוד, לדבריה: " ... חלמתי אז רק על אוכל... על לחם בצחריים... פעם אחת לאכול ולמות. כולנו היינו מיזאשים. אני הייתי אחת הבודדות במחנה שהאמינה שנתגבר ונישאר בחיים... אבל זה היה חלום רק שלי! במחנה היינו לבושים בחלוקים מבד פשתן, וזה היה כל הלבוש שלי".

כל תקופת המלחמה לא היה לה מושג מה עלה בגורל אחיה. לדבריה:

"במשך המלחמה היינו ארבעתנו במתנות ריכוז. כל אחד היה במחנה אחר, וכל אחד לא ידע מהשני. נפשנו אחרי המלחמה, זה היה נס! שני אחי היו נשואים לפני המלחמה, ולכל אחד היו שלושה ילדים - הילדים כמובן הלכו עשפו... עם האימהות שלהם... כן... אצל האח הבכור זה היה קצת אחרת, כי אשתו נפטרה מזיהום בלידה לפני המלחמה, הילד נשאר בחיים ונעלם לנו במלחמה...".

התקופה שאחרי המלחמה

לאחר השחרור, במאי 1945, חזרה טובה לעיר הולדתה סוסנוביץ בפולין ופגשה את אחיה. מיד לאחר המפגש החלו ארבעתם להתארגן לעלייה לארץ. במחנה מעבר באיטליה היא פגשה ביהודי ניצול שואה מהונגריה ונישאה לו בדרך לארץ ישראל, בנובמבר 1945.

טובה ובעלה עלו לארץ בעלייה ב' ב-1946, ונקלטו במחנה עולים. ביוזמתה קיבלו מהר יחסית לאחרים יחידת מגורים ועבודה. אחרי נדודים בארץ, כתוצאה מחיפוש אחר מקום עבודה מתאים, הם הגיעו ב-1949 לבאר-שבע.

ב-1957 החלה טובה ללמוד בסמינר למורים למרות התנגדותו של בעלה.

ב-1959 התגרשה טובה מבעלה, אבי שני בניה, עבדה בהוראה וקיבלה אחריות בלעדית לגידול הילדים ולחינוכם. באותה תקופה נאלצה, בלית ברירה, לדבריה, לשלוח את בנה הצעיר ללמוד בקיבוץ, והוא נהג לבקר בבית מדי שבועיים ובחגים. בנה הבכור היה באומנה אצל זוג קשישים בעיר.

ב-1963 נישאה טובה בשנית. בעלה השני, שהיה חשוך ילדים, היה מסור לילדים והם חזרו להתגורר בבית. ב-1975, אחרי תקופת נישואים מוצלחת, נפטר בעלה השני באופן פתאומי.

סמוך לתקופת התאלמנותה היא יצאה לגמלאות והחלה ללמוד באוניברסיטה ספרות עברית והיסטוריה של עם ישראל. היא סיימה את לימודיה בהצלחה וקיבלה ב-1989 תואר אקדמי.

במקביל ללימודיה עסקה טובה בהתנדבות, מאז פרישתה לגמלאות, בגביית עדויות מניצולי שואה בשירות 'יד-ושם'.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ טובה נוהגת להשתתף מדי שנה במפגש המתקיים בארץ לזכר בני עירה.
- ✦ עד לאחרונה היא עסקה בגביית עדויות מניצולי שואה בשירות 'יד ושם' ומסרה עדות בעצמה.
- ✦ טובה פעילה בעמותת 'ניצולים למען ניצולים' בבאר-שבע והשתתפה בפעילות העמותה להקמת האנדרטה לזכר ניצולי השואה בעיר.
- ✦ טובה משתתפת בפעילות סניף 'עמך' בעיר.

אופן מסירת 'סיפור-חיים' והקשר שלו לתהליך הרה-הביוגרפי

מבנה 'סיפור-חיים'

אורך הראיון עם טובה הוא 127 עמודים משוקלטים, מהם מוקדשים ל'סיפור-הראשי' 26 העמודים הראשונים של הראיון (20%), והשאר סופר בעקבות שאלות הבהרה והכוונה. טובה, כשאר משתתפי המחקר, התבקשה לספר את 'סיפור-חיה' מהיום שהיא זוכרת את עצמה, אך היא בחרה לכלול ב'סיפור-הראשי' את הנושא 'תקופת הילדות והנעורים' טרם השואה ובמהלך השואה עד שהופרדה מהוריה ואת חייה במחנה הריכוז.

ב'סיפור-חייה' בזמן המלחמה הדגישה טובה את העובדה שהצלחה להתמודד, בעיקר יחסית לאחרים שהיו במצב דומה לשלה, כמשתמע מההיגד הבא שנאמר בקשר לתקופה שלקראת השחרור:

"... כולנו היינו כבר מיואשות, אני הייתי אחת הבודדות במחנה שהאמינה שנתגבר ונישאר בחיים... אבל זה היה רק חלום שלי".

טובה העדיפה לסיים את 'הסיפור-הראשי' באירוע המתאר את חזרת שלושת אחיה לאחר המלחמה לעירם סוסנוביץ ובמפגש אתם. האירוע נתפש בעיניה כשיא להצלחה ב'סיפור-חייה', לדבריה:

"... מה שהיה שם, מה שהיה שם! לא ראיתי אותם שש שנים של המלחמה... וככה חזרנו, זה היה כל כך יפה... אחד אחרי השני, כל שבע חזר מישחו אחר, כל שבוע!... אני לא יודעת, אני חושבת שזה הכל!".

טובה לא הכלילה ב'סיפור-הראשי' את הנושאים הקשורים למהלך חייה לאחר השחרור, כמו את אופן ההשתקמות או את הנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה', שהם נושאים הכוללים בתוכם רגעים פחות מוצלחים לדעתה בחייה, כמו מציאת בן זוג ואופן הקמת המשפחה. לאחר שהערתה לה ש'סיפור-חייה' נמשך גם אחרי השואה, הגיבה:

"... מה שקרה לחיים שלי זה לא שידך לשואה... התחנתתי, התגרשתי, התאלמנתי, גם זה? את זה אני אשמיע בהמשך!".

ב-100 העמודים הבאים של הראיון, כמענה לשאלות הבהרה והשלמה, סיפרה טובה את החלק של 'הסיפור הלא מסופר', שלא זכה לשלחון ב'סיפור-הראשי' ואשר היא התקשתה להכלילו ב'סיפור-החיים'. בחלק זה של הראיון סופר 'סיפור-החיים' במעגלים-מעגלים ובחזרות, ללא שמירה על הרצף הכרונולוגי. טובה כללה בו את נישואיה, את גירושיה ואת אלמנותה והרחיבה בקטע הנוגע לחיים עם הוריה בבית טרם הישלחה למחנה. היא כללה בחלק זה גם חלקים קשים בתולדות חייה, כמו תקופת נישואיה לבעלה הראשון וההשפלות שתוותה אז (השתלטות עליה והעלבונות והמכות שספגה ממנו).

את התיאורים מתקופת המלחמה, בעיקר את ההתנסויות המשפילות ממחנה הריכוז, ליוותה טובה ב'תיקון' רה-ביוגרפי (כמו תיאור מעשה הנקם במפקדת המחנה); את ההתנסויות המשפילות הקשורות לנישואיה הראשונים 'תיקנה' בהחזירה לעצמה את השליטה על חייה באמצעות נטילת היוזמה לגירושיה.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של טובה, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - לא השתקמתי
- ב. תקופת הילדות והנעורים - הנושא כולל גם את הנושא זולת ראשוני
- ג. ההשפלה
- ד. המלחמה שאחרי המלחמה
- ה. אופן ההשתקמות.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - לא השתקמתי

הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' ב'סיפור-חיי' של טובה, הוא 'לא השתקמתי', והוא מושפע ממצבה בהווה, ובעיקר מהעובדה שלא הצליחה במימוש חיי אהבה מספקים ושאיין לה עיסוק. היא מתגוררת היום בגפה, חסרת מעש, רחוקה מבניה ומהמשפחות שלהם. מאזן ההישגים העולה מ'סקירת חיי' ¹ לא איפשר לה להגיע בימי זיקנתה ל'שלמות האני' (אריקסון, 1967). היא התקשתה לשקם את 'עברה הכושל' (Rotenberg, 1997, 1994), שהחל בתקופה שלאחר המלחמה בנישואיה, ולהכליל אותו ב'סיפור-החיים'. לעומת זאת, היא התייחסה ב'סיפור-הראשי' לתקופות החיים היותר מוצלחות בחייה, כמו תקופת הילדות ועברה בשואה, שם הצליחה לשרוד ובלטה בכושר התמודדותה.

'קו-הסיפור' - 'לא השתקמתי' מלווה את 'סיפור-חיי' של טובה ויוצר 'סיפור-חיים' של כישלון:

"אני עשרים וחמש שנים אלמנה... לא השתקמתי אחרי שהתאלמנתי. אולי כי בעלי השני היה כל כך טוב, שפחדתי ליפול ולקבל בעל כמו הראשון. יחד עם זאת, בעלי הראשון היה מאוהב בי ונהניתי מחיצוניותו! זה שאני היום לבד לא נותן לי להגיד שהצלחתי, אם מותר לי להגיד ככה, כי היום אני נהנית מלהיות לבד, אני לא סובלת מבידודות, איש לא שולט בי, אני עושה מה שאני רוצה, יש לי שני בנים מוצלחים ונפלאים... יחד עם זאת, גם היום אם יזדמן לי אבחר להינשא לבעל לפי רוחי".

ב. תקופת הילדות והנעורים

טובה מתחילה את 'הסיפור-הראשי' בהיגד על תקופת הילדות, המתאר את האווירה בבית שבו גדלה, את הקשרים עם המשפחה המורחבת ואת מעמדה המיוחד כבת יחידה בין שלושה אחים:

¹ סקירת החיים - Life review, לפי Butler (1963), היא תהליך טבעי, שכלי, אוניברסלי, המאופיין בחזרה מתקדמת ספונטנית ולא-סלקטיבית לחוויות העבר, ואשר בו סוקר המזדקן קונפליקטים לא פתורים בצפייה שיעברו אינטגרציה עם מכלול הישגיו במהלך חייו. כאשר לא מתרחשת האינטגרציה, המזדקן עלול לחוות דיכאון, רגשי אשם וחרדה; אם מתרחשת אינטגרציה מחדש של הקונפליקטים הקודמים, המזדקן חש גאווה על ההישגים בחייו, השלמה עם המוות המתקרב וקבלה של האחרים.

"אז מגיל שלוש אני זוכרת את אחי הצעיר, אני לפניו. ואני זוכרת כאלה פרטים... אסור היה לי לגשת לאמבטיה שלו ולהסתכל אצלו באמבטיה כי אני רציתי לנגוע בו, ועוד דברים כאלה. אני זוכרת חתונה של בת דודה, גם בגיל שלוש, וגם את השמלה שלבשתי, וכולם חתלהבו. הייתי בת יחידה בבית, לפני נולדו ארבעה בנים ואחרי עוד בן. אבל השניים שנולדו לפני האחרונים הם נפטרו ממגיפה, היו קטנים ונפטרו. אני זוכרת רק שניים גדולים ואחד קטן, אחר כך גדלנו ארבעה ילדים בבית, אבל היה הפרש גדול מאוד בגיל בין השניים הגדולים. זה היה ממש כמו שני דורות - כשהאב שלי הגדול התחתן הייתי בת תשע".

במשך הראיון מדגישה טובה את חשיבות הלימודים בתייה בתקופת ילדותה. בהיגד הבא היא מתייחסת למסלול לימודיה מילדותה בעיר הולדתה סוסנוביץ:

"... כשהתחלתי ללמוד בכיתה א' כבר ידעתי את הא"ב, את ספר 'בראשית' ולקרוא. כבר אז באה אלי ילדה בת שש ללמוד ממני. 'בית יעקב', את יודעת, זה לא כמו כאן, שלומדים בתור בית ספר יסודי. זה היה אחרי הלימודים בבית הספר היסודי. שם למדנו לימודי דת, את הברכות בעל-פה, חומש עם רש"י ויידיש - בכל יום שעתיים אחרי הצהריים. בבוקר הלכתי לבית ספר יהודי, שם למדנו גם מקצועות יהודיים... וחלכנו ל'בנות אגודת ישראל' *נתנועת נעור*. אחרי שבע שנים המשכתי ללמוד בתיכון, המשכתי ב'בתי' *נתנועת נעור*. המשכתי לשמור שבת, ובשבת הלכתי לתפילה - וזהו! כבר לא הייתי דתייה כמו שקודם *לפני המלחמה*!".

טובה באה ממשפחה חסידית, שבמשך דורות לקחה חלק בחיי קהילה תוססים. היו לה חברות שאיתן בילתה במשך שנים רבות. בין החברות הרגילות ('Confidants') היתה "החברה הטובה ביותר" פֶּלָה, שהצטרפה לרשימת הזולתים הראשוניים המלווים אותה במהלך חייה גם ללא נוכחותם הפיזית. טובה מסרה לפלה את תפקיד הטיפול בבני משפחתה החולים טרם צאתה למחנה העבודה. מההיגד הבא ניתן גם ללמוד על חיי החברה המספקים שהיו לה בעיר הולדתה עד הישלחה:

"אני, במחנה כל הזמן דאגתי *לאם*, שחלתה במחלת ראות לפני שטובה נשלחה לעבודת כפייה) - מי מטפל בה?, איך היא מחזיקה מעמד? *כיוון שהיה צריך לנתן לה תרופות לעיתים קרובות*, מי יתן לה? אבא בקושי הלך על הרגליים, היה חלש, אז באה חברה שלי לפני שיצאתי... היתה לי חברה, הידידת הטובה ביותר שלי פלה, שהבטיחה לי לטפל בחורי בעדרי! כן, אז היו לי קודם חברות, היו לי הרבה חברות, ולא סתם, חברות מסורות בלב ונפש! אבל כשהתיידדתי איתה, כזאת חברה כבר לא היתה לי... היינו כל כך מסורות, אני לה והיא לי, התיידדנו. והיא גם היתה בת יחידה בבית, כמוני, עם שלושה אחים... שתינו גם היינו ממשפחות חסידיות ולמדנו יחד ב'בית יעקב'".

פלה וטובה המשיכו להיות בקשר מכתבים גם לאחר שנשלחה טובה למחנה העבודה. פלה נהגה לשלוח לה מכתבים בצורת יומן, וטובה צירפה אותם ל'ספר' והעבירה אותו לקריאה בין אסירות המחנה. טובה מתחילה את ההיגד העוסק בפלה בציון העבודה שהן לא זכו להיפגש אחרי המלחמה:

"... היא (פלה) הלכה, היא לא נשארה בחיים... הגיע לעיר בחור שהיה מאוד יפה, והם היו מאוהבים, פלה עם הבחור הזה. הם התחתנו. לא לקחו אותם למחנה, כי הם עבדו ב'שופ', זה היה בית מלאכה מקצועי לתפירת בגדים או לתפירת נעליים... היו כל מיני 'שופים' בגטו, ומי שהיה ב'שופ' חשב שהוא ניצל, הוא כבר בטוח נשאר בחיים. מי שהיה לו כרטיס של 'שופ' היתה לו לגיטימציה (להמשיך לחיות בעיר ולא להישלח), זה היה שווה הרבה מאוד כסף. היו הרבה אנשים שנרשמו ל'שופ' ועבדו שם... היא התחילה לכתוב לי מכתבים בצורת יומן כל יום. כל יום היתה שולחת לי מכתב בן חמישה-שישה עמודים על כל מה שעובר עליה בזמן הזה. זה היה ממש כמו ספרות חובה, והיה לה סגנון! היא, בכלל, כילדה, היתה אינטליגנטית מאוד ומוכשרת מאוד. אני אהבתי אותה. כמו אהבתי ראשון! היומן הפך להיות ספרות של כל המתנה. לא שמרתי את היומן, הוא לא נשאר אצלי... אני חושבת שהגרמנים לקחו לי את זה בזמן שהיה חיפוש במחנה... את יודעת כמה קסם היה ביומן שלה? היומן נתן לי הרגשה טובה, סיפוק, היא כתבה אותו למעניי... והיא ביקרה כל יום את אמא שלי, וטיפלה באמא שלי שהיתה במצב קשה. היא החליפה אותי!... בחיסול הגטו חיסלו את כולם! בכלל זה את ה'יודענראט' (מועצת היהודים), הכל חיסלו! אספו גם את המיוחסים האלה מה'שופים', ששם כל אחד חשב שהוא מבוטח. אספו את כולם למשלוח (להשמדה)".

ג. התשפלה

בנושא זה כוללת טובה את התקופה הקשה בחיק המשפחה לאחר הכיבוש, החיים בצל הגזירות, האיסורים והמתסור, הגירוש מהבית והחיים במחנה העבודה שהפך למחנה ריכוז. בחלק של 'סיפור-החיים' העוסק בתקופת היותה בחיק המשפחה טרם הגירוש למחנה העבודה היא מבליטה את יכולת הסתגלותה למצב החדש, ובעיקר את נכונותה להקרבה עצמית למען הטיפול בהוריה החולים. בהיגד הבא היא מתארת כיצד טיפלה באימה החולה וסיכנה את עצמה בכך שלא הסכימה להסתתר מפני הגרמנים כשאר חברותיה ולהותיר את הוריה ללא טיפול והשגחה - עד שאכן הגיעו הגרמנים והיא נלקחה למחנה העבודה:

"אני טיפלתי באמא. ישבתי על ידה כל הלילה, היה צריך לתת לה תרופות כל כמה שעות. אמא צעקה 'לכי לישון, שתיים בלילה', והייתי ממשיכה לשבת לידה... בסוף הייתי נשברת וחולכת לישון לשעה-שעתיים... התחילו שמועות שעושים חיפושים בבית ושולחים בנות למחנות עבודה... היתה לנו עליית גג, שם היינו תולים כביסה בחורף... הרבה בנות הסתתרו שם. זה היה בנובמבר, אני לא רציתי להסתתר, אמרתי: 'אני אסתתר, ופה אמא תישאר לבדה? אני מוכרחת להישאר לידה!'. עד שבאו חמישה שוטרים גרמנים, דפקו על הדלת, ככה חזק! אני בדיוק הלכתי לשכב, נרדמתי, את יודעת, השינה הראשונה, ואני שומעת צעקות: 'ראוס!' (התוצה, בגרמנית). ואבא שלי קם, פתח את הדלת, הם נכנסו, ושאלו אם אני גרה פה. אז אני קפצתי מהמיטה ואמרתי 'אני פה!' - אני אשקר! היתה לשוטר קצת רחמנות.. אבא שלי גם כן

אמר אותו דבר: 'אני אחרי מתלה, אני לא יכול לטפל בה (באמא) אני חלש'. והוא (השוטר) אומר: 'אל תדאגו, אנחנו לוקחים אותה רק למחנה שלנו לבסיס לנקות שם. היא תנקה, ואחר כך נחזיר אותה בערב הביתה. היא תחזור'... היה לי שעון זהב על השולחן, את השעון הזה קיבלתי מאשתו הראשונה של אחי, כשהם התחתנו היא נתנה לי את השעון מהרווקות, היא קיבלה מהחתן שעון, רצייתי לקחת את השעון הזה איתי, אז אמא אמרה: 'אל תיקחי את השעון, יקחו לך אותו שם'. יכול להיות שאם הייתי לוקחת איתי את השעון היה לי במה לשלם עבור לחם שם! אמא חשבה שבבית זה מקום יותר בטוח. טוב... זה פרט קטן ביותר, טוב... לקחו אותי והביאו אותי למקום ששם היה פעם התיכון היהודי שנסגר קודם עם כל בתי הספר היהודיים, אף אחד לא למד שם עוד, והם (הגרמנים) עשו מהבניין הזה מקום ריכוז למשלוחים...".

בהגד הבא מתייחסת טובה למעמד המשפיל במקום הריכוז, בדרך למחנה העבודה:

"אז הייתי שם... עם המון בנות, אלפי בנות מכל האזור חובאו לשם... הכניסו שם בתדר אחד מיטה על יד מיטה. היו שם בתדר אחד אולי מאה בנות. אי אפשר היה לצאת לשיירותים, הכניסו לנו לתדרים דליים, כך היינו עושים את הצרכים. והאוכל היה במצב מאוד קריטי, היה מעט מאוד, פשוט כזה... הגענו לשם ביום חמישי אחרי הצהריים וביום שני הוציאו אותנו משם, נסענו לצ'כוסלובקיה והגענו למחנה...".

בהמשך מתארת טובה את תנאי החיים במחנה העבודה:

"זאת היתה מטווייה. עבדנו שם שתיים עשרה שעות ביום. עבודה קשה בחוס כבוד, כל הזמן ארבעים מעלות חום, זה היה שיגעון, ממש שיגעון. בחוץ היה יכול להיות שלושים מעלות מתחת לאפס, ופה היה ארבעים מעלות חום כל הזמן, ככה זה היה... היו לנו תלוקים מבד פשתן, שם עשינו בדי פשתן, זה הלך כמובן לצורך מלחמתי לצבא, אנחנו קיבלנו תלוקים מהבד הזה, וזה היה כל הלבוש שלנו... מי שתביא מהבית, עוד איכשהו היה לו משחן. אפשר היה בהתחלה גם לקבל חבילות בגדים. הדודה שלי היתה שולחת לי חבילות בגדים, כי את החוזרים שלי שלחו ב-42' להשמדה, ל'אושוויץ'... בהתחלה לא היה כל כך רע, בהדרגה נעשה יותר ויותר גרוע. גם עם האוכל היה כך, בהתחלה קיבלנו אוכל טוב, אותו אוכל שהגרמנים אכלו. היו שם גרמניות שעבדו באותו מפעל יחד איתנו. הן היו מנהלות העבודה ולימדו אותנו לעבוד. שם עבדתי שלוש שנים, ולא היה כל כך רע. אנחנו אכלנו צהריים כמו שהם אכלו, אוכל טוב מאוד, אבל בכמות קטנה, והיינו רעבות נורא, האוכל לא הספיק לנו. אחרי שלוש שנים עברנו למעמד אחר, למעמד של מחנה ריכוז, והתחילו להביא למחנה שלנו בנות ממחנות העבודה באזור... כעבור זמן קצר, אולי כעבור שנה, זה הפך להיות עוד יותר גרוע... זה הפך למחנה ריכוז, אבל חריף כזה, עם תנאים קשים, אז קיבלנו עוד פחות אוכל... וכבר לא קיבלנו חבילות אוכל מחבית...".

טובה מביאה לנושא 'ההשפלה' אירוע שבו 'מטפל' ד"ר מנגלה בשיניה הכואבות. הוא הגיע לביקור במחנה לאחר שהוגדר כמחנה ריכוז כדי 'להגיש עזרה רפואית' לאסירות:

"אז קרה פעם במחנה שה' לאגער-פירער' (מפקדת המחנה) אמרה שהיום יבוא אלינו רופא גדול, רופא מומחה לכל המחלות שקיימות, אפילו לשיניים, שידוע הכל! שמו מנגלה, הוא יגיע ממחנה 'אושוויץ'! אנחנו לא ידענו מה זה 'אושוויץ'! המנהלת אמרה לנו: 'מי שסובלת ממשוהו צריכה אחרי העבודה לעמוד בתור וללכת לד' מנגלה, אפילו בקשר לשיניים', ולי כאבו השיניים כבר כמה ימים... אמרתי בלבי: 'אני אלק, אולי זה יעזור לי'... נעמדתי בתור כזה ארוך, המון-המון אנשים, כל אחד הלך עם מישהו. אני מגיעה אליו... אני זוכרת אותו כמו חיס, הוא היה שחור, לא בלונדיני, כהה, הוא בכלל לא היה כמו גרמני... ואני מגיעה אליו, והוא שואל אותי: 'איפה כואבות לך השיניים? איזו שן כואבת לך?' ואני אומרת: 'נדמה לי שפה!', והוא לקח צבת והוציא! ושאל: 'ט, זה נפסק?'. הוא לא שאל יותר, הוא לקח את הצבת והוריד לי עוד חמש שיניים... סתם, בלי לבדוק אותן! חמש שיניים איבדתי במקום בלי זריקה, בלי כלום... 'עכשיו לכי, לא יכאב לך יותר!'... הלכתי. חמש שיניים איבדתי במקום!"

בין אירועי ההשפלה במחנה מבליטה טובה את אלה שבמהלכם גברה על המשפיל, כמו המקרה הבא, הקשור למסירת הזהב במחנה:

"יום אחד חכריו במחנה שכל אחד שיש לו זהב או כסף צריך להחזיר אותו לגרמנים... להחזיר! כאילו שקיבלנו את זה מהם!... ואוי ואבוי אם ימצא אצל מישהו!... מחבית היו לי עגילים אדומים... והם היו שווים בשבילי הרבה, כי הם היו מהבית! העגילים היו קטנטנים וגם צריס כאלה, הזהב היה מועט מאוד, אבל האבנים הבריקו וזה היה יפה!... הגרמנים היו צריכים את זה... היו צריכים זהב!... ואני לא יכולתי למסור את הזהב, לא יכולתי להסיר את העגילים... כשהייתי קטנה לא יכולתי להפסיק עם ההרגל לשחק עם העגילים ואז לאבד אותם, אז אמא הלכה איתי לצורך שיסגור לי את זה הרמטי, והוא סגר ולא יכולתי יותר לשחק עם העגילים ולאבד אותם... כשהגיע תורי והם רצו לקחת לי את העגילים, אז אמרתי להם שאני לא יכולה להוריד את העגילים, הם סגורים הרמטית, אני לא יכולה! אז הגרמני נותן לי דחיפה כזו חזקה ואומר לי: 'דו שאיסה ('חראית שכמוך') בגרמנית, זה לא שווה כלום! מי צריך את זה! תסתלקי מפה!' אז הסתלקתי, אבל עכשיו העגילים כבר שלי, ואני יכולה לעשות בהם כרצוני!"

טובה 'מתקנת' את המעמד המשפיל במחנה העבודה, כמו את חרפת הרעב, בתארה את ההתמודדות בהצלחה עם הרעב תוך שליטה עצמית, לעומת חברותיה למשל, כמשתמע מההיגד הבא:

"היו כאלה שהיו כל כך רעבות שלא יכלו לישון ולא יכלו להירדם, וכמוכן שהיו גומרות את כל האוכל באותו ערב. הלחם היה מיועד לכל היום, והיה צריך לחלק אותו כמו שהם רצו/מפקדות המחנה): את שישית הלחם שקיבלנו היה עוד צריך לחלק לשלוש פרוסות... אבל מי יכול לחזיק מעמד עם מנת לחם כזאת! אני, למשל, חתכתי את הלחם לשלוש פרוסות, ואף פעם לא אכלתי רק פרוסה אחת, אלא אכלתי בבוקר ובלילה שתי פרוסות בפעם אחת, שתי פרוסות אכלתי בבוקר, כך שבצהריים לא הייתי כל כך רעבה, ואכלתי את המרק שהיה חם. התכונן של האוכל היה דבר חשוב מאוד!... זאת היתה השנה הקשה ביותר, השנה האחרונה!"

כל עוד היה זה מחנה עבודה הותר לאסירות לקבל ולשלוח מכתבים בתנאי שיהיו כתובים גרמנית. כיוון שהיו אסירות שלא ידעו את השפה הגרמנית, התנדבה טובה לכתוב עבורן מכתבים. בפעילות זאת ביטאה טובה שני ערכים שעליהם חונכה בילדותה: ערך ההשכלה, כלומר: 'לא על הלחם לבדו יחיה האדם', וערך הישועה אלטר-צנטרית של עשייה למען הזולת. פעילותה במחנה לאור הערכים האלה תרמה ליכולתה להתגבר על עצם המעמד המשפיל שהיה קשור בכליאה, לדבריה:

"בשנה השלישית כבר היה הרבה יותר קשה. השנה הרביעית היתה הגרועה ביותר. בהתחלה כשהגענו היינו מקבלים מכתבים מההורים כל הזמן... היינו איתם בקשר בשנה הראשונה וחשנייה. את המכתבים היה צריך לכתוב רק בגרמנית. הגרמנים עשו צנזורה והיה להם נוח שהמכתבים ייכתבו בגרמנית. אני ידעתי גרמנית, אבל היו הרבה בנות שלא ידעו גרמנית, אז אני נהגתי לכתוב להרבה בנות מכתבים בגרמנית...".

בתיאור חייה במחנה העבודה מבליטה טובה פעילות של התנגדות פסיבית מצידה כלפי שלטונות המחנה, בשיתוף פעולה עם חבריה האסירים. למשל: שיתוף פעולה עם קבוצת גרמנים אסירים ממתנגדי המשטר שעסקו במחנה בעבודות אתזקה, שנהגו לעדכן את האסירות בחדשות ולגנוב עבורן מעט אוכל, כמשתמע מההיגד הבא:

"... לנו היו ידידים במחנה, גרמנים שהיו מסגרים ועבדו במסגרייה. כל אלה שעבדו במסגרייה קראו להם 'שוויצרים', 'שוויצר' זה אחד שיודע הכל, שחוא מרגל, לא כל כך מרגל, אבל נחשב לאחד שאי אפשר לסמוך עליו. כן, אז המסגר היה בא, מתכופף מתחת למכונה ומתקן, אני הייתי גם מתכופפת, והוא היה מספר לי את החדשות. ידענו את כל החדשות. כנראה הם שנואו את הגרמנים בדיוק כמונו... הם היו סוציאלי-דמוקרטים אבל כולם, כולם! וחם סיפרו לנו את החדשות. הם גם היו גונבים לחמים, לפעמים חתיכות לחם, לפעמים חתיכת גבינה, ומעבירים לנו".

בהיגדים הבאים מבליטה טובה את האיפוק שלה ואת הצלחתה 'לשמור על צלם אנוש' לעומת אסירות אחרות בזמן השחרור - בהשגת מזון ובלקירת נקם בצוות המחנה. ההיגד הראשון מתאר את ההבדל ביניהן ביחס לאוכל אחרי השחרור:

"בשחרור, כשיצאנו (מהמחנה) היו שם בתים קטנים כאלה של אנשים, לחחזקות קצת בעלי חיים... זה היה על יד הבתים של האנשים, שגידלו על יד חבית גם קצת ירקות... הבנות יצאו מהמחנה, הדליקו מדורות ועשו את העופות על חאש... אכלו את הבשר ישר מהאש... בשר טא, ככה אכלו את הכל וקיבלו שלשול - משהו! לעשות דברים כאלה, לתפוס תרנגולת, להוריד לה את הראש... ככה לסובב אותו, ולאכול את הבשר!... את יודעת, ההונגריות יצאו מהטוב... עד 1944 היה לחם טוב. רק התחילה המלחמה, וישר מהטוב עד הגרוע ביותר תוך שנה... אנחנו התרגלנו לאט-לאט, כל פעם היה יותר גרוע. אבל לדברים כאלה אצלנו אצל האסירות הוותיקות, הפולניות) זה לא הגיע. הן עברו ישר לסבל הגדול, לכן היה להן קשה! הן ככה התנפלו על האוכל בצורה דרסטית, ישר לתפוס את התרנגולות ולאכול! וקיבלו שלשולים וגם דיזנטריה נוראית".

בהיגד הבא היא מתארת את ההבדל בינה לבין האסירות האחרות ביחס לנקמה בצוות. הנקמה שלה הופנתה לאדם אחד בלבד, אדם ש'הגיע לו' - לממונה על המטווייה, על שנהגה להשפיל אותה ואת האסירות האחרות במחנה. היא נקמה, לדבריה, גם בבנותיה של רוזי, בשם הילדים היהודים שנספו בשואה. טובה מדגישה בכל הראיון את יכולתה להמשיך לחשוב ולתכנן גם בזמנים קשים, והדבר מתבטא גם בדרך המחושבת שנקמה ברוזי. הנקמה גרמה לה לסיפוק, כמשתמע מההיגד הבא:

"אחר כך התחילו תבנות להתנקס, אבל הגרמניות ברחו. אלו מחן שהיו SS סידרו אותנו, והרוב ברחו. היו מעטים שלא ברחו. אלו שנשארו, הבנות היכו אותן ועשו להן כל מיני עונשים! אני החלטתי להתנקס בגרמניה אחת... ברוזי... טוב, כשבאו הרוסים הם אמרו שהם רוצים את הגרמנים, את ה-SS. הם רוצים לראות אותם ולחתנקס בהם. וה-SS ברחו! אני אמרתי לשני קצינים רוסים: 'בואו אחרי ואראה לכם איפה גרה רוזי!', ותובלתי אותם לבית שלה. היא גרה בדירת שירות שהיא קיבלה בתור מנחלת עבודה במחנה... אז הלכנו, אני ושני הקצינים, אני ידעתי איפה שהיא גרה. באנו אליה, היא ראתה אותם דרך החלון, הם ישבו בבית סגורים, הם סגרו את עצמם מפתח... אז אני הגעתי אליה הביתה, היו לה שתי בנות... והיא רואה שאני מביאה את הרוסים אליה הביתה, והיא שואלת אותי: 'למה את מביאה אותם אלי הביתה? למה את מביאה את הרוסים אלי הביתה? מה עשיתי לך? הרי תמיד הייתי טובה אליך!'. אמרתי לה: 'ככה, עוד מעט תראי למה!'. אבל למה אני כל כך כעסתי עליה? כי היא פעם, כשהייתי חולה, בזמן שהייתי חולה אסור היה לי ממש לעבוד במכונה כמו שצריך, אלא רק בתור כוח עזר. יכולתי אז לעבוד, למשל, בלהוריד את הסלילים השבורים האלה עם החוטים, להוריד ולשים סלילים ריקים, וככה לא להיות במכונה ממש. אבל אף אחד לא ידע לעבוד במכונה הזו, רק אני ידעתי! אז הדירקטור (המנהל) כעס כשעבר וראה שהמכונה לא עובדת. אז היא צעקה שאני אלך לעבוד במכונה. אמרתי לה: 'אבל יש לי פינגר (פס אדום) על פני העור כסימן לזיהום', אנחנו קראנו לזה 'פינגר', כי בדרך כלל היינו מקבלים את הזיהום באצבע, היה נכנס לאצבע חוט כזה והיה שם תמיד בוץ! ומהבוץ אחרי זה יצא מזה מוגלה והיה פס עד למעלה, הרבה פעמים זה התנפח ואסור היה לך לעבוד! אני לא יכולתי לעבוד, והיא הכריחה אותי לעבוד, כי המכונה חייבת להמשיך לפעול!... רוזי לא ידעה מה לעשות... והיא ביקשה מהרוסים: 'תקחו כל מה שאתם רוצים, מהדברים הטובים ביותר'. היא פנתה אלי ואמרה לי: 'יש לי חליפה חדשה מסיבי פשתן, היא תהיה טובה עליך, היא בדיוק עליך, בואי תמדדי!' אמרתי לה: 'אני לא רוצה, לא רוצה שום דבר ממך! אני רק רוצה להיות בן אדם, ולחיות כמו בן אדם'. במחנה היה לכלוך כזה, צואת מדיזנטריה. כל המחנה היה מלא בשלשול! אי אפשר היה לעבור, זה היה משהו נורא... וככה אמרתי לרוזי: 'אתם תנקו את השאיסה הזה/את הצנאה הזאת', בגרמנית) - זאת היתה הנקמה שלי! רוזי עם הבנות שלה... אז כל תבנות (החברות האסירות) אמרו: 'איך היא עשתה את זה! אף אחד לא העלה בדעתו לעשות דבר כזה! אף אחד לא העז לעשות דבר כזה! זה נתן לי ממש סיפוק!... אי אפשר היה לעבור במחנה או ללכת לשירותים, הכל היה מלא... זה היה משהו נורא, אז היא/רוזי אמרה כל הזמן בדרך שהובלתי אותה עם הקצינים האלה: 'אל תעשי לנו כלום!' והילדות החזיקו אותה בשמלה משני הצדדים ובכו... היתה לי רחמנות על הילדות - מה הם עשו, הילדות הקטנות האלה?...

אבל כבר אז ידעתי על השואה, ידעתי שלוקחים ילדים... סיפרו לנו איזה זוועות עושים הגרמנים...“.

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

טובה מתחילה את 'המלחמה שאחרי המלחמה' במלחמת הקיום שהחלה מיד אחרי השתרוך בדרכה הביתה לסוסנוביץ. בהיגד הבא היא מתייחסת לדרך הביתה ומזכירה את הבעיה של 'להיות אובייקט מיני', נושא שחזר אצל משתתפים נוספים במחקר זה בקשר לשחרור:

”כשנגמרה המלחמה, למחרת בא בחור שלא הכרתי עם עגלה וסוס ומביא לי מכתב מאחי - הוא נמצא איתו יחד... זה היה גם כן בסודטים, תמישים ק"מ מהמחנה שלי, והוא כותב לי במכתב שאבוא אליו יחד עם הבחור הזה (שבא לקחת את אחותו). הבחור אבל אומר לי שהוא לא מוכן לקחת אותי, הוא לא יקח אותי בשום אופן, הוא בא לקחת את אחותו ואת הכלה שלו, רק את אלה הוא לוקח, מישהו אחר הוא לא מוכן להתחייב, כי הרוסים אונסים בדרך. אני הייתי במחנה עם בת דודה אחת, והיא חיתה מבוגרת ממני בעשר שנים, והיא ככה חשבה את עצמה לאפטרופוס שלי, שגם התנגדה לנסיעה שלי“.

בהיגד הבא מתארת טובה את המפגש עם המציאות בהגיעה הביתה - היא פונה למשרדי הקהילה היהודית ומצליחה לאתר את אחיה ואת דודתה האהובה; היא מגלה שפולנים גרים בביתה, אך מוצאת קורת גג לה ולקרוביה בבית משפחה יהודית עשירה ונדיבה שביתה השתמר במלחמה; תוך זמן קצר מתלקטים לאותו בית כל האחים, למרבה הפלא והשמחה:

”באתי אחרי המלחמה. אני הולכת לבית שלנו - כמוכן שאין שם אף אחד מהמשפחה. גרנו אצל הסבא, ואני רואה שבבית שלנו גרים גויים שאני לא מכירה. אני שואלת את הגויה שם: 'שמעת את השם מרקוביץ? את יודעת, פה גרה פעם משפחת מרקוביץ?'; ואני שומעת אותה אומרת: 'אבל נתנו לי את הדירה הזו!'. נתנו לה את הדירה שלנו. 'אני גרתי פה!', 'טוב, גרתי, אבל זה אבוד...'. טוב, הלכתי לקהילה היהודית. בהתחלה לא ידעתי שיש קהילה יהודית. שם סיפרו לי שנרשמו אצלם ב'ספר החוזרים' אנשים בשם חזת, וחם הדודה שלי השנייה לולה - ואיזו שמחה! לקחתי את כל הרשימות וחייפשתי, ראיתי כמה בשם שלי. טוב, הדודה שמעה כבר שהאח חי... ידענו על עוד שניים. הדודה נשארה איתנו. היא אמרה שהיא מצפצפת על הכל, היא לא צריכה שום דבר, היא צריכה משפחה. אחר כך בא אחי השני... משפחת שוורץ (מעשירי העיר סוסנוביץ, ששרדו את המלחמה במסתור, וביתם נשאר שלם) ישר התנדבה לתת לנו דירה. אנחנו כבר היינו חמישה אנשים בדירה. טוב, היו חסרים לנו עוד שני אחים - הבכור וחקטן“.

בהמשך מתארת טובה את המפגש עם אחיה הבכור, שהגיע גם הוא לדירה בסוסנוביץ:

”ואנחנו קיבלנו את הדירה הזו מגב' שוורץ. זו היתה דירה בעליית הגג, שהיה לה גג נמוך. היו לנו שני חדרים, מטבח וחדר אחד גדול. במטבח לא היה כיור... הייתי יוצאת ורוחצת כלים, אני לקחתי את זה על עצמי. טוב, הלכתי לרחוץ את הכלים והיה חשוך, לא היה שם אור, האור היה קצת יותר קרוב למדרגות, פתאום אני רואה שמגיע גבר, ככה עם מגבעת, ודופק בדלת של

דירה שגרו שם בנות... ואני אמרתי לו: 'אדוני, אין לך מפתח! ... וזה היה אחי תבכור! מה שהיה שם! לא ראיתי אותו שש שנים, במשך שש שנות המלחמה! וחוא אמר לי: 'אני לא מחפש בנות! ואז

הרמתי לו את הכובע... אחר כך הייתי צריכה לשבת כל הזמן על הברכיים שלו. אכלנו ארוחת ערב, הלכנו לקנות ביחד. לי לא היה כסף, אבל הדודיה דאגה לנו, היא השאירה לנו כרטיס אוכל שהספיק לכולנו... זהו, ככה תזרנו! זה היה כל כך יפת - אחד אחרי השני, כל שבוע חזר מישהו אחר".

הצל שהעיב על שמחת המפגש בין האחים היה הכאב על אלה שלא חזרו, כמו הנשים והילדים של אחיה, כמשתמע מההיגד הבא:

"אבל שני האחים הגדולים איבדו את המשפחות. לאחד היתה אישה וילדים ולשני ילדים. כולם הלכו!"

נוסף לכאב עקב אבדן היקירים חשה טובה אכזבה מהמפגש עם הפולנים, כמשתמע מההיגד הבא:

"טוב, אז הגענו לזה שהיו כבר שישה אנשים שגרנו בדירה הזאת מתחת לגג, אבל אנחנו לא רצינו להישאר, אנחנו רצינו לצאת! בהתחלה הייתי כל כך נאיווית, כל כך טיפשה! שחשבת אחרי שנדע לנו מה שעשו לנו - עד השחרור לא ידענו! - אז תיארתי לעצמי בדרך חזרה הביתה שהפולנים יקבלו אותנו בזרועות פתוחות. נשארנו כל כך מעטים, בוודאי יכבדו אותנו! - לקחו את כל החנויות שלנו, הדירות, הכל!... והתבדיתי!"

עקב המציאות העוינת בפולין כלפי יהודים החליטו היא ואחיה, בתמיכת המשפחה, לעלות לישראל.

טובה כוללת ב'סיפור-החיים' את המפגשים המרגשים שהיו לה בדרך ארצה עם קרובים ומכרים שחזרו 'משם' ואת המהומה ששררה אז, אשר בעקבותיה איבדה את אחיה הקטן - כמשתמע מההיגד הבא, שבו היא גם מזכירה את הצטרפותה לקיבוץ:

"... מצאתי (באיטליה) את הבת דודה... היא הלכה עם שני חיילים קצינים משני הצדדים. אני הכרתי אותה! היא היתה במדי הבריגדה... פתאום היא סובבה את הראש, פתאום כאילו משכתי אותה בעיניים... היא מסתובבת, וראיתי את הפנים שלה... את יודעת מה זה! והיא פתאום... בבת אחת נפלנו אחת על השנייה! והיא התחילה לצעוק איפה ססיק, את יודעת, לאחי הקטן קראנו ססיק בשם חיבה, ואני אומרת לה שאני לא יודעת, היא מבקשת ממני תמונה שלו, ואני מראה לה את תמונת אחי כשהיה בן שלוש רכוב על אופניים... עם התמונה היא הסתובבה אחר כך לחפש אותו... ואנחנו עומדות מחובקות, והיא שואלת אותי: 'מה את עושה פה?' היא לא ידעה עד הרגע הזה שנותרתי בחיים... והיא אומרת שמעכשיו לא ניפרד יותר, אנחנו נישאר יחד!... היא מספרת שהקצינים הם מהבריגדה העברית, היא נמצאת בהכשרה, ואני אצטרף להכשרה מיד. עכשיו היתה לי הצרה שלא ידעתי היכן אחי! ואני דאגתי, ואני בכיתי, מי יודע מה קרה לו... עד שסוף-סוף נפגשנו אחרי המלחמה אחרי המתנות, ועכשיו מה יהיה? הרגשתי עצמי חייבת... אני אשמה שחילד איננו... אחר כך מצאתי אותו..."

בנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' כוללת טובה גם את האירועים הקשורים להקמת המשפחה, כמו אופן ההיכרות עם בן הזוג ונישואיה הראשונים. היא הצטרפה לקיבוץ בווילה באיטליה בעקבות בת דודתה, והרגישה שם בודדה וזרה כיוון שעקב עברה הדתי היא לא הכירה את מנהגיהם. בקיבוץ היה בחור בודד, שונה מהאחרים, ניצול שואה מהונגריה. היא התנדבה לעזור לו ונגררה לקשר איתו, שבהמשך הוביל לנישואין, כמשתמע מההיגדים הבאים:

"ובעלי היה בחור שידע קצת מכל דבר, לא היו לו ידיים שמאליות אז הוא תמיד תיקן, עזר, אבל הוא לא רצה לגור עם אף אחד, ישנו שניים בחדר... בווילה היו הרבה חדרים. היו חדרים קטנים למשרתים, אז הוא תפס לו חדר כזה, הוא לא רצה לישון עם אף אחד בחדר, אז היה לו חדר משלו... היו לו פרונקלים על כל הגוף, והרבה מאוד, כמעט לכולם שהיו במתנות היו להם פרונקלים על הגוף והרבה מאוד... זה היה מאוד לא נעים. והוא גר בחדר הזה, ואף אחד לא בא אליו. הרבה פעמים הוא בכלל לא אכל! אני ריתמתי עליו, חוץ מזה לא היה לי שום דבר איתו... אמרתי לחברים: 'הבחור הזה, ההונגרי, לא אוכל... הוא לא בא לאכול, הוא מסתגר שם בחדר שלו'. אז התחילו כבר לחשגוח עליו יותר. והוא לא רצה לבוא לאכול ואמר: 'אם מישהי חיתה מוכנה לבוא אלי לחדר ולהביא אלי לחדר הייתי כל פעם אוכל', אז אני התנדבתי, תמיד הייתי מתנדבת, התנדבתי והבאתי לו אוכל, והוא התאהב בי! אני היחידה שעזרה לו, טיפלתי בו והיו לו פרונקלים בכל הגוף, הוא לא יכול היה לשכב על הגב... וכל פעם יצאו לו חדשים... הרופא אמר לו שהוא צריך לנסוע לדרום, שם השמש תרפא אותו, אז יום אחד הוא אומר לי: 'אני נסע לדרום, גם אני נוסעת!'... במקרה נדע לי שאחי נמצא ברומא. נו טוב, אז הוא אומר 'ניסע ביחד, כן, ניסע ביחד, נבקש מהמדרך תופש וניסע ביחד', אז הוא אומר... הוא תמיד היה ממזר כזה, 'נציג את עצמנו שאנחנו זוג, שאנחנו עומדים להתחתן, על מנת שנקבל חדר ביחד' - את מבינה מה הוא רצה כאן! והוא אומר לי: 'בשום פנים ואופן, לא! מה פתאום להתחתן?' את יודעת כמה שהוא היה מצחיק, ובחור מאוד יפה, אבל לא יותר מיפה... אני לימדתי אותו גרמנית, אידיש הוא לא ידע... כל פעם ריחמתי עליו יותר ויותר, והמשכתי לטפל בו... והוא לא ידע איך לגמול לי על זה! והגיע היום שצריך לנסוע, אני ידעתי שאחי נמצא בסנט סזריה, הוא נעצר ונמצא שם, ואני רק רוצה לראות אותו. אנתנו מגיעים לשם, ואני רואה את אחי הולך שם בין חסידים, והוא (בעלה לעתיד) הולך איתי לחסידים, אנתנו פוגשים את אחי... ועורכים חתונה... בדרך, את יודעת, התקרבו כל כך, נסענו המון שעות יחד... והוא כל כך עזר לי, את יודעת איך היה שם אחרי המלחמה... במשך הנסיעה ברכבת פתאום המסילה נשברה... מאבדים קרון וצריכים לחפש אותו מאיפה שמתחילה הרכבת... זה היה משהו נורא! ואני כל הזמן במשך הנסיעה ישבתי כמו פרינססה (נסיכה) עליו, ככה נשענתי! והוא בכלל לא דאג לעצמו, רק לי. אחר כך הסתבר לי שהוא... מה יכולתי לעשות? הוא בעצמו עשה לו תוכנית להתחתן איתי, את יודעת מה היה אז...".

בהיגד הבא שוב מתארת טובה כיצד נגררה לנישואין בלי שהיתה לה שליטה על מה שקורה:

"אני כבר הייתי עם בעלי (לעתיד). הוא התחיל לעשות לי שטיפות מוח להתחתן, הוא אמר:

'אם לא נתחתן פה (באיטליה), בארץ לא נוכל להתחתן, יש לך שם משפחה והם יעשו לנו

קשיים... הם לא יתנו לך להתחתן איתי, הם יגידו שאני גוי הונגרי! הוא היה ממזר גדול, היו לי בארץ בני דודים ודודים ממש, שני אחים של אמא שלי שיצאו מפולין לפני המלחמה, והוא ידע שהם לא היו נותנים לי להתחתן אתו. הוא לא ידע כלום ביהדות - אז עם כזה גוי לא יתנו לי להתחתן... אני ידעתי שהוא צודק, שכך יהיה, הייתי גם קשורה אליו מאוד, וראיתי שהוא עשה אז למעני מאמצים אדירים... כנראה שהוא מאוד מאוד אהב אותי! כך היה נדמה לי, והתחתנתי איתו שם בסנט סזריה עם כל הדתיים האלה. הלכתי למקווה, הלכתי לים, לא היה שם מקווה והפחד שהיה לי, פחד מוות, לקחה אותי לטבילה אישה דתייה שהייתה שם... היא הייתה חמשגיתה שלי על המקווה... אני בפעם הראשונה בחיי הייתי בים. טוב, החתונה נגמרה..."

למחרת יום הנשואין נתקף בעלה של טובה במלריה, שכבר חלה בה בהיותו ב'פלוגות העבודה' בהונגריה. טובה סעדה אותו ולא משה ממיטתו, לדבריה:

"ובעלי חלה, חלה במחלה מאוד קשה, במלריה, ולקחו אותו לבית-חולים, נדמה לי שזה היה למחרת כשהתחתנו... הסתבר שהוא לא היה במחנה רגיל של גרמנים, אלא במחנה שהלך מאחורי הכוחות ההונגריים. 'קבוצת עבודה', כך קראו לזה, ושם הוא קיבל מלריה, ואני אף פעם לא ראיתי את זה, אף פעם לא ראיתי מישהו חולה בזה. הוא היה חולה, הוא היה בלי הכרה. היה לו חום גבוה, והוא צר, והוא צעק, וכל הזמן קרא לאמא שלו. ואני ישבתי לידו ולא זזתי מהמיטה שלו כל הלילה וכל היום!"

לאורך 'סיפור-החיים' מבליטה טובה את חלקה ב'אופן ההשתקמות' של בעלה. בהיגד הבא היא מתארת את האופן שבו קיבלו היא ובעלה הזמנה לעלייה לארץ באמצעות בן דודה:

"... ופתאום מקבלים מברק מבן דודי, שהוא היה ברומא בקיבוץ שלו, שנצטרף, יש עלייה! נו, נסענו שוב ימים רבים, היה קשה מאוד... נסענו באוטומובילים סגורים, אסור היה לדבר, אסור היה לעשות פיפי בלילה... ביום יצאנו לשדה... כך נסענו שלושה ימים..."

טובה מבליטה בדברה על העלייה ארצה, כמו בקטעים אחרים של הסיפור, אירועים בעלי ייחוד היסטורי שבהם היתה מעורבת, כמו העובדה שעלתה לישראל באונייה 'לה-ספציה', שנתפסה בידי הבריטים עוד בנמל המוצא ואשר התפרסמה בעולם בהתנגדותם החזקה והעקבית של המפעילים לשילוחם חזרה למקומותיהם:

"בדיק לפי מה שהם (הבריטים) ציפו, לא נתנו להם לעלות, לעלות על המגרש, ועד שאנחנו שיכנענו אותם שאנחנו יהודים ואנחנו רוצים לעלות לישראל! וזה היה עוד יותר גרוע: 'אתם לא תסעו איתם'. אז עוד לא היתה קפריסין, הם רצו לשלוח אותנו למקום אחר. אמרנו: 'לא, אנחנו לא נזוז מפה, אנחנו נוסעים לארץ ישראל, לפלסטין'. זה היה אחרי המלחמה, והם (הבריטים) התביישו מהאיטלקים... טוב, היינו שם בקיצור חודשיים על האונייה הזו בנמל לה-ספציה... אנחנו כל יום ספרנו את הימים, שבתנו רעב..."

עם העלייה ארצה התקבלו עולי 'לה-ספציה' בארץ כגיבורים. טובה אינה מדלגת על האירוע ומכלילה אותו ב'סיפור-החיים':

"טוב, הגענו לארץ! בן גוריון קיבל אותנו עם תפוזים... זרקו על האונייה שלנו תפוזים, ואני הייתי מאושרת עם התפוזים. מאוד אהבתי תפוזים, ומי אכל תפוזים אצלנו? רק החולים. אז נשבעתי, שכאשר אגיע ארצה אוכל רק תפוזים... טוב, הגענו לארץ, קיבלו אותנו והביאו אותנו למקום ליד חדרה. בזמן שהיינו חודשיים על האונייה חקימו כאן מתנה עולים עבורנו..."

ב'סיפור-החיים' מבליטה טובה את גישתה היוזמת בתהליך הקליטה בארץ, כמו עזיבתם את מחנה העולים מהר יחסית לאחרים, כדי שתוכל להיות עצמאית ולפנות את המשאבים לנוקמים אחרים:

"אני נשארתי שם שבוע בבית העולים הזה... אנשים אחרים נשארו חודשיים. זה לא עלה כלום, היה אוכל בלי כסף ולא היה צריך לעבוד. הכל קיבלנו, ואף אחד לא אמר כלום, 'אל תשב כאן הרבה זמן' או מה. אבל אני הייתי כזו... מיד כשהביאו אותי אמרתי: 'מה אני אשב פה במחנה עולים! לסוכנות הרי אין כסף, ואם לא יהיה לה כסף לאתרים היא לא תוכל להביא עולים אחרים, צריך לעזוב את זה ולא לשבת לסוכנות על הראש'. אחרי שבוע אמרתי לבעלי: 'בוא נצא מכאן ונתחיל לדאוג לעצמנו... נחפש עבודה ונעבוד במה שנמצא, ויצאנו! ואז הסוכנות נתנה לנו דירה... קיבלנו חדר והיינו מאושרים שם, יש לנו חדר משלנו! יופי! עכשיו עבודה. אני מצאתי עבודה במין בית החלמה לאנשים אחרי מחלות קשות..."

בהיגד הבא ממשיכה טובה לספר על העבודה שמצאה עם צאתה ממחנה העולים - שטיפת כלים בבית הארחה באחד המושבים סמוך למקום מגוריה. העבודה היתה קשה לה מאוד - היא לא התאושה עדיין ממאורעות השואה והיתה בהריון - אך היתה מאושרת שיש לה פינה משלה ושהיא מסייעת בפרנסת המשפחה:

"... קיבלו אותי לעבודה לרחוץ כלים, כל היום לרחוץ כלים. אכלו שם שש ארוחות ביום, וכל פעם להחליף כלים... טוב, מה יכולתי לעשות! לא היה צריך מומחיות לזה, אבל כל היום לעמוד על הרגליים. הייתי חלשה מהמחלות, לא היה לי כוח. ב-7.30 הייתי כבר בעבודה, ארוחת בוקר היתה ב-8.00. זאת אומרת - באתי ב-7.30, היו כלים, כוסות לשטוף, אחר כך ב-9.00 היו שוב כלים של ארוחת בוקר, וב-11.00 עוגה, פרי ושתייה ושוב כלים. רק מ-1.00 עד 3.00 היתה הפסקה. אז הלכתי הביתה, גרתי מאוד קרוב, וניקיתי את הבית... היה לנו חדר אחד, כן, גרתי בכרכור. היו שם בתי סוכנות בני שתי קומות, השירותים היו משותפים... לבישול קניתי מהכסף של הסוכנות דליים, דלי למים נקיים ודלי למים מלוכלכים, ונוצר מטבחון כזה בפינת החדר עם וילון... היה מאוד קשה, אבל הייתי כל כך מאושרת, עמדתי בבית ההארחה ורחצתי כלים... בעלי קיבל שם אוכל... הוא קיבל בבוקר ביצים וסרדינים וחצי לחם, והוא בא לאכול בצהריים... חצי עוף, הוא התיישב ואכל כמו שצריך. אני לא יכולתי לאכול, לא היה לי תיאבון, הייתי בהריון, בקושי אכלתי משהו, לא היתה לי הנטייה להקיא, זה לא... בעלי קיבל עבודה בשדה בהוצאת תפוחי אדמה... בעיקר בדברים כאלה, בקיבוצים באזור, במושבים..."

לקראת סוף ההריון לא עמד לה כוחה. היא נאלצה להפסיק לעבוד ולהיות במשטר של שמירת הריון:

”... אסור היה לי להמשיך לעבוד. הייתי מוכרחה לשכב, אחרת הייתי מאבדת את הילד... הפסקתי לעבוד והייתי צריכה לשכב! אבל איך אני יכולה לשכב בבית כשבעלי עובד?...”

טובה נעזרה בבני משפחתה. הם תמכו בה בתקופת שמירת ההריון וגם עזרו לה ולבעלה לעבור לפתח-תקוה, שהסיכויים למציאת עבודה בה היו רבים יותר, כמשתמע מההיגד הבא:

”היתה לי שם בת דודה שכל יום הלכתי אליה בערב, והיא לא ראתה אותי כמה ימים, אני הייתי המעפילה הראשונה שהגעתי מהמשפחה... היא התחילה לתקור... ואמרו לה שאני בשמירת הריון, אז למה שאני לא אהיה אצלה? הרי אני לא יכולה להישאר לבד בבית. היא לקחה טקסי ובאה, לקחה אותי אליה הביתה, בזמן שהיא עצמה לא היתה בריאה... היה לה מאוד קשה. אני לא רצייתי לנסוע, אבל לא היתה לי ברירה, היא ממש לקחה אותי בכוח. וכך עבר איזה זמן, והיא הצילה את הילד. והחצלה השנייה באה לי מאותוה... אחותה גרת בפתח-תקוה, הודות לה עברתי לפתח-תקוה. היא אמרה: 'מה אתם עושים פה במושב כזה? זה לא בשבילכם, תעברו לעיר או לעיירה, ואז יוכל בעלך לעבוד במקצועו כאינסטלטור, ותגיעו למשהו, למשל לשכור דירה טובה'. עברנו, והילד היה עדיין בסכנה, אז היא אמרה שבינתיים אסור לי לעשות משהו, אני צריכה לשכב שלושה חודשים. שכבתי בשמירת הריון, והיא טיפלה בי... עברנו לפתח-תקוה. שם התחיל בעלי לעבוד קצת במקצועו”.

לאחר הולדת בנה הראשון זכתה סוף-סוף טובה למנוחה - המשפחה הצעירה התגוררה אז בשכירות במושב, הבעל שירת בצבא, והיא התמסרה לגידול הבן ולמנוחה, כמשתמע מההיגד הבא:

”1948... גרנו אצל משפחה מבוגרת בפרדס, מסביב לבית היה פרדס, אני זוכרת שקטפתי להם תפוזים... הייתי מושיטה יד וכבר היה לי תפוז ביד, והיה שם אוויר כל כך טוב, נהניתי מאוד מזה. וכל היום קראתי. הילד היה טוב, הוצאתי אותו... הוא שיחק בלול ואני ישבתי לידו וקראתי ספרים... אז איזה ספרים קראתי? עברית לא ידעתי ובפולנית לא היו שם ספרים, אז בגרמנית. אז התחלתי להחליף ספרים בספרייה. היו שם הרבה יקסים, לקחתי מנוי עם שכנה, גם היא ידעה גרמנית. טוב, היה לי הרבה זמן, בעלי היה במלחמה (מלחמת השחרור), אז קראתי וקראתי וקראתי...”

לאחר שהבעל השתחרר מהצבא, התחדשה מלחמת הקיום והחלו שוב הנדודים והמחסור, אשר בעקבותיהם מחליטים בני הזוג לעבור לבאר-שבע:

”בלוד קיבלנו דירה של ערבים שעזבו, דירה מאוד גדולה, שני חדרים מאוד גדולים... והתחילו להיות הפגנות כל יום עם קריאות: 'לחם ועבודה', מה לעשות? החלטנו ללכת לבאר-שבע”

בבאר-שבע אמנם היו לבעלה סיכויים גדולים מבחינה כלכלית ומקצועית, אך הוא לא הצליח להתארגן, נשען על חברים מפוקפקים, ולא הצליח לפרנס את משפחתו, לדבריה:

”כך היה, הוא התחיל לעבוד, אבל לא ידע להחזיק... הוא לא ידע להחזיק את מה שהוא בנה, הוא איבד הרבה מאוד כסף, הוא לא ידע לעשות קלוקלציה נכונה, הוא הפסיד! הוא לקח עבודות גדולות בקיבוצים באינסטלציה, בביוג, הוא עבד בקיבוצים גדולים... אחר-כך הוא עשה שותפות עם אחד שרצה לגנוב ממנו, והוא בכלל לא היה מקצועי, הוא היה חייט נשים שחפץ לאינסטלטור, הוא למד מבעלי את המקצוע... היה מאוד קשה מבחינת הפרנסה, והוא לא רצה לשמוע בקולי, הוא שמע בקולו של החבר הזה, שחקן קלפים, תמיד ישב עם הקלפים... והתחילו להיות צרות. ובפרט בבאר שבע, החברה החונגרית היתה הנמוכה ביותר, את יודעת, שתקני קלפים וכל הדברים האחרים, גם זנות... הוא לא היה שם, אבל היו לו חברים כאלה... ואני כעסתי. כן, בינתיים היתה לנו חנות, אותה קיבל בעלי מראש העיר, כקבלן הוא היה צריך מקום, והוא קיבל חנות גדולה...“.

ה. אופי ההשתקמות

במהלך מלחמת הקיום, מאז ההיכרות בין טובה לבעלה, הושקעו כל המאמצים המשפחתיים בתהליך השתקמותו 'הכושל' של הבעל ובגידול הילדים, בעוד שתכניות ההשתקמות של טובה הושחו בגלל התנגדותו של בעלה, כמשתמע מההיגד הבא:

”נו, טוב, אחר כך נכנסתי להריון עם השני, ואז כבר היה מצב יותר טוב וחיתה לבעלי עבודה, והוא הרוויח מתיקוני בתים, משימוצים ומאינסטלציה... חיות וחמצב של בעלי קצת השתפר, אני רציתי לצאת לעבודה, אני רציתי מאוד לעבוד, אבל הוא לא נתן לי. אני סיימתי גימנסיה מסחרית, למדתי הנהלת חשבונות... למדתי הרבה דברים שהיה עבורם ביקוש! אבל בעלי בשום אופן לא הסכים שאצא לעבוד, הוא רצה שאעמוד תמיד לרשותו. הוא היה צריך לכתוב מכתב או הצעת עבודה - הוא לא ידע לכתוב עברית, אני גם לא למדתי, אבל אני למדתי בעצמי ואיכשהו כתבתי, בשגיאות כמובן, אבל ידעתי לסגן את המכתב. הייתי תמיד צריכה לחיות מוכנה! לפעמים בדיוק היתה לי כביסה, הוא בא: 'יש לי הצעת עבודה לכתוב!' אני עזבתי הכל וישבתי לכתוב! וט, ביקשתי לעבוד אצל מישהו, שתהיה לי משכורת ואוכל לקחת נערה לילד... אז אני יודעת שיש לי את המשכורת שלי, ומזה אני מפרישה לעוזרת... ביקשתי ממנו לצאת לארבע-חמש שעות ליום, ולא! הוא בשום אופן לא הרשה לי! הוא בחתלה הסכים לחדש, אבל אחר כך חזר להתנגד, והתחיל לעשות סקנדלים, ועזבתי את העבודה...“.

לאחר שהבעל ביזבז את כל כספי המשפחה, ביניהם הכספים שקיבלו מהזדודה של טובה לרכישת חנות, ובסופו של דבר גם נאלצו למכור את החנות, היא חזרה וביקשה מבעלה לצאת לעבודה כדי לעזור בפרנסת המשפחה וגם כדי שתוכל להתחיל ללמוד ולממש את שאיפתה מילדות להיות מורה. הרצון ללמוד, שהתחזק כיוון שהרגישה שביילי הבקרים בגן השכונתי עם אימהות אחרות הוא בזבוז זמן, היה כה עז, שהיא החלה להתעניין בסתר באפשרויות ללמוד - בכך תרמה לסיכויים לממש את עצמה לפי בחירתה וגם יצרה סיכוי לצאת ממערכת היחסים המשפילה, לפי תפישתה, ששררה בינה לבין בעלה, כמשתמע מההיגד הבא:

”... כן, עד שהוא גמר את כל הכסף. טוב, אחר כך אני אמרתי שאני רוצה לעבוד, רוצה לעבוד גם בלי מקצוע... שאני אוכל להיות עצמאית, 'ותראה כמה שזה יהיה לך טוב'. את החנות כבר מכרנו, כל כך נידנד למכור, למכור. אחר כך כל הזמן הסתובבתי עם המחשבה שאני רוצה

ללמוד, אני רוצה להיות מורה! עוד בתור נערה אמרתי שאם אמשיך ללמוד, ארצה להיות מורה. כן, אני רציתי ללמוד הלאה אחרי התיכון, אבל קודם להיות מורה, אבל זה לא חלק, כי פרצה המלחמה והספקתי ללמוד רק עד שהייתי בת שש עשרה... יום אחד אני יושבת בבית... לא כמו בכל יום, שהייתי חולכת עם הילדים לטייל ותמיד מתקנת גרביים של בעלי, יושבת ומתקנת גרביים, בגינת העיר ישבתי עם נשים וילדים ופיטפטנו, כל יום נפגשנו והילדים שיחקו... ויום אחד ישבתי בבית ושמעתי ברדיו פנייה לנשים צעירות לבוא וללמוד הוראה, שיש אפשרות מצוינת ללימודים, כי חסרות מורות... באה עליה גדולה, עליה המונית, הרבה ילדים ומורות אין, היו מוכנים לעזור... החלטתי להירשם, הלכתי בלי לספר לבעלי, ידעתי שהוא לא יסכים, אמרתי לו שיש לי סידורים וקניות, ועם הסלים הכבדים הלכתי לשמה... ונכנסתי, אני רואה יושבים כבר הרבה אנשים צעירים לבחינה, והצטרפתי גם אני...”

בהיגד הבא מפרטת טובה את המניעים שעמדו מאחורי החלטתה להיות מורה ואת הבעיות שידעה כי יהיה עליה להתמודד איתן אם תתקבל ללימודים:

”הייתי צריכה לחכות לתשובה, אז קודם כל היו צריכים לכתוב חיבור למח החלטתי להיות מורה, מה מושך אותי במקצוע הזה, וכתבתי שאני הדבר הראשון שאני אוהבת לעשות זה לעזור, ובעיקר לעזור לילדים האלה... ואני מוכנה גם לעבוד עם ההורים שלא יודעים לעזור לילדיהם ולפתח אותם, ודברים כאלה... אבל קודם כל ילדים, ילדים אהבתי מאוד... יש לי שני ילדים, ואני חושבת לעצמי ככה... איך אני אסתדר עם שני הילדים שלי, שהקטן עוד לא היה בן שבע והגדול עוד לא היה בן עשר, מה אני אעשה? אם אתקבל ואלמד אצטרך לצאת לעשר - שתיים עשרה שעות ביום”.

לאחר שהתקבלה ללימודי ההוראה נתקלה טובה בהתנגדות חזקה מצד בעלה “הדיקטאטור”:

”... נודע לי שעברתי את הבחינות, ואני צריכה לספר על כך לבעלי. אמרתי לו: ‘תשמע, הלכתי למדרשה למורים, נבחנתי שם והתקבלתי’. זה היה בדיוק בחופש הגדול, התחיל החופש הגדול, הבחינות היו ממש בתחילת הימים הראשונים, ואחר כך, לקראת הסוף של החופש, הם נתנו תשובה, ואני צריכה לתת תשובה עכשיו. קיבלתי תשובה שעברתי, אני צריכה לתת להם תשובה אם אני מוכנה להתחיל בהתחלת ספטמבר ללמוד’. והוא הגיב: ‘מה, את השתגעתי? מה, נפלת על הראש? מה פתאום בלי לשאול אותי?’ הרי הוא היה השולט, הוא היה הדיקטאטור בבית, אמרתי לו: ‘תראה, זה מצוין בשבילנו, אם אני אגמור את המדרשה אני אוכל בשנה הבאה לעבוד ולהרוויח ואנחנו נוכל להיות מזוה... ומהרווחים שלך נוכל לשלם את החובות. נגמור תוך שנה-שנתיים, וכך נוכל לצאת מהפלונטר...”

בעלה הסכים לבסוף שתלמד, אבל זה היה רק לכאורה, וטובה השקיעה מאמצים רבים לרצותה. היה עליה לגייס את כל הכוחות שעמדו לרשותה כדי להצליח לתפקד כאישה לבעל “שכזה” ובו-בזמן להיות תלמידה. היא ויתרה על חלק מתפקידה כאם ושלחה את בנה הצעיר להתחנך בקיבוץ, אך בעלה החזיר אותו הביתה. הוא סירב להעסיק נערה אחרי הצהריים שתטפל בילד, אך גם לא היה מוכן לקחת את האחריות לילד על עצמו, וכך מספרת על כך טובה:

”הוא לא הסכים לקחת נערה שתחיה עם הילד אתרי הצהרים, בשום אופן... הוא טען שהוא ציפור-דרור, הוא אדם חופשי, הוא לא צריך לשמור על הילד, והיו סקנדלים... כל יום אני קמתי בבוקר בחמש, בישלתי, ניקיתי את הבית, הזרתי הביתה באחת וחצי, היתה הפסקת צהריים עד שלוש... ובאתי כמו מטורפת בריצה מהר לחלק לחם אוכל, לאכול איתם ולחזור לשם בשלוש לשיעור נוסף... בשבע היינו גומרים את השיעור האחרון, בשבע וחצי הייתי בבית“.

טובה היתה במאבק מתמיד בין תפקידה כאם לבין לימודיה, וההתנהגות של בעלה עוד התריפה את הבעיה, כמשתמע מההיגד הבא:

”זהו, אז בערב חזרתי, וחילד הקטן מסתובב בחוץ ואומר: 'אמא, כבר קריר, ואני לא יכול להיכנס... הבית סגור, אבא איננו, ואני מסתובב פה לבד' - הילדים נכנסו תביתה, והבן הגדול שלי מסתובב עם החברים שלו. טוב, אז בעלי אמר: 'נו, את רואת, איזה מצפון יש לך, איזה אמא את!'. אז אני אמרתי לעצמי שאם אני אראת שזה לא חולך אז אני אעזוב את המדרשה, אני צריכה לחיות אמא! אבל היה לי חבל מאוד“.

היחסים בין טובה לבעלה המשיכו להידרדר. היא המשיכה ללמוד, ובעלה המשיך להתנגד לכך. בהיגד הבא היא מתארת את האירוע שהוביל לפירוד ביניהם:

”פחות משנה מתחילת הלימודים, ואני חוזרת מהלימודים עם הספרים, והוא עומד פה מאחורי הדלת ופותח לי את הדלת, פה בבית הזה. הוא מסתכל על השעון ואומר: 'עכשיו באים הביתה?!'. הוא תמיד היה אומר שאני חולכת לבית זונות, שהמדרשה זה בית זונות, 'עכשיו חוזרים מבית זונות?'. אמרתי: 'סיפרתי לך שאני לומדת ובאיזו שעה אני גומרת', והוא נתן לי סטירות בעין ובוקסים מכות - זו היתה הפעם הראשונה שהוא היכה אותי... ואני אמרתי: 'נכון, אתה צודק, אם אני חיה עם כזה אפס אז מגיע לי!'. הוא לקח את הספרים שלי, אלה היו ספרים שהייתי צריכה לחזיר, וקרע, לקח מחברת פדגוגיה וקרע אותה, את יודעת, שם היו כל הרשימות, הכל, חתפצתי עד שנתתי לו סטירה כזו... אז הוא התנפל עלי ונתן לי בוקס בראש, בעיניים, את יודעת איזה עיניים נפוחות היו לי אחר כך? ואז אמרתי: 'זה הסוף, אני כבר יותר לא חיה עם הש... הזת, עם ה'חם' הזה' בפלנית, הוא לא ידע מה זה 'חם', 'חם' זו חקללה הגרועה ביותר“.

אחד מהתומכים האמפתיים (רוטנברג, 1990) שמצאה טובה במצבה החדש, שקלע וידע כיצד לעזור לה היה מנהל המדרשה:

”... טוב, אבל הייתי צריכה ללכת למדרשה למחרת בבוקר, איך אני אלך למדרשה עם עיניים כאלה! סימון היה המנהל שלי, והוא מאוד חיבב אותי, מאוד! הוא חשד במשהו כל הזמן אבל לא ידע. הפעם סיפרתי לו את הכל. באתי אליו למדרשה, לא נכנסתי לכיתה. הוא ישב בחדר שלו, ונכנסתי אליו וסיפרתי לו את הכל. אמרתי לו, שאתה מבין שבמצב כזה אני לא אוכל ללמוד הלאה, אני לא יודעת מה לעשות אבל אני מוכרחה להתגרש ממנו, אז הוא אמר לי: 'תראי, להתגרש אני לא יכול ליישך לך, על זה את צריכה להחליט בעצמך! אבל דבר אחד אני כן יכול להגיד לך, את תמיד תהיי רצויה אצלנו, תמיד נקבל אותך בזרועות פתוחות, אין לך מה

לפחד, איך שתחליטי, תמיד תוכלי לחזור ותהיי רצויה'. הוא נתן לי בדבריו כזה עידוד!...
החלטתי להתגרש... אם לחיות עם הבעל הזה, אז עדיף כבר למות... הפסקתי בינתיים לתקופת
קצרה את הלימודים... ואחר כך התחלתי ללמוד מחדש... אבל ברבנות לא כל כך אהבו את
זה - מה זאת אומרת להרוס בית, ויש ילדים, ואין כאילו סיבה מספיקה לגירושין...".

נוסף למנהל המדרשה טרחה טובה ליצור לעצמה תמיכה ההולמת את מצבה החדש כאם חד-הורית
כחלק מ'אופן ההשתקמות'. בהיגד הבא מתארת טובה את תמיכת המשפחה בה במהלך הגירושין,
ואת 'סיום החשבון' עם בעלה השתלטן, שלא הביא בחשבון את צרכיה למימוש עצמי ו'לא פינה
מקום' (רוטנברג, 1990) לשיקום שלה. אולם חדות השחרור נמהלה בפגיעה בתפקודה כאם, כאשר
נאלצה לפנות זמן ללימודים :

"היתה לי רחמנות עליו... ובדיוק הדודה שלי הגיעה מארה"ב... היא שמעה שאני החלטתי
להתגרש... בעלי קודם כל רצה כסף - הוא לא יתן לי גט בלי כסף. אז אני הייתי צריכה לתת לו
חלק מהדירה, את כל החלק שלו בדירה נתנה לי דודה שלי... היה לי כסף לקנות דירה, הדירה
הזאת, הכל הודות לדודה... אני נשארתי משפחה, והוא נשאר כמו כלב לבד... הוא שכר חדר
אצל החבר שלו, חי כמו כלב, ואני מאוד ריחמתי עליו... הקטן היה בקיבוץ, שילמתי עבורו,
והגדול היה איתי... אחר כך סידרתי את הגדול אצל משפחה, שני מבוגרים שהשכירו חדרים,
אז הם השכירו לו חדר והוא אכל אצלם, הם היו כמו סבא וסבתא, מאוד אהבו אותי ואת
הילד! באמת הילדים האלה עברו משהו!"

טובה סיימה את לימודיה בהצלחה וגם גמרה לשלם את המשכנתא בכוחות עצמה. היא עבדה
במקצועה כמורה במשך עשרים שנה, לדבריה :

"מיד כשגמרתי את המדרשה, ממש, התחלתי ללמד כמורה, ממש כך!; בהתחלה לא היה לי
כסף, לא היה לי כסף ממה להתקיים, לקחתי הלוואה מהאחים שלי ושילמתי את המשכנתא,
המשכנתא אוכלת כל חלקה טובה. אני צריכה לגמור את המשכנתא מהר וזהו, שיהיה לי שקט.
גמרתי את המשכנתא מהר. אצלו (אצל בעלה) אני לא יודעת אם אי פעם הייתי גומרת את
המשכנתא. אני בעצמי שילמתי את החובות, הכל. טוב, עבדתי. התחלתי לעבוד ככה, ועבדתי
למעלה מעשרים שנה, והלך לי טוב. עשיתי כל מיני השתלמויות, עשיתי הסמכה".

בנושא 'אופן ההשתקמות' כוללת טובה את לימודי ההוראה וגם את הניסיון שלה למצוא בן זוג
שיתאים לסגנון חיים של משפחה שהאישה בה עובדת ושיתאים להיות אב לילדיה, כדי להשלים את
השיקום של המשפחה. בהיגד הבא היא מתארת את הצלחתה במציאת הגבר המתאים, אבל
מתחילה את ההיגד בציון פטירתו של בעלה השני ובעובדה שהיא אלמנה זה עשרים וחמש שנים. בכך
היא נשארת עקבית עם 'קו-הסיפור' - 'לא השתקמתי' :

"...עכשיו אני אלמנה זה עשרים וחמש שנים. נישאתי חמש שנים אחרי קבלת הגט! התחנתני
עם בן אדם במלוא מובן המילה... הוא היה בעל טוב ואידיאלי ואבא יוצא מן הכלל... אם היינו
רבים פעם, זה היה בנושא הילדים. היו לו טענות שאני לא נותנת להם מספיק דמי כיס... הם
נערים גדולים, והוא היה נוהג לתת להם בסתר. הוא הכניס לבית תורנות לרחיצת כלים, כולל

כמובן את עצמו... או גרביים - 'לא צריכים לתת לאמא לרוחץ גרביים מסריחות', אמר, 'זו לא יפת! כל אחד צריך לרוחץ את הגרביים שלו!'"

בהיגד הבא מתייחסת טובה לאופי האלטר-צנטרי של עבודתה - היא נהגה לעבוד במקומות שנחשבו כקשים מבחינת ההוראה, ללא חשבון של שעות, בקיום קשר שוויוני בינה לבין התלמידים:

"אני לימדתי באולפן... לימדתי במועדון ויץ" ובכל מיני מועדונים אחרים בשכונת ד', התרוצצתי במעברות, התרוצצתי כמו מטורפת, ולא רק למען הכסף, הגעתי למעברת חצרים, אף אחד אחר לא רצה לעבוד שם!... אחד התלמידים היה מלווה אותי הביתה עם אופניים, הוא נהג ללכת לידי ברגל, ובמשך הזמן לימד אותי לרכב. אני סיימתי ללמד בתשע בערב, נחגתי לשבת עם הרגלים במים ולתקן את המחברות."

לאחר פטירתו של בעלה השני יצאה טובה לגימלאות במטרה לחיות, ליהנות מהחיים וללמוד... זה היה ניסיונה האחרון למלא את מה שהחמיצה בעקבות השואה, כמשתמע מההיגד הבא. ההיגד מסתיים בנימה של השלמה:

"... כאשר יצאתי לגמלאות לא היה לי כוח יותר לחינוך... החלטתי שמעכשיו אני רוצה לחיות, ליהנות מהחיים, רוצה ללכת ללמוד, זה היה החלום שלי - ללמוד באוניברסיטה! אבל מה ללמוד? כל אחד חשב שאני אלך ללמוד חינוך... בשביל מה חינוך? אני לא חולקת לתוך את אף אחד, אני רוצה לחנך את עצמי! ומה שאני אוהבת זה ספרות עברית וחיסטוריה של עם ישראל... הלכתי ללמוד, ולא היתה לי בגרות, כתבתי להם שבגרות קיבלתי לפני הזמן... מאוד מוקדם קיבלתי בגרות, כאשר האחרים קיבלו בגרות אני נרקבתי במחנות ריכוז!... קיבלו אותי ועברתי את תבחניה הפסיכומטרית, ודווקא עם ציונים גבוהים... למדתי וגמרתי BA. רציתי להמשיך, וזה לא הלך... אז חנכד אמר לי: 'סבתא, אני רואה שהלימודים באו לך כל כך בקלות, למה את לא ממשיכה לתואר שני?' אמרתי לו: 'חיתח לי שנה שעשיתי חיים, לא הייתי במתח ולא עבדתי, אין לי חשק לחיכנס לזה עוד פעם מחדש, אבל עכשיו אתה נכנס לתיכון, אני רוצה שאתה תיקח את עצמך בידיים ותעבור, אני גמרתי את שלי!'"

סיכום

מעמד הראיון היה לטובה (כפי שקרה גם למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייה. בתחילת הראיון היא התכוונה לסיים את 'סיפור-החיים' בקטע של המפגש עם אחיה, כאשר ארבעתם חזרו הביתה בתום המלחמה. טובה הצליחה לשלמן את תקופת ילדותה, ובעקבותיו את עברה בשואה, כ'סיפור-חיים' של אישה שהצליחה באמצעות אירועי השואה לתקן את הכבוד שנפגע. בתיאור הילדות היא הדגישה את הביטחון ואת ההישגים שרכשה בבית הוריה כבת יחידה. בין ההישגים הדגישה טובה את התחום הלימודי, כאשר ההשכלה תרמה להצלחתה בהמשך חייה - בכך שיכלה לחיות בשואה "לא על הלחם לבדו" וגם לעזור לחברותיה. טובה תיארה את עצמה, כבר מילדות, כאדם חברתי וישר שתי לפי עקרונות, ובאותו האופן תיארה את חייה גם בתקופת השואה. אמנם בתקופת המלחמה היא הקפידה לתאר אירועי השפלה, אבל הציגה אותם עם 'התיקון'

הרה-ביוגרפי, שהפך אותם לאירועי גבורה. השיא הוא בתיאור מעשה נקמה מוצלח שלה במפקדת המחנה המסיים את החלק של אירועי השואה ב'סיפור-החיים'.

כאשר הערתי לטובה ש'סיפור-חיים' איננו נגמר בשואה, היא המשיכה את 'סיפור-חייה' מתוך פרספקטיבה של החמצה, בהתאם ל'קו-הסיפור' - 'לא השתקמתי'. תיאור החיים כסיפור של החמצה התחיל עם נישואיה הראשונים, כאשר כל מעייניה היו נתונים לשיקום בעלה. מקומה היה בבית עם הילדים ובמטבת, כאשר הבעל עבר מכישלון לכישלון ולא פנה מקום לה והשתקמותה. הם הגיעו עד פת לחם, אך הבעל אסר עליה לצאת לעבודה ולהיות צד שווה לו בפירנוס המשפחה. כדי להציל את מערכת היחסים בינה לבין בעלה הראשון המשיכה טובה למלא את רצונו - לצאת יום-יום לגן הציבורי עם שני ילדיה, ובזמן שהילדים שיחקו לתקן לו את הגרביים, ככל 'אשה טובה'.

עד אשר טובה 'הלוחמת' החליטה להחזיר לעצמה את השליטה על חייה, ויצאה לעבודה (לזמן קצר מאוד, בגלל התנגדות הבעל) וללימודים. המחיר היה כבד, היא הפסידה את נישואיה והחמיצה את האימהות. בשלב יותר מאוחר היא הצליחה למצוא בן זוג מתאים ופיתחה עימו יחסים המושגתים על 'חוזה' בעל אופי אלטר-צנטרי¹, אשר לפיו "רוחצים בבית כלים לפי תור... כל אחד מבני הבית מכבס לעצמו את הגרביים", וכאשר טובה נוסעת להשתלמות בעלה מטפל בבנים. בראיון 'מתקנת' טובה את החמצת האימהות בציינה את העובדה: "יש לי ילדים מוצלחים". השיקום הביוגרפי של נישואיה הכושלים הושג, אמנם, בנישואיה לגבר שפינה מקום לפיתוח הקריירה שלה כמורה, אבל הוא היה מבוגר ממנה, ובדיעבד היא מביעה חשד לגבי מידת יושרו כלפיה, כמשתמע מההיגד הבא: " ... במשך הנישואין התגלה שהוא (בעלה השני) חולה סוכרת... אני חושבת שידע שהוא חולה סוכרת כאשר הכרנו והוא הסתיר זאת ממני!".

בעלה השני נפטר כמה שנים לאחר נישואיהם מדום לב. מאז עברו עשרים וחמש שנים והיא "לא הצליחה למצוא לעצמה בעל כלבבה..."

מיד לאחר שבעלה השני נפטר פרשה טובה מההוראה ופנתה ללימודים. היא השתחררה מעול הפרנסה ויכלה להתפנות להנאה, בתקווה לסיים את התואר הראשון ולהמשיך בלימודי התואר השני. אבל היא השלימה רק את לימודי התואר הראשון, ובכך, לטענתה, היא לא הצליחה 'לתקן' את שהחמיצה מבחינת הלימודים עקב המלחמה.

היום, כאישה בשנות השבעים לחייה הסוקרת את מאזן ההישגים שלה במהלך החיים, יוצאת טובה מתוך נקודת המוצא של המפסידה, 'לא השתקמתי', ובמרכז ההחמצה נמצא המצב הקיומי של שנים ממושכות ללא בן זוג וללא תעסוקה. היא אמנם מזכירה את בניה המוצלחים ואת נכדיה, אבל

¹ יחסים המושגתים על חוזה בעל אופי אלטר-צנטרי - מערכת-חליפין לא-תועלתנית שבבסיסה דפוס הישועה

האלטר-צנטרי שהתפתחה מתוך חוזה היחסים בין השבטים זבולון ויששכר (רוטנברג, 1990, עמ' 47)

בסך הכל, לדעתה, היא לא הצליחה לשקם את עצמה. שיא ההצלחה בחייה היתה ונשארה העובדה שהיא הצליחה לשרוד בשואה ושהיא 'תיקנה' את הכבוד האבוד שלה שם כאסירה.

למרות תחושת ההתמצה, המתבטא באמירה "אני לא השתקמתי", הצליחה טובה לספר את 'סיפור-חייה' ולהגיע במהלכו למאזן בין ההישגים לכישלונות בחייה. בתהליך שלחון 'סיפור-חיים' היא התעמתה עם כל ההתמצות בחייה, והגיעה בעזרת הרה-ביוגרפיה למסר עם תקווה: "אני מחכה לגבר כלבבי...".

10. יוסף - להיות פה ולהיות שם

הקדמה

יוסף הוא בן 70, נשוי זה ארבעים ושלוש שנה, אב לשלושה ילדים וסב לארבעה נכדים. יוסף פרש מעבודתו לפני תשע שנים, ומאז הוא פועל ב'יד-ושם' בהתנדבות במחלקה העוסקת באיתור 'חסידי אומות העולם' ובתגמולם. הוא אף הוסמך בידי מוסד 'יד-ושם' להיות 'איש עדות'. יוסף רכש דירה בירושלים, והוא מחלק את זמנו בינה לבין באר-שבע. כמה פעמים בשנה הוא נוסע לפולין לרגל פעילותו הקשורה ל'חסידי אומות העולם' ולליווי קבוצות לפולין כ'איש עדות'.

לדבריו, אחרי המלחמה הוא הצליח מבחינה כלכלית והוא היום איש אמיד מאוד, אך מבחינה רגשית הוא לא השתקם, ולכן אף פנה במשך השנים כמה פעמים לעזרה נפשית. הוא מרגיש, לדבריו, "שלא הצלחתי להחזיר לעצמי את מה שאבד לי במלחמה...". עד היום הוא חש שייכות לפולין כאל מולדתו, והוא חצוי בין הטאמנות לישראל לבין הגעגועים לפולין. חבריו האמיתיים הם החברים הוותיקים בפולין או ישראלים ניצולי שואה יוצאי פולין בעלי רקע דומה לשלו, ולדבריו "עד היום לא מצאתי ממש חבר לעומק בין ילידי הארץ... לפעמים היו תקופות בנגב שהייתי מתעורר באמצע העבודה ואומר לעצמי... 'מה אני עושה פה, אני לא שייך לפה!'... והיום אני פשוט מבקר בפולין, בתפקיד או שלא בתפקיד... אני פטריוט ישראלי... אבל יש לי רגישות לפולנים, ואני לא מקבל את כל הביקורות האלה על העם הפולני, כי אני מכיר את הפולנים האחרים...".

הראיונות עם יוסף התקיימו בדירתו הנאה והמטופחת בבאר-שבע, בבית מרווח צמוד קרקע בחלקה העתיק של העיר. במרכז הבית גינת פטיו מטופחת, עשירה בצמחים.

יוסף פינה זמן להשתתפות בראיונות מתוך מניעים הקשורים למחויבות ל'צו-הסיפור', לדבריו: "אני חושב על זה, וגם עושה את זה הרבה 'ביד-ושם'. אני חושב שבהתחלה, כשהגעתי ארצה, אני התביישתי שאני מ'שם', כי היה הסטריוטיפ שהלכו כצאן לטבח, לכן התביישתי בהתחלה... היום זה כבר לא קיים, כי האוכלוסיה היא היום אחרת! ואני חושב שתפקידי הוא לספר... כדי שאנשים ידעו מה בני אדם מסוגלים לעשות, ולא לשכוח את זה... וגם כאן *(במחקר זה)* אני עושה את תפקידי!...".

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

יוסף נולד בוורשה, ב-1926. הוא היה בן הזקונים בין חמישה אחים. הוריו היו בני העיר במשך כמה דורות והשתייכו, כדבריו, "לקהילה היהודית המסורתית, הלא קנאית". אביו נהג לקחת אותו עמו למקווה, ובשבתות וחגים לבית-הכנסת.

המשפחה התקיימה מניהול שתי חנויות שהיו בבעלותה ואשר היו מול בית מגוריהם. הם התגוררו בצפיפות בדירה בת חדר וחצי, ושררו ביניהם יחסים טובים וחמים, מערכת יחסים שהוא לא הצליח ליצור במשפחה שהקים, לדבריו:

”את החום שהיח בבית אני לא יכולתי ליצור שוב... מבחינת הבית, חיינו חמישה ילדים בחדר וחצי, ישנו כולנו יחד, על דבר כזה אי אפשר לחזור!”

יוסף החל את לימודיו ב'חדר' בהיותו בן שלוש. בהיותו כבן ארבע היכה אותו הרבי, ובעקבות כך קפץ יוסף מתלון ה'חדר' וברת הביתה. לאחר מכן סירב לחזור, והופנה לחינוך הממשלתי הפולני. הוא למד במסגרת החינוך הפולני עד שמלאו לו שלוש עשרה, ולדבריו: ”דרך בית-הספר הפולני נכנסתי לאווירה הפולנית, וכך גדלתי עד 1939”.

תקופת המלחמה

יוסף היה אמור לחגוג את טקס הבר-מצווה שלו באוקטובר 1939, אך הדבר לא יצא אל הפועל משום שבספטמבר באותה שנה פרצה המלחמה. הוא נוכח בכיבוש ורשה בידי הגרמנים בתשעה בספטמבר 1939 ובכניעת העיר בעשרים ושמונה בספטמבר. השלטונות הגרמניים הפעילו טרור בעיר באופנים שונים: מעצרים, רצח ברחובות, הוצאות להורג בפומבי ובחשאי, משלוחים למחנות ריכוז, חטיפת יהודים ושילוחם לעבודות כפייה. סמוך לכניסת הגרמנים לוורשה נמלטו שני אחיו הבוגרים של יוסף מזרחה לרוסיה.

כילד, הכיבוש לא נראה לו כל כך נורא בתחילה, אך לא עובר זמן רב והוא מגלה את הקושי להיות יהודי במציאות הזאת:

”לגרמנים שנכנסו לעיר היה ארס בעיניים, וזה נשאר לי עד היום... המבט של האנשים האלה... אנשים יפים מאוד, לבושים במעילי גשם, מצוחצחים... זה עשה עלי רושם רב כילד! ראיתי אנשים שלא ראיתי שכמותם קודם... בהתחלה, כדי לרכוש את האוכלוסייה, היה רעב בוורשה... הם הביאו משאיות עמוסות בכיכרות לחם ותילקו לאנשים... ואני כילד, נו טוב, לא בדיוק ילד, הייתי אז כבר בן שלוש עשרה, נעשה תור ליד המשאיות האלה ללחם, ואני נעמדתי בתור... ואז, כשכבר הגעתי ללחם, פולני אחד חשד בי שאני יהודי והוא צעק: 'תחזיקו את תחתודי ותזרקו אותו מהתור!' - זו הייתה הפעם הראשונה שזרקו אותי מהתור. אני לא קיבלתי לחם ובבית היה רעב!”

באמצע נובמבר 1940 נסגר הגטו היהודי בוורשה בלבה של השכונה היהודית, לדברי יוסף:
”התחילה אז צפיפות נוראית וחתחזק הרעב, ואז אני, היות ששלטתי טוב בפולנית והיה לי 'מראה טוב' - הכוונה שלא נראיתי יהודי - התחלתי לעסוק בחברות מבחוץ...”

גם במציאות החיצונית הזאת הוא מדגיש ש"החיים המשפחתיים היו מאוד חמים, היינו מאוד ביחד...". ומחוץ לבית המציאות היתה קשה מאוד, לדבריו:

"... שכבו עשרות בני אדם ברחובות בלי אוכל, בלי שום דבר... בלי שום טיפול, פשוט חיתנו גסיסה איטית של בני אדם... בתוך המסגרת הזאת היו אנשים שהלכו לתיאטרון, והיו חופעות של תרבות... המצב הזה בגטו נמשך עד יולי 1942, אז נסגר הגטו הרמטית והחלה ה'אקציה' הגדולה".

ב'אקציה' הגדולה איבד יוסף את אימו ולא פגש בה מאז. בעקבות ה'אקציה' החליט יוסף לברוח מהגטו לצד הארי, בברכתו ובסיועו של אביו, ומאז הפרידה הם לא נפגשו עוד.

מהגטו הוא ברח אל חברו הפולני סטאשק, שהיה חבר במחתרת הפולנית. המתח והחרדה במחבוא אצל סטאשק היו קשים לו מדי, ולאחר כמה חודשים הוא החליט לתזור לגטו. בשובו לגטו הוא נתפש והושם בקרון למשלוח ל'טרבלינקה', אולם עם תחילת תזוזתה של הרכבת הוא הצליח, בעזרת אסיר אחר, לקפוץ מהרכבת דרך חור שיצר ברצפת הקרון ולהגיע שוב לבית סטאשק.

ב-1942, כאשר הסתיימה שם ה'אקציה' הגדולה, התגנב יוסף שוב לגטו. הוא הצטרף לקבוצת עובדים שעסקה בניקוי הדירות העזובות, בריכוז הציוד שנותר ובמציאת דברי ערך ומסירתם לגרמנים. בעבודתו זו 'התיידד' עם השוטר הגרמני שהיה הממונה על הקבוצה על ידי כך שמסר לו דברי ערך באופן אישי, ולדבריו: "היה לי טוב אז, שוב לא הייתי רעב, היה לי אוכל!". אותו 'ידיד' גרמני הציל את יוסף מה'אקציה' שהיתה בגטו בינואר 1943.

בתשעה עשר באפריל 1943 נסגר הגטו הרמטית. שוב החלה 'אקציה', שנמשכה שלושה ימים, ובמקביל לה החל המרד בגטו. יוסף נתפש בגטו, הובל שוב לקרון והגיע למחנה הריכוז 'מיידנק', לדבריו:

"כבר אז ידעתי שב'טרבלינקה' חורגים במקום וב'מיידנק' עובדים קצת ואחר כך זה מוות. ושוב אני לא מאמין במוות ושוקל שהפעם לא כדאי לי לקפוץ... אז לא קפצתי הפעם והגעתי ל'מיידנק'".

ב'מיידנק' הציעו לאסירים לעבור למחנה 'טרבניקי', וכך הוא הגיע ברכבת ל'טרבניקי'. יוסף הצליח לברוח מ'טרבניקי' - הוא הצטרף בבוקר לקבוצת אסירים שיצאה לעבודתה, ובדרך חמק מהשורה והצליח לקפוץ על רכבת בשעת נסיעתה. תוך כדי הנסיעה ברכבת הוא חשב לעצמו והחליט:

"... אני יותר לא יהודי שיהרגו אותי, אני גמרתני עם היהדות!".

בזאת מתחיל יוסף את התקופה שבה חי בזהות פולנית - מאפריל 1943 עד דצמבר 1944, כאשר הגיעו הרוסים לעיירה טרנופול שבה התגורר. וכך הוא מתאר את תקופת החיים בזהות פולנית: "לחיות בחד מתמיד שעלולים לגלות אותך בכל רגע! וחוק אומר שחורגים אותך ברגע שמוצאים אותך..."

באפריל 1943 חזר יוסף לחברו הפולני סטאשק בוורשה. סטאשק השיג לו תעודת לידה מזויפת ועימה יצא יוסף לדרכו - לא עוד כיהודי.

יוסף הגיע לקראקוב ומשם ללבוב. בלבוב הצטרף לכנופיית נערים שעסקו לפרנסתם בהברחת סחורות ובגניבות בתחנת הרכבת המרכזית. באותו זמן התקין לעצמו מגורים בין החורבות בבניין נטוש בקרבת תחנת הרכבת. לקראת החורף הוא עזב את לבוב, ובנדודיו הגיע לעיירה טרנופול. שם, בזהות של בן איכרים פולני, הוא התקבל לעבודה אצל משפחת איכרים אוקראינית כרועה פרות. במשך תקופת שהותו בטרנופול הוא נכח בהתעללות ביהודי הגטו בעיר הסמוכה ובהובלתם להשמדה.

התקופה שאחרי המלחמה

מאז השחרור (דצמבר 1944) נע יוסף בעקבות התקדמות החזית הרוסית, עד שחזר לוורשה (ביטאר 1945) ופגש את אחותו שחיה שם במשך המלחמה בהתחזות לפולנייה. אחרי השחרור הוא ניסה לחזור ללימודים, אך למרות מאמציו לא הצליח להתרכז והעדיף להצטרף לאחותו לעסקים.

יוסף עלה לישראל עם אחיו במאי 1948 והשתתף כלוחם במלחמת השחרור. הוא הגיע לאחר השחרור מהצבא (ב-1949) לבאר שבע בעקבות אחיו, ומיד החל לעסוק בעבודות הקשורות בסלילת כבישים, בהתחלה כשכיר ואחר כך כעצמאי. הוא נשא אישה ב-1953, ובמשך הזמן נולדו להם שלושת ילדיהם.

יוסף הצליח מאוד בעסקיו, התקדם והקים חברה עצמאית לסלילת כבישים, אשר היה עסוק בה עד לפרישתו לגמלאות, במלאת לו שישים ושלוש שנה. הצלחתו הכלכלית במשך שנות עבודתו שיחררה אותו סוף-סוף, לדבריו, מהתמסרות מלאה לענייני פרנסה, ומאז הפרישה הוא מתמסר לעניינים שברוח, בעיקר לעיסוקים הקשורים ל"צו-הסיפור".

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

✦ יוסף נמצא בקשר עם קבוצת ניצולי שואה, שאת חלקם הוא מכיר עוד מילדותו, מאז המלחמה ומהתקופה שאחריה. הוא ציין שבקבוצה זאת אפשר לספר על מאורעות השואה שוב ושוב באופן חופשי וללא עמדה שיפוטית מצד השומעים. במקביל הוא שומר על קשר הדוק עם חבריו הפולנים, שאת חלקם הכיר במלחמה.

- ✦ לאחר שפרש לגמלאות הוכשר יוסף כ'איש עדות'. בתפקידו זה הוא מרצה בבתי ספר ובמחנות צבא ומלווה קבוצות נוער במסעותיהם לפולין.
- ✦ הוא תבר בוועדה המארת ומתגמלת 'חסידי אומות עולם', ובעילות זאת הוא חוזר שוב ושוב על מאורעות השואה.
- ✦ הוא מרבה לבקר בפולין - בתפקיד ובאופן פרטי, מתוך געגועים למקום ולחבריו שם.

אופן מסירת סיפור-החיים והקשר שלו לתהליך הרה-הביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם יוסף הוא 50 עמודים משוקלטים, מהם מוקדשים כ-90% ל'סיפור-הראשי', והיתר הם מענה על שאלות השלמה והבהרה.

'הסיפור-הראשי' מתחיל מתקופת הילדות טרם השואה, ממשיך בקורותיו בשואה, בסיום המלחמה, בהתארגנות לעלייה ובקורותיו בארץ עד היום.

'סיפור-החיים' מלווה ברגש, לעתים בצחוק ולעתים בעצב עד דמעות. הסיפור זורם ללא תזרות ולפי הסדר הכרונולוגי של האירועים. יוסף מתעכב במהלך הסיפור על הסברים לאירועים שלדעתו לא תאמו את 'צופן-העל' החברתי בעת האירוע או היום - למשל, העברתו ממסגרת החינוך הדתי-יהודי למסגרת החינוך הפולנית-חילונית היתה מנוגדת לעמדת הקהילה היהודית-הדתית, והוא הסבירה בכך שהוריו נכנעו לו על שלא הסכים לחזור ל'חדר' לאחר שהרבי היכה אותו. בדיעבד, הוא ציין שצעד זה של הוריו הציל את חייו כי איפשר את התחזותו לפולני. ודוגמה נוספת: בספרו כיצד עמד פסיבי מול מכונית הירייה של הגרמנים ולא גילה התנגדות הוא מוצא לנכון להסביר שזו היתה אז ההתנהגות היחידה שאיפשרה לו לשרוד, וכי לא ניתן לפרש אותה כ'הליכה כצאן לטבח'.

מתחילת 'סיפור-החיים' מעלה יוסף את הנושא המרכזי, הוא 'קו-הסיפור' - 'להיות פה ולהיות שם', שסביבו הוא מארגן ובוחר את האירועים ב'סיפור-החיים'. ב'להיות פה' הוא מתכוון להשתייכות לעם היהודי ולהימצאותו הפיזית כאן, ב'להיות שם' הוא מתכוון לתחושת ההשתייכות לבני מולדתו הפולנים ולנסיעותיו התכופות לפולין.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של יוסף, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - להיות פה ולהיות שם - כולל את הנושא זולתים ראשוניים
- ב. הילדות המאושרת - נושא זה כולל בנושא המרכזי
- ג. השפלה
- ד. המלחמה שאחרי המלחמה
- ה. אופן ההשתקמות
- ו. צו-הסיפור.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - להיות פה ולהיות שם

יוסף מתחיל את 'סיפור-החיים' בנושא 'תקופת הילדות', המסתיימת בפרדה הסופית מאביו אשר בעזרתו הוא בורח לצד הארי. הוא משלב בתוך נושא 'תקופת הילדות' את 'קו-הסיפור', המופיע לכל אורך 'סיפור-החיים' ומבטא את היכולת שלו 'להיות פה ולהיות שם'. בהיגד הבא הוא מתאר את הנסיבות שבהן רכש לעצמו את הזהות הכפולה, של יהודי ושל פולני, עוד בילדותו בבית הוריו ובברכתם. כתוצאה מכך יכול היה בבוא הזמן, כאשר החיים בזהות יהודית סיכנו את חייו, לבחור בזהות פולנית ולשרוד. בסוף ההיגד הוא מתייחס גם לעובדה שהחמיץ את טקס הבר-מצווה שלו בגלל המלחמה, והדבר פגם במחויבות היהודית שלו לקיים מצוות:

"... התגוררנו בוורשה באזור יהודי טיפוסי, עם כל ההשלכות של זה על הינך הילדים וכן ח'לאה... משפחתי הייתה משפחה מסורתית, לא קנאית כזו... כמוכן, הייתי חולך עם אבא לבית כנסת בשבת. התנאים בהשוואה לחיים היו תנאים לא טובים. בעצם, מה שמעניין לספר פה מחתקופה הזאת הוא הרגע המסוים שקרה משחן... ואותו רגע, בעצם, היום, בדיעבד, אני יודע שהמקרה הזה הציל את חיי ממוות... בדרך כלל ילד יהודי הולך ללמוד ב'חדר'. 'חדר' זה לא בית ספר, זה חדר עם רבי, עם ילדים, ומלמדים תורה, וזה מתחיל בגיל ארבע, משהו כזה. וכמוכן שהלכתי ל'חדר'... והייתה לי קצת רתיעה כזאת, אי-נוחות, מהבחינה הזו שהייתי חולך עם אבא למקווה ולכל מיני מקומות כאלה, וזה היה מאוד לא אסתטי, מאוד לא... וקרה לי מקרה שעשיתי משהו לא בסדר ב'חדר' והרבי הרביץ לי עם הסרגל על חיד, וזה היה בחדר קטן עם כל הילדים ביחד... כתגובה על הדבר הזה אני קפצתי מהחלון של החדר, ברחתי וחזרתי הביתה. אנחנו היינו משפחה של חמישה ילדים, שני אחים יותר מבוגרים, אני ושתי אחיות יותר צעירות. אני אמרתי להורים שאני יותר לא הולך ל'חדר'. זה היה מין משהו יוצא דופן בסביבה הזו שילד לא הולך ל'חדר'... כנראה עשיתי להורים קצת 'תגינה'... אני אמרתי את שלי: 'אני לא חוזר'... ואז, בלי ברירה, חכניסו אותי לבית ספר פולני. חתוצאה של בית ספר פולני, בדיעבד, גרמה לזה שאני היום מספר על זה (כלומר גרמה לזה שנשאר בחיים). בבית-ספר הפולני הייתי שר תפילה כל יום לאלוהים שיציל את פולין... זה לא תפילה, אלו חס שירים... אני זוכר אותם עד היום... נכנסתי לאווירה פולנית, וכך גדלתי עד ספטמבר 1939... בעצם, באוקטובר חיו צריכים לעשות לי בר-מצווה, אבל בספטמבר הייתה כבר מלחמה, והדבר הזה לא התקיים".

מתחילת 'סיפור-החיים' מזכיר יוסף את הזולתים הראשוניים המלווים אותו במהלך חייו גם ללא נוכחותם הפיזית, בהדגשת תרומתם להישרדותו, ובראשם אביו ואימו. החינוך הפולני שקיבל בברכת הוריו והאווירה התמה שיצרו במשפחה איפשרו לו להמשיך להתקיים במציאות של הגטו באיכות חיים גבוהה יחסית ליהודים אחרים בסביבתו: מבחינה כלכלית - ה'מראה הטוב', כלומר זוג עיניו הכתולות, ושפת דיבורו הפולנית איפשרו לו לעסוק בהברחת סחורות לגטו, ומבחינה רגשית - המשפחה התמה לחזור אליה ולהתאמץ למענה, כמשתמע מההיגד הבא:

"המשמעות של הגטו היתה שכל האוכלוסיה היהודית חייבת היתה לעבור לרחובות מסוימים... ופולנים תפשו את מקומם, וההיפך... והתחילה מנוסה שלימה. ונדך כמה חודשים רחובות השתנו... היום אני יודע שהכל היה מתושב אצל הגרמנים מבחינה פסיכולוגית! ואנשים התרוששו לגמרי. היו לוקחים את ה'פקאלאך' ('תבילות', ביידיש) הביתה עם עגלות ועוברים למקום אחד ואחר כך לשני... וככה זה היה ממקום למקום... זאת היתה מכה חזקה לאנשים. במשך הזמן התחיל גם הרעב, היות שחלק גדול מחסביבת, מהכפרים ומהעיירות כותר בגטו /רוכזו בגטו/ והגרמנים לא הגדילו את כמות הלחם... ואז אני, מההתחלה, היות ששלטתי טוב בפולנית והיה לי מראה טוב, הכוונה שלא נראיתי יהודי, וזה היה אז אחד מהדברים החשובים, החלטתי עם אחי הגדול לשחזר מהמזרח בגלל געגועים למשפחה/ להבריה מבחוץ /ממוץ לגטו/... באותו הזמן, זה נמשך כבר שנה וחצי, חיינו בצפיפות, כל משפחה התארגנה בפינה של חדר, לא היה בית שימוש... אבל החיים המשפחתיים אצלנו היו חמים מאוד, כל הזמן היינו ביחד".

בהיגד הבא מתאר יוסף את שיטות עבודתו כמברית, והוא מדגיש בדבריו כיצד הצליח להערים על השומרים הגרמנים:

"ואז קניתי לי איזה מעיל עם בטנה, והייתי מכניס בתוך הבטנה בצל ותפוחי אדמה, והייתי הולך ככה עם 10 קילו מסביב לגוף, והייתי הולך ומתגנב לגטו עוד פעם, ומוכר את זה ברווח גדול. היו כל מיני שיטות של הברחה. והיתה שיטה אחת, כמו: החשמליות היו עוברות במהירות רבה עם שמירה של שוטרים על החשמליות, והיה שער אחד גדול מסוים שהיו שם שני פסי חשמליות, ומשני הצדדים עמדו השוטרים הגרמנים וחשער היה באמצע, זאת אומרת שהשער היה פתוח. ואני הייתי מנסה, כל פעם שחיו נפגשות שתי החשמליות בשער היה ביניהם שטח ריק מטר אחד והגרמנים לא יכלו לראות מהצדדים, אז הייתי רץ מהר בין שתי החשמליות ועובר לגטו. כך הייתי גם יוצא אחר כך בחזרה... יותר מאוחר התחלתי לראות שאני מרווית, ושיכללתי את השיטה. הגרמנים תפסו אותי ונתנו לי מכות רצח, אבל לא ירו... הוציאו לי את התפוחי אדמה והבצל, בקיצור - הכל הלך ברחוב. יותר מאוחר השתכללתי - אני מתחיל כבר עם פולנים. יצרתי קשר עם פולנים, והתחלנו להוביל שקי קמח וסוכר דרך החשמליות. באותו רגע שהחשמלית נכנסה לתוך הגטו, והשוטרים היו משוחזים, הייתי זורק את השקים החוצה לכביש, ושם היו כבר החברים אוספים את השקים, והייתי קופץ חזרה לגטו, קופץ דרך החשמלית. הייתי בפעילות בלתי רגילה. וכך, בעצם, הדבר נמשך עד שהגענו למצב כזה לפעמים שהגרמנים שהגיעו לשער מסוים היו משוחזים, ובמשך שעה-שעה וחצי היה אפשר להכניס הכל - סוסים, עגלות, סחורות. ידעו שהשער הזה 'עובד', כך זה נקרא, וכך היו עוברים...".

בהיגד הבא מתאר יוסף את הפער ברמת החיים שלו ושל משפחתו לבין האחרים בגטו, וגם מתייחס למחיר שהוא משלם עד היום בנשיאת המראות משם בתוכו:

"וכך אני הייתי חי בתוך הגטו: כמעט כל יום הייתי יוצא, מתגנב לצד הפולני. זה לא היה קשה, ויצרתי קשר עם כמה פולנים... והמצב בגטו היה דבר בלתי ניתן לתיאור... לי היה אז טוב, היה לי כסף! הלכתי לתיאטרון... אכלתי שוקולד... באותו הזמן היו בגטו שתי קונדיטוריות... ומהצד השני ברחוב היו ילדים זרוקים נפוחים, מתים מרעב, אלפים-אלפים. היו קבוצות

אנשים שהיו זורקים את הגוויות, והיו שמים את כל זה. הייתי רואה את זה כשעברתי... לי היה טוב, ולמשפחתי היה טוב, וכתוצאה מזה אדם מתרגל לזה קצת, עד כדי כך שכנראה נהיה אדיש לכל זה... כי לו יש אוכל. ואתה לא יכול גם לעזור... לפעמים מצאת מישהו, איזה חבר או מישהו שעזרת לו... בסופו של דבר ראיתי דברים נוראיים בתור בחורצ'יק צעיר! הצפיפות היתה כל כך נוראית, שבתוך מרתפים שכבו עשרות בני אדם בלי אוכל, בלי שום דבר, בלי שום טיפול, פשוט היתה גסיסה של בני אדם. בתוך כל המסגרת הזו היו אנשים שהלכו לתיאטרון, והיו חופעות של תרבות”.

יוסף מבליט לאורך 'סיפור-החיים' את תרומת תושייתו לעובדה שנשאר בחיים. עם זאת, הוא מדגיש כי הגורם העיקרי להישארותו בחיים הם הוריו, שהצילו את חייו בכך שאיפשרו לו ללמוד להיות פולני ואשר במציאות של הגטו המשיכו עד הרגע האחרון לתת לו ולאחיו מיטה חמה ובטוחה שאיפשרה להם לעבור את הלילה בשינה. בהיגד הבא מתאר יוסף את הבוקר האחרון עם אימו, ואת התושייה ואומץ הלב שגילתה, כשבצאתם יחד ל'אקציה' התביאה ברגע האחרון אותו ואת אחותו. ההיגד מסתיים במפגש של הילדים עם האב שחזר מה'אקציה' ללא אימם האהובה:

”... והתחילה ה'אקציה' הגדולה. אני קראתי מודעות, שכל אחד צריך להתייצב ואת אלה שלא עובדים מוציאים למחנות עבודה... וככה התחילו להוציא יהודים. פתאום ראיתי תמונות איומות של ילדים מבתי יתומים שמובלים בכוח ל'אומשלג-פלאץ' (מקום הריכוז לקראת השילוח) בידי שוטרים יהודים... אני ראיתי את התמונות האלה. אני גרתי 500 מ' משם... היום אני יודע הרבה מאוד על השיטה. בסופו של דבר, חלק גדול 'התנדב' (למשלוחים), כי הם (הגרמנים) הציעו לכל משפחה תמורת ההתנדבות שלושה ק"ג לחם וק"ג אחד מרמלדה (ריבה). ומשפחות שלמות, אלפים-אלפים, הלכו לרכבות אחרי הפתיון הזה... היום אני יודע שכל יום הגיעו בשיטה זאת 7000-8000 בני אדם ישר ל'טרבלינקה'... ואנחנו יָשְׁנו. אני ישנתי יחד עם אבא, ואמא ישנה עם אחותי, ככה זה היה בבית כזה (בצפיפות שהיתה שם)... ואת יודעת, בבוקר צעקות ויריות, רעש נורא: 'כולם לרדת למטה!'. אני ממחר להתלבש, הכל מתר... כי מי שנשאר בבית ונמצא יורים בו במקום... ואני כבר לבוש, וכזה חיסטרי, אתה לא שולט בעצמך במצבים כאלה, עושה הכל מהר ולא חושב הרבה, ואני כבר יוצא מהדלת של הבית, ואחותי איתי... ובדרך מסוימת אמא שלי תופסת אותי ואת אחותי... בבית היה מזנון גדול כזה... והיא מכניסה אותנו למזנון הזה. אותי היא מניחה על האצטבה למעלה, ואת אחותי למטה... ויותר לא ראיתי את אמא!... נשארתי במזנון, מחכה שהגרמנים יגיעו... ובמזנון אחותי בוכה, היא רוצה פיפי... צפוף, ואין מקום בשכיבה בצורה כזאת... הגרמנים נכנסו התחילו לחפש בכל המקומות עם הרגלים שלהם, לא פתחו את המזנון, ויצאו החוצה... ואז, אחרי הצעקות וחיריות, השתרר שקט... ואז אנחנו, אני ואחותי, יצאנו מהמזנון ושכבנו על הרצפה במצב שקט, אחרי כל מה שקרה... השקט הפחיד אותי נורא, ומתוך השקט שמעתי צפצוף שקרע את השקט הזה, צפצוף הרכבת שלא לקחה אותי... לא ידעתי מה לעשות, המשכתי לשכב מפתח מהשקט... וברגע מסוים אנחנו שומעים בכי גדול, בכי נוראי מכיוון המדרגות, ירדנו במדרגות, פחדנו נורא אבל לא הפסקנו לרדת, ונכנס אבא. הוא ראה אותנו, ולא הפסיק לבכות... הבן אדם הזה, שמעולם לא ראיתי אותו בוכה, אמר: 'לקחו את אמא'!!!“

לאחר שהאב חזר ללא האם המשיכה ה'אקציה', וכדי לא להיתפש נהגו היהודים בגטו לחיות במשך היום במסתור ולצאת בשעות החשכה. בהיגד הבא מתאר יוסף את מציאות החיים הזאת כבלתי אפשרית, ומבקש את אביו לעזור לו לברוח:

"שלושתנו (הוא, אחותו ואביו) ירדנו למרתף ושכבנו שם... והגרמנים חידשו את החיפושים, ואנחנו שוב שומעים את הרגליים שלהם, והם מחפשים ומחפשים, וזה פחד נוראי. וככה עברו שלושה ימים. אכלנו מעט מאוד, ואני אומר לאבא: 'אבא, תשמע, אין לי סיכוי פה! הסיכוי היחיד שלי הוא בצד הפולני. אני מוכרח לברוח, גם אם לא תעזור לי אברת, יירו בי - יירו בי, אני מוכרח לברוח!'... החיים עם אבא באותו הזמן במשך ה'אקציה' בגטו התנהלו רק בלילה, בלילה לא היתה 'אקציה'... וכל היהודים שחסתתו במרתפים בכל המקומות היו בלילה יוצאים, והיו עשרות-אלפי בני אדם נדחפים אחד על השני... זה היה משהו שאני לא יכול לתאר".

אביו הסכים לעזור לו לצאת מהגטו. בהיגד הבא מתאר יוסף כיצד מלווה אותו אביו לשערי הגטו ל'שביל הבריחה'. זו היתה הפעם האחרונה שיוסף ראה את אביו. הפרידה מאביו היתה גם הפרידה מתקופת ילדותו, שהיתה מאושרת אפילו במציאות של גטו ורשה, כמשתמע מההיגד הבא:

"... אז אבא כנראה הלך למישהו. היתה קבוצה אחת של יהודים בזמן ה'אקציה' שהיו בעלי מקצוע ונהגו לצאת לעבודה מדי בוקר לצד הפולני. היו יוצאים וחוזרים הרבה... אבא, כנראה, דיבר עם המנהל של הקבוצה וסיפר לו את הסיפור שלי... הוא אמר שהוא מוכן לקחת את הילד עימו בתנאי שהילד יתחייב לברוח ולא יתעכב כאשר יגיעו לשערי הגטו, ולא - המנהל יירה בו... ואבא, כנראה, שילם לו משהו... ואבא בא ומספר לי, ואמרתי: 'אין שום בעיה, אני מתחייב! כי בכל מקרה אברת, אין שום בעיה'. לפנות בוקר, בסביבות החושך, אבא אמר לי: 'בוא, אנחנו הולכים'... הלכנו... וברגע מסוים, כשכבר היינו קרובים למקום המפגש, אמרתי לאבא: 'עד פה! ולא - אתחיל לבכות ויהיו לי עיניים אדומות. תישאר פה, ותראה אותי מרחוק עד היציאה (משערי הגטו)'. אבא נתן לי איזשהו כסף, מטבעות זהב רוסיים, והלכתי... ראיתי אותו עומד בפינה ומסתכל אחרי... את אבא לא ראיתי יותר... הגעתי לקבוצה ואמרתי: 'אני יוסף בנו של אברתם'... והמנהל אומר לי: 'תזכור ילד, אני אהרוג אותך אם לא תברח בזמן, ולא - יהרגו אותי!' אמרתי לו: 'תדע לך, מה שלא יהיה, אתה לא תראה אותי אחרי עשר דקות לאחר שנעזוב את הגטו, בכל מקרה אני חייב לברוח!'. טוב, יצאנו דרך השער הגרמני. זה היה מוקדם בבוקר, ואנחנו הולכים ברחוב. באותו רחוב עוברות חשמליות, הייתי מומתח גדול כבר בחשמליות. ובחוץ אתה רואה עולם שיש בו אוכל ואנשים חיים, ומאתים מטר מכאן גיחנם שבו הורגים את כולם!... ברגע מסוים... היה לי איתי משהו מיוחד, כובע מסוים אופייני לנוער הפולני שהחזקתי תמיד בכיס... אני לובש את הכובע הזה, וברגע מסוים נכנסתי לחשמלית בעת נסיעתה והתיישבתי!"

היכולת של יוסף 'להיות פה ולהיות שם' נבחנת בחלק הסיפור העוסק בחייו בצד הפולני. חבריו הפולנים היו אחד הגורמים החשובים להישרדותו מחוץ לתומות הגטו. בין חבריו החדשים היה סטאשק בן העשרים, שהיה חבר במחתרת הפולנית ואשר אליו החליט להגיע במטרתו מהגטו. התברר עם סטאשק, שיוסף צירפו לקבוצת הזולתים הראשוניים שלו, העניקה לו (אם כי לתקופות קצרות בלבד) אישור להיותו 'אדם' ומנוחה מהתחושה המשפילה של היות אדם נרדף. בשהייתו אצל סטאשק למד שכדי לשרוד עליו לשים לב לשתי נקודות תורפה בחייו בין הגויים - היותו נימול וצעקותיו מחמת סיוטי הלילה שהחלו לאחר הזוועות שתווה, ולדבריו:

"אני ישבתי ונסעתי בחשמלית. לאן אני נוסע? ... טוב, היה לי מכיר פולני בכפר ליד ורשה, פרגה, וידעתי את הכתובת שלו, שם היה השוק שקנינו בו ביחד... הוא היה יותר מבוגר ממני, הוא היה בן עשרים. הוא היה שייך למחתרת הפולנית, שמו היה סטאשק... ואני מגיע לפרגה, ומגיע למקום הזה, ודופק בדלת, וסטאשק פותח ואומר: 'יוסף' לה אתה חי? ... הוא שמח מאוד... 'איך ברת? איך הצלחת? ... הוא אומר: 'תשמע, אתה תחיה אצלנו! הודיתי לו מאוד! ידעתי אז מה קורה אם תופסים יהודי אצל פולני. וכמובן, הייתי נימול, וזו היתה בעיה קרדינלית. אתה תישאר אצלנו פה עד שנראה מה יתחיל... ובליילה, פתאום אני חרגשתי, כנראה שאני צעקתי מתוך השינה, והם תופסים אותי, ותופסים, סותמים לי את הפה. צעקתי 'אמא', 'אבא', כל מיני דברים... והיו אז בבית של סטאשק בחורים פולנים שבאו לבקר... אחרי שני לילות עם הצעקות שלי, שהיו נוראיות, והשכנים שמעו צעקות באמצע הלילה... סטאשק מבקש ממני לעבור אל אביו מחוץ לעיר... הוא הביא אותי, והכניס אותי למרתף שמה...".

לאחר השחרור, בסיום המלחמה, ניסה יוסף לחזור לחיות בזהות יהודית 'להיות פה'. הוא ניצל את מצבו הכלכלי הבטוח ואת נוכחותה התומכת של אחותו לצידו וחזר ללימודים, אך הוא גילה שעדיין אין הוא מסוגל לחזור ל'פה', לחזור לחיות כיהודי. הוא החליט לחזור לחיות בתברת פולנים, להתאים את עצמו אליהם ולנהל אורח-חיים של הולל, אך הוא לא שכח את מה שעבר עליו, ובאותה תקופה גם ביצע מעשי נקם בגרמנים.

אחרי המנוחה וההתחלמה, כלשונו, הוא הגיע להבנת ש'זה לא זה', הצטרף אל אחיו ועלה לישראל, ובכך הוא חזר במידה מסוימת ל'פה', כמשתמע מההיגד הבא:

"... אחרי המלחמה אני גר בלודז' עם אחותי ומתחיל ללמוד. למדתי שנה אחת - אפשר להגיד, מ-1945 עד 1946 - וקיבלתי תעודה טובה, אבל זה עלה לי בבריאות. אני הייתי איכשהו... מאסתי בזה, הייתי נורא מזוע, והיו פותחים משהו, דלת, היתה עוברת בי צמרמורת, איזשהו פחד. אחר כך איכשהו התגברתי על זה, בקושי רב, והגעתי למסקנה שאני לא מסוגל יותר להמשיך ללמוד, לא מסוגל, פשוט לא מסוגל, משתח אצלי, החוסר ביטחון וחכל יתר, שאני יהודי ואני לא שווה שום דבר, וכל מיני דברים כאלה... ואז נסעתי עם אחותי לאזור שלזיה - שם היו רק גרמנים, וכל פולני שהגיע היה מקבל שם דירה. אחותי ואני הגענו לשם והוצאנו

איזה גרמני שחיתתה לו חנות ודירה, לקחנו את החנות והדירה, ואחותי הקימה מכולת... אני התחלתי לחיות! הזמנתי לי מורה גרמני לנגינה... התחלתי ללמוד גרמנית, והחנות מאוד מימנה אותי. עניינו אותי חברים... והתחלתי לחיות מין כזה משוחרר... ריקודים ובחורות והכל ביחד... כמובן, לא בחברת יהודים! זו היתה מין תקופה של החלמה... מין כזה צורך לחיים, לנצל את החיים, וכך חייתי בשלזיה... היתה לי אז גם תקופה שהייתי מכה גרמנים... וגם אנשים אחרים. אחר כך ראיתי שאין שום טעם בזה... עליתי לפלשתינה“.

ב. תקופת הילדות המאושרת

נושא זה משולב בנושא הקודם, 'קו-הסיפור' - 'להיות פה ולהיות שם'.

ג. ההשפלה

'קו-הסיפור' - 'להיות פה ולהיות שם' - מתקשר גם לנושא 'ההשפלה' ב'סיפור-חייו' של יוסף - או שהוא מושפל כיהודי, או שהוא חי בזהות פולנית בפחד מתמיד להיתפש כיהודי. ב'סיפור-החיים' הוא מצליח 'לתקן' את החוויה המשפילה של היותו אסיר יהודי בביצוע מבריק של בריחות. בהגד הבא הוא מתאר את היותו חלק מקבוצת יהודים המובלת למקום ריכוז לקראת שליחה למחנה ואת 'תיקון' החוויה המשפילה באמצעות הבריחה:

”אוספים את כל היהודים, חלק מה-SS עם 'פצ'ים' כאלה, את יודעת, ארוכים... שוטים ארוכים, ובאים עגלות של פולנים, שהזקנים יעלו על העגלות והצעירים ילכו אחרי העגלות, וכמובן עם הרבה צעקות, עם המכות שמקבלים כל הזמן. זורקים את הזקנים על העגלות כמו חפצים, והעגלות מתחילות לזוז. ואני עם המשפחה הזו, עם החייט, יחד חולכים אחרי העגלות. בינתיים הגרמנים התחילו להריץ את העגלות, ואנחנו היינו צריכים לרוץ אחרי העגלות, והם משני הצדדים... ואני, בכדי לא להיראות כילד קטן, לבשתי מגפיים פולניות מיוחדות כאלה, של קצינים, שהיו מאוד לא נוחים, קשים... בקרסוליים, מאוד יפים אבל קשים. אני מתחיל לרוץ יחד עם כולם, ואני מתחיל להרגיש שאני לא יכול יותר. עוזרים לי, כי אני לא יכול לעמוד ולהוריד את המגפיים, אבל כן יכולתי ללכת בלי המגפיים. התחלנו לרוץ, ואנחנו רצנו 22 ק"מ לעיירה השנייה. זה לקח לנו בערך עד הערב... עד 11 בלילה... ומי שנשאר במקום ירו בו. והם עזרו לי, ואני עם הנעליים האלה, זה היה משחו נורא. ואנחנו חזרנו שוב לאותו המקום... שוב הביאו אותנו למגרש הזה של סוסים, ו'תשכבו פה חלילה לישון'. נשכבתי, והורידו לי את הנעליים בכוח, וכל הרגליים היו מלא דם, משחו, ואני תכף נרדמתי, נרדמתי כמו איזה סוס אחרי ריצה. זה היה 22 ק"מ, מדדתי את המרחק, 22 ק"מ בלי לנוח... היינו בערך 3000-4000 בני אדם, ואני שוכב ונרדם... בבוקר אני מתעורר, מה אני עושה? אוספים את היהודים מהעיירה הזו גם כן לאותו המגרש, ואנחנו צריכים לרוץ עוד פעם (לעיירה הראשונה)... ברגע מסוים בא אלי אותו חייט, אותו איש שעזר לי, ואומר לי: 'תשמע אותי טוב, יש לך מראה פולני ואתה שולט בפולנית, אתה לבד, אני לא יודע מה מחכה לנו, אבל דברים טובים לא מחכים לנו, תברח!'. לברוח זה לא היה קשה, אבל לא היה לאן - האוכלוסיה עוינת, אין לאן

ללכת! ושוב אני מקבל את הדבר הזה, את הדחף הזה לחיים, היצר הזה, ואני בורח! שוב אני אספר לך סיפור, ושוב סיפור שלא יאומן... זה דברים שקרו לי, אם הייתי מאמין באלוהים הייתי, כמובן... אבל אני לא מאמין... אין לי שום עסק עם אלוהים אחרי כל זה, הוא לא קיים בעיני, הוא שום דבר! אני בורח... בתוך העיירה יש תחנת רכבת קטנה... לרכבות שנוסעות בין העיירות בפולין. אני מגיע לתחנה, מובן שאני כנראה החזקתי את עצמי... ואני שואל אם יש רכבת לרוגוב, משם אוכל להגיע לוורשה. מתברר שהרכבת יוצאת בשעה 2.00, וחשעה 8.00 בבוקר. מה אני עושה עד 2.00? באותה עיירה הסתובבו אנשי משטרה ותיפשו יהודים בכל מקום... מה אני עושה פה?... אין לי ברירה, אני יוצא מתחנת הרכבת הזאת... יש שם פארק עם איזה מקור קטן של מים זורמים... יש שם ספסלים. אני אומר לעצמי שאני אכנס לפארק... קניתי לי תפוחי עץ... אני אשב בפארק, אחכה עד השעה 2.00, עד שאוכל לקפוץ לרכבת... אני לא יכול לקנות כרטיס... אני יכול לקפוץ לרכבת בנסיעה... תתארי לך, אני נכנס לאותו פארק, זה לא יאומן, אני הולך... אני לא מאמין שאני מספר את זה... אני רואה על ספסל אחד שתי בחורות צעירות שנראות יהודיות... זה דבר כזה שקשה להסביר, איך הייתי מכיר מיהו יהודי?... אני עובר אותן, הולך הלאה ומתיישב על ספסל מרוחק יותר ממולן, ורואה אותן יושבות. לפתע, ברגע מסוים, מגיע בן אדם, מתחיל להתווכח איתן, מתחיל עם צעקות ויורה בשתיהן במקום! כשסיים לירות בהן עם האקדח הוא הולך ישר לכיוון אלי... אני לא יודע באותו רגע מה אני צריך לעשות, מה היתה החשיבה שלי, כנראה שהחלטתי באותו רגע או לברוח או... קמתי, לבשתי את הכובע שכבר סיפרתי לך עליו, לקחתי תפוח, אכלתי והלכתי מולו. הוא הסתכל עלי ואני עליו, עברתי - והוא לא עצר אותי... אבל אחרי שעברתי התמוטטתי! נפלתי, עשיתי את הצרכים במכנסיים... אמרתי: 'אני לא רוצה יותר לחיות, גמרנו, לא רוצה יותר לחיות', מין יאוש נוראי כזה!."

לדעתו של יוסף, אלהים לא עמד לצידו במסע תלאותיו, אבל הוא מצא לפעמים אנשים טובים שהתייחסו אליו כאל אדם, ולזמן קצר היה יכול לנוח ממעמד המושפל, כמתואר בהיגד הבא:

"יצאתי מהפארק, דפקתי על איזו דלת של איזו בית קטן, פתחה לי אישה ואני אמרתי לה: 'תשמעי, אני יהודי!'... את זה לא הייתי אומר... לולא הייתי ביאוש, 'אני יהודי, יש לי רכבת בשעה 2.00, תרשי לי להישאר אצלך עד שעה 2.00, אני מתחייב - הרכבת עוברת פה, ואני קופץ עליה בשעה 2.00'. האישה היתה מבוגרת, הכניסה אותי הביתה, רחצה אותי, חורידה לי את הבגדים (שהתלכלכו אחרי הפגישה עם היורה בפארק), נתנה לי לשתות חלב, דיברה אלי כמו אל ילד, ואמרה לי: 'לך תישן ואני אעיר אותך'... הייתי נקי, היא רחצה אותי במים, וב-1.30 בערך היא מעירה אותי ואומרת לי: 'אני מצטערת מאוד, אתה לא יכול להישאר פה, יחרגו לי את כל המשפחה, קום!'. קמתי, יצאתי מהבית... ואז הרכבת עברה וקפצתי על הרכבת, התיישבתי בין פולנים... בדרך ראיתי את היהודים שמובילים אותם, והפולנים בקרון התחילו לצחוק... ואני התחלתי עם: 'יהודים! סוף-סוף לא תהיה פולין עם יהודים...' וכל זה... נסעתי והגעתי לרוגוב... ומשם, שוב בלי כרטיס, ברכבת לוורשה."

בהיגד הבא מתאר יוסף את שיאה של תחושת ההשפלה והפחד בגלל היותו אדם נרדף מתוך לחוק, ואת החלטתו לחזור בשל כך 'משם', מהחלק הפולני, 'לפה', אל אחיו היהודים בגטו, על אף הסכנה:

"חזרתי לוורשה בלילה מאוחר לתחנה המרכזית... זה היה משהו! הרגליים שלי היו פצועות ולא יכולתי לצאת לעיר, ובתוך תחנת הרכבת היו הרבה אוקראינים, ושוב שוטרים מתפשים יהודים. נשכבתי בצד ונרדמתי. בבוקר לא הלכתי לסטאשק, אלא החלטתי לחזור למקום שלי, לגטו - לא רוצה יותר את הפחד הזה, שכל רגע מישהו יכה בך. אתה חי וקיים חוק, והחוק אומר שאסור לך להיות כאן, כאן כל אחד יכול להרוג אותך. וזה לא סתם חוק, זה החוק הגרמני. ואתה חי עם הפחד שכל רגע מישהו ילשך עליך... ואתה כבר לא שולט בצרכים שלך... והבטן מתחפכת לך, וכל הדברים האלו, ואני רוצה כבר להיות שבו על הפחדים האלה... בגטו, איך שלא יחיה, נמצאים כל היהודים, ויש איזה ימים שקטים... ונכנסתי לגטו. בגטו עדיין נמשכה ה'אקציה'... ואיך שנכנסתי לשם זה סיפור שלם... אני לא יכול לתאר איך נכנסתי. כמובן שכשהגעתי לגטו לא מצאתי שם אף אחד... חיפשתי ולא מצאתי... ביום השלישי מאז שנכנסתי לגטו תפסו אותי!... זה היה בשבת. הכניסו אותי לקרון ל'טרבלינקה'."

כשיוסף מספר על המסע ל'טרבלינקה', הוא 'מתקן' את המעמד המשפיל בקרון בתיאור מעשה גבורה של אישה אלמונית שהעזה לקפוץ מהרכבת לפנינו ונספתה ואת קפיצתו המוצלחת. הוא מציין שבכך זכה במנוחה ממעמד ה'חיה' ובהזדמנות לחזור - ולו לזמן קצר - לצלם אנוש אצל חברו סטאשק, כמשתמע מההיגד הבא:

"התנאים בקרון... זה ממש קשה מאוד לתאר מה קורה. בקרון היו, אני מעריך, כמאה איש. כולם עומדים, ילדים, זקנים ומבוגרים... את הצרכים עושים במקום, אין שום דבר, שום סניטר, ונוסעים. אני לא ידעתי בדיוק מה קורה... בואי נגיד לך, חוץ מזה, האדם אף פעם לא מאמין שהוא הולך למות, האדם יש לו איזשהו מנגנון מסוים, הוא לא יכול להשלים עם העובדה שהוא הולך למות... ואני נוסע ברכבת, ואני יודע שנוסעים ל'טרבלינקה', אני מתחיל לחפש דרך לברוח מתוך הקרון. התנאים בקרון זה נורא! אין מה לספר הרבה על זה, זו זוועה! ועל ידי יש עוד בחור, אולי חבר, אני כבר לא זוכר, ואנחנו מתחילים לחפש יחד דרך לברוח! ויש חלון קטן, אבל הוא סגור עם סורגים... עם שפיצים כאלה... וחוף מזה, החלון גבוה ואני לא יכול להגיע אליו... ושוב אני אומר לך, את לא תאמיני וגם אני לא מאמין... אני מסתכל על הרצפה, אני מתפש איפה דרך הרצפה ניתן לברוח... ואני מוצא שם מקום מסוים שחקרשים שם היו... רקובים, ואני מצליח עם אותו בחור לחצוב איזה חור בתוך הרצפה. ואני חושב שעשיתי אז חשבון לקפוץ מהקרון בצורה כזו... מהרכבת תוך כדי נסיעה... ובתוך הקרון התחילו עניינים: 'אתם לא תברחו, אם תברחו יחרגו את כל הקרון'... ואחר אומר: 'כן, תברחו'... אני לא שמתי לב אליהם בכלל, וכשהגיע החור להיות במצב כזה שיכול לעבור דרכו גוף של אדם הורדתי חלק מהגוף שלי עם הראש למטה, ולמטה, כשהראש שלי היה למטה ושמעתי את רעש הרכבת וראיתי את הגלגלים ואת הברזלים, תפס אותי הפחד, תזרתי למעלה ואמרתי: 'אני לא יכול, לא יכול, לא יכול'. הבחור היה... עם בחורה צמודה, בחורה כזו חזקה, הוא אומר: 'תן לי, אני אברח, אני אקפוץ'. היה לו אומץ בלתי רגיל, אבל הבחורה ביקשה והוא ויתר לה... הבחורה הזאת שכבה על הבטן, הוציאה חלק מהגוף שלה, וזה היה קשה מאוד... אנשים הפריעו, ואני עם הבחור השני דחפנו לה את הרגליים בבת-אחת חזק מאוד, והיא נפלה

לא טוב. שמענו את הצעקה ואת הגלגל... טראח וגמרנו! אנתו המשכנו לנסוע, ואני, מיואש לגמרי, אני אומר: 'אנתו מתקרבים ל'טרבלינקה'...' ואני מחליט בסוף 'אני מוכרת לברות, אני מוכרת לברות'. אני לא יודע מה לחץ עלי, חסיכוני היה אפסי... ואני יודע שעוד חצי שעה אני אחיה ב'טרבלינקה', ואני מבקש מהבחור לעזור לי... אני מוריד חלק מהגוף שלי למטה מחרגלים, ונעצר על שתי הידיים שלי על הרצפה, וברגע מסוים אני מצמיד את הידיים והוא דוחף אותי בראש קדימה ואני נופל. זה נפילה מאיזה מטר וחצי גובה במהירות עצומה, ויש שמה, יש כאלה קורות עץ, ואני נופל! בהתחלה איבדתי את החכרה! התעוררתי אחרי זמן מה. כמו שהתעוררתי - כמו חיה, לא קרה לי כלום, אפילו לא שריטה, ואני מוצא את עצמי ביער!... מה אני עושה? אני חוזר לוורשה, אין לי מקום אחר, ואני חוזר לסטאשק. סטאשק רואה אותי כמו את מישהו שיצא מהקבר. הוא אומר לי: 'אתה חי ואתה תישאר אצלי, ואני לא און לך לעזוב אותי! כנראה שזהו חגורל'. ואני נשארת אצל סטאשק עד שנגמרה ה'אקציה' בגטו בסוף ספטמבר".

לאחר הבריחה מהרכבת ל'טרבלינקה' שוב חוזר יוסף לגטו ורשה, אל מקומו בין אחיו היהודים. שם הוא מצטרף לקבוצת העוסקת בפיוני בני היהודים, מתוך מחשבה שבדרך זו יהיה לו הסיכוי הטוב ביותר להישאר בחיים. השיטה שלו היתה כניעה משפילה בפני הגרמנים ושיחוד הממונה הגרמני על הקבוצה באמצעות כספים שהוא מוצא בדירות המפונות. היות שבאותו הזמן היתה קיימת בגטו תנועת התנגדות, הוא מוצא לנכון להסביר בדיעבד את התנהגותו הפסיבית, כדי 'לנקות' את עצמו ואת הניצולים האחרים שנהגו כמוהו מהתווית המשפילה של 'הליכה כצאן לטבח', לדבריו: "ושוב 'אקציה', ותופשים אותי ומורידים אותי למטה, ואני עומד בשער ברחוב, ותופשים את כל היהודים... ושוב אני רוצה להסביר לך - לפעמים היו פה טענות לא נעימות, כשבאתי ארצה ב-1948 התביישתי שאני שייך לקבוצת הניצולים. היתה כאן תקופה לא כל כך נעימה כלפינו, ואני רוצה להסביר מה קורה עם בני אדם (במצב כזה): אנחנו לכודים, אנחנו לכודים על ידם (בדי הגרמנים), ופתאום הם באים עם אוטו גרמני טיפסי, עם שני גרמנים, ונעמדים מול הקבוצה, ככה ממול... ומה קורה לילד כזה באותו הרגע שהוא רואה את מכונת הירייה, כשהוא עומד ככה בין האנשים? אני עשיתי תכנית באותו הרגע, ואת מוכרתה לשמוע את התכנית שלי - שאני מוכרת להסתכל על המכונת ירייה, על האצבע של הגרמנים, ורבע שנייה לפני שהוא יירה אני אפול, ואז כל היהודים המתים יפלו עלי ואני אשאר בחיים. אני רוצה להמשיך להסביר... האדם לא מאבד את התקווה שהוא יישאר בחיים במקרה שהוא עומד מול מכונת ירייה, וזה גורם לאדם לא להתנגד, כי כל אדם מאמין שהוא יחיה! במצב רדיקלי כזה עשיתי לי תכנית והייתי שלם עם עצמי, לא להתנגד כדי להישאר בחיים!..."

יוסף החליט אמנם לאמץ לעצמו עמדה של חוסר מעורבות בפעילות ההתנגדות בגטו, אבל במחיר כבד של תחושת השפלה, באשר בכך פסק להיות 'אדם' והפך ל'תיה', להרגשתו. בהיגד הבא הוא מתאר את ההרגשה הזאת:

"... קודם כל היתה התנגדות של יהודים שירו. ואני לא ידעתי, לא הייתי שייך לשום מסגרת. הייתי כמו תיה! רק רציתי להמשיך לחיות, ולא שום דבר אחר... ב'אומשלאג-פלאץ' (המגרש

שממנו יצאו המשלוחים למחנות) עצמו היה שער כזה. ולפני השער עמדה שורה של אוקראינים עם מוטות ברזל או צינורות גומי. וכולם היו צריכים לעבור את ההשפלה הזאת... שמרביצים ומרביצים לכל אחד... אני קיבלתי מכה על הראש, ואני חושב שהיה לי דם על הראש, ואני לחצתי אחורה, כל הזמן לחצתי לא להיכנס לשער... עמדו שם קצינים גרמנים בצד, הסתכלו וצחקו, ואולי חלק חיפשו פועלים להוציא לעבודה... ועמד שם אותו שוטר שאני עבדתי איתו ברייטיס האלה, שנתתי לו כסף מפעם לפעם, הוא ראה אותי, אז הוא כנראה פנה לגרמנים ואמר... אני זוכר את המשפט... 'זה פועל חרוץ!'. הוציאו אותי... נשארתי לגמרי לבד! חזרתי לדירה... אף אחד לא היה... זה היה כמו שבעולם הזה אין כבר בני אדם, אין כלום... נשכבתי על הרצפה ונרדמתי, אחרי יומיים-שלושה הגרמנים הפסיקו את ה'אקציה'... ואני חזרתי לעבוד."

לקראת חיסול הגטו זיהה יוסף את עצמו כ'לא בן אדם' בהשוואה לפליטים יהודים שהגיעו מגרמניה, שהיו משכילים ותרבותיים יותר בעיניו, כמשתמע מההיגד הבא:

"אנחנו ארבעה בחורים בחדר, כולם משופשפים כאלה... כמו פלדה, משהו! אני לא יכול להסביר את האופי או בכלל את הדמות שלנו שהיתה. זה היה הכל רק 'איפה ראית אוכל?' תפסת, קשה לדמיין מה שהיה אז... וכמובן, איך שנודע ב-12.00 בלילה ששוב סוגרים הרמטית את הגטו לקראת 'אקציה'... אז מה שהיה אוכל בבית הייתי טראח לפה, אפילו לא הייתי יכול לאכול, אבל שיהיה בפנים, בכוח, שיהיה לחם. ולאותו בית בגטו הביאו יהודים גרמנים מברלין, ואלה היו בחוסר אונים מוחלט, הם היו מסכנים כאלה שאני ריחמתי עליהם, אני הייתי ורשאי כזה, לא בן אדם! אלה היו אנשים עם... אוניברסיטה. הם נכנסו לדבר הזה וחיו חסרי אונים, אבודים לחלוטין. באותו לילה היה לנו שכן למטה גרמני, עם אשתו וילדה, והוא שמע שסוגרים... הוא לא ידע, הוא שמע, הוא עלה ושאל: 'מה קורה? מה עושים עכשיו?'... ואני ריחמתי עליו, אמרתי לו: 'מה שיש לך בבית תאכל, קודם כל תאכל! יותר אני לא יכול להגיד דבר'. הרגע הזה היה כל כך דרמטי בעיני, שאני לא יכול לשכוח את הדמות שלו!"

על אף שלא השתתף אישית בפעולות ההתנגדות בגטו חש יוסף גאווה בצאתו מהגטו ל'מיידנק', כאשר בדרכו לרכבת נכח בהרג גרמנים בידי המורדים:

"ואז הוציאו אותנו (מהגטו)... ופתאום בחיים שלי פעם ראשונה ראיתי גרמנים פצועים, גרמנים הולכים ומפחדים, מתכופפים, ואמבולנסים - זאת היתה בשבילי... חגיגה! אבל לא האמנתי, אני חשבתי שיהודי זה לא בן אדם! איך יהודי יכול להרוג גרמני! זאת היתה בשבילי מהפיכה גדולה. ראיתי את זה, הסתכלתי, והתמונות בתוך הרחובות - הכל בוער, הכל נשרף, אנשים קופצים מהחלונות, זה זועה. כשהעבירו אותנו היינו 2000-3000 איש במרכז העיר... על יד איפה שעומדת היום אנדרטה... אנחנו עומדים ורואים כל מה שקורה עם האמבולנסים, ונוסעים ויורים, והגרמני הזה איתנו. ברגע מסוים כולנו ב'אומשלאג-פלאץ'. מושיבים אותנו ברכבת... אני מגיע ל'מיידנק'..."

יוסף הציל את עצמו מ'מיידנק' בעזרת שיקול דעתו, והגיע משם למחנה הריכוז 'טרבניקי'. אך בהבינו שגם שם הוא עלול להיעשות אסיר כנוע ואדיש, הוא הצליח למנוע מעצמו את ההתנסות המשפילה של היות אסיר כזה בעשותו את הבלתי יאמן - הוא ניצל שוב את כישוריו להיות 'שם' וברח מ'טרבניקי':

"הגעתי ל'מיידנק'. ירדנו לרחבה, ואז מגיע גרמני ואומר: 'אתם תחיו! תהיה לכם עבודה'. גרמני יפה ונתמד כזה, עם פנים מעוררי אמון. כמובן שרוב האנשים נתפשים לאשליה הזאת, ומחליטים לחישאר פה (ב'מיידנק')... ואז הוא פונה ואומר: 'אבל מי שרוצה, יכול לנסוע ל'טרבניקי'... לשם הובאו יהודים גם מוורשה, שם יש עבודה, מי מתנדב? עשיתי לי חשבון - אני אתנדב! הכניסו אותנו כבר לרכבת יותר מרווחת מחקודמת, ומגיעים ל'טרבניקי'... בבוקר אני לא מקבל אוכל, לא מקבל כלום, אין מה לאכול, ואני שוכב, היה שם דשא ואני אוכל דשא, היתה בו רטיבות מסוימת... ואני אומר: 'אני מוכרח לברוח, מוכרח לברוח, אין שום סיכוי!' ואני מחפש דרך מה אני עושה. אני לא נרשמתי עדיין, לא מקבל אוכל, לא מקבל כלום. ידעתי, עשיתי לעצמי חשבון, אם אני נשאר במצב כזה עוד שלושה ימים הפסיכו (הנפש) של חבן אדם נעשית אדישה... הוא מגיע לגבול מסוים של רעב, אחר כך הוא עובר לשלב של אדישות מסוימת, כבר לא כל כך אכפת לו, הפעולות נעשות יותר איטיות... ואני ידעתי שאם אני מגיע לאותו מצב גמרנו איתי... תוך שלושה ימים אני מוכרח לברוח! ומה קורה? אני מסתובב, מסתובב בין אנשים, ואני מסתובב, ואני שומע צפצוף רכבת... שמעתי אותה ב-8.00 בבוקר וב-4.00 אחר הצהריים. באמת מגיעה רכבת מלובלין... אני רואה שיש קצת יהודים, בערך 30 איש, שיוצאים מהשער החוצה. יש שמה שדה עם תפוחי אדמה, והם עובדים שם, ושומרים עליהם אוקראינים. הם גומרים את העבודה וחוזרים למחנה... ביום השלישי אני כבר מצליח לצאת עם אותה קבוצה החוצה. איך אני מצליח? אני לא יודע, תאמיני, אני לא יודע. הלכתי בין הרגלים שלהם ויצאתי. נתנו לי משחו לעבוד וזה. ברגע מסוים - שוב, זה לא הגיוני, אין לי שום אפשרות להסביר את זה - אני שומע את הצפצוף של הרכבת ב-8.00 בבוקר... אני שומע את הצפצוף, אינני יודע, כנראה אני הסתכלתי מסביב, לא יודע, לבשתי את הכובע הזה והתחלתי לרוץ... לא מעניין אותי שום דבר ולא יורים בי, אני רץ כזה לכיוון הרכבת, רץ, רץ, רץ, מגיע לתחנת רכבת בלי כרטיס... נכנס לרכבת ומתיישב".

לאחר הבריחה מ'טרבניקי' שוב חזר יוסף לחברו הנאמן סטאשק בוורשה. בדרך הוא החליט "לגמור עם היהדות" והתחיל "החלק הפולני" של הסיפור, שגם בו היו מצבים של השפלה, לדבריו: "מכאן התחיל החלק הפולני שלי!... חזרתי לוורשה ואני יותר לא יהודי - שיהרגו אותי, אני גמרתי עם היהדות! ומכאן מתחיל סיפור שנמשך מאפריל 1943 עד דצמבר 1944 - לחיות בפחד מתמיד שיכולים לגלות אותך בכל רגע, כשהחוק אומר שהורגים אותך באותו רגע שמוצאים אותך!"

במנוסתו הגיע יוסף לעיירה טרנופול, והציג את עצמו כבן איכרים פולני המחפש עבודה. הוא התקבל לעבודה אצל איכר והשתכן אצלו ברפת. ליד הכפר היה גטו לבוב, והכפריים נהגו להסגיר למשטרה כל יהודי שנתפש מחוץ לגטו. מחלק המשטרה שריכוז את הפעילות הקשורה ליהודים, כולל הוצאתם

להורג, היה בבית המטבחים של הכפר, סמוך לבית האיכר שהעסיק את יוסף. כדי לא לבלוט בהתנהגותו בין הכפריים, שהיו אנטישמים מובהקים, הקפיד יוסף להשתתף כצופה במעשי ההרג, וגם נהג לבטא בקול רם שביעות רצון מההצלחה בהשמדת יהודים. בהיגד הבא הוא מתאר את ההשפלה הנוראה שהיתה במצבו זה:

”... וכך התחיל לעבור הזמן... בערך חודש אחרי שהגעתי לאיכר הוא בא אלי ואומר לי: ‘שמעתי שתהיה חיוס ‘אקציה’ בגטו... הורגים את כל היהודים, אנחנו נלך לשם ביחד ונראה איך הורגים אותם!’ עניתי לו: ‘יופי! אני שמח, הגיע הזמן להרוג אותם!’ באותו לילה... אני מספר לך דברים נוראים, באותו לילה, זה לא היה רחוק מהעיר, וה‘אקציה’ התחילה בלילה כנראה, וזה היה מול בית המטבחים, המקום שאני גר, בבית מול בית המטבחים... באותו לילה קרה משהו נורא... אני מתעורר לפנות בוקר... בלילה שומעים את היריות, את היריות של ה‘אקציה’ הסופית שהתחילה בגטו... ואני שומע רשרוש על ידי במקום שאני ישן, לפנות בוקר, אני מתחיל להתעורר ורואה על ידי ילד, ילד יהודי, קצת יותר צעיר ממני, במצב שקשה מאוד לתאר איך הילד הזה היה נראה, הפחד שלו, העיניים שלו והכל. ואני, ברגע ראשון ראיתי אותו אז אינסטינקטיבית אמרתי לו ‘תברת, תלך מפה’, והילד לא זז, ואומר לי: ‘אני לא הולך מפה, נמאס לי, אני לא רוצה לתיות יותר, אני לא זז מפה!’ אני לא ידעתי מה לעשות עם עצמי. בינתיים הגיע הבעל הבית. הוא ראה את הילד ואומר לי: ‘תשמור על הילד, אני יוצא החוצה ואני אחזור עוד מעט’, הוא יצא החוצה, הלך לבית המטבחים, כנראה, מצא שם את השוטרים, והביא אותם לחצר. אמרו לילד לחפור בור, ירו בו וכיסו את הבור... אני כיסיתי את העיניים... נשבעתי לי אז בתוכי שאני אנקום את מותו של הילד הזה, וזה נגמר... כיסו את הילד, ואני יוצא עם שתי הפרות למרעה, וזה על יד בית המטבחים, ואני רואה שמה בתוך המרעה משהו... אני חושב שזה בלתי אפשרי להעביר את התחושה הזו, בלתי אפשרי להבין. השמש זורתת, ואני רואה זוג שוכב בתוך המרעה, בחור ובתורה מחובקים בלי הכרה. אני הבנתי תכף שזה יהודים, אני לא חושב, לא מבין לפעמים. כנראה מישחו ראה מהרחוב והזמין משטרה, והעירו אותם, לא ירו בהם מיד... העירו אותם, שאלו אותם: ‘מי אתם?’ אמרו: ‘אנחנו יהודים’, וירו בהם במקום. אני חוזר עם שתי הפרות בחזרה הביתה אחרי זה, ואני רואה אוקראיני, בן אדם בגיל 40, וזה אני לא אוכל לשכוח, סוחר ילדה קטנה בת חמש אולי... הילדה בוכת, ואני רואה שהיא יהודייה, וחוא סוחר אותה למשטרה בשביל שיהרגו אותה. אי אפשר להאמין... אני חיפשתי את הבן אדם הזה אחרי המלחמה, לא מצאתי אותו... הוא ברח עם הגרמנים אתר כך...”

יוסף השקיע מאמצים ותכנן כיצד להשתלב בתיי התברה בכפר. הוא הצליח להשתלב בין בני הנוער ולהתחבר עם בתו של בעל בית. הוא נטל חלק פעיל בהווי של חיי הכפר, והצטרף אל בני הכפר גם כאשר הובלו יהודי גטו לבוב אל מותם. בחלק הזה של הסיפור שבו הוא מתאר כיצד הובלו יהודי גטו לבוב להשמדה, הוא השתדל לדייק לגבי הפרטים, וגם נעזר תוך כדי דבריו בשרטוט המקום של ‘גיא ההריגה’. הוא גם התייחס לנקודת השבירה שלו בעת הצפייה, כמשתמע מההיגד הבא:

"טוב, באותו יום שאני חזרתי, ולמזלי הרע, לא רחוק משם היו מים זורמים כמו הירקון... מעל המים היה גשר, ומאחורי הגשר היה כפר אוקראיני... ואנחנו ידענו כמה ימים קודם שחופרים שם בורות אחרי הכפר הזה בשביל היהודים. בעולם כזה יודעים שחופרים בורות לבני אדם ומה קורה... אני מוכרח לצייר לך את זה קצת, כי הייתי שם, אני אצייר לך את זה/מכאן המשך יוסף לדבר תוך כדי סרטוט המקום). זה בית המטבחיים, בית מטבחיים זה ככה, פה יש רחוב, פה ישנה פינת, ופה יש פנייה לתוך הרחוב הזה, והבית שאני עבדתי זה היה פה! והבית של דארקה/חברתנו היה פה, וההצטלבות הזאת... ומפה, היכן שאנחנו עומדים, עולים עם הרחוב עד לכנסייה שעולים למעלה, ופה זה בית המטבחיים, פה הכניסה ופה הרחוב... ופה היה המרעה שאני הייתי יוצא אליו עם הפרות והייתי חוזר... ואז, כאשר חזרתי מהמרעה אני רואה את כל השכנים נדחפים והולכים לראות איך שמובלים את היהודים להורג... ואז כולנו הולכים יחד, אני הולך עם דארקה, עם כולם... והיינו בנקודת שיא של התלבבות... ופה אנחנו עומדים, שנים עשר איש... ואז אני רואה תמונת... כמובן שאני לא אוכל לשכוח אותה! אני רואה מפה הולכים הרבה אנשים לכיוון אלינו, ומשני צידי הרחוב גרמנים עם אקדחים, עם רובים, ובאמצע יהודים. היו שם, אני מעריך, 2000 איש, והם הולכים לכיוון אלינו. רחוב פטריקוב היה פה, ואני עומד פה עם דארקה ועם כולם, עומדים מסתכלים, כולם שמחים. בודאי שהיו גם אוקראינים כאלה שבכו בליבם באותו זמן... והאנשים האלה הולכים, אימהות עם ילדים קטנים, מתזיקים אותם ככה על הידיים... וילד מתזיק פה את שמלת אימו... וככה הם הולכים לכיווננו. עוצרים לפני בית המטבחיים, ומוציאים את היהודים משם, ומצרפים אותם אל היהודים האחרים (היהודים שעבדו בבית המטבחיים כעובדי כמיהו)... והם ידעו שהולכים להרוג אותם, והם הולכים כמו כבשים... כצאן... אבל אל תאשימי אותם בשום פנים ואופן!... אל תשכתי אותם! הם יוצאים ומצטרפים לקבוצה, וממשיכים לכיוון שלנו. ברגע מסוים, ברגע מסוים, פעם ראשונה בחיים שלי בימים ההם איבדתי את עשתונותי. מה קרה? עשיתי מעשה שאסור היה לי לעשות את זה, ואני לא יודע, כנראה שאיבדתי ברגע מסוים את שפיות הדעת. במקום הזה בחור אחד ברץ לכוון הזה, ופה הוא קיבל 6-7 כדורים בבת-אחת, וכמו שהוא נפל והתחיל לעשות עם הידיים והרגליים, אני משהו קרה לי, ואני התחלתי לרוץ אליו כדי לעזור לו ללא שום הכרה, אני אומר לך, זו היתה... התאבדות ממשית, אבל לא חשבתי באותו רגע. כנראה, מה קרה? דארקה ואמא שלה רצו אחרי, כי הגרמנים הגיעו אלי, תפסו אותי ומשכו אותי בחזרה. הם לא הבינו גם מה אני רץ, אני לא יודע אם הסברתי את זה, גם איך הסברתי את המעשה שלי אני לא זוכר... והם ממשיכים הלאה... וכשהגיעו לגשר הרבה מהצעירים קפצו למים... המים לא היו עמוקים, בערך מטר-מטר וחצי, והגרמנים עמדו וירו בכולם בתוך המים! כל הגרמנים עמדו, כל הקבוצה, עד שאמרו לירות בכולם, והם המשיכו ללכת... אנחנו חזרנו לבית אחרי שלוש שעות, זה נמשך שלוש שעות!... ראיתי איך שהגרמנים חוזרים, בחורים בני 20, בתורים צעירים ישרים וחוזרים אחרי העבודה ששתנו כאלפיים בני אדם עם הילדים, עם האימהות... והשמש זורחת, והכל מתנהל הלאה כרגיל".

ד. המלחמה שאחרי המלחמה

המלחמה שאחרי המלחמה החלה אצל יוסף עם בוא הרוסים לטרנופול, כשיזם פעולות נקם נגד רוצחי יהודים וביצען בעזרת הרוסים. בהיגד הבא הוא מתאר כיצד מסר לרוסים שבעל הבית שלו "מסר" ילד יהודי, ובעקבות כך "העלימו" הרוסים את בעל הבית:

".... בעל הבית שלי... אני נקמתי בו על הילד היהודי שמסר בזמנו לשלטונות... אני הלכתי למשטרה ומצאתי שם יהודי, קפיטן בצבא הרוסי, סיפרתי לו את הסיפור על הילד... אמרתי לו: 'אתם הרוסים היום פה, מתר אולי תחזרו ושוב יחזרו הגרמנים, ואני נשאר אצלו לעבוד... אני מספר לך מה שקרה, זה האיש!' יומיים אחרי זה הגיעו שני רוסים רכובים על סוסים וקוראים לבעל הבית שלי, ואומרים לו: 'אתה תפשת ילד יהודי שירו בו!' והוא מתחנן על חייו: 'זה שקר, אני נשבע!'... 'והוא היה איש דתי... והוא מבקש לקרוא... שאעיד לטובתו, ואני אמרתי: 'נכון, זה שקר!', את הכל הרי סידרתי, הרוסים שניתם ידעו את הדברים... 'אנחנו נבדוק את זה', ולקחו את בעל הבית איתם, וכנראה הרגו אותו".

לקראת סוף שהייתו בכפר, עם בוא הרוסים, חלה יוסף בדיזנטריה קשה. הוא פנה לעזרת רופא יהודי בן הכפר שחזר הביתה עם משפתנו אחרי המלחמה. הוא היה היהודי הראשון שפגש יוסף אחרי המלחמה. בהיגד הבא מתוארים המפגש, הבכי המשחרר והקרבה המיידית שנוצרה ביניהם:

".... ואז אני בא עוד פעם לד"ר פרידמן... באותו הזמן שאני יושב מולו ומספר לו שיש לי כנראה דיזנטריה... התחלתי לבכות, ולבכות, ולבכות, והוא שואל אותי: 'למה אתה בוכה? מה יש לך?' ואני אומר לו: 'תשמע, אני יהודי!' והוא אומר לי: 'אל תספר לי שטויות כאלה, אני לא מאמין לך... הרי האב שגידל אותך הוא אוקראיני טהור, גזעני! אמרתי לו: 'אני יהודי מורשה, בוא איתי לבית שימוש ואראה לך שאני נימול'. הוא לוקח אותי לבית שימוש, בודק אותי... ואז להיות יהודי זה לא היה כבוד גדול!... אז הוא נותן צעקה: 'סוניה! בואי לרגע, יש לנו פה יהודי!'... והיא אומרת: 'מעכשיו אתה כמו הילד שלנו! מכאן וחלאה אתה לא יוצא מכאן! יש לי בת וכן'".

יוסף הפנים במשך המלחמה את המסר שהוא נחות מעצם היותו יהודי, והמשיך להרגיש כך גם אחרי המלחמה. לאחר שיהדותו נחשפה בטרנופול, הוא הסתגר בביתו של הרופא היהודי והתבייש לצאת אל תבריו בני המקום. בהקשר לכך הוא מביא אירוע המתאר מפגש בינו לבין חברתו דארקה:

"החברים שלי מגיעים לגדר של ד"ר פרידמן, לשם עברתי להתגורר... וקוראים לי לצאת, ואני מתבייש! והרופא אומר לי: 'אין דבר כזה, אין לך ברירה, אתה חייב לצאת אליהם ולדבר איתם'. והם עומדים שם מחוץ לגדר, ואני ככה חולך אליהם במבוכה גדולה, עם הראש למטה, ואני מגיע עד לגדר, אז אותה דארקה, שהיתה חברה שלי, נותנת צעקה. אני מתקרב אליהם, והיא אומרת: 'אתה יהודון!', והיא יורקת עלי בפרצוף. את שומעת, היא ירקה עלי! ואני במבוכה מהבושה... אני יהודי, אני מתבייש שאני יהודי... הסתובבתי, חזרתי, ונכנסתי חזרה לבית".

כמו משתתפים אחרים במחקר זה, מקדיש יוסף חלק מנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה' למסע חזרה אל עיר ההולדת ולמלחמת הקיום בדרך. הוא עשה את דרכו לוורשה בעקבות התקדמות החזית הרוסית, והשיג את לחמו באמצעות העיסוק בהחלפת כספים. מלחמת הקיום שלו באותה תקופה כוללת גם היחשפות לשוד בדרך:

"... יום אחד, בנסיעה האחרונה, היה לי כסף. כל הכסף היה בתיק, מחוץ ללבוש... זה היה

בלילה, כשישנתי... חתכו לי את הרצועה, ולקחו לי את התיק. נשארתי בלי כסף..."

גם לאחר שהגיע לוורשה הצליח יוסף במלחמת הקיום בעיקר בזכות כישרונו בניהול עסקים. אולם כשנפגש עם אחיו הוא עזב הכל ועלה איתו במסגרת תנועת 'החלוץ הצעיר' לישראל, בחמשה עשר במאי 1948, יום הכרזת המדינה.

מיד עם הגיעו לארץ גויס יוסף לצבא. בהתחלה לא הרגיש שייך לארץ, וכיוון שסבל מאוד מהחום ומהיתושים הוא החליט לעזוב וניסה לברוח באונייה חזרה לפולין. למזלו, לפי דבריו, הדבר לא עלה בידו, והוא חזר ליחידתו לפני שהרגישו בהיעדרותו:

"... ואני אומר לעצמי: 'מה אני נפילתי פה? זה לא בשבילי, אני לא יכול להחזיק מעמד'..."

וברחתי מתצבא. ברחתי לחיפה, רציתי לעזוב את ארץ ישראל, ורציתי להתגנב לאונייה ולברוח... החום הזה, לא יכולתי לחיות, לא ביום ולא בלילה... בשביל מה הגעתי לכאן? מה אני צריך את הארץ הזאת, עם השממה הזאת? זה כל כך שונה מפולין!... עברתי מהפכה... למזלי, לא הצלחתי לברוח, לא הצלחתי להתגנב לאונייה. אחרי יום וחצי חזרתי לצבא."

יוסף השתתף במלחמת השחרור והשתחרר מהצבא ב-1949. בהיגד הבא הוא מסכם בקצרה את שירותו הצבאי:

"אז מהצבא השתחררתי ב-1949... אחרי כל המלחמות האלה, זה לא היה רציני..."

ה. אופן ההשתקמות

מיד לאחר השחרור מצה"ל עבר יוסף להתגורר בבאר-שבע, מקום מגורי אחיו. כאשר הגיע לבאר שבע היה חסר כל. בעזרת אחיו, שחשב שמִשְׁכַּת נהג בצבא תתאים לו, התקבל יוסף ללימודי נהיגה בצבא, אולם יוסף העדיף להיות איש עסקים עצמאי ופנה לכיוון זה.

כיליד ורשה, עיר גדולה וסואנת, שמר יוסף גם בארץ על קשרים חברתיים בעיר הגדולה, תל אביב, והוא נהג לנסוע לשם מדי סוף שבוע ולבלות בתברת ידידיו. הוא גם המשיך את עיסוקו המקצועי בספורט ולימד שחייה בבריכה במרכז הארץ מדי שבוע, וכך הוא מתאר את חייו באותה תקופה:

"התחלתי ללמוד בצבא נהיגה על משאיות, אבל רציתי להיות עצמאי, לא רציתי לעבוד אצל

מישהו. וכך המשכתי את החיים שלי. עבדתי קשה מאוד, הייתי חוזר לבאר שבע בשבת בלילה מהבריכה בחולון... ומתחיל את שבוע העבודה שלי בבאר-שבע. אבל זה לא היה בעיה בשבילי,

אחרי כל הדברים שעברתי במלחמה זה היה כיף! היה לי אוכל! התחלתי לעבוד במע"צ.
לאט-לאט קניתי לי רבע משאית, ועשיתי שותפות עם עוד איזה הונגרי... לאט-לאט, זה לקח
שנים, התפתחתי, הקמתי חברה עצמאית לעבודות עפר ולסלילת כבישים..."

כמו מרזאייניס אחרים במחקר זה, כולל יוסף את הקמת המשפחה החדשה בתוך הנושא 'אופן
ההשתקמות':

"ככה המשכתי להתפתח בתחום עבודות כבישים. בינתיים המשכתי גם ללמד שחייה בברכה
בחולון, ואז הכרתי שם את אשתי, שלמדה אצלי שחייה... התחתנו, קנינו דירה ונולדו
הילדים..."

ג. צו-הסיפור

במשך השנים עסק יוסף בפיתוח עסקיו, ולדבריו התרכז רק "בעשיית כסף". כמה פעמים, כאשר
הזיכרונות העיקרו עליו, הוא פנה לעזרה נפשית. משנת 1963, כאשר נפתחו שערי פולין לישראלים,
הוא התחיל לבקר במקומות שהיו קשורים בעברו שם. במקביל הוא התחיל לפעול להגשמת
'צו-הסיפור', במטרה לטהר את עצמו ואת ניצולי השואה מהכתם של 'כצאן לטבח'. כן כללה
פעילותו של יוסף מסע של "פירעון חובות" כלפי המתים שהשאיר 'שם' וכלפי האנשים החיים שהוא
חב להם את חייו.

כאשר הגיע יוסף לראשונה לפולין, ב-1963, נסע לחברו סטאשק בוורשה:

"... הגעתי לסטאשק, היה לי אז קצת רכוש בפולין... התמנית לאפורופוס של סטאשק...
תמכתי בו כל חייו וקניתי לו אוטו..."

הוא הגיע גם לד"ר פרידמן, הרופא היהודי מטרנופול, שהיה היהודי הראשון שפגש אחרי המלחמה:
"הגעתי... לביתו של ד"ר פרידמן... הבאתי את בתו לארץ, היא למדה כאן רפואה... אחרי זה
הבאתי אותו ואת אשתו ארצה. הוא נפטר בינתיים, אבל העליתי את כולם!"

כאשר הגיע לעיירה טרנופול, שבה בילה עד השחרור, הצליח יוסף להיפגש עם חברתו מתקופת
המלחמה, האוקראינית דארקה:

"חוזרים בחזרה... ואני נכנס לבית עלוב, יש שם מיטה אחת... ומלוכלך, ואני רואה אישה בת
62, מכוערת, שמנה, אישה מבוגרת, זקנה, ואני שואל אותה: 'את דארקה?' וחיא אומרת 'כן',
ואנחנו יוצאים החוצה, לא נעים לשבת על הרצפה, ואני מציג את עצמי... היא בהתחלה לא
רצתה לזכור, לא יכלה לזכור, ואחר כך היא אומרת לי: 'כן, אני זוכרת...'. היהודי ישב איתי
כל הזמן, הוא שמר עלי... ואז היא לקחה אותי למקום מאיפה שקטפנו אגסים ותפוחים... וחיא
הזכירה לי את כל הדברים האלה... ישבתי איתה, צילמתי אותה, ואמרתי לה שלום..."

נותרה עוד הבטחתו "לפרוע את חובם של המתים", יהודי גטו לבוב שהוא נכת בהובלתם להשמדה בהיותו בטרנופול. יוסף הגיע עם היהודי שליווה אותו בסיורו בכפר אל הגשר מעל לנהר שסביבו ובתוכו הושמדו היהודים, והמלווה הציע לו לומר 'קדיש', אולם יוסף לא היה מסוגל לעשות זאת, כמשתמע מההיגד הבא:

"ובינתיים היחודי הזה חלך איתי, והגעתי לאותו גשר עם המים ואני קיבלתי 'ספאסמה' ('עונית', במלנית) וקיבלתי בכי נוראי כזה... מזל שהאיש הזה היה איתי, האיש הזה היה קומוניסט ברוסיה. אחר כך הלכנו למקום איפה שהטבח היה... הלכתי לצידו לשם... ירד גשם... משהו סוריאליסטי... היה מלא בוץ, וכל מיני ירק גדל פת... ואני הולך על אותו מקום שם נטבחו יהודי הגטו... ואני מספר ליהודי את הסיפור... ואז הוא מוציא טלית, אותו קומוניסט, ושם כובע על הראש, ומוציא ספר תורה, תהילים... אני לא מכיר... ומתחיל להתפלל! ומסביב עומדים פולנים, רואים בן אדם עם טלית... ואני עומד על ידו, והוא אומר לי: 'תגיד קדיש!' ואני בוכה, ואני לא יכול להגיד 'קדיש'... הוא מה שאמר אמר, אנטנו חוזרים בחזרה".

במשך הזמן התנדב יוסף לפעילות ב'יד-ושם', לדבריו:

"... יותר מאוחר התנדבתי ל'יד-ושם'. אני עובד שם בוועדה שמחליטה על הענקת 'חסידי אומות העולם'. בעקבות זאת אני עובר שם על תיקים פלניים וגרמניים, זה התפקיד שלי, ואני כמעט פעמיים בשנה בפולין. אני נוסע לפולין גם כמלווה קבוצות נוער כ'איש עדות', וככה... זהו! כך נגמרת הקריירה שלי..."

סיכום

מעמד הראיון היה ליוסף (כמו למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם 'סיפור-חייו'. מאז שמלאו לו שלוש עשרה, עת פרצה המלחמה, הוא היה עסוק בדאגה יומיומית להשגת כסף - בזמן המלחמה כדי לשרוד, מיד אחרי המלחמה כדי להתקיים, ואחר כך כדי להמשיך ולהתעשר. הוא ניסה לאחר המלחמה להשלים את לימודיו, אך לא הצליח בכך.

כילד עזב יוסף את מסגרות הלימוד בקהילה היהודית ועבר לחינוך הפולני, שנפסק עם פרוץ המלחמה בהיותו בן שלוש עשרה. בגלל המלחמה גם לא זכה לקיים את טקס הבר-מצווה שלו. במלחמה עסק אמנם בהצלת עצמו באמצעות גניבות והברחות וגילה בכך תושייה רבה מאוד, אך אין הוא רואה בעצמו גיבור - להיפך, הוא ציין בראיון שהיה מחוץ להתארגנות למרד בגטו ורשה, למשל, ושצפה בפסיביות ביהודים המובלים לטבח כאשר חי כפולני בקרב האוקראינים.

במשך שנים לא שיתף יוסף את האחרים בזיכרונותיו, והשקיע את עצמו בהשגת הצלחה כלכלית בהווה ובתכנונים כלכליים נוספים לעתיד.

יוסף אמנם הקים משפחה, אבל הרגיש שהוא שייך למתים שעזב 'שם' או לחבריו הפולנים מאז. ברגעים של משבר פנה לעזרה נפשית.

כאשר נפתחו שערי פולין ליהודים פינה יוסף מקום ל'שיקום עברו הכושל' (רוטנברג, 1994), וטיפל בעברו כך שיוכל לשלֵטן אותו כחלק מ'סיפור-חייו'. הוא החל לבקר בפולין, גמל לעושי טובתו בזמן המלחמה ופקד את קברות המתים. הוא פתח במסע הסברה לטיהור הניצולים מהאשמה של 'הליכה כצאן לטבח', ובכך תרם גם לטיהור אפשרי של עצמו.

מאז שיצא יוסף לגמלאות הוא מקדיש את זמנו לנושאים הקשורים ל'צו-הסיפור'. לדבריו, הוא אינו עוסק היום בכספים אלא בדברים רוחניים, והדבר גורם לו סיפוק :

"... אני היום מתעסק בקצת רוחניות, וזה גורם לי סיפוק... בכל החיים שלי התעסקתי עם כסף, להרוויח כסף?".

בתארו את התקופה בחייו שהיה נמלט מגדיר יוסף את עצמו כ'חיה' בהשוואה לאחרים הממשיכים להיות 'בני אדם', ולו במחיר חייהם, כמו המורדים בגטו ורשה. יוסף הצליח לחזור להיות 'אדם', לדבריו, באמצעות תהליך רה-ביוגרפי מתמשך שקיים במהלך חייו - בזמן המלחמה ואחריה עשה זאת יותר עם עצמו, אחר כך גם בעזרת הפסיכולוג, וכאשר 'צופן-העל' הלאומי איפשר זאת קיים את התהליך יותר ויותר בעזרת הסביבה.

על אף שהוא רואה את חייו כמוצלחים, הוא אינו יכול להגיע לאושר, לדבריו :

"הכבוד העצמי לא חזר לי לגמרי עד היום! יש בי משהו שהגרמנים החדירו לי, כנראה. לפעמים יש לי תחושה שאני לא מרוצה מעצמי, ובעצם אני כן צריך להיות מרוצה ממה שעשיתי... יש לי ילדים מוצלחים, אני סבא, יש לי כל טוב, גם מבחינה כלכלית לא חסר לי שום דבר, אני גם בריא פיזית. עם כל הנתונים האלה אני צריך להיות מאושר, אבל עד היום אני לא מסוגל להיות מאושר... ומסיבה זאת פניתי לפסיכולוג..."

יוסף רואה את עיקר תפקידו בחיים להגן על כבודם של הנספים, לשמר את זכרם, מתוך רגש אשם כבד על שהוא נשאר בחיים והם אינם עוד איתנו :

"... אני חושב שתפקידי הוא לספר שאנשים ידעו מה בני אדם מסוגלים לעשות ולא לשכוח! בשבילי, כשאומרים 'עם ישראל חי', לזה בשבילי יש משמעות אחרת... בשבילי זה 'עם ישראל מת', אני שייך לשישה מיליונים... זה אולי נשמע כפראזה, אבל אני בעומק נפשי מרגיש שהייתי צריך להיות איתם!"

במהלך הראיון הצליח יוסף לספר 'סיפור-חיים' הרמוני, תואם ל'צופן-העל' התברתי. הוא הצליח לשלחן אירועים מהעבר לאחר שהסביר אותם או 'שיקמם', כך שהוא היום אזרח ישראלי בעל 'סיפור-חיים' הכולל עבר שהוא אינו מתבייש בו. הוא עוסק היום בעיסוק משמעותי, רוחני, ומוכיח לעצמו, באמצעות תהליך רה-ביוגרפי מתמשך, שהוא 'אדם' ושמעולם לא התאים לסיווג 'חיה'.

11. כרמלה - אני תמיד מוכנה לעזור

הקדמה

כרמלה היא בת 71, נשואה זה ארבעים ושלוש שנים. לה ולבעלה אין ילדים. בתקופת קיום הראיונות היה בעלה חולה באלצהיימר והתגורר בבית חולים סיעודי. כרמלה נהגה לבקר אותו לעתים קרובות ותיפקדה כנותנת הטיפול (care-giver) המרכזית.

מיד לאחר נישואיה, ב-1953, הצטרפה כרמלה אל בעלה בבאר-שבע, שם ניהל במרכז העיר בית קפה שהיה בבעלותו. היא השתלבה במהרה בעסקי בעלה והיתה ליד ימינו. במשך הזמן הצליחו בני הזוג לבנות סמוך לבית הקפה בית מלון, שאיפשר לה להפוך אותו למרכז של עזרה לנוקקים בהתאם לנסיבות - בזמן המלחמות נהגו לארח במלון ובבית הקפה, ללא תמורה כספית, לוחמים בדרכם דרומה, ובעיתות שלום היו מתארחים אצלם חיילים בודדים בשבתות ובחגים. גם לאחר שבעלה חלה המשיכה כרמלה לנהל את המלון באותו האופן. לצד הניהול השוטף של המלון היא מסייעת לעולים חדשים בהדרכה, בהכוונה ובמתן בסתר. היא גם פעילה באגודות וולונטריות שונות בעיר.

כמארחת בסגנון כזה ממשיכה כרמלה מסורת של ישועה אלטר-צנטרית שקיבלה עוד בבית סבה. הרגישות והאמפטיה לנוקקים חודדה אצלה בתקופת השואה, עת היתה רעבה ללחם בעצמה, ומאז הפכה הנתנה למשמעות המרכזית של חייה, לדבריה: "... וזה לא עוזב אותי. אחרי מה שעברתי, כשבן אדם רעב ואין לו אני תמיד מוכנה לעזור!". נושא זה 'אני תמיד מוכנה לעזור' הוא הנושא המרכזי, שסביבו מארגנת ובוחרת כרמלה את האירועים ל'סיפור-החיים'.

כרמלה בחרה לקיים את הראיונות בחדרה בבית המלון ולא בדירת מגוריה, כצורה נוספת להעביר לי את המסר של 'קו-הסיפור' ב'סיפור-חייה', שכן בזמן הראיונות הופיעו מדי פעם אנשים מבין נעוריה הרבים כעדות חיה לפועלה.

תולדות החיים

התקופה שלפני המלחמה

כרמלה נולדה ב-1925 באוברטון, עיר קטנה באזור חקלאי במחוז גליציה שבפולין. היא היתה בת הזקונים במשפחה אחרי שני אחים. היא ומשפחת המוצא שלה התגוררו בקרבת המשפחה המורחבת, שהיו בעלי אדמות ואשר חלק מהם התפרנסו מעבודת אדמה וחלקם סחרו במוצרים חקלאיים.

במרכז המשפחה המורחבת עמד בית הסב, ששם נהגו בני המשפחה להתכנס, בעיקר בשבתות ובחגים. בית סבה התנהל כבית פתוח, שבו "תמיד עמד השולחן ערוך ומוכן לאורחים שיגיעו, בכל ימות השבוע" - לא-דתיים ומכובדים יהודים, בעיקר רבנים שהגיעו לעיר מכל רחבי פולין, כאחד.

תקופת המלחמה

ב-1939 נכבשה אוברטון בידי הרוסים. לדברי כרמלה, מלבד בית הספר, שקיבל צביון רוסי, לא חל כל שינוי עקב כך במהלך החיים של תושבי העיר.

ב-1941 נכבשה אוברטון בידי הגרמנים. בעקבות הכיבוש חויבו היהודים בענידת טלאי צהוב על הבגד החיצוני, הם הוצאו מבתיהם וכונסו לגטו, וכל רכושם הוחרם מלבד מטען של עשרים ק"ג שהותר להם לקחת לגטו. התקופה התאפיינה גם בפרעות של האוקראינים המקומיים נגד היהודים, וכרמלה סיפרה, למשל, על ריכוז מאות יהודים בבית הכנסת הגדול ושריפתם בעודם חיים.

כרמלה הובלה אל הגטו עם שאר בני עירה. היא קיבלה אישור לעבוד מחוץ לגטו, בחלוקת דברי דואר, ורשיון לגור בעיר. עובדה זו לא הגנה עליה, ואחרי תקופה קצרה היא כונסה יחד עם השוהים בגטו לרחבת הריכוז של הנשלחים למחנות. למזלה, היא חולצה משם בידי אחיה הבכור וחזרה עם אימה לאוברטון. שתיהן חיו במסתור בבונקר במשך שמונה עשר חודשים, עד לשחרור העיר בידי הרוסים ב-1944.

התקופה שאחרי המלחמה

כרמלה איבדה במלחמה את כל שהיה שלה לפני השואה, למעט גופה, אימה ואחיה הצעיר, שהצליח לעלות ארצה לפני פרוץ המלחמה. לאחר השחרור נדדה עם אימה בעקבות התקדמות החזית הרוסית והגיעה עד לעיר צ'רנוביץ. סמוך למועד עלייתן ארצה, בשנת 1948, הן התעכבו זמן קצר בעיר אוברטון.

בתקופה הראשונה בארץ התגוררה כרמלה עם אימה באזור תל אביב. היא מתארת את תקופת ההסתגלות לארץ כתקופה של קשיים רבים, בעיקר עקב אי-ההבנות עם הוותיקים, כולל בני משפחתה שעלו לפניהם. בנדודיה בארץ לאחר העלייה הכירה כרמלה "גבר מבוגר ממני בהרבה, ניצול מתנות ריכוז", נישאה לו, ובעקבותיו עברה להתגורר בבאר-שבע.

מאז הגעתה לבאר-שבע הצטרפה כרמלה לבעלה בניחול בית קפה שהיה בבעלותו, ואחר הקימו על ידו גם בית מלון. בני הזוג נותרו חשוכי ילדים. עד היום היא ממשיכה לנהל את בית הקפה ואת המלון, ובמקביל היא עוזרת באופנים שונים לנזקקים.

על פועלה למען הזולת מאז הגיעה לעיר כובדה כרמלה ב-1995 בקבלת 'מפתח העיר' ובהכרה של מועצת העיר כ'יקירת העיר בארבע שנים'.

כרמלה לא פנתה לעזרה נפשית.

תהליך הרה-ביוגרפיה באמצעות העיסוק בנושא השואה

- ✦ כרמלה משתתפת מדי שנה במפגש שעורכים בני עירה לזכר קורבנות השואה.
- ✦ היא מסרה עדות על עברה בשואה ב'יד-ושים'.

אופן מסירת 'סיפור-החיים' והקשר שלו לתהליך הרה-הביוגרפי

מבנה 'סיפור-החיים'

אורך הראיון עם כרמלה הוא 47 עמודים משוקלטים, אשר 80% מהם מוקדשים ל'סיפור-הראשי' והיתר מוקדשים למענה על שאלות הבהרה והשלמה.

כרמלה אורגת את 'סיפור-חיי' כיריעת בד, כאשר הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - 'אני תמיד עוזרת' - הוא אחד מחוטי השתי המרכזיים בו, והוא עובר לכל אורכו. במהלך שלחן 'סיפור-החיים' קיימים אירועים שלא הצליחה לכלול ב'סיפור-הראשי', והם הותירו חורים ביריעת הבד, כלומר ב'סיפור-החיים'. לאחר שסיימה את 'הסיפור-הראשי', התברר שה'סיפורים שלא סופרו' קשורים לאירועים כואבים בחייה, שעליהם היא מתקשה לדבר עד עצם היום הזה, כמו ההתעללות המינית שחוותה מהאיש שהיה בחסותו יחד עם אימה בבונקר בעת המלחמה, העובדה שנותרה חשוכת ילדים ונסיבות מותו של אחיה הצעיר, שגם הוא היה חשוך ילדים.

'סיפור-החיים', המאופיין ב'חורים', מסופר בסדר כרונולוגי, מתקופת הילדות ועד היום, כסיפור שכרמלה גאה בו, בעיקר בזכות ההזדמנויות לישועה אלטר-צנטרית שהיו לה בחייה במוען עזרה לזולת. בתגובה לשאלות הבהרה והשלמה היא הסבירה שהיא מתעלמת במודע מעובדות כואבות, כי העלאתן עלולה לגרום לה לשקוע בדיכאונות ולחלול, ואז לא יהיה מי שיעזור לה:

"... אני משלימה עם הגורל שלי, ואני לא רוצה לעשות את החיים לא רעים ולא טובים... כי זה לא יעזור לי שום דבר! אני צריכה להשלים עם הגורל, צריכה לחיות עם זה, וזהו זה! אם אני אקח לי בראש שהחיים שלי לא היו טובים, אני עלולה להיות חולה ולחייבנס לזה, ואת זה אני לא רוצה... כי אם אחיה חולה לא יהיה מי שיעזור לי".

כרמלה מתחילה את 'סיפור-החיים' בתיאור הילדות המאושרת, וממשיכה בתיאור חייה בחיק משפחתה תחת הכיבוש הרוסי. בספרה על החיים תחת הכיבוש הנאצי היא מרחיבה את הדיבור על זוויות שקרו לאתרים ומצמצמת בחלק הקשור לאירועים המשפיליים שעברו עליה, כמו חייה בבונקר

עם אימה והחוויה המינית המשפילה עם בעל הבית. לאחר מכן היא מתארת את התקופה שאחרי המלחמה בגולה ובארץ. בארץ היא מתייחסת לאכזבה מהמפגש עם הוותיקים, בעיקר אל האטימות הרגשית מצידם כלפי העולים הניצולים, וממשיכה בנישואיה ובחייה עד היום. במהלך 'סיפור-החיים' היא 'מתקנת' את 'העבר הכושל' על ידי הבלטת החלק של הישועה האלטר-צנטרית בחייה, כך שבסוף הראיון מתקבל 'סיפור-חיים' של גאווה, העומד במבחן 'צופן-העל' שלה.

הנושאים המופיעים ב'סיפור-החיים'

להלן הנושאים שעלו ב'סיפור-החיים' של כרמלה, ואחר יידון כל אחד מהם במפורט:

- א. הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - אני תמיד מוכנה לעזור, הכולל גם את הנושא תקופת הילדות המאושרת ואת הנושא זולתים ראשוניים
- ב. ההשפלה
- ג. המלחמה שאחרי המלחמה.

פירוט הנושאים ב'סיפור-החיים'

א. הנושא המרכזי - 'אני תמיד מוכנה לעזור'

הנושא המרכזי, 'קו-הסיפור' - 'אני תמיד מוכנה לעזור' - מלווה את חייה של כרמלה עוד מילדותה בין בני משפחתה, והוא כולל גם את הנושא 'תקופת הילדות המאושרת' וגם את הנושא 'זולתים ראשוניים', לדבריה:

"... הבית שלנו היה תמיד פתוח, אמא שלי תמיד עזרה לאנשים... תמיד ידעו שאצלנו ימצאו תפוחי אדמה מבושלים, ביצים, חלב וחמאה אמיתית שעושים בבית לבד, לא כמו שעושים היום, וחיו עוזרות... וחרבה אנשים אכלו אצלנו... לא רק מהמשפחה, אלא גם סתם אנשים, אמרו שאצל פרל, לאמא שלי קראו פרל, אצלה תמיד השולחן ערוך עם מפה ומוכך לארח כל אורח, לא חשוב מי... חוץ מזה, היה לנו גם הבית המשותף עם הסבא... הסבא היה מארח גם את חבריו 'החופשיים' (הלא-דתיים), וכל רבי שחיה מגיע להתארח בעירנו היה האורח שלנו... זה היה בית פתוח!"

לאחר פרוץ המלחמה כינסו הגרמנים את יהודי העיר לגטו. כרמלה הצליחה להשיג עבודה ומקום מגורים מחוץ לגטו, וניצלה זאת כדי להברית למשפחתה בגטו דברי מזון:

"... היתה לי אפשרות לבקר בגטו, והיתה לי אפשרות לקחת איתי תבילה של חמישה ק"ג. לקחת ארבעה לחמים זה כלום, זה לא יעזור להם שם... אז הייתי מגיעה בלילות לבתי הגויים, כי אסור היה לי להיפגש איתם במשך היום, והייתי מכינה 'פארפלאך' ('פתיתים', ביידיש) מהרבה ביצים, והייתי מייבשת את זה. זה אוכל שנותן משהו! הייתי מכניסה את זה לכמה ציפיות גדולות, ומביאה את זה למשפחה בגטו. הייתי עובדת בשביל זה לילות שלמים!"

בביקוריה בגטו נפגשה כרמלה עם מראות קשים של פליטים יהודים שהגיעו ממקומות שונים באירופה והיו חסרי כל. עד היום היא אינה יכולה להשתחרר מהמראות ומתחנני הילדים מוזי הרעב לחתיכת לחם ומהרגשת חוסר-האוונים שלה מולם, לדבריה:

” מה שאני לא יכולה לשכוח ורודף אחרי עד היום... כשהייתי מגיעה לגטו היו שם כל הילדים שהובאו מהונגריה, שלא היו להם בתים ולא היה להם שום דבר. הם שכבו ברחוב, היו סוחבים לעוברים ברחוב את הבגד והיו מתחננים לחתיכת לחם: 'א שטיקלע בראיט! ביטע, גיב מיר א שטיקלע בראיט!' (ביידיש: 'חתיכת לחם! בבקשה תני לי חתיכת לחם!')... כל זמן שאחיה, ביום ובלילה, לא אשכח את הילדים האלה! איך שכבו ברחובות... לא היה להם איפה להיות, לא אוכל ולא שום דבר... ואף אחד לא יכול היה לעזור להם, כי אנחנו בעצמנו היינו כאלה שם!... הם עמדו ברחובות והיו רעבים, מלאים שריטות על הרגלים... מה שהיה הכי גרוע, מה שהכי כואב, שאני לא יכולה לשכוח שאנשים מתו מרעב על הרחוב... הם לא יכלו כבר לדבר... הדיבור שלהם היה כמו קול של כלב, קול לא אנושי, משונה כזה, בלי כוח... את חלקם לקחו בהובלות וזרקו אותם לאיזשהו מטבח קטן, שם חילקו לחם קצת מרק... והיו כאלה שלא היה להם כוח להגיע ומתו ברחוב, הגטו היה מלא נבלות...“

לאחר השחרור המשיכו כרמלה ואימה לנדוד בעקבות החזית הרוסית והגיעו לעיר צ'רנוביץ. הן מצאו לעצמן פינת מגורים, אימה חידשה את מנהגי ההארחה שלה והפכה את ביתה לבית אוכל ולינה לצעירים ניצולי שואה שהגיעו העירה. עיסוקה של האם העניק לה סיפוק מעצם העשייה האלטר-צנטרית וגם עזר לה לשקם את מצבה הכלכלי אחרי המלחמה. במובלע משתמע שהדבר היה במידת-מה על חשבון תשומת הלב לבתה:

”... אתר כך הצטרפו אלינו לא מהעיר שלנו גם מעיירות סמוכות, שידעו שיש כאן אמא והיא נותנת לאכול! אז באו מכל מיני מקומות, ישבו וקיבלו לאכול... היא היתה מקבלת מהקצב כל מיני חלקים שלא משתמשים בהם... הכינה רגל קרושה וקישקה, היא קנתה הרבה שעועית... זרקו שם הרבה עצמות, והיא עשתה מכל זה מרק גדול... הם היו רעבים ונהנו מהמרק... לאמא זאת היתה תקופה טובה מאוד, היה לה סיפוק מלא... וכל פעם הגיעו אלינו עוד ועוד ילדים... ואמא היתה אומרת: 'כנראה היטלר השאיר אותי בשביל שאחיה אמא לכולם, אני לא אמא רק בשבילך, אני אמא של כולם...'. ובאמת היה לנו שם ממש כמו מחנה, לא היה לנו מקום... בכל מקום ישן מישחו... אבל לאכול היה לה תמיד... היא גם היתה אופה הרבה חלות... ככה היא עזרה וגם תרויחה כסף...“

לאחר שעלו כרמלה ואימה ארצה המשיכה האם לטפל ולהאכיל צעירים ניצולי שואה, כפי שטיפלה בהם אחרי המלחמה באירופה. התייחסותה האמפתית של האם כלפי הניצולים הושפעה מהסבל שעבר עליה במלחמה:

”... אמא כל כך התעניינה בכולם. היו בחורים שהיו בצבא, ולא היו להם הורים ולא היה להם שום דבר - היא היתה מכינה להם פירות ומוצרים זולים, העיקר שיהיה להם מה לאכול... והיתה אומרת: 'אני הייתי רעבה, אני יודעת מה זה להיות רעב! אין להם הורים, אין להם איפה להיות'... באותו הזמן הרבה בחורים בחופשות מהצבא ישנו בתחנה המרכזית (נבל-

אני/ בגלל שלא היה להם לאן ללכת, לא אחים ולא משפחה... הם באו לאמא, והיא הכינה לחם מרק...”

כרמלה מתייחסת אל עצמה ואל עיסוקה במלון ובבית הקפה כהמשך לדרכה של אימה ולמורשת המשפחה, ואף לה יש סיפוק מהאפשרות להעניק עזרה לזולת באמצעות מקור פרנסתה:

”...ההמשכיות הזאת, שאני מרגישה שאני יכולה לעזור... האנשים האלה שמגיעים אלי למלון (לקבל ממנה עזרה) לא היו מגיעים אלי הביתה. למשל, היינו קשורים לצבא... והיו חיילים שלא היו להם הורים - הייתי מזמינה אותם לשבת. היו חיילים שלא הלכו לחגים הביתה, כמו חיילים שהחורים שלחם היו גרושים, שהילד לא ידע לאן ללכת, לאמא או לאבא - אז הוא הלך ל'בית החייל' של כרמלה. הם היו נשארים אצלנו בשבת, גם בעלי קיבל אותם יפה, והיינו עושים להם שבתות ימים ואוכל, ולא היה חסר להם כלום אצלנו! היו לנו הרבה חוויות מהחיילים... הם נתנו לנו הרבה מאוד... כמו כשלהקת פיקוד דרום היתה אצלנו עם מתי כספי הזמר הם נתנו לנו תקליט וחתימו עליו, גם קיבלנו הרבה אתבה... אחד מהם, שהוריו התגרשו, היה תמיד נשאר אצלנו בשבתות... ויש המשכיות... שאני ראיתי מאמא את זה, והיה לי סיפוק?”

כרמלה מדגישה ב'סיפור-החיים' את ניסיון החיים הקשה שלה כמקור שממנו למדה איך לעזור לאחר באמפתיה (רוטנברג, 1990). הדבר מתבטא גם ביכולתה להבין את קשייהם של העולים החדשים מתוך השוואה לניסיונה האישי. בהיגד הבא היא 'מתקנת' את האכזבה והעלבון שספגה מהוותיקים בארץ בהגיעה לכאן באמצעות התרומה האמפתית שלה לקליטת עלייה מעמדתה כבעלת בית-מלון:

”... אני רואה שבאים אלי עולים חדשים למלון, אני מסתכלת עליהם... הם עזבו את הבית והכל, ואני צריכה לעזור להם... אני יודעת מה זה לחשאיך בית ולבוא... הם באים, מקבלים בשדח חתופה כסף... אבל אף מילה טובה. גם אנונו כשהגענו לארץ לא קיבלנו אף מילה טובה, אז אמא היתה אומרת: 'מילח טובה היא יותר טובה מכסף' אבל זה לא היה לנו...”

כרמלה קיבלה לגיטימציה חברתית על פועלה המוצלח למען הזולת כאשר הוענק לה התואר 'יקירת באר-שבע'. מארגני הטקס ביקשו ממנה שתכתוב להם כמה מילים על עצמה. במכתבה אליהם היא בחרה לפרט את אשר עשתה למען תושבי העיר ולהודות לנציגי העירייה על שמצאו לנכון להכיר בה כ'יקירת העיר'. בסיימה את 'הסיפור-הראשי' ביקשה כרמלה לקרוא לפני את הקטע שכתבה, והריחו כאן בהשמטות קלות:

”אני... ניצולת שואה, בין ראשוני העיר באר שבע, בעלת בית מלון ברחוב קק”ל... המלון עמד מתחילת דרכו לצורכי החיילים ומשפחותיהם... בעיקר מ-1961 ועד שהוקם 'בית-החייל'... המלון שימש את הצבא במלחמת ששת הימים, מלחמת יום כיפור... וכל זאת בהתנדבות... כמו כן אני משתתפת עד היום כמתנדבת באגודת 'אילן' וב'אגודה למלחמה בסרטן'... פועלת רבות בעבודה סוציאלית למען מעוטי יכולת בבאר-שבע. מאז העלייה הגדולה מרוסיה אני פועלת

רבות לשיקומם של העולים ועוזרת לחם הן באמצעים כספיים והן בייעוץ והדרכת... אני מודה לכל אלה שזוכרים את פועלי בעיר. בברכה, כרמלה.

ג. ההשפלה

כרמלה מקדימה את הנושא 'ההשפלה' בתיאור תקופת הילדות המאושרת, בעיקר בהבלטה של השפע שבו גדלה ושל היחסים הטובים ששררו בין בני המשפחה. היא מדגישה את התופש שניתן לילדים לבחור לעצמם את תנועת הנוער, ולו תנועת נוער ציונית-חלוצית-חילונית שלא התאימה ל'יחוס' המשפחתי:

"... הבית היה פתוח. לא היה חסר לנו שום דבר... אף פעם, כילדים, לא היינו משועממים. אני הייתי בתנועת 'חלוץ הצעיר', ואחי הצעיר היה מדריך שם... האח הגדול היה בתנועת 'אחוה'... הוא היה הגדול, ולא מצא חן בעיניו שאנחנו, 'המיוחסים', מבעלי תבנים, נלך לתנועה יחד עם בנים של סנדלרים וחייטים, כי אלה הם בעלי מלאכה... אחי הצעיר היה שם מדריך, ואני הייתי בשבת הולכת ל'חלוץ הצעיר'. מובן שהיו לי חברות שם... עם אותם ילדים הלכתי גם לבית-חספך...".

הרוסים פלשו לעיר אוברטון בשנת 1939, ושלטו בה עד הכיבוש הגרמני בשנת 1941:

"... הרוסים הגיעו קודם (לפני הגרמנים)... לקחו את הפרות ואת הכל, והיינו כבר צריכים להישלח לסיביר, אבל הם לא חספיקו...".

הרוסים פגעו ברכוש התושבים, אך שגרת החיים לא השתנתה, לדברי כרמלה. למשל, היא המשיכה לנסוע מדי שנה לתקופות ארוכות לאזור היערות כיוון שסבלה מברונכיטיס. בשנת 1941, בשובה משהייה ממושכת בעיר המרפא, כבר הגיעו הגרמנים לאזור מגוריה, והיא נאלצה לעשות את הדרך חזרה הביתה בעגלות וברגל, כי הנסיעה ברכבת נאסרה על היהודים, לדבריה:

"... לפי מה שאני חושבת שמתאים לסיפור... אני, לפני שהגרמנים הגיעו, הייתי בדריישהל בגלל שסבלתי מברונכיטיס. שם היו יערות. שהייתי שם כשנה... ובדיוק פרצה המלחמה, ולא יכולתי כבר לחזור הביתה... הרכבת כבר לא היתה בשבילי... נסעתי עם כל מיני עגלות עמוסות בסחורות, ואחר כך הלכתי ברגל... תזרתי הביתה לאמא... היתה שמחה גדולה...".

בהיגד הבא מתארת כרמלה (כמו מרואיינים אחרים במחקר זה) את האיסורים והגזרות שהטילו הגרמנים על היהודים עד להשפלה של הגירוש מהבית עם מטען מוגבל לתרמיל אחד על הגב:

"תודש ימים אחרי שהגיעו (הגרמנים) כבר התחילו עם פלקאטיס ברחובות... לגוי אסור להכניס לביתו יהודי, אסור להיות בקשר עם יהודים, אסור לעזור ליהודים, אסור למכור להם לחם ולא שום דבר אחר... אסור ליהודים להיות מתוך לביתם אחרי השעה שבע בערב. כעבור עוד חודש קיבלנו הוראה שמי שיש לו זהב וכל מיני דברי ערך, ברילנטים (יהלומים), מטבע זר, פרוות... צריך למסור את זה משעה שמונה כל היום במקום זה וזה, ומי שייתפש (שלא מסך את כל הזהב שברשותו) ייהרג במקום... היתה פניקה!... אחרי תודש, בשעה שמונה בבוקר כל העיר היתה צריכה להתארגן ליציאה לגטו... הכל היה צריך להיכנס לתרמיל על הגב... משקל

של איזה 20 קילו, ועם זה לצאת מהבית. לאן לצאת? לא ידענו... צריכים לצאת מהבית ולעזוב את הבית נקי, ולעזוב את הכלי”.

בנושא 'ההשפלה' כוללת כרמלה את תחושת חוסר האונים של המתבונן מהצד על השפלתם של האחרים. בהיגד הבא היא מתארת כיצד השפילו הגרמנים את רב העיר בהכריחם את כל היהודים להיות נוכחים בשעת מעשה:

”... ועד שהיינו צריכים ללכת לגטו... אז הגיעה קבוצת גרמנים וכמה אוקראינים, לקחו את הרב שלנו, ובאמצע העיר שמו כמה אבנים, העמידו אותנו עליהן, והכריחו אותנו לשים את הטלית על גבו... ובכוח גזרו לו את הזקן... אני ראיתי את זה! הכריחו אותנו... את כל היהודים, לצאת מחבתים ולראות מה עושים לרב... זאת אומרת, הגויים האוקראינים רצו אחרי היהודים... והוציאו אותם החוצה כדי לראות מה עושים עם הרבי... ונוסף לזה שמו את הרב על הרצפה והרביצו לו עד מוות... הוא נשאר בחיים אחרי זה, אבל נפטר אחרי זמן קצר... הוא קיבל הרבה מאוד מכות עם מקלות כאלה שהיה מתובר אליהם משחו קטן כמו גומי ובתוך תגומי היה איזה ברזל... והצטרכו לעמוד ולראות”.

בין שאר האיסורים והצווים הוצאו היהודים אל מתוך לחוק. האוקראינים ניצלו זאת, והיכו ללא רחם את היהודים שנתרו חסרי הגנה ומושפלים, לדבריה:

”... ואז האוקראינים בלילות... היו מגיעים איזה עשרה אוקראינים, דפקו בדלתות של היהודים, נכנסו והרביצו בלי שום סיבה... האח הגדול שלי יצא פעם אליהם ושאל אותם: 'למה אתם מרביצים?' הם ענו לו: 'הגרמנים אמרו שליהודים מותר להרביץ... אנחנו צריכים אוקראינה בלי יהודים!'”

בין האוקראינים נמצאו אחדים שלא הלכו עם הזרם והביעו התנגדות לטבח היהודים. ביניהם היה מנהיג דת אחד, המכונה בפי כרמלה ה'פופ', שהיה ידידו של אביה. בהיגד הבא מתארת כרמלה את הפרעות שעשו האוקראינים ביהודים וכיצד הציל ידידם 'הפופ' את בני משפחתה מהפרועים:

”לפני שהיינו צריכים ללכת לגטו, אז קבוצה של אוקראינים... אנחנו גרנו על יד קופוצינסה, נהר, והיו על ידו כפרים קטנים... גרו שם שלוש-ארבע משפחות יהודיות, לא הרבה, אז מה עשו האוקראינים? הם נכנסו אל היהודים בלילה, קשרו אותם בחבלים, וזרקו אותם למים... בלילה זרקו ילדים ואימהות... ומי שיכול היה לשחות, אז איכשהו יכול היה להציל את עצמו... אבל הילדים והזקנים... הם לקחו כמה משפחות מכפרים על יד העיר שלנו, שגרו בין האוקראינים... הלכו בלילה וזרקו אותם בקופוצינסה... בנהר הקופוצינסה היו מים שזרמו נורא חזק, נורא חזק, אז הם זרקו אותם, הם קשרו אותם עם חבלים, עם כל מיני ברזלים כאלה, זקנים, ילדים, זרקו אותם שמה. באו אלינו בלילה ילדות בנות 15-16 שידעו לשחות... באו וסיפרו מה שעשו... וחגיג עוד יהודי אחד, מוכר דגים שגם הצליח לברוח... בא בלילה וסיפר מה שהאוקראינים עושים עם יהודים. אז באו קבוצת אוקראינים ל'פופ' שלנו, ואמרו לו שיש להם רשימה של עוד משפחות, שגם אותם יש לזרוק לנהר... 'אנחנו יכולים לעשות ליהודים את זה, הם (הגרמנים) מרשים, אנחנו יכולים לקחת!' ברשימה הזאת, בין השמות, גם

אנחנו חיינו. אז ה'פופ' האוקראיני אומר: 'אתם רוצים לקחת את אבריימל/אחיה של כרמלה), ששלח אותי לישון בלילה ושמר במקומי (בזמן שלטון הרוסים 'הציל' אחיה הבכור של כרמלה את ה'פופ' מהשפלה ושמר במקומו בעוד שבני עדתו התעלמו ממצוקתו) - ואתם נחניתם שאני לא יושן... אבל עבר יהודי וכן כאב לו הלב שאני לא יושן, וחוא התנדב לשמור במקומי ונתן לי ללכת לישון - ועכשיו אני צריך לחתום שאתם תלכו להרוג אותנו, לזרוק אותנו למים הקרים?... נחוץ מזה, אני לא רואה שאתם יכולים לבנות את אוקראינה על דם יהודי, זה לא חוכמה לבנות מדינה על עבודות כאלה (של הרג אחריים), זה לא שיטה לניחול מדינה, להרוג אנשים ולקחת מהם את הרכוש... זה לא הולך עם הדת שלי... אני לא בעד החצעה לקחת מהיהודים שלנו את רכושם ולזרוק אותם לנהר... אני לא בדעה הזאת! אני אוקראיני טוב, אבל אני לא בונה מדינה על דם יהודי...'. בינתיים בא מפקד גרמני חדש, וחלכנו לגטו עם כל האחרים".

בהיגד הבא מתארת כרמלה את ההכנות ליציאה לגטו ואת המסע לשם:

"... הלכנו לגטו קולומיאנה. כולנו הגענו למקום בבוקר... היה לנו הכל על הגב בתרמיל... אמא לבשה שש כותנות ושמונה תחתונים ושלוש שמלות, שחכל יהיה ברזרבה... כמה שאפשר יותר בגדים, כדי שבתרמיל יישאר מקום לאוכל... מהעיר שלנו לגטו זה היה עשרים וארבעה ק"מ ברגל... היו זקנים, היו חולים, בעקבותינו הלכו שלושה-ארבעה גרמנים... ורדפו אחרנו אוקראינים... בחור יהודי אחד קיבל שוק וצעק תוך כדי הליכה: 'יהודים, אל תתנו! אל תלכו להפקר, תחיו נגד זה, אנחנו עם, עם ישראל תי...'. והמשיך לדבר בעברית מילים שאני לא זוכרת אותן, לא חבנתי אז עברית... הוא המשיך כל הדרך לצעוק בעברית, כל הזמן: 'עם ישראל חי וקיים'... גרמני אחד צעק עליו והרג אותנו על המקום בדרך... ואז כולם, כמונו, המשיכו ללכת בשקט... בדרך הצטרכנו לעבור דרך בית-הסוהר, זו נקודה חשובה!... כאשר הגענו בדרכנו לבית הסוהר היינו מתוחים, חשבנו שיכניסו אותנו לשם, ולא ימשיכו איתנו לגטו... אז ברוך השם... אני זוכרת שאח שלי אמר: 'ברוך השם, עברנו את הבית-סוהר ולא הכניסו אותנו לשם, אנחנו הולכים לגטו'... הגטו היה בעיר הגדולה. שם סגרו שלושה-ארבעה רחובות מסביב וזרקו לשם יהודים... לא רק מפולין, מכל הסביבה ומחוגריה מחקרפטים... היו שם יהודים דתיים מאוד מהונגריה, לא כמונו אלא 'שחורים', עם פאות כמו בבני-ברק... בגטו היתה לנו משפחה... הם נתנו לנו מקום ב'בוידעם' ('עליית גג', ביידיש), איזו פינה, ואמא וכולנו הלכנו לגור שם".

כרמלה קיבלה אישור לעבוד בחלוקת דואר מחוץ לגטו וגם יחידת דיור שם. בהיגד הבא היא מתארת את הסיור בעיר הריקה מיהודים בלוויית השומרים האוקראינים:

"... באתי לעיר שלנו. היו איתי עוד שני יהודים שקיבלו אישורים שמותר להם לחיות שם... כולנו קיבלנו תדר אחד וגרנו יחד. למחרת לקחו אותנו לביקור בבתיים היהודיים יחד עם השומרים הגרמנים, לראות מה היהודים השאירו בבתיים... אני לא יכולה לשכוח איך שנכנסנו לבתיים... אנחנו, היהודים, לא היינו עשירים, לא היינו מלונרים... היו לנו בתיים קטנים בעיר קטנה, לא לוקסוס משהו מי יודע... היתה מיטה ושולחן. בבתיים הרהיטים היו מסודרים כאילו

שאנשים הלכו לבית הבראה... לא עזבו את הבית עם בלאגן, עזבו את הבית מסודר... כמו שהיו יוצאים לבית הבראה... הדלתות של הארונות היו סגורות... זה עשה עלינו רושם... כאילו הבתים חיכו שהם יחזרו הביתה... היהודים לא האמינו שלא יחזרו הביתה, הם לא ידעו מה יקרה איתם... ואוקראיני אחד אומר: 'אצל היהודי כרית, שמיכת פוך, זה היה נדונית. קח למשל את היהודי הזה - הוא היה סנדלר, הוא לא חי עשיר, אבל תראה כמה כריות יש לו, כמה שמיכות. ואתם, עם כל עוני הזה... יש לו כריות כאלה גדולות ושמיכות פוך...' האוקראינים תמיד התלוננו שהיהודים איכשהו היו להם כריות ושמיכות... שהם (היהודים) בכל מצב ידעו איך לחיות!"

בגטו התקיימו מדי פעם 'אקציות', כמו בגטאות אחרים, כמו בן בהפתעה. בהתחלה היו אוספים את הזקנים. בהיגד הבא מתארת כרמלה 'אקציה' בגטו, שבמהלכה אספו 5000 זקנים ואנשים מבוגרים בבית הכנסת ושרפו אותם חיים. אימה ודודתה הצליחו להתחבא וניצלו מה'אקציה' הזאת:

"אחרי כמה חודשים הם נתנו הוראה: 'כל הזקנים צריכים להיכנס לבית הכנסת'. והם רצו מבית לבית, ולקחו זקנים וזקנות לבית הכנסת. בקולומיאה היה בית כנסת מאוד יפה, ונכנסו לשם חמשת אלפים איש, זקנים, זקנות ואנשים מבוגרים. הם הלכו מבית לבית וחוציאו את האנשים. כאשר הגעתי, כבר היתה השריפה... זאת אומרת, הם לקחו את כל האנשים האלה, סגרו את החלונות וחדלתות, ושפכו מסביב לבית-הכנסת נפט... כאשר הגעתי לשם בבוך שמעתי את הצעקות... היה סרחון נוראי... ושריפה. אח שלי אמר לי: 'תלכי מפה, ואל תצאי מחגטו... ולא, המראה הזה ירדוף אותך... חשוב שיהיה לך כוח... ' הוא חשב שאשבר... אמא שלי גם לא היתה בין הצעירות וחדודה, אבל הן נשארו בחיים, התחבאו!... אז הצעקות האלה רדפו אחרי הרבה זמן... הצעקות: 'גוואלד! גוואלד! גוואלד!' ובכי, משחו... משחו לא מהעולם הזה! והריח של ה... עוד ראיתי מרחוק את העשן, זו היתה ה'אקציה' הראשונה!"

כרמלה הצליחה לחמוק מהגטו עם אימה וחזרה לעיר מולדתה אוברטון. בהיגד הבא היא מתארת את ימיהן הראשונים בעיר ואת ההשפלה שחשה במעמדן כמנודות הנידונות למוות:

"... אז באמת לקחתי את אמא וחזרנו לעיר שלנו... וחיה לנו אוקראיני מכובד מאוד שהיה ידיד משפחה שלנו, והלכנו אליו... בזמנו, כשהאוקראינים תפשו יהודיות ואנסו אותן, אז החורים שלו חצילו את סבתא שלי! אז הוא אמר לנו: 'אם אתם הגעתן למצב כזה, אני מוכן להסתיר אתכן...' הלכנו וחזרנו בלילה מאוחר... נכנסנו לישון היכן ששומרים את האוכל לפרות במבנה קטן בחצר, וישבו שם כל הלילה... בבוך הבן בא לקחת משהו, אז אמא שלי אמרה לו להגיד לאביו שאנחנו כאן... אחרי שעתיים הביאו לנו אוכל... ישבנו שם יומיים... אחרי יומיים הזקן הזמין אותנו לעלות למעלה... זה היה פחד אז גדול להחזיק יהודים. על כל קירות הבתים בעיר היו פלקאטים, עליהם היה כתוב שאסור להיפגש עם יהודים, ומי שיסתיר יהודי או יתן לו אוכל זה ייגמר במוות! אסור להגיש ליהודי כל עזרה, גם לא מים... מי שפוגש ביהודי צריך להעביר אותו לאוקראינים או לגסטאפו!... באותו הלילה הוא הזמין אותנו לביתו, האכיל אותנו, וחזרנו למבנה בחצר וחמשכנו לשבת שם... יומיים-שלושה - ולא מביאים לנו אוכל. אז אמא כבר הרגישה... הם כנראה לא רוצים בנו... אחרי כמה ימים הזקן כבר לא נותן לנו

להיכנס הביתה. הוא מגיע אלינו בסתר למבנה בחצר ואומר לאמא: 'את הרי אישה פיקחית... בכל פינות העיר כתוב שיש עליכם גזר דין מוות, אין מה לעשות, הרוסים נסוגים, הגרמנים כבר בסטלינגרד, אין למה לחכות, מה יצא לכן מזה שתחיו עוד שבוע?... לא כדאי להסתיר אותן, לכו לאיפה שנמצאים כולכם (לגטו), כאן יהיו לכם חיים קשים, יום ולילה לא תוכלו לצאת. תתזרו לגטו, שם יעשו לכן מה שיעשו לכל היהודים!...' זה היה אכזרי. הוא בעצם אמר לאמא שלי שאנחנו צריכות ללכת למות... אמא אמרה לו 'תודה רבה' ושאנחנו כבר נמצא מקום אחר...".

לאחר שנדחו ולא מצאו להן מסתור פנתה כרמלה אל ה'פופ', והוא הצדיק את מעשי הדחייה של מאמיניו, אשר במציאות שנוצרה לא יכלו לנהוג אחרת. בלית ברירה ביקשה כרמלה מה'פופ' שיעזור לה להתחזות לאוקראינית על ידי המרת דתה, אך הוא לא היה מוכן לכך מתוך כבוד לאביה, שהיה אחד מידידיו המכובדים:

"אני הלכתי ל'פופ' ואמרתי לו שאני לא יכולה להישאר שמה... הוא אמר: 'אני ידעתי שהוא לא יחזיק אותך... זה לא היגיוני להחזיק חיום יהודי... הוא עשיר, יש לו ילדים, יש לו נכדים, יש לו נכד גדול, למה הוא צריך לסכן את החיים שלו?... הוא רצה לסכן את החיים שלו... אבל הוא לא רוצה לסכן את כל המשפחה'... זה נשמע לי היגיוני... 'הפופ' צדק, והיה היגיון בדבריו... אז אמרתי: 'אתה יודע מה, אולי אתה תלמד אותי לעשות כמו שהאוקראינים עושים, איך להיות אוקראינית... איך להיות לא יהודייה, אתה תלמד אותי את כל הברכות האלה, אני מדברת טוב אוקראינית, אני אתלבש כמו אוקראינית, ואמא גם יודעת לדבר טוב אוקראינית, ואנחנו נעשה איזשהם ניירות, אתה תעזור לנו לעשות ניירות, ואנחנו נעבור לצד של הגרמנים, למקום שאף אחד לא יודע שם שאנחנו יהודיות... אצל בחורים יכולים לראות שהם יהודים, אבל אצל בחורות לא יכולים, והמבטא שלנו אוקראיני'. הוא ככה מסתכל עלי, מסתכל עלי, ואומר: 'את אמרת לאמא מה שאת רוצה לעשות?', אמרתי: 'לא, בא לי הרגע לדבר על זה', והוא אומר: 'קודם כל אמא לא תרצה, אפילו שיחרגו אותה הגרמנים, היא מאוד דתייה, זה לא בא בחשבון. מצד שלך, את עדיין צעירה, ובשביל להישאר בחיים בגילך מותר לך לחשוב על תאפשרות הזאת, זה לא נורא. אני באופן אישי לא יכול לעשות לך את זה בגלל שהיכרתי את אבא ואני יודע כמה שהוא היה כזה דתי... הוא עוד יקום מהקבר ויקח אותי אליו בגלל שהוא האמין בדת! ואני אקח את הבת שלו ולהעביר אותה לדת שלי?... אני לא יכול לעשות את זה, בשבילי זה דבר קשה. חוץ מזה, אני מאמין בזה שאם בן אדם צריך להיות הוא יחיה באיזושהי צורה בכל מקום שיהיה... מי יודע איפה מחכה המוות?' טוב, הוא מתחיל לשכנע אותי ואומר לי: 'אני הייתי רוצה מהצד של אבא שלך שתמותי בתור יהודייה. אני בתור אבא אני אומר לך, שאם את צריכה להיות את תחיי! אל תעברי לדת אחרת... את נולדת כך, ואבא ואמא היו כל כך דתיים... אל תרדי מהפסים'. באתי לאמא וסיפרתי לה על שיחתי עם ה'פופ', אמא הייתה מאוד לא מרוצה, היא התביישה... שאמרתי ל'פופ' שאינני רוצה להמשיך להיות יהודייה, היא אמרה: 'אני ממש מתבנישת מה'פופ' על שהייתה לך כזאת מחשבה... מאיפה זה בא לך?', והיא הוסיפה שזה לא היגיוני, שזה לא יפה... 'טוב, זה בשביל להיות' חשבתי לעצמי...".

”בשביל לחיות“ ממשיכות היא ואימה לחפש לעצמן מסתור, והן הגיעו לגוי אחד שהיה מוכן להסתירן:

”אחרי שנים עשרה בלילה דפקנו בחלון, הוא פתח את החלון: ‘מי זה?’, ענינו לו... הוא פתח את הדלת... היו לו אישה וילד שבמקרה לא היו בבית... נסעו לבקר בני משפחה... זה היה מזל שהוא היה לבד... הוא מיד הגיש לנו חלב חם ולחם... ואמר לנו: ‘תראו, אני מתזיק את המילה שלי, אני לא יודע עדיין היכן אחביא אתכן... בינתיים זה יהיה ב’בוידעם’... אני אשתדל... אשתי לא אוהבת יהודים, הילד קטן, הוא לא מבין חרבה... את אשתי אכין לזה לאט-לאט’. כך היה שבועיים-שלושה, ואשתי לא ידעה שאנחנו שם... הוא חיה מגיע בלילה, מביא לנו אוכל, בקבוק יין... ופתאום שקט, הוא לא מגיע... אחרי זמן מסוים הוא חזר ואמר לנו: ‘... הגרמנים החליטו ללכת מבית לבית לחפש יהודים, והם כבר שלושה בתים מפה... עכשיו תרדו ישר לפה’. היה לו בתצר מבנה רק עם גג, ללא רצפה, הוא חפר שם בור, והוא אומר לנו: ‘תכנסו לשם, לחור הזה, מהר, כי הם עוד מעט מגיעים’. כך נכנסנו לחור מותחת לאדמה, הוא שם מעלינו קש... שם ישבנו ביום ובלילה... והוא אמר: ‘תישארו אצלי רק בתנאי אחד, שאתם נשארים כאן! לשם (לבנידעם) אתן לא יכולות לחזור! אני הולך ברחוב, ואני מרגיש שכולם יודעים שיש אצלי יהודים... פחד נכנס לי בראש. או שתישארו בבונקר או שתלכו“.

כרמלה ואמה שהו בבונקר שמונה-עשר חודשים! מדי פעם הן היו מגיחות החוצה לחיפוש מזון או לחידוש ציוד שיתאים ללילות החורף הקפואים, לדבריה:

”... תארי לך, עברו שמונה-עשר חודש שהיינו בבונקר, שמונה עשר חודש בלי לראות אור או שמש ובלו אוכל... לפעמים היינו מצליחות לאכול פעם-פעמים בשבוע... זה היה בשנים שלא היה אוכל...“.

אחת ההשפלות בתקופת המחבוא היתה התנסות מינית שהיתה לכרמלה עם המסתיר, ללא ידיעת אימה. היא לא סיפרה על כך ב’סיפור-הראשי’, אלא רק בחלק הראיון שהוקדש למענה על שאלות הבהרה והכוונה. על ההתנסות הזאת היא סיפרה ל’פופ’ מיד כאשר נודע לה שהמלחמה הסתיימה, והוא הרגיעה ועזר לה להסיר מעליה אשמה כיוון שעשתה זאת כדי להציל את חייה ואת חי אימה. נראה שכרמלה הסכימה עם ה’תיקון הביוגרפי’ של ה’פופ’ ויכלה, אם כי בקושי רב, להכליל אירועים אלה במפגשי הראיון איתי, כמשתמע מההיגד הבא:

”... בשביל לחיות ולהציל את אימי... תראי, זה לא היה ככה בכוח, חס ושלום, או באכזריות... לא שום דבר כזה, זה יצא ככה, ככה זה. אבל אינני יודעת אם אני אשמה, וגם אני לא מאשימה את אף אחד... לא, לא יודעת, אינני יודעת, זה הציל אותי. זה היה המזל שלי ככה. בלי זה הוא היה שולח אותי לגרמנים. אולי הגורל רצה ככה, לא יודעת... גם ה’פופ’ דיבר איתי על זה... תוא הרגיש את זה, ואמר לי לא לקחת את זה תזק, זה מאלוהים... הוא (ה’פופ’) היה הראשון שהרגיע אותי, הוא אמר לא לקחת את זה כאכזריות בשום אופן, נכון?“.

ג. המלחמה שאחרי המלחמה

במהלך הראיון הקפידה כרמלה על שמירת הסדר הכרונולוגי של האירועים. היו אירועים שהיה לה קשה לדבר עליהם, והיא קשרה את הקושי 'לדבר על...' גם לעובדה שלא היו לה הזדמנויות לספר את 'סיפור-חייה' בעבר, כי לא רצו להאזין לה. כמו, למשל, הקטע ב'סיפור-החיים' הקשור להיעלמותו של אחיה הבכור ובתו הקטנה שושנקה' לה בתקופת המלחמה:

"... תפסו אותו ולקחו אותו, ולא יודעים עד היום איפה הוא נעלם עם הילדה. עד היום אני לא יודעת... קשה לי... כן, את יודעת, לספר בבת אחת..."

בהמשך קושרת כרמלה את העובדה שלא היתה לה הזדמנות לספר במעמדה הנחות כניצולת שואה שהיתה בזמן המלחמה במתבוא - בהשוואה, למשל, לניצולי המחנות שהגיעו ארצה עם המספר החקוק על זרועם כהוכחה לעברם, לדבריה:

"... אני אניגד לך למה *למה לא שמעו אותי* - אני באתי לארץ ב-1948. הגעתי לקיבוץ לוחמי הגטאות, לקבוצת לוחמים בגטאות... היינו שם יוצאי שואה עם כל מיני ניסיונות... לאלה ממחנות הריכוז היה על מה לספר... זה לא מה שקרה אצלנו... לי לא היה בדיוק במחנות 'לחשוף'... חייתי עם אמא ולא ראיתי גרמנים. זו היתה הרגשה אחרת מאשר במחנות... ואחרי שיצאתי מחקיבוץ הייתי עם משפחה, עם ידידים ועם בני עירנו... הוותיקים היו אטומים, לא מבינים. כאשר התחלנו לדבר על כל זה הם לא נתנו לנו לדבר, הם לא אהבו לשמוע את מה שעבר עלינו... הם לא יכלו להבין למה אחרים נהרגו ואנחנו נשארו בחיים?"

גם אחיה הצעיר של כרמלה, שהספיק להגיע ארצה ב-1938 לפני פרוץ המלחמה, מעולם לא התעניין כיצד שרדו היא ואימה את השואה והתייחס אליהן בהסתייגות, שהיתה אופיינית בקרב הוותיקים כלפי ניצולי השואה, לדבריה:

"היה לי את שחגיע ארצה ב-1938, אחי הצעיר... הוא למד ב'בן-שמן' יחד עם שמעון פרס, הם אפילו היו ידידים, אחר כך עבר לקיבוץ... הוא אף פעם לא שאל אותנו איך נשארו בחיים... לא שום דבר... לאמא זה היה מאוד קשה! היא תמיד ככה מילמלה לעצמה: 'למה הם *(הוותיקים)* לא שומעים אותנו? למה הם לא עוזרים לנו? למה הם לא שואלים מה חסר לנו, מה אנחנו צריכים?' אף אחד לא עזר, אף אחד לא שאל..."

לעומת הדחייה מצד היישוב הוותיק בארץ משבחת כרמלה את היחס האוהד שגילו כלפיהן המשחררים הרוסים:

"כאשר הגיעו אלינו הרוסים ב-1944 הם נתנו לנו בית, שלחו אותי לבית ספר, קיבלתי סטיפנדיה... הם הגישו לי 'עזרה ראשונה' אחרי המלחמה... פה הגענו למדינת ידידים, כמו למשפחה... וחס *(הוותיקים)* הסתכלו עלינו כמו על איזה 'סבונים' כמו על אנשים אגואיסטים... הם לא אמרו את זה, אבל אני הרגשתי... כואב לי שהיום, אחרי שהצלחתי בחיים, כשאני נפגשת עם המשפחה הם אוהבים אותי... ולמה, אז חייתי אחרת? אני היום אותו הדבר!... הגעתי למשהו אחרי שעבדתי עם בעלי, אני כבר לא צריכה מאף אחד שום דבר..."

נשארתי אותו הדבר... אם יש לבן אדם כסף או אין לו כסף זה לא אותו האדם?... חכסף לא צריך לשנות את היחס לאדם... אני לא יכולה לשכוח איך הסתכלו עלינו מרחוק כשעלינו ארצה... לא קיבלו אותנו אז כמו שצריך!".

סיכום

מעמד הראיון היה לכרמלה (כמו למרואיינים האחרים) דגם של התמודדות רה-ביוגרפית עם אירועי חייה. היא הצליחה להגיע במפגשי הראיונות ל'סיפור-חיים' שהיא גאה בו, הכולל בתוכו גם 'החמצות'. אחת ההחמצות היא היותה חשוכת ילדים:

"... הדבר האחרון שאני נרא מצטערת עליו הוא שלא הייתי צריכה לשמוע אותם *את בעלה (את אימה) ולקחת ילד, כן שנשארתי לבדי*".

כרמלה 'מתקנת' את ההחמצה בהזכרת העובדה שאימצה לאחרונה ילדה ללא הורים ושיש לה גם קשר עם בני משפחה אחת שהיא סומכת עליהם:

"... אמנם אימצתי לי... יש לי ילדה אחת שאין לה הורים ועשיתי אותה בת מאומצת, ויש לי עוד משפחה שאני יודעת שהם כמו ילדים שלי... שאני יכולה לסמוך עליהם... אימצתי לי אנשים שדואגים לי, וגם אני אדאג להם... כאשר אמות יחיה להם הרבה ממני...".

'תיקון הקרעים' ב'סיפור-חיים' של כרמלה הוא 'קו-הסיפור' האלטר-צנטרי 'אני תמיד מוכנה לעזור', שהיא הגשימה בזכות הצלחתה הכלכלית בניהול מרכז ההארוחה שהקימה וניהלה עם בעלה. הכרת הקהילה במעשיה למען הזולת תרמה לכך שהיא רואה את 'סיפור-חיה' כסיפור של הצלחה שיש להתגאות בו.

כרמלה לא התנסתה בעבר בסיפור קורותיה בפני אדם אחר או בכתיבת יומן, להוציא עדות שמסרה ב'יד-ושם'. בסיום הראיון גילתה שביעות רצון מיכולתה לספר את 'סיפור-חיה', בתקווה שבעתיד תצליח להכליל בו גם את האירועים שעדיין אין היא מסוגלת לדבר עליהם. לדבריה:

"... זה *למראיון* קצת ריגש אותי... אבל זה עובר... סיפורי מה שעברתי, וסיפורי מה היה... ועוד הרבה על מה שכואב לי אני עדיין לא יכולה לדבר...".

בבניית 'סיפור-חיים' חשפה כרמלה את מאמציה בערוב ימיה "להחזיר ולתקן את סדר העולמות שהשתבש" אצלה עוד מתקופת השואה, באמצעות פעולות הנקראות בשפת החסידות 'העלאת הניצוצות', דהיינו בשילוב הנתונה האלטר-צנטרית בחייה היומיומיים.

ההצלחה לספר את ה'סיפור השלם של חייה' מצביעה על כך שהצלחה ברה-ביוגרפיה.

פרק שני : רה-ביוגרפיה ותרומתה

ליזחות רצופה¹

בפרק הקודם הובא חומר הרקע של משתתפי המחקר, ו'סיפור-חיים' של כל אחד מהם נותח בקשר לרה-ביוגרפיה ברמה האישית. בפרק זה ייעשה ניתוח משווה של הממצאים בקשר הרה-ביוגרפי, כפי שהשתקף מ'סיפורי-חיים' של המרואיינים, מתוך התייחסות למצבם בהווה².

הניתוח המשווה של הממצאים ייעשה בשני שלבים :

1. דיון במאפיינים של הרה-ביוגרפיה על פי מקרים קיצוניים של 'הצלחה' ו'אי הצלחה' בה, כפי שהדבר מתבטא בשביעות הרצון של המרואיין מחייו בהווה.
2. נושאים (תמות) המופיעים ב'סיפורי-חיים' של המרואיינים בקשר הרה-ביוגרפי.

1. מאפייני הרה-ביוגרפיה על פי 'הצלחה' ו'אי הצלחה' בה

ההנחה במחקר זה היתה שקיים קשר בין הצלחה בקיום תהליך רה-ביוגרפי מתמשך במהלך החיים לבין תחושת הצלחה בחיים בהווה. מסיבה זו נקבעה במחקר זה מידת ההצלחה ברה-ביוגרפיה על פי שביעות הרצון של המרואיין מחייו בהווה, על פי מיקומו ברצף בין 'שלמות האני' לבין 'ייאוש' ועל פי אופן תפישתו את 'זהותו הרצופה'. מסיווג משתתפי המחקר על פי קריטריונים אלה עולה כי שלושה מהם הצליחו פחות ביצירת רה-ביוגרפיה ושלושה אתרים הצליחו בכך במיוחד.

מתוך 'סיפורי-חיים' אותרו ביטויים הקשורים לרה-ביוגרפיה שניתן לאפיין בהם את המצליחים פחות וביטויים המאפיינים את המצליחים יותר. להלן יודגמו מאפייני הרה-ביוגרפיה בשתי הקבוצות.

¹ כמצוין במבוא, השמות הבודוים של המרואיינים נקבעו על פי סדר הא"ב, והאות הראשונה של כל אחד מהם מוגדלת מעט. דבר זה נעשה כדי להקל על ההתמצאות בהתייחסות למרואיינים השונים (למשל : ברכה היא המרואיינת השנייה, טובה היא התשיעית, וכן הלאה).

מאפיינים של 'אי הצלחה' ברה-ביוגרפיה בקרב המרואיינים

- שלושה מבין משותפי המחקר (גרשון, הרצל, טובה) הציבו את מידת שביעות רצונם מתייהם בהווה על הרצף בין 'שלמות האני' ל'יאוש' קרוב יותר ל'יאוש'. המאפיינים המשותפים לשלושתם:
- ✦ הם התקשו לשלֵטן (רוטנברג, 1995) אירועים המוערכים כפחות מוצלחים ב'סיפור-החיים'.
 - ✦ שלושתם לא התנסו בעבר בהשמעת 'סיפור-חיים' לאחרים. אמנם טובה מסרה עדות ב'יד-ושם', אך בעדותה שם לא התבקשה לספר על חייה מהתקופה שלאחר השחרור עד היום.
 - ✦ לגרשון ולהרצל אין ילדים משלהם אלא ילדים מאומצים.
 - ✦ שניים מהמשתתפים, הרצל וטובה, התגרשו ונישאו בשנית. טובה התאלמנה מבעלה השני.
 - ✦ שלושתם התקשו, יחסית למשתתפים האחרים, למלא את המשימה העיקרית של המחקר: לספר במפגשי הראיונות את מהלך החיים באופן ספונטני, כלומר ב'סיפור הראשי'.
 - ✦ גרשון, למשל, לא כלל ב'סיפור הראשי', שמנה 21 עמודים (31%) מתוך ראיון בן 61 עמודים, תוכן שהיה קשור למשפחה שהקים. הוא גם לא שילחן ב'סיפור הראשי' את העובדה שבניו מאומצים, ולא התייחס שם לכאב שהוא חש עד היום על כך שאשתו נותרה עקרה לאחר שחלתה בתקופת המלחמה. הוא הצליח לדבר על אירועים אלה לאחר שהוצגה לו שאלת הבהרה.
 - ✦ אצל טובה השתרע 'הסיפור הראשי' על פני 26 עמודים (20%) מתוך 127 עמודים של הראיון. ב'סיפור הראשי' היא כללה את החלקים הגורמים לה תחושת גאווה, כמו תקופת הילדות והנעורים ותקופת המלחמה. היא לא כללה ב'סיפור הראשי' את תולדות חייה מאז שהכירה את בעלה הראשון, את גירושיה ממנו ואת חייה עד הלום, הנתפסים בעיניה ככישלון. רק לאחר שאלת הבהרה היא הצליחה להשלים את חלק החיים שממנו התעלמה ב'סיפור הראשי' והציגה 'סיפור-חיים' מקיף.
 - ✦ הרצל אמנם הקדיש מתוך 54 עמודים של הראיון 46 עמודים (85%) ל'סיפור הראשי' והעביר את אירועי חייו לפי סדר התרחשותם, אבל במהלך הראיון הוא חזר כמה פעמים על 'סיפור-החיים' באופן כרונולוגי, ובכל חזרה הוא הוסיף אירועים כואבים.
 - ✦ אמנם אצל שלושת המרואיינים 'הפחות מצליחים' ניתן לאתר נושא מרכזי ('קו-סיפור') שסביבו בחרו את האירועים ב'סיפור-חיים', אבל לפי 'קו-הסיפור' הזה הם נטו להדגיש את האירועים הפחות מוצלחים בתולדות חייהם ולהמעיט באירועים המוצלחים יותר. נטייה זו תאמה את תחושת הכישלון המלווה את 'זהותם הרצופה' ואת תפישת חייהם הקרובה יותר ל'יאוש' ברצף שבין 'יאוש' ל'שלמות האני'.
 - ✦ 'קו-הסיפור' העובר כחוט השני לאורך 'סיפור-החיים' של טובה הוא 'לא השתקמתי'. היא מבטאת ב'קו-סיפור' זה את מצבה בהווה כאלמנה, החיה בגפה הרחק משני בניה ומנכדיה וללא עיסוק משמעותי. בראיון בוחנת טובה גם את תולדות חייה מנקודת הראות

של אי שביעות רצון מהחיים בהווה. על אף שהיא מבליטה בתחילת הראיון את החלקים המוצלחים יותר בתולדות חייה, כמו תחושת הניצחון לגבי תקופת השואה, בהמשך היא עקבית עם 'קו-הסיפור', ומציגה את 'סיפור-החיים' כתבוסה, שבמרכזה הכישלון של נישואיה הראשונים.

מצבה הקיומי של טובה בהווה השפיע גם על אופן הצגת אירועי העבר ב'סיפור-החיים'. למשל, היא פירטה ב'סיפור-החיים' אירועים הקשורים למערכת יחסיה הכושלים עם בעלה הראשון, ובעיקר הבליטה מצבים שהוא גרם להשפלתה; לעומת זאת, היא הקדישה מעט מאוד לפרטים הקשורים לשני בניה המוצלחים, לפי דעתה, ולנכדים. היא גם לא הזכירה ב'סיפור-החיים' שיתוף של הבנים או של הנכדים בנושא 'צו-הסיפור'. העובדה שהיא אינה מזכירה ב'סיפור-החיים' את ביתה כמרכז התכנסות למשפחתה, ובעיקר לבנים ולמשפחותיהם (בניגוד להתייחסותם לנושא של המרואיינים שסוגו כ'מצליחים יותר') עשויה לרמוז שהיא רואה את עצמה שוב כמחוסרת 'בית'. תחושת הכישלון בחיים בהווה משפיעה גם על האופן שבו מציגה טובה את הדמויות המרכזיות בחייה בעבר. למשל, ב'סיפור-החיים' היא 'עורכת תשבטות' עם זולתים ראשוניים כמו הוריה ומעמעמת בכך חלק מההילה שלהם כדמויות אידיאליות.

'קו-הסיפור' המלווה את 'סיפור-החיים' של גרשון הוא 'תחושת הבוגד'. הוא מרגיש אשם כלפי בני משפחתו אשר נספו בשואה, ותש שהוא חב להם את חייו. הוא מסביר את הרגשתו זו בעובדה ששרד בזכות היותו רופא, אולם הוא הצליח ללמוד ולרכוש את המקצוע הזה על חשבונם - בזכות קשריה החברתיים של אמו התקבל ללימודי הרפואה, ובני משפחתו (בעיקר אחיו) מימנו בעבודתם את לימודיו. כדי 'להצדיק' איכשהו את קרבנם הקדיש גרשון את חייו לרפואה, וב'סיפור-החיים' הדגיש את ההיבט האלטר-צנטרי בעבודתו כרופא - הוא ציין כי לגד עיניו ראה רק את טובת החולים ולא את האפשרות לעלייה במעמד החברתי או את הצד הכלכלי הכרוכים במקצוע זה. מסירותו לעבודה סייעה לו גם להישמר מכאב ההיזכרות בבני משפחתו שנספו, ולכן אף נמנע מרה-ביוגרפיה ונענה לספר את 'סיפור-חייו' לראשונה בראיון זה.

'סיפור-החיים' של גרשון תואם ל'קו-הסיפור' והלים עם מצבו הקיומי בהווה. ב'סיפור-החיים' הוא מרחיב את הדיבור על אירועים הקשורים לתקופת ילדותו, בעיקר בקשר לתרומתם של הוריו ואחיו להיותו רופא. בד-בבד הוא מבליט את התנהגות האנוכית כלפיהם, עד לידי תפיסת עצמו כ"בוגד המחכה לגזר דינו". מתוך אמונה שזכות החיים ניתנה לו רק כדי להיות רופא איבדו חייו כל משמעות עם יציאתו לגמלאות. בהווה אין הוא מרוצה מחייו, הייאוש ורגשי האשם מכרסמים בו, והוא חסר עיסוק מספק. הוא בוחן את חייו מנקודת מבט קודרת זו בהווה, כך ש'סיפור-החיים' מוצג ללא ממד של עתיד ו'הזהות הרצופה' היא של אדם מזדקן ומיאוש המחכה למותו. בהתאם ל'קו-הסיפור' שלו 'תחושת הבוגד' הוא מצמצם ב'סיפור-החיים' את החלקים שהיו

יכולים לתרום לסיפור היבטים של הצלחה, כמו מימוש עצמו כרופא הפועל לפי עקרונות הישועה האלטר-צנטרית והקמת משפחה שתפקידו בה כאב וכסב אף הם ממולאים ברוח זו.

הראיון עם הרצל מאופיין בחזרות על תולדות חייו ובחוסר ביטחון לגבי בחירת האירועים המתאימים ל'סיפור-החיים', כמתבטא ב'קו-הסיפור' 'אין לי נקודת אחיזה'. 'קו-הסיפור' מבטא גם את מצבו של הרצל בהווה ואת 'זהותו הרצופה' ('אני לא יודע איך להתייחס לטוב, איך להתייחס לרע...אני פשוט כל כך נדקרתי...'). הרצל מתקשה להגיע למאזן של חייו, והוא נוטה לראות אותם כפחות מוצלחים. הוא קושר את 'קו-הסיפור' לאירועים שקרו בעבר במשפחתו, עוד לפני שנולד, כאשר נזדה אביו מהקהילה, אירועים שהביאו לשבירת 'צופן-העל' במשפחתו ואשר נמשכו לאורך תקופת ילדותו ונעוריו. לאחר המלחמה ניסה הרצל 'לתקן את השבר' בהצטרפותו לתנועה הציונית, בעלייה לארץ ובהצטרפות לקיבוץ. ניסיונו זה נכשל, והוא גורש מהקיבוץ כיוון שהוותיקים הקולטים לא הבינו אותו. כך הגיע לבאר שבע, שהיתה לו לעיר מקלט, והוא עסק בה - גם לאחר יציאתו לגמלאות - בצבעות. הוא ציין כי מקצוע זה אמנם אינו מוערך בעיני החברה, אבל זהו אחד החוטים היחידים שקישרו אותו עם אביו, שהיה צבע. ב'סיפור-חייו' הוא מציג 'זהות רצופה' של אנטי גיבור, שבתקופת המלחמה התנהג כ'צאן לטבח' ולאחר המלחמה התמזג בהצטרפותו לתנועה הציונית את ההזדמנות לנקום במעניו. עם זאת, בהשוואה לשני המרואיינים האחרים מבין ה'מצליחים פחות', הרצל מדגיש לחיוב ב'סיפור-החיים' את הקשר הטוב והמבין עם בת זוגתו. הוא מציין שהיא עזרה לו 'לתקן את השבר' ב'צופן-העל' הקשור להשתייכותו הלאומית לעם היהודי ולארץ ישראל, ובכך תרמה ל'זהותו הרצופה' כיהודי. הקשר עם אשתו גם הוסיף ל'זהות הרצופה' שלו את התפקידים של אב וסב. הוא אף נעזר באשתו בתהליך של 'תיקון השבר' שלו עם העבר, למשל באמצעות יציאה ל'מסע שורשים' משותף איתה ועם הנכדה. בהשוואה למרואיינים האחרים 'המצליחים פחות', מסתיים 'סיפור-החיים' של הרצל בנימה יותר אופטימית. בעזרת מערכת היחסים עם אשתו הגיורת הוא גם הוכיח לעצמו ולאחרים שאי אפשר להחיל את הרוע על כל הפולנים. נוסף לכך, אף כי התחיל ברה-ביוגרפיה מאוחר יחסית, נראה שהוא יוכל להמשיך בה ולהגיע לנקודת אחיזה, והוא אמנם מתכנן לערוך 'טיול שורשים' נוסף לביקור בקבר סבו.

מאפיינים של 'הצלחה' ברה-ביוגרפיה בקרב המרואיינים

שלושה מבין משתתפי המחקר (ברכה, אהובה, זאב) הציבו את מידת שביעות רצונם מחייהם בהווה על הרצף בין 'שלמות האני' ל'יאוש' קרוב יותר ל'שלמות האני' והביעו 'זהות רצופה' של שביעות רצון מחייהם בהווה.

המאפיינים המשותפים לכולם:

- ✦ שלושתם בלטו בהצלחתם לקיים תהליך רה-ביוגרפי מתמשך לאורך חייהם.
- ✦ הביטוי המובהק להצלחה ברה-ביוגרפיה היה יכולתם לשלֵטן כחלק מ'סיפור-החיים' אירועי חיים מהעבר, ביניהם אירועים משפילים ביותר, ולהציג אותם כסיפורי הצלחה.
- ✦ אצל שלושתם התקבל 'סיפור-חיים' שלם יחסית, המקובל על 'צופן-העל' של המספר והמתאים ל'מפתח המוזיקלי' של החברה שאליה הוא משתייך.
- ✦ ברכה הביאה ל'סיפור-החיים' אירועי השפלה שחווה במשך שש שנים, מאז שנשללה ממנה תירותה עם כניסת הגרמנים לעירה עד לסיום המלחמה. היא ליוותה את 'סיפור-החיים' בקו-סיפור של 'עזרה לזולת', שתחילתו בתקופת ילדותה בבית סבתה, ובעזרתו האירה גם את התקופה החשוכה של המלחמה. ב'סיפור-החיים' היא הרחיבה את הדיבור על אירועים הקשורים למעשי גבורה של עזרה לזולת - שלה, של אימה ושל אנשים אחרים בסביבתה. כן התייחסה ב'סיפור-החיים' ל'גלרית האנשים שאם אני לא אזכיר אותם איש לא יזכור אותם', והבליטה את תרומתם לאחרים.
- מהעמדה הזאת של ישועה אלטר-צנטרית גם במקומות המשפילים ביותר כ'אושוויץ' היא הצליחה לשמור על צלם אנוש. יתר על כן, גם במקומות כמו 'פלשוב' ו'אושוויץ' היא הצליחה להמשיך ולקיים עולם פנימי רוחני, עולם של 'לא על הלחם לבדו יחיה האדם' ועובדה זו מעצימה את ניצחונה על הגרמנים. הדבר מתבטא, למשל, כאשר הבריחה ספרי שירה בדרכה ל'פלשוב', ואף קראה בהם ברגעי הפנאי המעטים מאוד במחנות, או כאשר זימזמה לעצמה יצירות קלאסיות ברגעים קשים על הדרגשים במחנות הריכוז.
- ✦ אהובה אימצה לעצמה את 'קו-הסיפור' 'צו-הסיפור', שלפיו עליה להישאר בחיים בכל מחיר כדי לספר על השואה. גם היא, כברכה, קושרת את 'קו-הסיפור' לאימה (זולת ראשוני) ומבליטה ב'סיפור-החיים' את הצלחת התחבולות שבעזרתן נשארה בחיים בשם 'צו-הסיפור' כניצחונות המבטלים את תחושת ההשפלה.
- ✦ זאב הבליט לאורך 'סיפור-החיים' את הצלחתו להתמודד בכוחות עצמו מגיל צעיר מאוד ואימץ לעצמו את 'קו-הסיפור' 'אם אין אני לי מי לי'. במהלך הסיפור הוא תיקן בעקביות את האירועים המשפילים בחייו, והפך אותם למקורות עוצמתו לאחר מכן עד ההווה. למשל, הוא הבליט ב'סיפור-החיים' כיצד בהיותו ילד עבר ביוזמתו לעיר אחרת ובכך הצליח להשתקם בכוחות עצמו מהדלות שבה חי ואף לשפר את מצבם הכלכלי של בני משפחתו. כן סיפר שבביקוריו אצל בני משפחתו המורחבת, אשר זילזלו בו על דלותו ועל היותו בנו של סנדלר, הוא טרח להבליט מראה חיצוני של מצליחן, ובכך הוא תיקן את

- תחושת ההשפלה שחוזה בגללם. הוא ממשיך בתיקון תדמיתו ותדמית בני משפחתו אשר נספו בשואה גם אחרי המלחמה עד היום. התיקון התבטא בעיקר בתרגום הספר שכתב 'חמישה דורות' להונגרית והצבתו בספרייה הלאומית בעירו - במעשהו זה עבר זאב מהמעמד המשפיל, להרגשתו, של בן הסנדלר העני למעמד של סופר.
- ✦ אצל שלושת המרואיינים 'המצליחים' בולט קיום תהליך רה-ביוגרפי מתמשך במהלך חייהם והתאמתו ל'מפתח המוזיקלי' של החברה באותו הזמן.
- ✦ ברכה לא דיברה על עברה בשואה אלא בחוג חברותיה 'משם' ועם בני משפחתה עד למשפט אייכמן. לאחר המשפט, כאשר ניתן לשואה מקום בזיכרון הלאומי, היא הרחיבה בהתמדה את חוג השומעים וגם החלה לעסוק בגביית עדויות על העבר בשואה מניצולי שואה אחרים.
- ✦ אהובה, הנאמנה ל'קו-הסיפור' של 'צו הסיפור', היתה מוצפת עם השחרור בדחף לספר על מה שקרה בשואה, אך התאימה את עצמה ל'דיאלוג החברתי' (Rosental, 1994), שלפיו, לדעתה, "לא רצו לשמוע", והסתפקה בכתיבת שירים בסתר. תוך התאמת עצמה ל'מפתח המוזיקלי' החברתי היא החלה לכתוב על קורותיה בשואה לאחר משפט אייכמן. אז גם פירסמה, בשם 'צו-הסיפור', את קורותיה בספר, והיא דואגת להפצתו עד היום.
- ✦ זאב לא עסק בנושא השואה ועד לשנים האחרונות נמנע מלהזכיר את עברו באותה תקופה אפילו לפני בני משפחתו. לדבריו, נהג כך משום שאשתו איבדה את כל משפחתה בשואה והיא פוחדת מהיזכרות (Butler, 1963) וילדיו "לא היו מעוניינים בסחורה הזאת". התהליך הרה-ביוגרפי שקיים עם עצמו במהלך השנים פרץ החוצה לאחר שנכדו ביקש לשמוע על חייו לשם כתיבת עבודה לבית הספר. למען נכדו הקליט במשך שעות את 'סיפור-חייו', שכלל בתוכו גם את אירועי השואה. הספר 'חמישה דורות' נכתב על פי החומר שבקלטות אלה.
- ✦ שלושת המרואיינים 'המצליחים' מילאו את המשימה העיקרית של המחקר בהצלחה גדולה יחסית לשאר המרואיינים, וסיפרו את 'סיפור-חייהם' במסגרת 'הסיפור הראשי' - מתוך 99 עמודי הראיון עם אהובה הוקדשו ל'סיפור הראשי' 96 עמודים (95% מהראיון); 110 עמודי הראיון עם ברכה ו-56 עמודי הראיון עם זאב סופרו כולם במסגרת 'הסיפור הראשי'.
- ✦ שלושת המרואיינים 'המצליחים' גילו ב'סיפור-החיים' שביעות רצון מחייהם בהווה, והבליטו בו את ההמשכיות בין ההווה לעבר בחייהם.
- ✦ ברכה ממשיכה גם היום לנהל סדר יום מתוכנן עמוס בפעילות. ביתה משמש מרכז להתכנסות של בני המשפחה. היא מפעילה את בני משפחתה בפעילות הקשורה ל'צו הסיפור' והיא גם מעורבת בהמשך העברת המורשת התרבותית במשפחה, כפי שלמדה מאביה בילדותה. ברכה ממשיכה גם היום, כגמלאית, בפעילות אלטר-צנטרית של הגשת עזרה לניצולי שואה ובקליטת עלייה, כפי שפעלה במשך שנות עבודתה כעובדת סוציאלית. כמו-כן היא ממשיכה לפעול להגשמת 'צו-הסיפור', כדי למנוע את שקחת סיפור

השואה וגם כדי להמשיך במאמץ להסרת הכתם של 'כצאן לטבת' מהניצולים ולהבליט את תרומתם ליישוב הארץ. בפעילותה היא ממשיכה לזכות בתמיכתו המסורה של בן זוגה. עם זאת, לשביעות רצונה מחייה בהווה - ההלים עם שביעות רצונה מאורח חייה בעבר - מתלווה רגש אשם מתמיד על שהיא נותרה בחיים והאחרים נספו.

האירועים הקשים מהעבר משולחנים ב'סיפור-החיים' ומשתלבים ב'זהות הרצופה' של ברכה כאישה מצליחה ניצולת שואה.

אהובה מתפקדת בהווה כמטפלת מרכזית בבנה החולה במחלה ממאירה ובבעלה החולה במחלת אלצהיימר. מתוך תחושת ביטחון ב'זהותה הרצופה', היא מעיזה גם במציאות חייה זאת לפנות מקום בחייה לפעילות מלאה הקשורה ל'צו-הסיפור'. נוסף לכך, בעזרת בני משפחה היא גם ממשיכה לנהל את הבית כך שימשיך להיות מרכז להתכנסות המשפחה, ובעיקר בשבתות ובחגים. אהובה גם משתפת את הבנים, את בני זוגם ואת הנכדים בפעולותיה הקשורות ל'צו הסיפור'.

אהובה, כברכה, מדגישה ב'סיפור-החיים' את ההמשכיות בין פעילותה בהווה לבין אירועי חייה בעבר בהקדשת חייה לקיום 'צו-הסיפור', הצו שמסרה לה אימה.

אהובה, כברכה, ממשיכה לחיות בצל האבדנים של יקריה בשואה, עד כדי כך שהיא אינה מרשה לעצמה לוותר עד היום על "המשך השתייכותה" לבית 'שם', והיא חיה, לדבריה, במציאות של "אני פה ואני שם". עם זאת, גם היא, כברכה, מצליחה לשלוך את האירועים הקשים מהעבר ב'סיפור-החיים' ולהגיע בעזרת התהליך הרה-ביוגרפי ל'זהות רצופה' של אישה מצליחה, שלפניה עתיד עמוס בפעילות ובמחויבות ברות 'צו הסיפור'.

זאב מדגיש ב'סיפור-החיים' שגם היום, כגמלאי, יומו מתוכנן לפרטים ועמוס בפעילות; ביוזמו ממשיך להיות מרכז להתכנסות המשפחה בשבתות ובחגים; הוא ואשתו ממשיכים להיות לעזר לבנים ולנכדים לפי צורכיהם המשתנים.

זאב מדגיש ב'סיפור-החיים' את הקשר בין מצבו המוצלח בהווה לבין העבר, בעיקר כיוון שניהל את חייו לפי המוטו 'אם אין אני לי מי לי'. אחת מההצלחות של חייו היא הבחירה במקצועו (חשמלאות) והצלחתו ללמוד אותו בכוחות עצמו. כן הוא מזכיר ב'סיפור-החיים' כיצד לא בחל בשום אמצעי כדי לשרוד, כולל הונאת האחרים במקרי הצורך. בסיפור הוא כולל אירועים המבליטים את מודעותו לבריאות ולשמירה על עצמו, כמו התמדה בצעדה יומיומית וניהול אורח חיים צמחוני, כקשורים ל'קו-הסיפור'.

בהלימה לתקופת התפתחותו כיום (אריקסון, 1967) הוא עסוק בסקירת חייו ובעריכת מאזן הישגים (Life-review, Butler, 1963), ובעקבות זאת הוא הצליח להגיע ל'זהות רצופה'. זהותו היא של יהודי ציוני, שהעבודה היא אחד הערכים החשובים בעיניו, ואשר ילדיו ונכדיו הם מההישגים החשובים בחייו; יהודי אשר העמיד את ניסיונו מתקופות השפל של חייו לרשות אנשים במצוקה, ואשר הצליח לעזור להם באמפתיה (רוטנברג, 1990) על סמך ניסיונו האישי.

זאב, כשתי המרואיינות 'המצליחות' האחרות, חי את חייו בצל אבדן יקיריו בשואה, ואף מזכיר אותם בתחילת הראיון. הוא רואה בספרו 'חמישה דורות' ובפעילותו בנושא 'צו הסיפור' מצבה לבני משפחתו האבודים. באמצעות פעילות רה-ביוגרפית זאת מצליח זאב לשזור את אירועי האבדן לתוך 'סיפור-החיים', שיחד עם העצב הוא מייצג 'זהות רצופה' של חיים מוצלחים.

2. נושאים רה-ביוגרפיים ב'סיפורי-החיים' של מרואיינים

בחלק זה ייבחנו הנושאים המופיעים ב'סיפורי-החיים' של המרואיינים בקשר לרה-ביוגרפיה. הנושאים הראשונים - 'קו-הסיפור' ו'צו הסיפור' - הם נושאים שאינם קשורים לזמן, הנושאים האחרים הופיעו אצל כל המרואיינים בסדר כרונולוגי. סדר הנושאים דומה אצל כולם, מהיותם בני אותו ה'דור'.

א. הנושא המרכזי - 'קו-הסיפור'

'קו-הסיפור' הופיע ב'סיפורי-החיים' של כל המרואיינים, והיה שזור לאורך הנושאים האחרים. בבניית 'סיפור-החיים' היה 'קו-הסיפור' קשור ל'זהות הרצופה' של המרואייך ולאופן פעילותו בהווה; חלק מהמרואיינים משכו את 'קו-הסיפור' מתקופת הילדות, בדרך כלל עם קשר לזולתים ראשוניים כמו ההורים. להלן שתי דוגמאות: ברכה בתרה כ'קו-סיפור' את הישועה האלטר-צנטרית של עזרה לזולת, וראתה בכך המשך למנהגיה של סבתה, שאף זכתה להתייחסות נרחבת בתיאור של ברכה את תקופת ילדותה. הסבתא מתוארת כאישה אמפתית, מעין עובדת סוציאלית העוזרת בהתנדבות לבני אדם במצוקה, יהודים וגויים כאחד. הסבתא ניהלה בית פתוח, והיה אפשר לפנות אליה לעזרה בכל שעות היממה בכל נושא שהוא. סבתה האמפתית של ברכה התאימה את אופן העזרה לאדם שפנה אליה ולסוג העזרה הנחוצה לו באותו הרגע. האמפתיות והעזרה לאחר הועברו לברכה גם דרך אימה, שהכינה את ברכה ואת אחיה לקראת הגירושים ואשר עזרה לרבים במסלול הייסורים בגטו, במחנות הריכוז ואחרי המלחמה. לסגנון החיים האלטר-צנטרי של סבתה ואימה נוספו המסרים שקיבלה מאביה, וכולם יחד עיצבו את 'הזהות הרצופה' של ברכה - 'עזרה לזולת' - הזהה ל'קו-הסיפור' של 'סיפור-חייה'. ברכה פיתחה קריירה של עובדת-סוציאלית בסגנון דומה לדרכה של סבתה בעיירה - היא התירה לעבודה לגלוש גם לתחום חייה הפרטיים, אפשר היה לפנות אליה לקבלת עזרה בכל שעות היממה, בכל נושא, וההצלחה שהיתה לה עם כל סוגי האוכלוסייה כעובדת קליטה מעידה שגם הצליחה להיות אמפתית. 'סיפור-החיים' של אהובה מלווה ב'קו-הסיפור' שלה - 'צו-הסיפור'. תחילתו של 'קו-הסיפור' ברגע הפרידה שלה מאימה שציוותה עליה להמשיך לחיות כדי לספר ולהנציח את מה שקרה. לאחר הפרידה מאימה, במשך שהותה במחנות הריכוז ובעבודת הכפייה, הרחיבה אהובה

בתיאור אירועים הנוגעים לסיפורי הישרדות יצירתיים, כשהיא מנמקת את מאמציה להישאר בחיים במתחייבות ל'צו-הסיפור'. אחד האירועים הבולטים הוא ההחלטה של אהובה לא להשתתף במעשה ההתאבדות הקבוצתי בקרון ל'טרבלניקה' ולהישאר בחיים בשם הצו. הדתף לקיום 'צו-הסיפור' ממשיך להתקיים אצלה לאורך כל החיים מאז, תוך התאמת פעילותה בהקשר זה ל'מפתח המוסיקלי' התברתי של כל תקופה ותקופה. למשל, סמוך לתקופת השחרור, כאשר הרגישה שהחברה מתייחסת לניצולים בהאשמה שהם הלכו כצאן לטבח ולא רצו לשמוע אותם, היא ניהלה תהליך רה-ביוגרפי רק בתוך עצמה וכתבה שירים בסתר. לאחר משפט אייכמן, כאשר הגישה כלפי הניצולים השתנתה, וכדברי משתתפת אחרת (ורדה) הפכה מ'כצאן לטבח' ל'אחי גיבורי התהילה', החלה אהובה לפרסם את שיריה ברבים וגם הוציאה לאור ספר זיכרונות.

'קו-הסיפור' מתקשר בהווה ל'זהות הרצופה' של אהובה כמספרת, הרואה היום בפעילותה הנוגעת לצו-הסיפור את המשמעות העיקרית של חייה. חיים בונה את 'סיפור-חיו' סביב קו-הסיפור של 'המשקיף'. חיים היה בן למשפחת תעשיינים אמידה מאוד טרם פרוץ המלחמה. עם כניסת הגרמנים לעיר מגוריו היו הוא ובני משפחתו בין הראשונים שנעקרו מבתם והועברו לגטו. הוא היה אז בן ארבע עשרה. ב'סיפור-החיים', בתהליך רה-ביוגרפי, הוא מקדיש לתקופת ילדותו טרם המעבר לגטו מקום קטן יחסית למרואיינים האחרים, ומצמצם את מקום הוריו כזולתים ראשוניים. לעומת זאת הוא מרחיב ב'סיפור-החיים' את האירועים הקשורים להווי חיו בגטו, מתרכז בלימודי בגמנסיה העברית שם ובדמויות המתנכיים, שהוא אף נאמץ לעצמו כזולתים ראשוניים. חיים מבליט בחלק הזה של הסיפור את היכולת 'להשקיף' על אירועי החיים כדבר העיקרי שהפיק אז. בהפסקת לימודי השירותית בגמנסיה בגטו ובצירופו הכפוי לעבוד שם ראה חיים את תום תקופת ילדותו ונעוריו ואת תחילתה של תקופת הבגרות. מאז הוא אימץ לעצמו את 'קו-הסיפור' של 'המשקיף', אשר הנחה אותו בבחירת הנושאים והאירועים ל'סיפור-החיים'.

הבחירה בעמדת 'המשקיף' איפשרה לחיים ליצור במהלך חיו מרחק מהאירועים והקלה עליו את הכאב שבהיזכרות. מעמדה זאת הוא בחר ב'סיפור-החיים' לסכם את תקופת ילדותו בשלושה משפטים, שעיקרם מתאר את מעמדם התברתי של הוריו ואת עיסוקיו כבן עשירים בלימודים ובפעילות חברתית. הוא גם לא פירט לגבי מערכת יחסיו עם הוריו בתקופת שהותם המשותפת בגטו, אלא העדיף לציין אירועים המבליטים את 'קו-הסיפור' של היותו בעמדת 'המשקיף'.

גישתו זו של חיים הכתיבה גם את התייחסותו לתקופת שהייתו במחנות הריכוז, למשל - בחינת התנהגותם של האסירים והסוהרים ב'אשוויץ' כאילו מבחוץ חסכה ממנו את תחושת ההשפלה בשל מעמדו כאסיר.

'קו-הסיפור' 'המשקיף' אינו קשור רק להישרדות, הוא מתבטא במשך הקריירה המוצלחת של

חיים כאיש חינוך - הן כאשר לימד אחרים 'להשקיף', ובכך העביר הלאה את המסר שהפיק ממוריו בגטו (הממשיכים ללוות אותנו כזולתים ראשוניים במשך כל חייו) והן בבחירתו לעסוק כיום, בצאתו לגמלאות, בהיסטוריה, במדע המשקיף על אירועים. חיים תופש את חייו כמוצלחים ובטוח ביכולתו לממש את תכנית המחקר שקיבל על עצמו. מתוך תחושה זאת של 'שלמות עצמית' (אריקסון, 1967) הוא מסוגל לקבל את עובדות החיים כמו שהן, ומנסה להתמודד איתן באופן רציונלי. למשל, בשל מחלת אשתו הוא הפסיק את העיסוק במחקר, והחליט להקדיש את כל זמנו לטיפול בה. אופן חייו בהווה כמטפל מרכזי באשתו מעניק לו את הסיפוק הקשור לישועה אלטר-צנטרית וגם גמול חברתי (Weinblatt, 1994).

ב. הנושא 'צו-הסיפור'

הנושא 'צו-הסיפור' מכיל תכנים הקשורים לתחושת המחויבות של המרואיינים לספר על מה שהיה 'שם' ולדאוג ל'פינוי מקום' לתכנים האלה בזיכרון הלאומי והאוניברסלי. תכונה נוספת בקיום 'צו הסיפור' הוא המשך התיקון של דימוי הניצולים מ'ההולכים כצאן לטבח' ל'אחי גיבורי התהילה', כפי שהתבטאה ורדה, למשל.

'צו הסיפור' כאחת מהמשמעויות החשובות בחיים מופיע אצל שלושה מהמרואיינים, שגם הצליחו באופן בולט יחסית לשאר המשתתפים לקיים תהליך רה-ביוגרפי מתמשך במהלך חייהם ואשר תפשו את חייהם באופן בולט כמוצלחים יחסית לאחרים (אהובה, ברכה וזאב). אהובה, למשל, פירשה את העובדה ששרדה כקשורה ליעודה בחיים לספר על מה שהיה 'שם'. ב'סיפור-חייה' אין 'שברים', והיא מצליחה לשלחן בתוכו גם את האירועים הקשים, שהיא חוותה אותם כהצלחות; כך היא גם מתייחסת למצבה היום כנותנת הטיפול העיקרית של בעלה ושל בנה החולים.

לעומתם, שלושה מרואיינים אחרים (דב, ורדה וחיים) קיימו תהליך רה-ביוגרפי מתמשך, הגיעו בהווה ל'זהות רצופה' של שביעות רצון ממהלך חייהם ולא ביטאו בראיון מחויבות ל'צו הסיפור'. מדבריהם ניכר שהצליחו לשלחן את אירועי השואה כחלק מ'סיפור-החיים', ועם זאת גילו חוסר עניין מופגן לפעול למען 'צו הסיפור' בפומבי. הם ראו בפעילות פומבית כזאת הנצחה ל'התקרבות', לדבריהם, והביאו לסיפוריהם אירועים הקשורים למאמצים שהשקיעו כדי לנתק את עצמם ממעמד זה. ב'סיפורי-החיים' הם הבליטו את עצמם כישראלים לכל דבר. עברם בשואה אמנם שולחן ב'סיפור-החיים', אבל הם הדגישו שזהו חלק קטן מחייהם לעומת המחויבות שלהם למשימות למען העתיד (ורדה ציינה כי היא מחויבת ליישוב הארץ ולקליטת עלייה, דב וחיים - למלחמה למען הארץ ולהגנה עליה). משימות אלה תפסו את רוב מרצם ותשומת לבם, כך שלא היו פנויים בעבר ואינם פנויים היום לעסוק במשימות הקשורות ל'צו הסיפור'. עם זאת, דב פועל למען 'צו הסיפור' בחיק משפחתו: הוא נוהג לספר את 'סיפור-חייו' לבני משפחתו וגם יצא לטיולי 'שורשים' עם אשתו, עם

ילדיו ועם נכדיו. לקראת המסעות הוא גם טרח להכין כל אחד מהם בצורה המתאימה לו. ורדה התחילה רק לאתרונה לספר לבנותיה על עברה בשואה, וגם הסכימה להקליט למען ראיון בווידיאו.

שני מרואיינים אחרים, יוסף וכרמלה, השקיעו את כל מעייניהם מאז השחרור במישור הכלכלי והגיעו להישגים מרשימים בתחום זה. תוך כדי כך קיימו, כנראה, רה-ביוגרפיה אישית, כפי שמעידה היכולת שלהם לספר 'סיפור-חיים' רצוף, אשר בתוכו שזורים גם החלקים הקשים של תולדות חייהם. שניהם ציינו שבגלל ההתמקדות בעסקים (ב"עשיית כסף") לא התפנו לעסוק בדברים שברוח, כמו 'צו הסיפור'. כיום, עם פרישתו לגמלאות, מקדיש יוסף את רוב זמנו לעיסוקים הקשורים ל'צו הסיפור'. הוא רואה בעיסוקו זה גם הזדמנות ל'תיקון השבר' שחל בחייו עם פרוץ המלחמה בהיותו בן שלוש עשרה, כאשר נאלץ להפסיק את לימודיו ולחיות "רק על הלחם", כדבריו.

שני המרואיינים מבין אלה הקרובים ל'יאוש' (גרשון והרצל) מתקשים עד היום לשלחן את אירועי השואה ב'סיפור-חיים' מפתח ההיזכרות. הם אמנם מרגישים מחויבים לקיום 'צו הסיפור', אך אין בכוחם לממש מחויבות זאת.

ג. הנושא 'תקופת הילדות והנעורים'

כל המרואיינים התייחסו לנושא זה, ורובם כללו בו תקופה שהסתיימה בעקירה מהבית עקב המלחמה. חלק מהמרואיינים תיארו את תקופת ילדותם כמאושרת יותר ואחרים כמאושרת פחות, אולם כולם קשרו את 'קו-הסיפור' לתקופת הילדות והנעורים. ב'סיפורי-החיים' כללו המרואיינים בתוך הנושא 'תקופת הילדות והנעורים' את הנושא 'זולתים ראשוניים', ובעיקר את ההורים. רובם צימצמו את התיאור הנוגע לאחיהם שנספו. אהובה, למשל, מתארת את תקופת ילדותה כתקופה מאושרת, ומפרטת ב'סיפור-החיים' אירועים הקשורים לעיסוקי ההורים ולבילוי משותף איתם. היא אמנם מזכירה את אחותה הקטנה שנספתה בשואה ואף נקבת בשמה, אך היא מצמצמת באירועים הקשורים בבילויים משותפים לה ולאחותה בתקופה של טרם המלחמה. גם ברכה מתארת את תקופת הילדות כמאושרת וכתקופה המהווה בסיס ל'זהותה הרצופה' היום. אף היא מרחיבה בנושא 'תקופת הילדות' באזכור אירועים הקשורים להוריה, המוצגים לכל אורך 'סיפור-החיים' כזולתים ראשוניים מרכזיים בחייה, ואילו את אחיה הקטן אשר נספת בשואה היא אמנם מזכירה, אבל מצמצמת באירועים הקשורים להווי חייהם המשותפים כאח ואחות.

רוב המרואיינים, גם אלה המתארים את תקופת ילדותם כפחות מאושרת, מציגים אותה כמקור לכוח להמשך חייהם בעתיד. למשל, זאב מתאר את העוני הרב בבית הוריו, עד כי הוא היה חייב לסייע להם בפרנסת המשפחה בעודו ילד. דרך תהליך רה-ביוגרפי מצליח זאב להפוך את הדלות בבית הוריו למקור כוח, והדבר מתבטא גם ב'קו-הסיפור' 'אם אין אני לי מי לי', המלווה את זאב

לאורך חייו מאז ילדותו עד היום. ב'סיפור-החיים' מציג זאב את 'קו-הסיפור' כמוטו המרכזי של 'זהותו הרצופה', ולדעתו, בעזרתו הגיע למקצוע חייו כחשמלאי והצליח לשרוד את השואה. דב איבד את אימו בהיותו בן ארבע, ואחותו בת השבע היתה לו לאם. דרכה למד כיצד להיות במחסור ולהילחם על קיומו. 'קו-הסיפור' ב'סיפור-חייו' הוא 'במו ידי', והוא טוען שהצליח לשרוד את המלחמה ולהיות גיבור בזכות ילדותו והקשיים שחווה. דב מרחיב ב'סיפור-החיים' את הדיבור באירועים הקשורים להוריו כזולתים ראשוניים, ונותן להם את המקום המרכזי בין אלה שתרמו ל'זהותו הרצופה'. הקשר שלו אל אביו כזולת ראשוני נמשך עד היום, למרות העדרותו הפיזית, באמצעות עיסוקו בנגרות, כאביו. במהלך 'סיפור-החיים' הוא גם מתאר כיצד העביר את מקצוע הנגרות לשני בניו, וכי עשה זאת באותה דרך שאביו לימד אותו בילדותו - על ידי כך שמקטנותם הם נכחו בנגרייה בזמן שעבד והשתלבו בעבודה בהדרגה. כיום, לאחר שפרש לגמלאות והתפנה ללימודים, ממשיכים בניו לנהל את הנגרייה שהקים.

חיים וורדה, במאמץ 'לתקן את השבר' שהמלחמה הביאה לחייהם, הבליטו ב'סיפור-החיים' אירועים שהעידו על המשך אורח חיים נורמלי בצל המלחמה. אצל שניהם התקשר הנרמול בעובדה שהם הצליחו להמשיך את תקופת ילדותם גם במעמד של אסירים - חיים במהלך לימודיו בגמנסיה בגטו, וורדה במחנה 'טרזין'. שניהם גם מתייחסים לעובדה שבמציאות הזאת הם הצליחו לממש תהליך של פרידה רגשית מההורים, בהלימה להיותם מתבגרים - חיים התעלם ממצייאות החיים בגטו ומהוריו והתמסר כולו ללימודים ולהווי הגמנסיה שם. הוא אימץ לעצמו את מוריו מאותה תקופה כזולתים הראשוניים, והעמיד את חשיבותם בעיניו אף למעלה מזו שייחס להוריו. ורדה נפרדה מפינת המשפחה עם אימה ב'טרזין' ועברה אל חבריה באגף הנוער שם. עם זאת, היא נשארה נאמנה להוריה כזולתים ראשוניים מרכזיים של חייה, המהווים חלק חשוב ב'זהותה הרצופה'. היא הקדישה להם מקום נרחב יחסית ב'סיפור-החיים', בעיקר בנושא 'תקופת הילדות והנעורים'.

ד. הנושא 'ההשפלה'

הנושא שהועלה אחרי הנושא 'תקופת הילדות והנעורים' היה 'ההשפלה', שסימן את מעברם החד של המרוואיינים מחיים כבני אדם חופשיים המוגנים על ידי החוק לחיים מופקרים של 'תת-אדם'. כל המשתתפים במחקר הזכירו אירועי השפלה כקשורים לתקופת המלחמה. כחלק מ'תיקון השברים' שהמלחמה יצרה בעולמם הפנימי (ב'צופן-העל' שלהם), הביאו המרוואיינים בעקבות אירועי ההשפלה את ה'תיקון' של ההשפלה לניצחון.

'תיקון' אירועי ההשפלה לניצחון, שהביא ל'החזרת הכבוד האבוד', לדברי ברכה, הובא ל'סיפורי-החיים' באופנים שונים וברמות שונות. בתלק מהמקרים היה צורך בשותפים להשגת ה'תיקון'. למשל, אהובה הפכה מקורבן לגיבורה כאשר זכתה, לאחר שהולקתה באכזריות בידי אחד המפקדים, להערצתן של חברותיה למחנה. טובה הושפלה במשך המלחמה בידי רוזי, מנהלת העבודה במחנה הריכוז, אך כאשר הגיעו הרוסים המשתררים למחנה היא הובילה בעזרתם את רוזי,

בנוכחות האסירות האחרות, לנקות את הצואה שנערמה במחנה בשנות המלחמה - בכך הפכה טובה מאסירה מושפלת לגיבורה, וגם תרמה במעשיה אלה ל'תיקון' אצל האסירות הצופות.

אופן אחר של 'תיקון' מצבי השפלה ל'גבורה' מתקשר ב'סיפורי-החיים' להצלחתם של המרואיינים להערים על האויב, ובעיקר כשהצליחו לברוח. יוסף, למשל, חי בתקופת המלחמה בזהות שאולה כאיכר פולני. במעמדו זה היה תשוף יומיים להשפלה מידי 'תבריו' האוקראינים, שהביעו בנוכחותו את שנאתם ליהודים, ואחד מהרגעים המשפילים ביותר שלו היה כשהתעללו ורצחו יהודים לנגד עיניו. בניסיון ל'תקן' את ההשפלה הזאת הוא משלב ב'סיפור-החיים' הן אירועי גבורה הקשורים בהצלחתו לברוח ממצבים בלתי אפשריים (למשל, מקרון הרכבת שהובילה אותו ל'טרבלינקה' ולאחר מכן ממתנה הריכוז 'טרבניקי') והן פעולות נקם שלו ברוצחים (למשל, כשמסר למשחררים הרוסים פרטים על בני כפרו שרצחו יהודים, ובעקבות כך הוציאו אותם הרוסים להורג). ניסיון 'תיקון' נוסף לאותה השפלה נעשה שנים רבות לאחר סיום המלחמה, כשיוסף חזר לכפר, אל הגשר שבו נאלץ לחזות בטבח היהודים, כדי להביע שהוא 'לא שכת'.

דב, גם הוא כיוסף, עבר את המלחמה בזהות שאולה של איכר פולני, אך למזלו הוא לא נכח בהתעללות או ברצח של יהודים. לעומת זאת, הוא הרגיש השפלה בשל מעמדו כמנודה בן בני הכפר, שלעגו למראהו העלוב והמחופט. הוא 'תיקן' את מעמדו המשפיל בהצטרפו לצבא האדום, שבו אף זכה בתואר 'גיבור ברית המועצות, אזרח חוץ'. אחד משיאי 'התיקון' היה כאשר הגיע לעיירת הולדתו כחייל, רוכב על סוסו של מפקד הגדוד. דימוי זה של גיבור מלחמה נמשך גם כשהגיע לארץ ישראל והשתתף במלחמת השחרור. 'הזהות הרצופה' של גיבור מלחמה 'תיקנה' לא רק את ההשפלה בעקבות המלחמה, אלא גם עזרה לו להתמודד עם המפגש המשפיל, להרגשתו, עם הוותיקים בארץ.

לעומת דב ויוסף, שהביאו ל'סיפור-החיים' אירועי השפלה ש'תוקנו' באמצעות מעשי גבורה, מספר הרצל על אירועי השפלה שלא הצליח 'לתקן' במעשי התנגדות או נקמה. הוא מצר על ההחמצה הזאת עד היום, בהלימה עם 'קו-הסיפור' שלו ועם 'זהותו הרצופה' בהווה 'אין לי נקודת אתיזה'.

מ'סיפורי-החיים' של המרואיינים עולה כי אחת המטרות העיקריות של הגרמנים בתקופת המלחמה הייתה להשפיל את היהודים ולהביא אותם למצב של איבוד צלם אנוש. מרואיינים שונים הרחיבו באירועים המוכיחים המשך הפעילות הרוחנית-תרבותית גם במציאות המתנה, כעדות לשמירה על צלם אנוש ול'ניצחון' על משפיליהם.

ברכה, למשל, הסתכנה והבריחה בתרמילה בדרכה למתנה 'פלשוב' ספרי שירה, ונהגה לקרוא בהם שוב ושוב במשך שהותה במחנות. היא גם נהגה לזמזם לעצמה מנגינות מיצירות קלאסיות שהיו

זכורות לה. גרשון נהג במהלך עבודת הכפייה, תוך כדי נשיאת שקי פחם לאניות על שפת הדנובה, לשגן בצורה מתוכננת חומר הקשור למקצועו כרופא.

ורדה מתארת ב'סיפור-החיים' את הצלחת האסירים במחנה 'טרזין' לערוך פעילות חינוכית ותרבותית מגוונת, כמו לימודים מסודרים, קונצרטים והצגות תיאטרון, על אף האיסור החמור שהטילו הגרמנים על כל פעילות מסוג זה. השמירה על צלם אנוש למרות המציאות המשפילה של המלחמה התבטאה גם בנאמנות ל'זהות הרצופה' כבני הלאום היהודי. למשל, גרשון ביטא את המשך נאמנותו ל'צופן-העל' היהודי גם בהיותו עובד כפייה בכך שהמשיך, כמצוות אביו, להניח תפילין וגם אירגן ליל סדר לתבריו ה"עבדים".

לעומתו, שתי מרואיינות (אהובה וכרמלה) מביאות ל'סיפור-חייהן' אירועים של ספק באשר לרצון להמשיך לשאת ב'עול היהדות', כחלק ממשבר קיומי שחשו בעקבות תלאותיהן, והן מציגות זאת כמצב של השפלה עצמית. כרמלה הוברחה מהגטו עם אימה בידי אחיה, וכשלא הצליחו למצוא מסתור אצל בני עירן הגויים היא פנתה לידיד של הוריה, שהיה איש דת נוצרי, בבקשה להמיר את דתה (הוא סירב לבקשתה, בשל הכבוד שחש כלפי הוריה, ובכך גברו בה עוד יותר הבושה ותחושת ההשפלה). אהובה אף היא נתקלה (אחרי המלחמה) במצב של חסרון 'בית', שהיה כרוך גם בסכנה מתקופנת מינית מצד "החיליים המשחררים המשתרים ל טרף", וביאוושה פנתה עם כמה חברות למנזר. הנזירות קיבלו אותן בחום רב, ולראשונה מאז פרוץ המלחמה זכו הניצולות למיטה עם סדינים נקיים ומעומלנים ולאוכל בטוח. אהובה נחלצה מההשפלה שבזכותה על דתה ותרבותה לאתר שאימה (זולת ראשוני) הופיעה בחלומה באותו הלילה ועודדה אותה לא להיכנע. למחרת בבוקר יצאו שוב אהובה ותברותיה לשוטט ברחובות ולהמשיך במלחמת הקיום האכזרית.

דרך אחרת ל'תיקון' מצבי השפלה וביטוי רה-ביוגרפי לכישלונם של הגרמנים להביא את היהודים לאיבוד צלם אנוש קשורה לגילויים אלטר-צנטריים של עזרה לזולת במשך השלייה במתנות הריכוז, במקומות המסתור או בפלוגות העבודה של המרואיינים בתקופת המלחמה.

למשל, ברכה מספרת כי בצעדת המוות קפאו רגליה של חברתה, וכשהגיעו למחנה הריכוז היא לא היתה מסוגלת לצאת למסדר - בכך, למעשה, נחרץ דינה למוות. ברכה ואימה הצליחו להצילה תוך גילוי מסירות רבה, תחכום ואומץ: ברכה פרמה זוג תחתוני צמר שהיו לגופה, וסרגה, בעזרת שני קני קש שמצאה אימה, זוג גרבים לרגליה הקופאות של החברה, ובכך ניצלו חייה.

כרמלה מביאה ל'סיפור-החיים' אירועים הקשורים להקרבה עצמית למען הזולת כ'מתקנים' אירועים של השפלה מינית. כדי למלא את החור שצמח על אימה, הצו שמסר לה אחיה בפרדתם לפני שנשלח להשמדה, היא שילמה בגופה לאדם שניאות להסתיר אותן בחצרו עד תום המלחמה.

אחד עשר המרואיינים היו בתחילת המלחמה ב'נקודת מפנה' (Pittman, 1987) של הפסקת חיייהם כאזרחים מוגנים בחוק ושל מעבר למעמד קיומי משפיל מעצם היותם יהודים. ברכה, למשל, מביאה ל'סיפור-החיים' את פלישת הגרמנים לעירה כאירוע שממנו ואילך חוותה השפלה בשל "חיים מחוץ לגזע האנושי". בהמשך 'סיפור-החיים' היא מציינת אירוע של מפגש אנושי אחרי המלחמה, שבזכותו חשה שהושב לה "הכבוד האבוד": בדרך המפרכת חזרה לעירה היא פגשה קצין צ'כי, שבניגוד לגברים האחרים שנקרו בדרכן עד כה, התייחס אליה ואל חברותיה באמפתיה, סיפק להן חסות ללא תמורה מינית וגם שיתף את ברכה בחוויה מוזיקלית מרגשת - במעשיו אלה ובדרך התנהגותו הוא החזיר אותה, לדבריה, כ'בת אדם' לחברה האנושית וכבודה הרמוס שוקם.

באזכור המפגש עם הקצין הצ'כי נגעה ברכה באמצעי נוסף ל'תיקון' המצב המשפיל שנוצר במלחמה, אמצעי שהופיע גם אצל מרואיינים אחרים - הבלטת אירועים עם גויים מיטיבים. נראה שבדרך זו מצאו הניצולים נקודת אור שסייעה להם להאמין שוב בגזע האנושי. למשל, חיים אינו כולל ב'סיפור-החיים' אירועי השפלה, למרות שהותו הממושכת בגטו לודז' ובאשוויץ. לעומת זאת, הוא מרחיב את הדיבור על הפולנים המיטיבים, ובעיקר את חברי המחותרת הפולנית שעזרו ליהודים. יוסף אמנם מתאר ב'סיפור-החיים' מצבים של השפלה כלפיו וכלפי יהודים אחרים, אך גם הוא מרחיב באירועים המבליטים את 'הגויים הטובים', ואחד מהם - חברו הפולני סטאשק - אף צורף לקבוצת הזולתים הראשוניים שלו. יוסף מזכיר גם אישה פולנייה ומתאר אותה כ'פיה טובה' על שהסתכנה ונתנה לו מסתור בביתה לכמה שעות בעת בריחתו ממחנה הריכוז 'טרבניקל'. לדבריו, המנוחה הזאת בביתה והעזרה האמפתית שקיבל ממנה הצילו את חייו. אמנם היום יוסף הוא פטריוט ישראלי, אך הוא מרגיש גם שייכות עזה לארץ מולדתו פולין, וזאת בזכות אותן נשמות טובות שסייעו לו בתקופת המלחמה. מסיבה זו הוא מקדיש את רוב זמנו מאז פרישתו לגמלאות לאיתור 'חסידי אומות העולם' ולתגמולם.

ה. הנושא 'המלחמה שאחרי המלחמה'

בעקבות נושא ההשפלה העלו המרואיינים את נושא 'המלחמה שאחרי המלחמה', שכלל תכנים הקשורים למפגש המאכזב עם שכניהם הגויים לאחר השחרור, להתארגנות מחדש בגולה, לעלייה אדצה, למפגש המאכזב עם הוותיקים בארץ ולהתארגנות מחדש כאן.

אחד עשרה המרואיינים נותרו אחרי המלחמה ללא 'בית' לתזור אליו. בדרך כלל, כאשר חזרו למקום הפיזי של ביתם הקודם מצאו בו דיירים זרים שדחו אותם בבושת פנים (כמו, למשל, טובה והרצל) ובו-בזמן גם היה עליהם לעמוד על האמת המרה של אבדן יקיריהם.

חלק מהמרואיינים, בעיקר אלה שזכו לתמיכה, הרשו לעצמם עם השחרור פסק זמן לצורך מנוחה גופנית ונפשית לפני שיצאו שוב למלחמת הקיום, בבחינת 'ירידה לצורך עלייה' (רוטנברג, 1990).

יוסף, למשל, הצטרף לחבריו הפולנים לאחר השחרור וניהל אורח חיים הולל, ורק לאחר ש'נת' מהתלאות עלה עם אחיו לישראל. דרך אחרת למנוחה היתה אשפוז מרצון לתקופות שונות בבתי חולים ובבתי מרפא.

דב, למשל, נפצע במלחמה. בתיאור תהליך הריפוי מפציעתו בתום המלחמה הוא מבליט את הדיכאון שהיה שרוי בו, ואשר התבטא גם בהתנתקות מהסביבה. לאחר שנה לפי צרכיו החל לשתף פעולה בתהליך הריפוי (ומצבו המשיך להשתפר גם בזכות הרופאה היהודיה האמפתית שהבינה ללב). לאחר שהחלים הוא "הסתער", כדבריו, על המשימה השנייה בחשיבותה לאחר השיקום הגופני של נזקי המלחמה - על הארגון מחדש של עולמו הפנימי, של 'צופן-העל'. בעקבות כך בחר להצטרף ל'השומר הצעיר', שהושם בה דגש על עזרה להתארגנות פנימית ולהקניית משמעות חדשה לחיים באמצעות מחנות קיץ שנהלו במתכונת של 'בית' בהדרכת צוות חס ואמפתי. לאחר זמן-מה, בעקבות ההשתתפות במחנה קיץ כזה, הוא עלה לישראל.

ודוגמה נוספת: לאחר מפגש מאכזב עם המציאות במקום שבו היה ביתו הפיזי, הגיע חיים אחרי המלחמה לצ'כיה ונקלט בעזרת השלטונות בחווה חקלאית המנוהלת בידי צוות חס ואמפתי המשמש כ'בית'. בחווה הזאת, לדבריו, הוא הצליח "להחלים", ואחר כך התפנה גם להחזיר לעצמו את "הכבוד האבוד" באמצעות התגייסותו לצבא הצ'כי. במקביל הוא אירגן מחדש את 'צופן-העל' שלו והתאים אותו לנסיבות חייו החדשות בהצטרפו ל'השומר-הצעיר' ובעלייתו ארצה.

בגלל המלחמה לא זכו משתתפי המחקר לתקופת נעורים נורמלית, וגם אחרי השחרור נרתמו רובם מיד למלחמת קיום, אשר חלקם המשיכו אותה במלוא העוצמה - לעתים ללא סיבה רציונלית - עד צאתם לגמלאות (יוסף, למשל). אפילו ברכה - שעברה את תקופת המלחמה ואת תקופת 'המלחמה שאחרי המלחמה' עם אימה (ומעצם נוכחות האם חוותה מציאות של 'בית'), ועל אף שלאחר השחרור הגיעו שתייהן ל'ביתן' והאם יכלה לאפשר לברכה לחזור לנקודה שבה נקטע מהלך חייה התקין (לחזור ללימודים ולפעילות חברתית-תרבותית לפי מאווייה) - למרות הכל גם ברכה חשה כי לא יכלה "לקבל בחזרה את נעוריה" בשל האבדנים שחוותה, אולי בעיקר עקב מותו של אחיה היחיד.

העלייה ארצה, ששימשה למשתתפי המחקר אמצעי ל'תיקון' ההשפלה שחוו מבני ארצם הגויים עם חזרתם מהמלחמה, היתה כרוכה אצל רובם בהשפלה חדשה וב'מלחמה' חדשה - עימות עם הוותיקים בארץ. ברכה והרצל, למשל, מקדישים מקום נרחב ב'סיפור-החיים' למפגש המאכזב עם ותיקי היישוב, וברכה משווה אותו למפגש של הניצול עם הוותיקים בסרט 'המכה השמונים ואחת'. תגובתם של חיים וורדה שונה מזו של המשתתפים האחרים במחקר. שניהם באו ממשפחות מבוססות כלכלית, שהשתייכו לזרם התילוני-ציוני, ואף דיברו בבית בעברית. שניהם לא כללו ב'סיפור-החיים' אכזבה או קושי במפגש עם היישוב בארץ, אלא התייחסו אל עצמם כאל חלק

משכבת הוותיקים. הם ראו בתבלי הקליטה בארץ שלב נורמלי בחייהם, ומיד עם העלייה היו מרוכזים בנתינה, כשמבטם מופנה קדימה לעבר העתיד.

ו. הנושא 'אופן ההשתקמות'

הנושא שבא בעקבות 'המלחמה שאחרי המלחמה', וברוב המקרים גם היה שזור בו, היה 'אופן ההשתקמות'. בנושא זה כללו המרואיינים תוכן שהתקשר למסלול החיים שבו בחרו לחיות לאחר המלחמה, כמו מקום מגורים, בחירת השותף לחיים ומשלת היד. אי הצלחה - ולו באחד מהתחומים האלה - הוסיפה ל'זהות הרצופה' גוון של כישלון, שהתבטא ב'סיפור-החיים'.

חלק מהמרואיינים קשרו את 'קו-הסיפור' לנושא 'אופן ההשתקמות' בעניין בחירת משלח היד ומימוש.

ברכה, למשל, בנתה את 'סיפור-החיים' סביב הקו של עזרה לזולת והקריירה המקצועית של חייה כעובדת סוציאלית.

כרמלה אף היא שזרה את 'סיפור-החיים' סביב 'קו-הסיפור' האלטר-צנטרי 'אני תמיד מוכנה לעזור', שבא לידי ביטוי גם בקריירה שלה כבעלת מלון. בעזרת ההצלחה בהגשמת המסר של 'קו-הסיפור' היא הצליחה גם 'לתקן' את ההשפלה המינית שחוותה בתקופת המלחמה ולהתעלות מעל ה'כישלון' של אי מימוש האימהות. בסופו של דבר היא מגיעה ל'זהות רצופה' של אישה מצליחה ול'סיפור-חיים' שהיא גאה בו.

ורדה בנתה את 'סיפור-החיים' סביב 'קו-הסיפור' 'החיים הם כמו מחרוזת', וכוונתה היא שחייה משולים למחרוזת שאירועים וחוויות שזורים בה, ואשר השואה היא רק אחד החרוזים בה, ואילו בכל השאר אין היא שונה מנשים אחרות בישראל. לפי 'סיפור-חייה', היא החליטה בילדותה להיות גננת בארץ ישראל, והצלחה לממש את שאיפתה. ורדה רואה בהצלחותיה - היותה כאחות הישראליות, תרומתה לבניית הארץ ולקליטת העלייה והקריירה שלה כמחנכת - סיכום ל'זהותה הרצופה' וביטוי לחייה המוצלחים, אשר במהלכם עלה בידה לממש גם את שאיפותיה מהילדות.

חלק שלישי

סיכום והמלצות

פרק ראשון : סיכום

מטרת עבודה זו הייתה ללמוד על תרומתה של הרה-ביוגרפיה האישית להישרדותם של ניצולי שואה באמצעות ניתוח 'סיפור-חיים' שיצר כל אחד מהם במהלך 'הראיון הארוך' במחקר.

אחד עשר המרואיינים שנענו להשתתף במחקר זה הצליחו במהלך הראיון לארגן את חייהם ל'סיפורי-חיים' שיש בהם התחלה, אמצע וסוף. הם כללו בסיפורים את מהלך חייהם: את תקופת הילדות טרם פרוץ המלחמה, את תקופת המלחמה ואת התקופה שאחריה עד היום. הסיפורים גם נמצאו הולמים את 'זהותם הרצופה' של המרואיינים בהווה. עצם העובדה שהמרואיינים הצליחו ליצור 'סיפור-חיים' שלם מראה על תרומת הרה-ביוגרפיה ל'זהות הרצופה' שלהם ולהישרדותם. כל הנחקרים, פרט לאחד (חיים), הביעו שביעות רצון מעצם ההזדמנות שניתנה להם לספר את 'סיפור-החיים' במלואו. חיים טען, מיד עם פנייתי אליו, שהוא נתן את הסכמתו להתראיין רק מתוך הרצון לעזור לי כחוקרת, מתוך אהוות חוקרים. ההזדמנות לספר שוב ושוב את 'סיפור-החיים' אינה חוזרת על עובדות, אלא בכל פעם זוהי יצירה מחדש המותאמת לנסיבות המשתנות - כלומר, זוהי רה-ביוגרפיה. העובדה שהמרואיינים (כולל חיים) יצרו מחדש במהלך הראיונות את 'סיפור-חייהם' מעידה שהם היו זקוקים להזדמנות כזאת. עבודה זו חשפה קשרים בין כוחות וכישורים שהיו קיימים לפני השואה (כולל זולתים חשובים ראשוניים) לבין היכולת לרה-ביוגרפיה.

1. גורמים מסייעים לרה-ביוגרפיה במהלך הראיון

נראה שהצלחת המשתתפים להשלים את 'סיפור-החיים' במהלך הראיון נבעה לא רק ממניעים רה-ביוגרפיים, אלא גם בזכות גורמים מעודדים נוספים, כמו קרבת המראיינת ל'תרבותם', ההכנות שנעשו לקראת ביצוע המחקר והשימוש העקבי שנעשה במהלכו באסטרטגיות 'הראיון הארוך'. חשוב להזכיר גורמים אלה כמקור נוסף ללמוד ממנו על אמצעים מסייעים לרה-ביוגרפיה, כאפשרות לעזרה נפשית למרואיין וכאפשרות למחקר דרך הטקטיקה של 'סיפור-חיים'.

השפעת הקשר התרבותי בין המראיינת למרואיינים על יצירת 'סיפורי-חיים'

כחלק מביצוע המחקר הייתי מודעת למתסומים שעלולים להיווצר ביני לבין המרואיינים ולהפריע לקיום השוטף של הראיונות, שכן אני 'צברית' ילידת הארץ, ולכן זרה ל'תרבותם' של הנחקרים כבני דור ראשון לניצולי השואה. עם זאת, יש כמה היבטים אישיים בחיי שעזרו לי להתקרב לנחקרים:
❖ אני בת להורים יוצאי פולין, שאמנם לא עברו את השואה בעצמם אך איבדו את רוב בני משפחתם במלחמה. עם ההתקדמות בראיונות הרגשתי פחות ופחות זרה לנושא השואה ומונעת מאוד להקשיב למרואיינים ולמלא דרכם 'חורים' בזיכרון המשפחתי שלי.

- ✦ אני מדברת יידיש והתרבות של העיירה מוכרת לי מקריאה רבה, מהורי ומהקשר עם בני משפחתי המעטים שחזרו 'משם' בתקופת ילדותי.
- ✦ הכרתי ניצולי שואה מהעבודה הקלינית, מעבודת מחקר מקדימה למחקר זה ומפעילות וולונטרית בשיתוף עם ניצולי שואה.
- ✦ ביקרתי בארצות מוצאם של המרואיינים במחקר ובמחנות ריכוז והשמדה בפולין.
- ✦ צפיתי בעשרים עדויות של ניצולי שואה מאוסף 'משואה' המאוחסנים במוזיאון לזכר השואה בואשינגטון, ארצות-הברית, שיקלטתי אותן וסיכמתי אותן.

השפעת שיטת הראיון על יצירת 'סיפורי-חיים'

- יצירת 'סיפורי-חיים' במהלך הראיונות התאפשרה גם בזכות גורמים הקשורים לשיטת הראיון:
- ✦ במהלך הראיונות הייתי נאמנה לעקרונות ולאסטרטגיות של 'הראיון הארוך', כמו צורת הפנייה אל הנחקרים כאל מומחים להתמודדות שאנו באים ללמוד מהם.
 - ✦ צורת הפנייה: "ספרי לי על חיך מהיום שאת/ה זוכרת את עצמך" נמצאה כפתיחה נכונה ל'סיפור-חיים' שכל אחד מהמרואיינים בנה לפי בחירתו. שיטת ראיון דומה, בעקבות Rosenthal (1993), מתוארת גם בעבודותיהם של בר-און (1994) ושל גלעד (1995) על ניצולי שואה.

בסוף הראיונות התקבלו אחד עשר 'סיפורי-חיים' שונים זה מזה, שייצגו אחד עשר דיוקנים של שורדים. בכל אחד מהסיפורים נמצא בסיס ל'זהות הרצופה' של המספר שאיפשרה לו להתמודד עם החיים.

2. התאמת ממצאי המחקר להיבטים התיאורטיים

מניתוח 'סיפורי-חיים' ניתן ללמוד על גורמים התורמים להתמודדות מוצלחת עם טראומה ועל גורמים מעכבים, כפי שמצאתי גם במחקרים אחרים בנושא. עובדה זאת יכולה להאיר את יעילותה של המתודולוגיה הפנומנולוגית האיכותית כמתאימה לחקר נושאים מורכבים, כמו 'התמודדות עם טראומה'. להלן דוגמאות טיפוסיות להקבלה בין ממצאים הקשורים לעבודות על התמודדות עם טראומה, כפי שהזכרתי במבוא, לבין המידע על התמודדות עם טראומה כפי שהופק מניתוח סיפורי החיים של המשתתפים במחקר:

1. בניתוח 'סיפור-חיים' ניתן לחשוף את 'צופן-העל' של המרואייין אשר על פיו הוא פירש את אירועי חייו מחדש ואת האופן שבו בנה 'סיפור-חיים' ששיקף את 'זהותו הרצופה' בהווה. 'סיפור-חיים' כלל בתוכו את ה'שברים' ואת ה'תיקונים' שערך המרואייין במהלך חייו באמצעות התנסות מגוונת בפירוש חוזר, כמו שמתאר רוטנברג (1994) לגבי רה-ביוגרפיה, וכן Lazarus & Brom (1992) ו-Lazarus (1981) בקשר למושג 'פירוש מחדש'.
2. כל אחד מהמרואיינים התייחס ב'סיפור-חיים' למשמעות של פרוץ המלחמה בחייו בהיותו בתקופת ההתבגרות ותיאר כיצד הוא שינה את נקודת מבטו על החיים בעקבות המלחמה

(במושגים של רוטנברג: 'צופן-על') כדי להתאים את עצמו מחדש למציאות המשתנה. ברכה, למשל, תיארה ב'סיפור-חיים' כיצד היא הפכה מ"פטריוטית נאמנה לארץ הולדתה פולין" ל"יהודייה ציונית עם נאמנות לארץ ישראל"; יוסף, באותו הקשר, תיאר כיצד החליט בזמן הבריחה ממחנה 'טרבניקי' לנטוש את היהדות; חיים תיאר כיצד קיבל על עצמו את תפקיד 'המשקיף' כאשר המלחמה קטעה את תקופת ילדותו ו"זרקה" אותו באכזריות ל"בגרות". המידע הזה שהופק מ'סיפורי-חיים' של משתתפי המחקר זהה להתייחסותו של אריקסון (1967) לנושא ולהתייחסותו של Schutz (1944) במאמרו על החייל השב הביתה, ואף דומה להתייחסות של פלשמן (1994) במאמרו על המתבגר כמהגר. הצורך של חיים ושל ורדה, למשל, לנרמל את המלחמה ולפנות לה מקום קטן (ניחית לשאר המשתתפים) במרחב החיים דומה לצורך של משתתפי מלחמת יום כיפור לנרמל את המלחמה, כפי שמתארת לומסקי-פדר (1994) בעבודתה על לוחמי מלחמה זו.

3. מניתוח 'סיפורי-חיים' ניתן ללמוד שמשתתפי המחקר הצליחו ליצור במהלך הראיון 'סיפור-חיים' המייצג את 'הזהות הרצופה' שלהם. ניתן גם לעקוב כיצד הם פירשו מחדש את אירועי העבר וניהלו במהלך חייהם תהליך רה-ביוגרפי מתמשך. בעקבות התהליך הרה-ביוגרפי הם הצליחו לקיים מאזן בין כישלונות להצלחות בחיים (life-review) ולהגיע בהווה ל'זהות רצופה', גם אם לא תמיד היא שיקפה מהלך חיים של אדם מצליח. תהליך דומה מתואר בעבודותיו של Butler (1963) על הקשר בין מצב רוח דיכאוני בהווה לבין הקושי בהיזכרות, וכן אצל רוטנברג (1987, 1994) בדונו ברה-ביוגרפיה.

4. מניתוח 'סיפורי-חיים' ניתן ללמוד על התרומה של הרה-ביוגרפיה להתמודדות של כל אחד מהמרואיינים עם הקשיים בחייו. למשל: ב'סיפורי-חיים' התייחסו המספרים ל'נקודות המפנה' במהלך חייהם, לחיוב ולשלילה, וכיצד החזירו לעצמם את תחושת השליטה על חייהם באמצעות תהליך 'פירוש מחדש' האישי של האירועים. תיאורם זהה לממצאים שעלו בעבודות קיימות על טראומה. גם הגורמים המשפיעים על ההתמודדות עם טראומה, כמו ה'שיקום הביוגרפי', זהים אצל מרואייני המחקר לאלה שבעבודות אחרות על טראומה. להלן הגורמים העיקריים שהועלו:

- ◊ קיום תמיכה חברתית בזמן האירוע, ובעיקר השתייכות קבוצתית, המשפיעה על תפישת האירוע בדיעבד כמוצלח.
- ◊ היסטוריה קודמת, ובעיקר אוסף של 'זולתים ראשוניים' היכולים להיות מקור לפירוש חיובי של האירוע המשפיל ולתרום בכך ל'זהות רצופה' חיובית.
- ◊ הזדמנויות לפעולת התנגדות (ולו בדמיון) כלפי המשפיל, העשויה לתרום בדיעבד לתחושת שליטה במצב, ובכך להשפיע על הרה-ביוגרפיה.

3. מחקר איכותי כשיטה לחקר הרה-ביוגרפיה

מן המחקר עולה כי שיטת החקירה שננקטה בעקביות בעבודה זאת - של שימוש ב'ראיון הארוך' וב'סיפור-חיים' - אכן התאימה למטרת המחקר העיקרית: ללמוד מניצולי שואה על תרומת הרה-ביוגרפיה להישרדותם. והרי הדוגמאות הבולטות לכך:

1. מניתוח הסיפורים עלה שכל המרואיינים ראו במלחמה התנסות ש'שברה' את ההנחות המובנות מאליון שהיו להם ביחס לעולם וקטעה את רצף חייהם. המרואיינים שהציגו 'זהות רצופה' של 'הצלחה' ('שלימות האני') הראו שדרך 'סיפור-החיים' הם הצליחו לחבר מחדש את רצף החיים וקיימו רה-ביוגרפיה וגם הדגישו את הצלחתם בהווה. מאידך, המרואיינים שהציגו 'זהות רצופה' של כישלון לא התאמצו להוכיח שהצליחו לחבר מחדש את רצף חייהם, התקשו ברה-ביוגרפיה והציגו את חייהם בהווה כנוטים ל'יאוש'.
2. 'הזהות הרצופה' שנחשפה ב'סיפור-החיים' של המרואיינים התבטאה בתמציתיות ב'קווי-הסיפור' שזוהו ב'סיפורי-החיים'. המשתתפים, בעיקר 'המצליחים יותר', קשרו את 'קווי-הסיפור' לתקופת הילדות ולזולתים ראשוניים. 'קו סיפור' כזה תרם ל'סיפור-החיים' ממד של המשכיות בתולדות חייו של המספר מתקופת הילדות עד ההווה, כפי שגם מופיע בעבודות על טראומה הטוענות לקשר בין היסטוריית החיים האישית של המתמודד לבין אופן התמודדותו.
3. אחד עשר המרואיינים משתייכים לדור הראשון לניצולי השואה, וכבני אותו הדור הם בעלי היסטוריה משותפת ורקע תרבותי דומה. ואכן, ניתן למצוא ב'סיפורי-החיים' עקבות היסטוריים של לגיטימציה חברתית שתרמה או שבלמה את הרה-ביוגרפיה של כל אחד מהמשתתפים. בשפת תיאוריית הטראומה הדבר מתבטא בהשפעת המצב החברתי על ההתמודדות עם טראומת השואה ועם האירועים שאחריה. ניתן לראות את השינויים בביטויי הרה-ביוגרפיה כלפי חוץ כמשקפים את השינויים בצרכים החברתיים ובעמדות הציבור כלפי השואה וכלפי הניצולים. אחת המרואיינות ביטאה זאת כמעבר מהמעמד של 'כצאן לטבח', שאופיין בהשתקת נושא השואה (בהקבלה, למשל, לעמדת הציבור האמריקני כלפי החיילים שחזרו מוייטנאם), ועד למעמד של 'אחי גיבורי התהילה', של הבלטת הגבורה בעצם הישגות הניצולים בחיים. גם הממצאים הנ"ל מופיעים בעבודות הקשורות להתמודדות.
4. היו מרואיינים שהסכימו להשתתף במחקר זה כחלק מפעילותם הענפה לשינוי העמדה כלפי הניצולים בזיכרון הלאומי. בסיפוריהם ניתן לזהות את הגלגולים שעברה תופעת השואה ביחסו של הציבור הישראלי ואת האופן שבו הצליחו הניצולים להתמודד בכל שלב ושלב. רוב המשתתפים מציגים את אי ההתאמה בין הצורך שלהם לרה-ביוגרפיה לבין עמדת היישוב כטרגדיה שנייה לזו שעברו במשך המלחמה, אלא שהפעם היא מידי 'אחיהם הוותיקים'. הפער הזה מתבטא גם בספרות העוסקת באותה תקופה, והוא בולט במיוחד בביטוי שנטבע אז - 'הלכו כצאן לטבח'. הרצל, למשל, חש מחדש עם עלייתו ארצה את הנידוי שחוזה אביו בזמנו מידי הקהילה היהודית, ועד היום הוא מרגיש את עצמו "ללא נקודת אחיזה".

5. באמצעות ניתוח 'סיפורי-החיים' ניתן להבחין באירועים קשים יותר לשלחון מהאחרים. למשל, המספרים התקשו לדבר בהרחבה על החיים המשותפים בתקופה שקדמה למלחמה עם אחיהם שנספו. בדרך כלל הם לא הזכירו אותם בשם, וגם כאשר הזכירו את שמותיהם הם מיעטו לדבר עליהם לעומת נושאים אחרים. גרשון, למשל, לא הזכיר כלל את אחיו בסיפור הראשי, וכאשר התבקש בהמשך להתייחס אל אחיו ב'סיפור-החיים' הוא הפך את הקשר בינו לבין אחיו שלא שרד ל'נושא המרכזי' - 'תחושת הבוגד' - והאשים את עצמו במותו. לא מצאתי מחקר המתייחס לנושא של 'שכול אחים' כאירוע קשה לשלחון ב'סיפור-החיים'. ברכה, למשל, שהציגה 'זהות מצליחה' של אישה מצליחה, הצליחה לנקוב בשמו של אחיה שנספה רק בסוף הראיון, ורק לאחר שהוצגה לה שאלה ישירה בקשר לכך. לצד תחושת ההצלחה והיכולת לבנות 'סיפור-חיים' הרמוני המשלב בתוכו שש שנים של חיים במחנות ריכוז, ברכה אינה מסוגלת עד היום להתמודד עם האבדן של אחיה ולכלול אותו ב'סיפור-החיים'. מעניין לציין שהיא סיפרה כי לא היתה מסוגלת לערוך לילדיה את טקסי הבר-מצווה שלהם, וגם טקסי הנישואין נערכו בצניעות קיצונית וללא מוסיקה, אולם היא לא קשרה במפורש את ההימנעות מקיום טקסים משפחתיים פומביים לאבדן האח.
6. נושא אחר שקולו רועם למרות השתקו הוא ההתעללות המינית בנשים בתקופת המלחמה. הנושא מוזכר ברמז בפי ברכה, המספרת על נשים שהיא הצילה מהתעללות בידי ניצולים גברים במתנה ריכוז ובידי הגברים המשחררים לאחר המלחמה. כרמלה, באי נוחות ותוך הסתובבות בתדר בחוסר מנוחה בולט, חשפה בראיון לראשונה בחייה כיצד נאלצה במשך שנה לשלם בגופה לגוי שהסתיר אותה ואת אימה כדי להציל את חייה. אהובה ראתה בסכנה של תקיפה מינית בידי גברים את אחת הבעיות הקשות של התקופה שלאחר המלחמה. היא סיפרה לראשונה בראיון זה חוויה שקרתה לה בתחום זה, אך ביקשה לא לפרט את האירוע בחיבור המתקר.
7. מניתוח 'סיפורי-החיים' ניתן היה להבחין בצורך החזק של המרואיינים לרה-ביוגרפיה. ניתן היה לזהות את המצב הנפשי הטוב של המרואיינים שהצליחו (להרגשתם) לספר את 'סיפור-החיים' באופנים שונים ובהרבה הזדמנויות, ולעומת זאת - את המצב הנפשי הפחות טוב של אלה שהצליחו בכך פחות (להרגשתם). מידת ההצלחה נקבעה על פי דעתו הסובייקטיבית של המרואיין, כפי שהדבר עלה מניתוח 'סיפור-החיים' שלו, ובעיקר דרך 'קו הסיפור'. מאידך, היות שהרה-ביוגרפיה היא בעיקרה תהליך שהאדם מקיים בעולמו הפנימי, לא ניתן לומר שגילוי סממני רה-ביוגרפיה חיצוניים מעטים (יחסית למשתתפים האחרים) מעיד בהכרח על אי קיום תהליך מתמשך של שיקום ביוגרפי בתוך עולמו הפנימי של הניצול. למשל, חיים מיעט בתיאור מצבים של השפלה ובפירושים כהצלחות, ועם זאת הוא הצליח ליצור 'סיפור-חיים' מתומצת וענייני ו'זהות רצופה' נוטה ל'שלימות אני'. הוא הרחיב בדבריו על תרומתו לבניין הארץ וצימצם את החלק הקשור לתקופת ילדותו ולתקופת המלחמה. גרשון, לעומתו, טען שהוא התנסה ב'סיפור-החיים' לראשונה במהלך המחקר הזה, וקשר את ההימנעות מרה-ביוגרפיה לפחד מהיזכרות. הוא הסביר כי נמנע במשך הקריירה שלו

כרופא מלהיזכר באירועי השואה, מחשש שלא יעמוד לו כוחו גם להיזכר בזוועות וגם להיות יעיל בעבודתו. הפחד מההיזכרות גם מנע ממנו, כמובן, את העיסוקים הקשורים לרה-ביוגרפיה המאפיינים את המשתתפים האחרים, כמו לבקר בבית ילדותו. 'זהותו הרצופה' של גרשון, המתאימה גם ל'קו הסיפור' שלו, הולמת את מצבו הנפשי הדיכאוני של 'יאוש' בהווה. בהקשר זה ראוי להזכיר שההימנעות מהיזכרות הוזכרה גם אצל Butler (1963) כאחד מהגורמים לדיכאון.

8. מתוך 'סיפורי-החיים' של המרואיינים ניתן ללמוד על שפע האופנים החיצוניים שבהם הצליחו לקיים רה-ביוגרפיה, כולל בתקופות שבהן לא זכו הניצולים לאזון קשבת. למשל: כתיבת שירים ויומני חיים במסתור או סיפור קורותיהם לילדים ולנכדים, תוך התאמת תוכן הסיפור וצורתו לילד ולגילו. כאשר ניצולי השואה זכו לגייטימציה חברתית וסבלם הוכר כמעשה גבורה בעקבות משפט אייכמן, פרצה הרה-ביוגרפיה לכל מקום אפשרי ובמגוון אופנים בקרב המרואיינים במחקר זה, כמו אצל ניצולים אחרים. אז נרתמו המרואיינים גם ל'תיקון' תופעת השואה ב'שבר' של הזיכרון הלאומי.

4. רה-ביוגרפיה כביטוי ליצירתיות של המספר

בזמן קיום הראיונות, כמו בעת ניתוח 'סיפורי-החיים' של המרואיינים, אי אפשר היה שלא להתלהב מהיכולת היצירתית שלהם בהצגת 'סיפורי-החיים'. היצירתיות התבטאה בעיקר בהצלחתם להציג את אירועי החיים כך שלבסוף התקבלו אחד עשר סיפורים המשקפים ברמה מטפורית את תהליך הפיכת האפר ליהלומים נוצצים באמצעות 'תיקון השבר'. את חוויות המלחמה המשפילות 'תיקנו' המרואיינים, למשל, בהבליטם את גילויי העזרה לזולת - הישועה האלטר-צנטרית - ואת מקומה של הידידות גם במציאות של המחנות. גדולתם של המרואיינים במלאכת ה'שיקום הביוגרפי' קשורה גם להבלטת מחוות אנושיות של גויים כלפיהם בזמן השואה.

שביעות הרצון של המרואייין מתיוו בהווה הושפעה ממידת המוצלחות של מאזן חייו, כפי שהתבטאה ב'זהות הרצופה' שלו. ככל שהוא הצליח יותר ב'אופן ההשתקמות', למשל במציאת בן זוג או בת זוג מתאימים או בהורות לילדים ולנכדים, כך גברה נטייתו להפוך את אירועי העבר המשפיליים להצלחה ולניצחון.

כבני אותו הדור מושפעת הרה-ביוגרפיה גם מההערכה הקיימת בחברה לאופי ההתנסות בשואה. למשל: יוסף, שגילה תושייה רבה במלחמה וחי חלק מהזמן בזהות שאולה של איכר פולני, נכת ברציחתם של יהודים ללא יכולת להגיב. ב'סיפור-החיים' הוא אמנם מתאר בפירוט כמעשה גבורה את בריחותיו הנועזות מהרכבת שהובילה אותו ל'טרבלינקה' וממחנה הריכוז 'טרבניקי', אבל מניתוח 'סיפור-החיים' עולה שעד עצם היקום הזה הוא מרגיש צורך להרחיב את הדיבור על חוסר המעש שלו בשעה שצפה ברצח בני עמו ולהצטדק בכך שפעל כך מחוסר ברירה. לעומתו, אהובה

וברכה, ששהו בתקופת המלחמה במחנות ריכוז כמו אושוויץ והתנסו במצבי השפלה קשים, מציגות ב'סיפור-החיים' עמדה של גבורה הנובעת מהעובדה שהצליחו להישאר בחיים. סיפור הגבורה שלהן מושפע גם מהשינוי החיובי שחל מאז משפט אייכמן בהתייחסות הכללית לניצולי השואה.

5. מגבלות המחקר

למחקר פנומנולוגי-איכותי מסוג זה כמה מגבלות:

1. צורת החקירה תלויה במיומנויות החוקר - המראיין והמנתח - ובאישיותו, המשפיעות על החומר המופק. זו עלולה להיות מגבלה אם המראיין אינו מצליח, למשל, ליצור קשר של דיאלוג עם המרואיין.
2. במחקר נדרש החוקר לשקוע בתוך עולמו הפנימי של הנחקר. הדבר עלול לגרום להזדהות יתר עם הנחקר ולהפריע בתהליך הפקת המידע.
3. ההשקעה הרגשית וגם הזמן הדרושים מצד הנחקרים ומצד החוקר עלולים להוות מגבלה להרחבת השימוש בשיטה זאת כשיטת מחקר. יש להביא בחשבון גם את ההשקעה הכספית בהקלטות ובעיקר את ההשקעה בשקלוט הראיונות מילה במילה והפיכתם לטקסטים כתובים מתאימים לניתוח.
4. שיטת המחקר הזאת, מטבעה, עוסקת באוכלוסייה מסוימת. יכולת ההכללה של מסקנות המחקר על אוכלוסיות אחרות מותנית בשימוש במידע שהופק כהשערות למחקרים נוספים.

פרק שני: המלצות למחקר

שיטת הראיון הארוך כשיטת מחקר הינה שיטה יעילה, והיא מומלצת לשימוש בכל מחקר השואף להבין את עולמו הפנימי של האדם. שיטה זו מכירה בכך שהאדם הנחקר הוא המומחה לגבי הווייתו הפנימית בתחום הנחקר ויש להתייחס אליו ככזה.

אחד עשר משותפי המחקר שייכים לדור ראשון של ניצולי השואה, והם היום אנשים מזדקנים שהצליחו לשרוד את השואה ואת אירועי החיים שלאחריה. רוב משותפי המחקר (ותשעה מתוך אחד עשר המשתתפים) לא פנו לעזרה נפשית מקצועית במהלך חייהם. מאידך, היכולת של המרואיינים לארגן את 'סיפור-חייהם' במהלך הראיון מעידה על כך שהם קיימו במשך החיים תהליך רה-ביוגרפי מתמשך. ההצלחה ברה-ביוגרפיה התקבלה הודות למספר ההזדמנויות לסיפור מהלך החיים שעמדו לרשותו של מרואיין, שנקבע בעיקר באמצעות 'צופן-העל' שדירבן או שעייכב את התהליך.

מניתוח 'סיפורי-החיים' ניתן ללמוד על הצורך של המרואיינים לבנות 'סיפור-חיים' שלם, המתחיל בילדותם המוקדמת ונמשך עד היום. הם עשו זאת באמצעות איתור 'קו סיפור', שנמשך לאורך הסיפור והיה קשור - בעיקר אצל 'המצליחים יותר' - לזולתים ראשוניים מתקופת ילדותם, שתפשו גם חלק מרכזי ב'צופן-העל' שלהם. אצל 'המצליחים יותר' המניע להרבות בסיפור ביטא את הצורך 'לתקן' את אירועי העבר כך שיתאימו ל'זהות רצופה' של הצלחה בהווה. לעומת זאת, המרואיינים שהעריכו את חייהם בהווה כ'פחות מוצלחים' השקיעו פחות מאמצים ל'תיקון' אירועי העבר כך שיתאימו ל'זהות רצופה' של כישלון בהווה, לפי פירושם.

מתוך ניתוח 'סיפורי-החיים' ניתן ללמוד מהמרואיינים על דרכים מגוונות ושונות לרה-ביוגרפיה. רק שניים מהמרואיינים הזכירו את הטיפול הנפשי המקצועי כאפשרות סבירה ל'שיקום ביוגרפי', וגם הם הזכירו אותו רק כאחת ממגוון של התנסויות. שני המרואיינים, ברכה ויוסף, הם היחידים שפנו במהלך חייהם אחרי המלחמה, במצבי משבר, לעזרה נפשית מקצועית. עם זאת, מניתוח 'סיפור-החיים' עולה ששניהם החלו לקיים רה-ביוגרפיה עוד בתקופת המלחמה. ברכה, שהתמזל מזלה, עברה את השואה עם אימה וגם יצרה לעצמה חוג חברות שאיתן היא בקשר עד היום, וכמובן גם נעזרה בהן תוך כדי המלחמה לרה-ביוגרפיה. יוסף, שחי במשך המלחמה בזהות שאולה, קיים אז את הרה-ביוגרפיה בעיקר עם עצמו, ולעתים עם חברים גויים מתאימים שידעו את האמת על זהותו. לאחר המלחמה המשיכו יוסף וברכה לקיים רה-ביוגרפיה בדרכים שונות. עם הגיל הם אף הגבירו את העיסוקים הקשורים לרה-ביוגרפיה וגם פינו יותר מקום לנושא במרחב חייהם. אצל שניהם תופס הטיפול הנפשי המקצועי מקום קטן יחסית לשאר אופני הרה-ביוגרפיה, אם כי שניהם זוכרים לטובה את המטפלים, שמתוך אמפתיה למצבם הם היו בעיקר מקשיבים טובים, לדבריהם, ולא דרשו מהם עימות עם עברם הכושל.

מניתוח 'סיפורי-החיים' אפשר להמליץ על חקר ארגון המשאבים לעזרה נפשית כך שיתאימו יותר לצרכים של ניצולי השואה. בשאלת ארגון המשאבים יש לבדוק באיזו מידה כדאי להשקיע בהקשבה לניצולים ובפיתוח מענים לדרישותיהם לעומת השקעה במתן עזרה נפשית בידי מטפלים מקצועיים. למשל, ייתכן שהשגת משאבים להתארגנויות מגוונות של 'קבוצות זיכרון' (Lewis & Butler, 1974) שיעודדו הזכרונות יכולה להיעשות בידי מקשיבים טובים, ולא בהכרח בידי מטפלים מקצועיים. ייתכן, למשל, שהקמת אתרי הנצחה ליקיריהם או פרויקטים לתיעוד הזיכרונות ('יד ושם', 'משואה' ואחרים) כמענה על הצורך הבולט של הניצולים לשמר את זכר השואה לזורות הבאים חשובה להם יותר מהאפשרות לטיפול נפשי קונבנציונלי מול מטפל מקצועי בחדר הטיפול. ואכן, כך אירע לניצולי השואה מראשוני באר שבע, כמתבטא ב'סיפור-החיים' של ברכה. לגבי ניצולים שעדיין מפחדים להיזכר, הסובלים מדיכאונות ופונים לעזרה נפשית - רצוי לחקור האם לפני התחלה בטיפול פסיכולוגי או פסיכיאטרי, או כהשלמה לו, ראוי להציע להם עזרה אמפתית, אוהדת וסבלנית באמצעות דיאלוג שוויוני עם מטפל מקשיב שיאפשר להם לספר ולקדם את הרה-ביוגרפיה שלהם.

ראוי לחקור, האם אלה מהניצולים שעדיין לא הצליחו לשלחן ל'סיפור-חיהם' את האירועים מהעבר יצליחו לעשות זאת בזיקנתם דרך 'סיפור-החיים', האם יוכלו להגביר את הרה-ביוגרפיה ובעקבותיה להגיע ל'זהות רצופה' קרובה יותר ל'שלמות האני' מאשר ל'יאוש'.

נושא אחר שנמצא ראוי למחקר הוא התעללות מינית בנשים, נושא שהקורבנות התקשו לשלחן לתוך 'סיפור-החיים' גם היום, כחמישים שנה אחרי המלחמה. בספרם של Beverley & Graham הדן במחקרים על פסיכיאטריה מניעתית מובא סיכומם של Biderman et al. (1995) בסוגיה של התעללות מינית בנשים כאחד מהגורמים החשובים במחקר על הפרעות נפשיות וטיפול בהן.

סוגיה בולטת אחרת שבלטה במהלך הראיונות וראויה להתייחסות מחקרית היא ההתגברות על שכול אחים, כאב שלא קהה עד עצם היום והיה קשה למרואיינים להתייחס אליו.

ביבליוגרפיה

- האנציקלופדיה של השואה, ספרית פועלים, 1990, כרך חמישי, עמוד 1174.
- אריקסון א.ה., ילדות וחברה, ספרית פועלים, 1967.
- בילו י., "היסטורית חיים כטקסט", מגמות כ"ט (4) עמ' 349-371.
- בר-און ד., מקל הפנטומימאי, הוצאת המחבר, 1986.
- בר-און ד., בין פחד לתקווה, בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1994.
- גלעד נ. זכרון השואה במשפחה: מחקר ביוגרפי ונרטיבי בשלושה דורות, עבודת גמר לתואר "מוסמך בסוציולוגיה של החינוך", אוניברסיטת תל-אביב, 1995.
- ורדי ד., נושאי התותם, הוצאת כתר, ירושלים, 1990.
- יבלונקה ח., אחים זרים, יד יצחק בן-צבי, 1994.
- יהב מ., בתני, אולי את...., הוצאת המחברת, 1991.
- לוי פ., השוקעים והניצולים, ספרית אפקים, הוצאת עם עובד, 1986.
- לומסקי-פדר ע., דפוסי השתתפות במלחמה והשפעתם על תפיסת המלחמה ותפיסת מהלך החיים: נתוח המקרה של "בוגרי" מלחמת יום כיפור, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1994.
- לונדון י., קישון דו-שיח ביוגרפי, ספרית מעריב, 1993.
- ליבליך ע., "הכניסה לבגרות במהלך השירות בצה"ל", בנימיני ואחרים עורכים: עיון ויישום בפסיכולוגיה. מגנס, ירושלים, 1990. עמ' 271-282.
- ליבליך ע., אל לאה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, (הדפסה שלישית) 1996.
- "מלקינסון ר. ויצטום א.", "שכול והנצחה: הפנים הכפולות של המיתוס הלאומי", בתוך: מלקינסון ר. רובין ש. ויצטום א. (עורכים) אובדן ושכול בחברה הישראלית, משרד הבטחון, 1993. עמ' 231-258.
- משואה", אוסף קלטות של ראיונות עם ניצולי שואה שנערכו בישראל, נמצא בארכיב מוזיאון השואה בושינגטון, ארה"ב.
- פראנקל י., האדם מחפש משמעות, דביר, 1970.
- צבר בן-יהושוע נ., המחקר האיכותי, מסדה, 1990.
- ק. צטניק, סלמנדרה, תל אביב, 1946.
- רובינשטיין א., "עליותו ונפילתו של הצבר המיתולוגי", להיות עם חופשי, שוקן, 1977.
- רוטנברג מ., קיום בסוד הצמצום, מוסד ביאליק, 1990.
- רוטנברג מ., שבעים פנים לחיים, מוסד ביאליק, 1994.

רוטנברג מ., פרד"ס הנפש, אקדמון, 1995.

שגב ת., המליון השביעי: הישראלים והשואה, (מהדורה שביעית), כתר, 1992.

שוקד מ., "מחקר אנתרופולוגי בארץ: מעורבות לעומת הסתכלות מבחוץ". בתוך: שוקד מ. דשן ש. (עורכים), דור התמורה. מכון יד בן צבי והאוניברסיטה העברית, ירושלים, 1977. עמ' 32-42.

Andreassen N.J.C., Norris A.S. & Hartford C.R. "Incidence of long-term psychiatric complications in severely burned adults. Annals of Surgery, 174, 1971. p.785-793.

Anisman H., Zacharco R.M. "Depression: The predisposing influence of stress". The Behavioral and Brain Sciences, 5, 1982. p. 89-137.

Antonovsky A., Maoz B., Dowty N. & Wijssenbeek H. " Twenty-five years later: A limited study of the sequelae of the concentration camp experience". Social Psychiatry, 6.1971. p.186-193.

Antonovsky A. Health, Stress, and Coping. Jossey-Bass, San Francisco, 1982.

Antonovsky A. Unraveling the Mystery of Health. Jossy-Bass, San Francisco, 1987.

Archibald H.C. & Tuddenham R.D. "Persistent stress reactions after combat". Archives of General Psychiatry, 12, 1965. p 475-48.

Auerhahan N.C. & Laub D. "Annihilation and restoration: Post-traumatic memory as pathway and obstacle to recovery" International Review of Psycho-Analysis, vol 11(3), 1984. p.327-344.

Barret T.W. & Mizes J.S. "Combat level and social support in the development of posttraumatic stress disorder in Vietnam veterans". Behavior Modification, 12, 1988. p.110-115.

Bastiaans J. "Het KZ-syndroom en de menselijke vrijheid". Nederlands Tijd-schrift voor Geneeskunde, 118, 1974. p.1173-1178.

Bateson M.C. Composing a Life, A Ploom Book, U.S.A. 1990.

Battaile G.M. & Sands K.M. American Indian Women Telling thier Lives. Uni. of Nebraska. 1989.

Baum A. & Singer J.E. "Psychosocial aspects of health, stress and illness". In: Hastdorf A.H. & Isen A.M.(Eds.), Cognitive Soial Psychology, N.Y: Elsevier North-Holland.1982. p.307-355.

Berger P. & Luckman T.H. The Social Construction of Reality. Penguin, U.S.A. 1975.

Bertaux D. & Kohli M. "The Life History approach: A continental view". Annuel Review of Sociology, 10, 1984. p. 215-237.

Biderman A. & Borkan J. "Incest and sexual abuse: risks and preventive interventions". In: Raphael B. & Burrows G.D. (eds). Handbook of Studies on Preventive Psychiatry, Elsevier, 1995. p. 245-258.

Blauner B. "Problems of editing "First-Person" sociology". Qualitative Sociology, 10, 1987. p.46-64.

Bogdan, R.C. & Knopp Biklen, S., Qualitative research for education : An introduction to theory and methods, Boston, Allyn and Bacon. 1982.

Bowlby J. Attachment and loss (Volume III) - Loss: Sadness and depression, London: The Hogarth Press. 1980.

Boszormenyi-Nage I. & Spark G.M. Invisible Loyalties, Brunner/Mazel, Publishers, N.Y. 1973. p.258.

Brend J.O. "Dissociative disorders in Vietnam combat veterans". Journal of Contemporary Psychotherapy, 17, 1987. p.77-86.

Brill N.Q. "Gross stress reaction. II: Traumatic war neurosis. In: Fridman A.M. Kaplan H.I.(Eds.), Comprehensive textbook of psychiatry. N.Y.: Williams and Williams, 1967. p.1031-1035.

Brown G.W., Davidson S., Harris T., Maclean V., Pollack S. & Prudo S. "Psychiatric disorder in London and North Uist." Social Science and Medicine, 11, 1977. p.367.

Brown G.W. "A three-factor causal model of depression". in: Barrett J.E., Rose R.M. & Klerman G.L.(Eds), Stress and mental disorder, N.Y. Raven Press, 1979. p.111-121.

Brown G.W. "Contextual measures of life events". in: Dohrenwend B.S. & Dohrenwend B.P. (Eds) Stressful life events and their contexts, N.Y. Prodist. 1981. p.187-201.

Bruner J. "Life as narrative", Social Research, 54(1), 1987. p.12-32.

Bulman R.J. & Wortman C.B. "Attributions of blame and coping in the 'real world' : Severe accident victims react to their lot". Journal of Personality and Social Psychology, 35, 1977. p.351-363.

Butler R. "The Life Review: An interpretation of reminiscence in the aged". Psychiatry, 26, 1963. p.65-76.

Clayton P.J. "The effect of living alone on bereavement symptoms". American Journal of Psychiatry, 132, 1975. p.133-137.

Cohen E. A. Human behavior in the concentration camp, N.Y.: W.W. Norton and Company, 1953.

Corradi C. "Text, context and individual meaning: Rethinking life stories in hermeneutic framework", Discourse & Society, 2(1), 1991. p. 105-118.

Crabtree B.F. & Miller W.L. Doing Qualitative Research, SAGE, U.K. 1992.

Crapanzano V. "Life history". American Anthropologist, 86, 1984. p. 953-959.

Danieli Y. "On the achievement of integration in aging survivors of the Nazi Holocaust". Journal of Geriatric Psychiatry, 14(2), 1981. p.191-210.

Dasberg H. "Psychological distress of Holocaust survivors and offspring in Israel, forty years later: A review". Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences 24, 1987. p.243-256.

DeFazio V.J. "The Vietnam era veteran: Psychological problems", Journal of Contemporary Psychotherapy, 7, 1975. p.9-15.

Denzin K.N. Interpretive Biography, Sage, 1989.

Des Pres T. The Survivor, Pa Kangaroo Book, N.Y. 1977.

Dor-Shav N.K. "On the long-range effects of concentration camp internment on Nazi victims: 25 years later". Journal of Consulting and Clinical Psychology, 46, 1978. p.1-11.

Eitinger L. Concentration camp survivors in Norway and Israel. Oslo/London: Oslo Universitetsforlaget/Allen and Unwin, 1964.

Eitinger L. "The concentration camp syndrome and its late sequelae", in: Dimsdale J.E.(Edi), Survivors, victims and perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust, Washington D.C. : Hemisphere, 1980. p.127-162.

Eliach Y. Hasidic Tales of the Holocaust, Vintage Books, N.Y. 1982.

Erikson E.H. Life History and the Historical Moment. W.W. Norton & Company, N.Y. 1975.

✗ Erikson K.T. Everything in its path: Destruction of community in the Buffalo Creek Flood, N.Y. : Simon and Schuster, 1976.

Fetterson D.M. Ethnography: Step-by-Step. Sage, U.S.A. 1989.

Fischer W. Time and Chronical Illness. A Study on the Social Constitution of Time, Berkely. 1982.

Flannery R.B. "Social support and psychological trauma: A methodological review". Journal of Traumatic Stress, 3, 1990. p.593-613.

Flashman A "Adolescence and immigration in Israel: A Clinical-Historical essay". In: Returning Home: Immigration and Absorption into thier Homelands of Germans and Jews from the former Soviet Unio. The Hubert H. Humphrey Institute for Social Ecology, Ben-Gurion University of the Negev, Israel, 1994.

Flashman A. "Developing developmental lines". Psychoanalytic Study of the Child, 51, 1996 (in press).

Foekler M.M., Garrard F.H., Williams C.C., Thomas A.M & Jones T.J. "Vehicle drivers and fatal accidents" ,Suicide and Life-threatening Behavior, 8, 1978. p.174-182.

Foy D.W., Carrol E.M. & Donahoe C.P. "Etiological factors in the development of posttraumatic stress disorder in clinical samples of Vietnam combat veterans", Journal of Clinical Psychology, 43, 1987. p.17-27.

Freud S. Jenseits des Lustprinzips. Gesammelte Werke XIII. London: Imago Publishing Company, 1920/1955.

Frey J.S. & Stockton R.A. "Discriminant analysis of posttraumatic stress disorder among a group of Vietnam veterans". American Journal of Psychiatry, 139, 1982. p.52-56.

Glaser B.G. & Strauss A.I. The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. Aldine, N.Y. 1967.

Glaser, B.G., Theoretical sensitivity, Valley, CA: Sociology. 1978.

Glick I.O., Weiss R.S. & Parks C.M. The first year of bereavement. N.Y.: Wiley Interscience, 1974.

Goldney R.D. "Parental loss and reported childhood stress in young women who attempt suicide". Acta Psychiatrica Scandinavica, 64, 1981.

Grinker R.R. & Spiegel J.P. Men under stress. Philadelphia: Blakiston, 1945.

Gurwisch A. The Field of Consciousness. Duquesne University Press, Pittsburg, 1964.

Harel Z. , Kahana B. & Kahana E. "Psychological well-bieng among Holocaust survivors and immigrants in Israel ". Journal of Traumatic Stress, 1, 1988. p.413-431.

Harshbarger D. "An ecological perspective on disaster intervention", In: Parad H.J., Resnik H.L.P. & Parad L.G.(Eds), Emergency and disaster management, 1976. p.271-283.

Hass A. The Aftermath. U.S.A. Cambridge University Press, 1995.

Helmreich W.B. Against all odds, N.Y.: Simon and Schuster, 1992.

Herman J.L. Trauma and Recovery. Basic Books, N.y. 1992.

Hirsch B.J. "Natural support systems and coping with major life changes". American Journal of Community Psychology, 8, 1980. p.159-172.

Hobfoll S.E. & Stephens M.A.P. "Social support during extreme stress: Consequences and intervention. In: Sarason B.R., Sarason I.G. & Pierce G.R.(Eds), Social support: An interactional view. N.Y.: Wiley, 1990. p.454- 481.

Horowitz M.J. & Becker S.S. "The compulsion to repeat trauma: Experimental study of intrusive thinking after stress". The Journal of Nervous and Mental Diseases, 153, (1971). p.32-34.

Janis I.L. Stress and frustration. N.Y.: Harcourt, Brace and World, 1971.

Jorgensen D.L. Participant Observation: A Methodology For Human Studies, Sage ,U.S.A. 1989.

Kalman G. "On combat-neurosis". International Journal of Social Psychiatry, 23, 1977. p.195-205.

Kav-Venaki S., Nadler A. & Gershoni H. "Sharing past traumas: A comparison of communication behaviors in two groups of Holocaust survivors" International Journal of Social Psychiatry, , 29(1), 1983. p.49-59.

Keilson H. Sequentielle traumatisierung bei kindern. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag ,1979.

Kierkgaard S. Upbuilding Discourses in Various Spirits. Edited & Translated Hong, H.V. & Hong E.H. Princeton Uni. Press, N.J.1993. p.49.

76 Kleber R.J. & Brom D. Coping with Trauma. Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1992.

Klein H. "The meaning of the Holocaust". Israel Journal of Psychiatry and Related Sci., 20(1-2), 1983. p.119-128.

Kohut H. The Restoration of the Self. N.Y.: International Universities Press, 1977.

Kohut H. How Does Analysis Cure? University of Chicago Press, Chicago, 1984.

Krell R. "The therapeutic value of documenting child survivors", Journal of the Academy of Child Psychiatry, 24, 1985. p.397-400.

Krystal H, "Integration and self-healing in posttraumatic status", Journal of Geriatric Psychiatry, 14(2), 1981. p.165-189.

LaRossa R. "In-depth interviewing in Family Medicine research". In: Christian N. Ramsey JR. (Edi), Family Systems in Medicine, The Guilford Press, U.S.A. 1989.

Lazarus R.S. Psychological Stress and the Coping Process. N.Y.: McGraw-Hill, 1966.

Lazarus R.S. "The stress and coping paradigm". In: Eisdorfer C., Cohen D., Kleinman A. & Maxim P.(Eds), Models for Clinical Psychopathology, N.Y. Spectrum, 1981. p.177-214.

Lazarus R.S. "The costs and benefits of denial". In: Breznitz S.(Edi), The Denial of Death. N.Y.: International University Press, 1983. p.1-30.

Lazarus R.S. "On the primacy of cognition". American Psychologist, 39, 1984. p.124-129.

Lefcourt H.M. "Locus of control and coping with life's events". In: Staub E.(Edi), Personality: Basic Aspects and Current Research, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1980. p.220-236.

Lewis M.I & Butler R.N. "Life-Review therapy, putting memories to work in individual and group psychotherapy". In: Geriatrics, 29, 1974. p.165-173.

Lieblich A. & Josselson R. (Eds) Exploring Identity and Gender, The Narrative Study of Lives, Vol. 2, 1994.

Lifton R.J. Death in Life Survivors of Hiroshima. N.Y.: Random House, 1967.

Lifton R.J. The Life of the Self, Toward a New Psychology. N.Y.: Simon & Schuster, 1976.

Lifton R.J. "The concept of the survivor". In: Dimsdale J.E. (Edi), Survivors, Victims and Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust, Washington D.C.: Hemisphere, 1980. p.113-126.

Lifton R.J. The Nazi Doctors, Medical Killing and the Psychology of Genocide. U.S.A.: BasicBooks, 1986.

Lofland J. & Lofland L.H. Analyzing Social Settings: a Guide to Qualitative Observation and Analysis, 2nd ed., Wadsworth, U.S.A. 1984.

Lowenthal M.F. & Haven C. "Interaction and adaptation: Intimacy as a crucial variable". In: American Sociology Review, 33, 1968. p. 20-30.

Luchterhand E.G. "Sociological approaches to massive stress in natural and man-made disasters". In: Krystal H. Niederland W.G.(Edi), Psychic Traumatization: Aftereffects in Individuals and Communities. Boston: Little, Brown and Company, 1971.

Maddison D.C. & Walker W.L. "Factors affecting the outcome of conjugal bereavement". British Journal of Psychiatry, 113, 1967. p.1057-1067.

- Mannheim K. "The problem of generations". In: Keskemeti P. (Edi) Essays on the Sociology of Knowledge, London, 1952. p.276-322.
- Maquet J.J. "Objectivity in antropology". Current Antropology, 5(1), 1964. p.47-55.
- McCracken G. The Long Interview. Beverly Hills: Sage publishers, 1988.
- Milton S. "Women and the Holocaust: The case of German-Jewish women". In: Rittner C. & Roth J.K.(Eds), Different Voices.Women and the Holocaust.Paragon House, N.Y, 1993. p.213-249.
- Moos R. H. & Mitchel R. "Social network resources and adaptation: A conceptual framework", Wills T. A. (edi). Basis Processes in Helping Relationship. Academic Press, N.Y. 1982.
- Moskovitz S. Krell R. "Child survivors of the Holocaust : Psychological adaptation to survival". Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 27(2), 1990. p.81-91.
- Myerhoff B. "Life history among the elderly: Performance, visibility and remembering". In: Back K.W. (edi), Life Course: Integrative Theories and Exemplary Population. AAAS Selected Symposium 41, Boulder Colorado: Westview Press. 1980. p. 133-153.
- Nace E.P., Meyers A.L., O'Brien C.P., Ream N. & Mintz J."Depression in veterans two years after Vietnam". American Journal of Psychiatry, 134, 1977. p.167-170.
- Natanson M. Literature, Philosophy and the Social Science. The Hague: Martinus Nijhoff. 1962. p. 55-61.
- Neugarten B.L. "The awareness of middle age". In: Neugarten B.L. (Edi), Middle Age and Aging. The University of Chicago Press, 1968.
- Ornstein A. "Survival and recovery". Psychoanalytic Inquiry, vol 5(1), 1985. p.99-130.
- Parkes C.M. Bereavement: Studies of Grief in Adult Life. London: Tavistock Publications, 1972.
- Peterson C. & Seligman M.E.P. "Learned helplessness and victimization". Journal of Social Issues, 39, (2), 1983. p.103-116.
- Pittman F. S. Turning Points, W.W. Norton & Company, London, 1987.
- Rachman S.J. Fear and Courage . San Francisco: Freeman, 1978.
- Reiss D. The Family's Construction of Reality. Cambridge: Harvard University Press ,1981.
- Ringelheim J. "Women and the Holocaust: A reconsideration of research". In: Rittner C. & Roth J.K. Different Voices.Women and the Holocaust. Paragon House ,N.Y.1993. p.373.

Rosenthal G. "The technique of the Narrative Interview". In: Wenn Alles in Scerben Faellt: Von Leben und Sinnwelt der Kriegsgeneration. Opland: Leske & Budrich, 1987. p. 121-132.

Rosenthal G. & Bar-On D. "A biographical case study of a victimizer's daughter's strategy: Pseudo identification with the victims of the Holocaust", Journal of Narrative & Life History, 2, 2, 1992. p.105-127.

Rosenthal, G. "Reconstruction of life stories. Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews". In: Josselson R. & Lieblich A. The Narrative Study of Lives, vol. 1, 1993. p. 59-91.

Rosenthal G., Gilad N., Volter B. & Zilberman-Paz T. "The effects of the untold stories. The Stienberg\ Noifeld family". In: D.F.G. - Project: Der Holocaust Im Leben Von Drei Generation, Kassel Berlin, Tel-Aviv, 1994. p. 124-150.

Rotenberg M. "Impacts of differentially significant others on role involvement : An experimental with prison social types", Journal of Abnormal Psychology, vol. 77(2), 1971. p.97-107.

Rotenberg M. "Re-Biographing and Deviance". PRAGER, N.Y. 1987.

Rothbaum F.M., Weisz J.R. & Snyder S.S. "Changing the world and changing the self: A two-process model of perceived control". Journal of Personality and Social Psychology, 42, 1982. p.5-37.

Rotter J.B. "Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement". Psychological Monographs, 80, 1966.

Ruch L.O., Chandler S.M. & Harter R.A. "Life change and rape impact". Journal of Health and Social Behavior, 21, 1980. p.248-260.

Runyan W.M. Life History and Psycho-biography. Oxford University Press, Oxford, N.Y. 1984.

Ryff C.D. "Personality development from the inside: The subjective experience of change in adulthood and aging". In: Baltes P.B. & Brim O.G. (eds), Life-Span Development and Behavior. Academic Press, N.Y. 1984. p. 243-279.

Sarbin T.R. "The narrative as a root metaphor for psychology", in: Serbin, T.R. (edi), Narrative Psychology, PRAGER, N.Y. 1986. p. 3-21.

Schutz A. "The homecomer", American Journal of Sociology, 50(5), 1944. p. 369-375.

Schutz A. & Luckman Th. The Structure of the Life World. Heinemann, London, 1974.

- Schutz A. On Phenomenology and Social Relations. University of Chicago Press, U.S.A. 1970.
- Schwartz H. & Jacobs J., Qualitative Sociology. N.Y.: The Free Press, 1979. p.3-16.
- Sherif M. & Sherif C.W. Social Psychology. N.Y.: Harper International, 1969.
- Silver R.L., Boom C. & Stones M.H. "Searching for meaning in misfortune: Making sense of incest. Journal of Social Issues, 39, (2), 1983. p.81-102.
- Sims J.H. & Baumann D.D. "The tornado threat: coping styles of the North and South". Science, 176, 1972. p.1386-1392.
- Spradley J.P. The Ethnographic Interview, Holt, Rinehart & Winston, N.Y. 1979.
- Strodtbeck F. L. "Family interaction, values and achievement". In: McClelland D.C., Baldwin A.L. & Bronfenbrenner U. (Eds), Talent and Society. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand Co. 1958.
- Stroebe M.S., Stroebe W., Gergen K.J. & Gergen M. "The broken heart: reality or myth?" Omega, Journal of Death and Dying, 12, 1981/1982. p.87-106.
- Sutherland S. & Scherl D.J. "Patterns of response among victims of rape". American Journal of Orthopsychiatry, 40, 1970. p.503-511.
- Taylor S.E. "Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation" American Psychologist, 38, 1983. p.1161-1173.
- Taylor S.E., Lichtman R.R. and Wood J.V. "Attributions, beliefs about control and adjustments to breast cancer". Journal of Personality and Social Psychology, 46, 1984. p.489-502.
- Van den Bout J., Van Son-Schoones N., Schipper J. & Groffen C. "Attributional cognitions, coping behavior and self-esteem in inpatients with severe spinal cord injuries". Journal of Clinical Psychology, 44, 1988. p.17-22.
- Watson L.C. "Understanding a life history as a subjective document". Ethos. 1976. 4(1). p. 95-131.
- Weinblatt N. The Meaning Of Leisure In The Lives Of Elderly Spouses Caregivers. A dissertation submitted to the Temple University, U.S.A. 1994.
- Wilson, H., Research in Nursing, Menlo Park, CA: Addison-Wesley. 1985.
- Wolfenstein M. Disaster: A Psychological Essay. Glencoe, Ill.: Free Press, 1957.
- Yeheskel A. "The Holocaust survivor : His\her reactions as an adult to a crisis situation. An unresolved separation experience as a key in short- term psychotherapy" Psychotherapia, Krakow, Poland, 1991. p.85-88.

Yeheskel A. "The intimate environment and the Sense of Coherence among Holocaust survivors. Social Work in Health Care, Volume 20(3). 1995. p. 25-35.

**LIFE STORIES OF HOLOCAUST SURVIVORS -
AN ATTEMPTED APPLICATION OF THE
CONCEPT OF RE-BIOGRAPHY**

**Dissertation submitted to the Senate of Hebrew University
for the Degree of Doctor of Philosophy**

by

Ayala Yeheskel (Fridler)

1997

**This dissertation has been written under the supervision of
Professor Mordechai Rotenberg,
Paul Baerwald School of Social Work, Hebrew University, Jerusalem**

TABLE OF CONTENTS

Foreword	1
Part One -- Introductory	
Chapter One: Theoretical Issues	4
Coping with Trauma	4
Traumatic stress	4
Coping with trauma	5
Factors affecting re-biography in coping with trauma	7
The circumstances of the event	7
Life history	8
Social circumstances	9
The influence of people on the sufferer	9
Cultural influence	10
Theoretical Issues in Holocaust Research	10
Experiences during and after the Holocaust as Coping with trauma	10
Changes in the relations of Israeli society to the Holocaust and Holocaust victims	12
Conceptual Frameworks for Re-biography Studies	15
'Life-stories' as an adequate conceptual framework for Re-biography Research	15
'Life-stories' and the Phenomenological Approach	16
Monist reduction and the concept of 'Tikkun'	18
The Research Goal and its Importance	20
Chapter Two: Methodological Issues	21
Hermeneutic Reconstruction of Biography as Research Method	21
The Extended (open) Interview as Research Tool	23
The Interviewees	25
Conduct of the Interviews	27
Analysis of the Interviews	28

Part Two -- Findings

Chapter One: The Interviews and their Analysis	30
Ahuva -- 'The Duty to tell the story'	31
Bracha -- 'Helping others'	53
Gershon -- 'Feeling a traitor'	86
Dov -- 'With my own heroic hands'	96
Herzel -- 'I have no foothold'	114
Varda -- 'Life is like a necklace'	127
Ze'ev -- 'If I am not for myself, who will be for me?'	145
Cha'im -- 'The observer'	168
Tova -- 'I am not rehabilitated'	178
Yosef -- 'Being here, being there'	202
Carmela -- 'I am always ready to help'	226
Chapter Two: The Interviewees' Re-biography and its contribution to their 'Continuous Identity'	240
The features of re-biography according to its 'success' or 'failure'	240
The features of interviewees' failed re-biography	241
The features of interviewees' successful re-biography	244
Topics for re-biography in the interviewees' 'life-stories'	247
Key topic: 'The story line'	247
Other topics: The duty to tell the story	249
Childhood and adolescence	250
Humiliation	251
The war after the war	254
Manner of rehabilitation	256

Part Three – Conclusions and Recommendations

Chapter One: Conclusions	257
Factors conducing to re-biography in the course of the interview	257
The effect of the cultural link between interviewer and interviewee on the fashioning of the 'life-story'	257
The effect of the interview method on the fashioning of the 'life-story'	258
The fit between the research findings and the theoretical issues involved in the study	258
Qualitative research as a method of re-biography research	260
Re-biography as an expression of the narrator's creativity	262
Limitations of the research	263
Chapter Two: Recommendations for Further Research	264
BIBLIOGRAPHY	266

ABSTRACT

This work is an attempt to understand the phenomenological mechanisms by which eleven Holocaust survivors r e-c o m p o s e d (term coined by M. Rotenberg) the traumatic and other events of their lives so as to re-integrate them into their life-stories. My raw material was the 'life-story' of each of the eleven as they narrated it to me in the course of an extended research interview.

Nowhere in the academic literature have I found a study with a like approach, although the literature on trauma does state that the brunt of the rehabilitational effort is the struggle in the survivor's inner world to reinterpret (Lazarus 1981) the traumatic events of his life, in other words -- a process of re-biography (Rotenberg 1994).

All the interviewees were born in Europe in the years 1920-1927, survived the Holocaust , and were among the first Jewish resettlers of Be'er-Sheva. For the purposes of this research a Holocaust survivor was defined as 'a Jew who lived in Nazi-occupied Europe during the years 1939-1945'. When war broke out they were adolescents or young adults and now are in early old age. In the nature of things, old age is a time of inner dialogue between past and future, when memories of the past encounter dreams or reflections about the future, a dialogue likely to be reflected in the story each person tells of his life. A Holocaust survivor's life-story incorporates his or her own psychological mechanism for reconstructing the experience of persecution and suffering and the totality of their life-events (i.e. it displays the process of re-biography [Rotenberg 1994]) and for fashioning a coherent, forward-looking identity ("a continuous identity").

The central premise of this research is that re-biography can be explained as a cyclical psychological process of 'repairing' evil. Whereas fundamentalist thinking holds that a stained past is a closed book, an individual's personal, retroactive interpretational process can, in fact, be directed by a pluralist 'master-code', that actuates him to make a free choice of the interpretation appropriate to his own rehabilitation. Re-biography,

(biographical rehabilitation), thus represents, according to Rotenberg, the hermeneutic, as opposed to the hermetic, approach to one's own failed past. Such an approach is well-known in Jewish tradition, where each letter and word of scripture may be re-interpreted, as long as the interpreter does not stray beyond communal norms.

When I commenced this research, I assumed that the psychology of the interviewees would ensure that this midrashic solution, permitting retroactive reinterpretation of 'past evils as present rights and privileges', would be recoverable by analysis of the life-story that each told. And so it was: all eleven succeeded during the course of the interview in organizing their life into a life-story with a beginning, a middle, and an end. Their story included the whole course of their life -- pre-war childhood, the period of the war itself, and the post-war period. The story was also found to match their current 'continuous identity'. The very fact that they had managed to fashion a complete life-story demonstrates the contribution of re-biography to their 'continuous identity' and survival.

I have divided this dissertation into three main parts:

Part One is introductory, comprising two chapters, of which the first deals with the work's theoretical aspects. The five topics focussed on in the chapter are:

- ◆ A critical discussion, in the context of re-biography, of the literature on coping with trauma, and with the Holocaust trauma in particular, over the long term.
- ◆ Changes in the relation of Israeli society to the Holocaust and Holocaust victims in the context of re-biography.
- ◆ The 'life-story' as the correct conceptual framework for the investigation of re-biography.
- ◆ Monistic reduction and the concept of 'repair'.
- ◆ The goals and importance of the study, with respect to the theoretical issues involved.

The second chapter deals with methodological issues, focussing on the following five topics:

- ◆ Hermeneutically reconstructed biography as research method.
- ◆ The 'extended (open) interview' as research method.
- ◆ The interviewees.
- ◆ Conducting the interviews.
- ◆ Analysing the interviews.

Part Two of the study presents, analyses, and discusses the findings. It has two chapters:

- ◆ The first chapter is the core of the whole study: it comprises a record, analysis and discussion of each separate interview, in the context of 'life-story' re-biography. Components of the analysis are: the interviewee's objective life-history; uncovering the rhetorical elements in their 'life-story' narrative; content identification (by category and categories grouped as themes); designating significant statements from the interviews. The purpose of the chapter is to learn the personal re-biography process followed by each interviewee.
- ◆ The second chapter discusses features common to the re-biographical process of all interviewees. The assumption was that sustaining a successful re-biographical process throughout one's life would be positively correlated with success in one's present life. For this reason the degree of re-biographical success was ranked in accordance with the interviewee's satisfaction with his present life, his location on a continuum between 'ego wholeness' and 'despair', and his perception of his 'continuous identity'. Ranking the interviewees on these criteria, we find that three of them were not very successful at achieving re-biography while three others achieved outstanding success.

Certain central themes recurred among all eleven interviewees:

The story line -- each interviewee arranged his 'life-story' and selected his topics in accordance with a personal 'story-line'. These 'story lines' were as follows:

Ahuva -- 'The duty to tell the story'
Bracha -- 'Helping others'
Gershon -- 'Feeling a traitor'
Dov -- 'With my own heroic hands'
Herzl -- 'I have no foothold'
Varda -- 'Life is like a necklace'
Ze'ev -- 'If I am not for myself, who will be for me?'
Cha'im -- 'The observer'
Tova -- 'I am not rehabilitated'
Yosef -- 'Being here, being there'
Carmela -- 'I am always ready to help'

The Duty to Tell the Story: The content of this theme is connected with a sense of obligation to recount what happened 'there' and to ensure a place for those happenings in the national and universal memory. A second component is to continue 'repairing'/amending the survivors' image of from that of 'lambs to the slaughter' to 'my brothers, you glorious heroes'.

Childhood and Adolescence: All the interviewees referred to this theme, most of them closing it with the war uprooting them from their home. Some interviewees described their childhood as more happy, others as less so, but all commenced their 'story-line' at some point in this period of their lives and included in it reference to the theme of 'early significant others', particularly their parents.

Humiliation: Childhood and Adolescence was succeeded by the theme of Humiliation, signifying the sharp shift from life as a free human being under the protection of the law to a defenceless life as a 'sub-human'. There was not a single interviewee who did not recount wartime humiliation. As part of the process of 'repairing' the fractures that the war made in their inner world (in their 'master code'), interviewees followed up the narration of their humiliation by 'repairing' this humiliation into a victory.

The War After the War: The next theme to be opened was The War After the War, whose content was connected to the interviewees' very disappointing meeting after their liberation with their gentile neighbours, their reorganizing

of their life in the Diaspora, emigration to Israel, their very disappointing encounter with the veteran settlers there, and a second reorganization of their lives. All eleven interviewees were left by the war without a 'home' to return to, and usually when they did return to the physical site of their former home they found new tenants in it who spurned them with scorn. At the same time they had to face the bitter truth of the loss of their loved ones.

The Manner of Rehabilitation: The next theme in succession was the Manner of Rehabilitation, but in most cases it was intermingled with the previous theme of the War After the War. Its content related to the path in life that the interviewees chose to follow after the war, such as the place they chose to live, the choice of a partner in life and an occupation. Failure, even in one of these elements, added a sense of failure to the 'continuous identity', which could be detected in the telling of the 'life-story'. Some interviewees tied their 'story line' to their choice of an occupation and the pursuit of that occupation.

Part Three, comprising two chapters, presents the study's conclusions and recommendations for further research.

The first chapter focusses on those elements of a 'life-story' that assist the re-biographical process, and also estimates the effectiveness of the qualitative research method of investigating re-biography by relating the study's findings to the theoretical issues in its methodology.

- ◆ The above discussion reveals that the success of an interviewee in accomplishing a complete 'life-story' in the course of his interview stemmed not only from re-biographical motives but also from other conducive factors, such as the closeness of the interviewer's culture to that of the interviewee, the pre-interview preparations, and the consistent application of the 'extended interview' strategy in the conduct of the interview.
- ◆ Analysis of the 'life-stories' discloses the factors conducive and non-conducive to successful coping with trauma that other researchers have also found.

The study demonstrates that the consistently adopted research methodology -- the 'extended interview' and the 'life-story' -- was indeed appropriate to the main research goal, namely, to evaluate the contribution of re-biography to Holocaust survivors' ability to sustain their survival. The outstanding items of evidence for this are:

- ◆ A current 'continuous identity' of 'success' ('the ego is whole') was found to be directly related to using one's 'life-story' and re-biography to restore continuity to one's life. Equally, a current 'continuous identity' of 'failure' was found to be directly related to inability to restore continuity to one's life and to difficulty in achieving re-biography.
- ◆ A current 'continuous identity' of 'success' was found to be directly related to the ability to link the 'story line' to one's childhood and early significant others, thus adding to the 'life-story' the dimension of whole-life continuity.
- ◆ The re-biographical modifications that address an external audience can be seen as reflecting changes in society's needs and in public attitudes to the Holocaust and to Holocaust survivors. One of the interviewees expressed her experience of this change in attitudes as a transition from the status of one who went 'as a lamb to the slaughter', which characterised the time of public repression of the subject of the Holocaust (corresponding to American public attitudes to soldiers returning from Vietnam), to the status of 'My brothers, you glorious heroes', when the emphasis transferred to the heroism required from Holocaust victims just to stay alive.
- ◆ Most of my survivor-interviewees cited as a second tragedy their need to tell their story and achieve re-biography at a time when Israeli society just did not want to hear. The difference between the two tragedies was, of course, that the second was visited on them by their brothers in Zion.
- ◆ Analysis of the 'life-stories' reveals that some events are harder to 're-compose' than others. For example, interviewees were reluctant to talk much of their pre-Holocaust life with their siblings who did not survive. Generally, they did not mention them by name and, even when they did, spoke very sparingly, in contrast to their talk on other subjects. Another subject on which the silence was deafening was the war-time sexual abuse of women.

- ◆ Analysis of the 'life-stories' also uncovered the interviewees' deep need to achieve re-biography. One could detect the positive mental state of those interviewees who had succeeded (they felt) in telling their 'life-story' in different ways and on numerous occasions. Just as evident was the inferior mental state of those who had not succeeded in this (they felt). The degree of this success was determined according to the interviewee's own subjective estimation, as this estimation emerged from 'life-story' analysis and in particular from the 'story line'. On the other hand, since re-biography is by and large an inner process, the paucity of external signs of re-biography in certain of the interviewees cannot necessarily be said to be evidence that they had not conducted any long-term biographical rehabilitation.
- ◆ The interviewees' 'life-stories' also attest the variety of external vehicles for their re-biography, even during those times when they were getting no sympathetic public hearing, e.g. privately writing poetry or a lifetime diary, or telling the story of their life to their children or grandchildren. When, after the Eichmann trial, Holocaust survivors at last won social legitimation and their suffering was recognized as heroism, re-biography broke out everywhere possible and in numerous forms (among my interviewees and other survivors alike) and survivors also joined in the effort to 'repair the break' in the national memory of the Holocaust phenomenon.
- ◆ The shortcomings of the qualitative research method are, despite the foregoing, not to be discounted and impose on the researcher an obligation to redoubled caution. These limitations are -- the personality and skill of the interviewer, the danger of the interviewer over-identifying with the interviewee, the very high emotional and financial investment demanded of the interviewer, the relatively small research sample.

The second chapter presents recommendations for further research:

- ◆ This study has proved that the extended interview research method is reliable and effective, and it is recommended for any piece of research aspiring to understand people's inner worlds. The method acknowledges that the respondent himself or

herself is the expert on their inner life, insofar as it concerns the research topic, and that they should be treated as such.

- ◆ Analysis of the 'life-stories' shows that the interviewees employed a range of means to achieve re-biography. Only two of them mentioned professional psychotherapy as an adequate means to 'biographical rehabilitation' and even then only as one of many possibilities. In the light of this, a second recommendation is that mental health resources might be reorganized to better fit the needs of Holocaust survivors. The possibility is worth considering of investment in 'a listening service' and other responses to survivor needs, rather than in professional psychotherapy. Before a survivor commences psychiatric care or psychotherapy he should be offered the chance (instead or in addition) of dialogue with an empathetic, supportive and patient listener (a dialogue between equals not a therapist-patient relationship), who would enable him to tell his 'life-story' and progress towards re-biography.
- ◆ More research should be invested in the issue of the sexual abuse of women, a topic that its victims, even fifty years after the event, still find very difficult to re-compose into their 'life-stories'.
- ◆ Another issue that, similarly, has not lost its power to hurt and is worthy of more research, is bereavement from siblings.

The course of this research and the search for words and means to accurately convey the inner coping methods of my interviewees enabled me to make a journey of liberation into my own psyche, at the same time as I explored the worlds of others, men and women. From the way that this special group successfully managed the life-journey influenced by those wartime events I learnt much about the path a child follows to grow into an adolescent, and a young adult into an old man, and about the significance of the choices made along the way.

I wish to thank the interviewees for the eleven life-stories that they fashioned in the course of the interviews and which permitted me to write this study.

